A könyv megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ISBN 978-963-7913-32-7

Aura Kiadó, 2007
Felelős kiadó Deák Gábor igazgató

A kötetet és a borítót
Rencsényi Tibor tervezte

A tördelés és a nyomdai előkészítés
indigoline

A nyomdai munkálatokat a Mackensen Kft. végezte
Felelős vezető Cseh Tibor

PIVÁRCSI ISTVÁN

Gyilkosság mint megoldás

POLITIKAI GYILKOSSÁGOK ÉS MERÉNYLETEK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

AURA
2007

Előszó

E könyv címe megszámlálhatlan kérdést vetett fel bennem. Belelapoztam, s láttam, hogy igen sokra választ kaphatok, de az elbeszélt történetek már rögtön megannyi új kérdést is megfogalmaztatnak velem. A politikai gyilkosságok és merényletek bemutatásával a szerző izgalmas és gyakran vitára késztető betekintést nyújt a magyar történelem legérdekesebb időszakaiba, a honfoglalás korától a moszkoviták felülkerekedését követő hatalmi harcokig – gyilkosságokba torkolló politikai cselszövésekig, amelyekbe olykor még szerelemféltés is belejátszott. *Tehát lebilincselő krimiként, romantikus történetek antológiájaként is olvasható ez a könyv.*

Ugyanakkor a magyar történelem gazdag sajátos aspektusú keresztmetszetét tartja kezében az olvasó, azonban egy pillanatig se képzelje azt, hogy hazánkban a gyilkosságok gyakrabban játszottak meghatározó szerepet, mint bárhol másutt a világban. Gondoljunk csak az angol történelemre, és általában a történelemre, amely oly gazdag forrásvidéke Shakespeare drámáinak! Persze a gyilkosság mint megoldás, nem a nemzetállamokban kialakuló hatalmi törekvésekkel kezdődik, és nem is a közöttük feszülő ellentétekkel.

Nem véletlen, hogy nyugati kultúránk alapdokumentumának, a Bibliának első története – amelyben nem Isten a főszereplő –, gyilkosságról szól. Méghozzá „gyilkosságról, mint megoldásról". Miután Isten csak Ábel ajándékát fogadta el és testvéréét elhárította, Káinnak aligha volt más választása: meg kellett ölnie testvérét, Ábelt, Isten kegyeltjét, hogy elfoglalhassa a helyét. Az akkori, félelemmel és ismeretlenséggel teli világban, Isten oltalmától megfosztottan el sem képzelhette életét.

Megoldás volt ez a gyilkosság? Lehet-e megoldás egy gyilkosság? Igazságérzetünk határozottan nemleges választ diktál: hisszük, hogy a gyilkos elnyeri büntetését. Ez a bibliai történet tanulsága is: Isten száműzte Káint. De honnan? Nem a paradicsomi boldogság kertjéből! Onnan már a szüleit száműzte. Hanem a száműzetésből (ahol nem talált volna magának asszonyt, élettársat), küldte őt Nód földjére, ahol a Biblia szerint Káin nemcsak feleségre, hanem fejlett, városépítő civilizációra talált. Isten menlevelet is adott Káinnak, nehogy bántalma essék az úton Nód felé. Megjelölte őt, hogy mindenkinek tudtára adja: Káin az ő védelme alatt áll.

A gyilkosság visszafordíthatlan, ezért legtöbbször úgy tűnik megoldást jelent, hiszen még Istennek sem volt más választás: be kellett érnie Káinnal, sőt védelmébe kellett vennie őt, amit aligha tett volna meg, ha Ábel életben marad.

Vajon minden politikai gyilkosság rossz az országnak? A népnek? E könyvből is kiderül: esete válogatja. Van, amikor az a legrosszabb, ha a gyilkos szándék kudarcot vall, meghiúsul. Nem élek hazai példával, hogy ne gabalyodjak bele a könyv szövetébe, de gondolom, hogy még a mi megosztott, szélsőséges nézetekkel sorvasztott hazánkban is kimondható: jobb lett volna a világnak, ha von Stauffenberg bombája végez Hitlerrel.

De mit mondhatunk a „mindennapi", a „mezítlábas" gyilkosok ezreiről, akiknek nincs mit keresniük ebben a könyvben? Morálisan mindenképp elítéljük a férfiút, aki meggyilkolta a feleségét, akár csak a feleséget, aki másképp nem szabadulhatott meg a férjétől; attól még az ilyen, történelemkönyvekben soha nem szereplő gyilkosság is megoldás lehet – még hozzá az elkövető számára az egyedülinek vélt megoldás – egy adott, talán elviselhetetlen helyzetre, amelyről alighanem sosem szerzünk tudomást.

Tehát előfordulhat, hogy az elkövető vagy a megrendelő szempontjából pozitívan ítéljük meg a gyilkosságot? Soha! Akkor sem, ha az állam – vagy az egyház – szempontjából ez a legjobb megoldás. Úgy vagyunk ezzel is, mint a háborúval, amelytől azt reméljük, hogy százak, ezrek vagy milliók élete árán elhozza az örök békét: a Pax Romanát, vagy az ezeréves birodalmat, pedig a háború inkább a diplomácia kudarcaként határozható meg (ami számomra rokonszenvesebb megfogalmazás, mint Clausewitz eredeti axiomája: „a háború nem más, mint a diplomácia folytatása más eszközökkel"). Ennek mintájára a (politikai) gyilkosságot a meggyőző erő, az érvek, a kompromisszumkészség, a jobb belátás kudarcának tekinthetjük. Vagyis a gyilkosság mögött mindig ott rejlik az elkövető, a felbujtó, a megbízó csődje.

Nagyra becsülöm a könyvben, hogy majd minden híres-hírhedt gyilkosság bemutatásával elegendő háttérismeretet nyújt a töprengéshez. Tűnődhetünk a felötlő alternatív megoldásokon is, még ha a szerző nem is vezet ki mindig a gyilkosság körüli morális labirintusból. Mert ahogy Ariadné története száz formában maradt ránk, úgy minden gyilkosságnak több olvasata is lehet, de mindannyiunknak a saját Minótauroszunkat kell legyőznünk és utána csak saját életutunk Ariadné-fonalát követve térhetünk vissza a racionális világba.

Bitó László

Tartalom

Érdekek és indulatok a középkorban

Rút viszályok

A halál, mint megoldás?

Rejtélyes halálesetek

Bevezető

A tízparancsolat örök érvényű már azáltal is, hogy nincs olyan tétele, amelyet az emberiség meg ne szegne. Általában a törvények azért születnek, hogy az emberi természet legalantasabb ösztöneit és erőit, így például a csalárdságot, az árulást, a féltékenységet vagy éppen a szellemi és fizikai erőszakot kordában lehessen tartani. De vajon a történelem évezredeinek tanulságai szerint sikerrel végezték-e el a törvények ezt a sokrétű feladatot? Persze tudjuk a választ: csak nagyon kis mértékben, mert az emberi természet mindig újra és újra termeli korlátokat nehezen tűrő vágyait.

A ne ölj parancsa az egyik leggyakrabban megszegett parancsolat. E könyv szerzője szándéka szerint a magyar történelem közismert, valamint egykor nagy felháborodást kiváltott, mára mégis feledésre ítélt politikai gyilkosságait és merényleteit igyekszik számba venni. Nem új tények felkutatásával és bemutatásával, hanem a történelmi események árnyalásával és a lehetséges alternatívák felsorakoztatásával. Terjedelmi korlátok miatt sok mindenről nem eshet szó, a bemutatott esetek így is a magyar történelem egyik sajátos, keresztmetszetét adják. Miben különbözik egy politikai gyilkosság, merénylet bármely más az emberek között megesett erőszaktételtől? Erre a válasz részben könnyű, részben elég nehéz, ugyanis a fizikai erőszakhoz vezető indulatok tárháza igen széles. Ebből annyi következik, hogy a politikai gyilkosság nem más, mint az emberek közötti leszámolásnak az a szelete, amely az éppen hatalmon lévők között esik meg, vagy egy hatalmon lévő ellen irányul. Ezeknek az erőszaktételeknek a fő motivációja többnyire a hatalom megszerzésére, vagy éppen megtartására irányul. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy minden esetben pusztán hideg számításról van szó, hiszen ezeknek a gyilkosságoknak gyakran igen heves érzelmi és indulati motivációik is vannak.

Az emberek általában mindig nagy érdeklődéssel fordultak a hatalmon lévők köz- és magánügyei felé, mert ebből a saját életükre vonatkozó lehetőségeket és tanulságokat igyekeztek levonni. Azért olyan érdekesek a magyar történelemben megesett politikai gyilkosságok és merényletek is, mert azokhoz az akkor élők saját élethelyzetükből fakadóan nagyon sokféle módon viszonyultak, és éppen ezért számítanak az egyes korszakok igazán jellegzetes látleleteinek is.

Érdekek és indulatok a középkorban

Kárpát-medencei honfoglalással a magyarság kiszakadva korábbi ázsiai és kelet-európai nomád környezetéből a már mintegy négyszáz esztendeje fejlődő kora középkori keresztény kultúra határvidékén telepedett meg. A fennmaradás záloga egyetlen lehetőségként az ehhez a kultúrkörhöz való egyértelmű csatlakozás volt. Ennek felismerése, és gyakran igencsak kíméletlen megvalósítása Géza fejedelem és fia, I. István, államalapító királyunk történelmi érdeme. Hatalmas teljesítményük megítélése a mára fennmaradt csekély számú forrás ellenére is egyértelműen pozitív.

A honfoglalást követő száz esztendőben, vagyis a fejedelemség idején Árpád nemzetségében még az volt a bevett nomád törzsi szokás, hogy a vezérlő hatalmat a fejedelmi család akkor éppen legidősebb életben lévő férfitagja örökli. A nyugati keresztény államhatalmaknál viszont az az úgynevezett száli frank törvény vált általánossá és elfogadottá, amely szerint minden hatalmat és vagyont az elhunyt uralkodó legidősebb életben lévő fia örököl. Ez a katolikus egyház által is szentesített és támogatott öröklési mód alakította ki Európa neves uralkodó dinasztiáit.

A keresztény kultúrkörhöz, az Európában kialakult szokásokhoz való igazodás szellemében vezette be Géza fejedelem az Árpád-házban az elsőszülöttségi elvet, és jelölte ki fiát, Vajkot, a későbbi I. (Szent) Istvánt utódául. A kereszténység felvétele és a nyugati szokások elismerése azonban a hagyományokhoz való ragaszkodás szellemében elég hosszú ideig váltott ki ellenállást az uralkodócsalád egyes tagjaiból, valamint az akkori magyar társadalom egy igencsak nem elhanyagolható részéből.

Az Árpád-házi királyok korában lezajlott politikai gyilkosságok jól körülírhatóan két fő típusra oszthatók. Az egyik, gyakoribb esetnek az uralkodói hatalom megszerzése érdekében az elsőszülöttségi elv megtagadására, megkérdőjelezésére, illetve kijátszására irányuló törekvéseket tekinthetjük. A másik jellegzetes, bár ritkábban megjelenő típust az uralkodó környezetében megtelepedett, külföldről érkezett főurak és a helyi magyar előkelők pozícióharcai következményeként bekövetkezett leszámolások képviselik.

Ki a fejedelem?

Álmos halálának rejtélye

A magyar történelem első feltételezett politikai gyilkosságát Álmos, a honfoglalást vezető Árpád fejedelem apja ellen követték, vagy követhették el. A korai magyar történelemre vonatkozó kisszámú forrásanyag miatt természetesen Álmos életére és halálára vonatkozóan nagyon kevés az érdemi információ, a tényanyag, ezért e történettel kapcsolatban igen sok a bizonytalanság és a feltételezés. A magyar törzsi fejedelmek származásáról ugyanakkor több monda és legenda is fennmaradt, melyeket többnyire a legkorábbi magyar krónikák őriztek meg az emlékezet számára. A híressé vált turulmonda szerint Ügyek hunmagyar fejedelem Eunedubelianus vezér Emese nevű leányát vette feleségül, és házasságukból eleinte csak leányok születtek, megkeserítve ezzel Ügyek szívét. Emesének azonban egyszer álmában: *„... látomás jelent meg turulmadár képében és mintegy reá szállva, teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el."*

Emese álma a magyarok akkori főistenének, a Hadak Urának segedelmével beteljesült, és így megszülte Álmos nevű fiát. A csak P. mester néven ismert, ezért Anonymusként emlegetett XII. század végi krónikaszerző nemcsak megörökítette ezt a legendát, hanem szófejtésre is vállalkozott, és az Álmos nevet a latin *szent* és a magyar *álom* szavakból eredeztette. A mai történészek egy része szerint azonban a név inkább török eredetű, és a *vett*, illetve *vétel* jelentéstartalmakkal bír. Álmos a saját fiát Árpádnak nevezte el, akinek uralomra kerülését Anonymus így beszélte el:

„Hung [Ungvár] várába vonultak be, ahol a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat mutattak be, és négy napig tartó lakomát csaptak. A negyedik napon pedig Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot."

A későbbi leírások szerint Álmos fiának, a Kárpát-medencét elfoglaló Árpádnak az utódja volt Zsolt (más néven: Zolt, Zolta), az ő fia Taksony, unokája pedig Géza fejedelem, és ez utóbbinak Vajk nevű gyermeke – aki a keresztségben az István nevet kapta – alapította meg végül a középkori magyar államot.

A magyarság eredetére, származására vonatkozó régészeti és történelmi kutatások mindmáig elég sok szálon futnak. A manapság leginkább elfogadott nézet szerint a magyarok az uráli nyelvcsalád, finnugor nyelvkörébe tartoznak a szamojéd nyelveket beszélőkkel együtt. Az elképzelés szerint őshazájuk az Urál hegység és az Ob folyó vidéke között terült el. E népcsoportoknak a szétvándorlása vezetett a finn és az ugor nyelv elkülönüléséhez a Kr. e. 2. évezredben. Az ugor közösség valamikor a Kr. e. 500 körül bomlott fel, és ekkoriban kezdődhetett el az önálló magyar nyelv kialakulása, illetve a magyar népnek, mint önálló, nomadizáló társadalomnak a vándorlása. Az ókor végének nagy népvándorlási hullámát a hunok volgai megjelenése idézte elő, akik 370 körül nyomultak be a Kárpát-medencébe. Őket 568-ban a török nyelvcsaládba tartozó avarok követték, akiknek a kelet-európai puszták fölötti hatalmát hamarosan a bolgár-törökök verték szét. A bolgár-törökök uralma sem tartott azonban sokáig, mert birodalmukat 670 táján az ugyancsak török eredetű kazárok törték meg. A kazárok államukat a Kaukázustól északra, a Don és a Volga folyók alsó folyása mentén élő nomád és félnomád népek összefogásával alakították ki. A Kazár Birodalom kialakulásának idején a magyar törzsek még a mai Baskíria, vagyis a Volga Káma nevű mellékfolyójának mentén éltek, török és iráni eredetű népek közé ékelődve. Az itt,

Lovas íjász

vagyis Baskíriában maradt magyar népelemeket találta meg azután 1237-ben Julianus barát, közvetlenül a tatárjárás előtt:

„Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak a harcban. A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla."

A VIII. századi újabb népmozgások hatására a magyarok feltehetően nagyobbik része dél felé vándorolva csatlakozott a kazárok szövetségéhez, elismervén a kazár uralkodó, a kagán fennhatóságát. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár (913–959) *A birodalom kormányzása* című művének leírása nyomán Levédiának nevezzük azt a Volga és a Don folyók között elterülő vidéket, ahol a magyar törzsek a kazárokkal szövetségben megtelepedtek. E terület a nevét a Konstantin császár műve nyomán elsőként név szerint is ismert magyar fejedelemről, Levediről kapta. A magyarok számos szokást vettek át együttélésük során a kazároktól. Ezek közé tartozik például az ekés földművelés és a kertgazdálkodás elsajátítása, a rovásírás megismerése, de kazár mintára alakult ki az a kettős fejedelemség is, amelyben a kündü (vagy kende) a szakrális-vallási vezető, a gyula pedig hadvezéri minőségében a tényleges uralkodónak számított.

A IX. század első felében a magyar törzsek nyugatabbra húzódva jelentősen lazították a kazárok rájuk gyakorolt befolyásán. E nyugati irányú elmozdulás során lett szállásterületük a folyóköz jelentésű Etelköz, amely nagy valószínűséggel a Duna torkolatvidékétől a Dnyeperig húzódott. Az önállósodási törekvések még nem jelentették a kazárokkal való teljes szakítást, amint arról Konstantin császár már említett műve is bizonyít:

„A türkök [magyarok] (...) Levedivel nyugatra mentek lakni, az Etelköz nevezetű helyekre, amely helyeken mostanság a besenyők népe lakik. Kevés idő múlva az a kagán, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kagánjához, tudakolta, hogy mi okból hívatta őt magához. A kagán azt mondta neki, hogy: Azért hívattunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy, és a türkök közt az első, nemzeted fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak. Ő pedig válaszolva a kagánnak, azt mondta, hogy: Nagyra veszem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia, Árpád legyen a fejedelem, aki rendelkezésetekre áll. Megtetszett a kagánnak ez a beszéd, (...) a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos (...)."

Amint a forrás szövegéből is kitűnik, Konstantin a magyarokat még türköknek nevezi, ám a személynevek egyértelműen bizonyítják azt, hogy a magyarokról ír. Az idézett szövegrész alapján jutunk el Álmos fejedelem életének, uralkodásának és halálának rejtélyes körülményeihez. Mint látjuk Konstantin császár Álmost csak az etelközi magyarok egyik fejedelemjelöltjeként tartotta számon, és ezért művének további leírásában már egyáltalán nem is foglalkozott a személyével. Anonymus jóval később keletkezett krónikája viszont egyértelműen őt nevezte meg a honfoglalás előtti időszak (valószínűleg szakrális) fejedelmének:

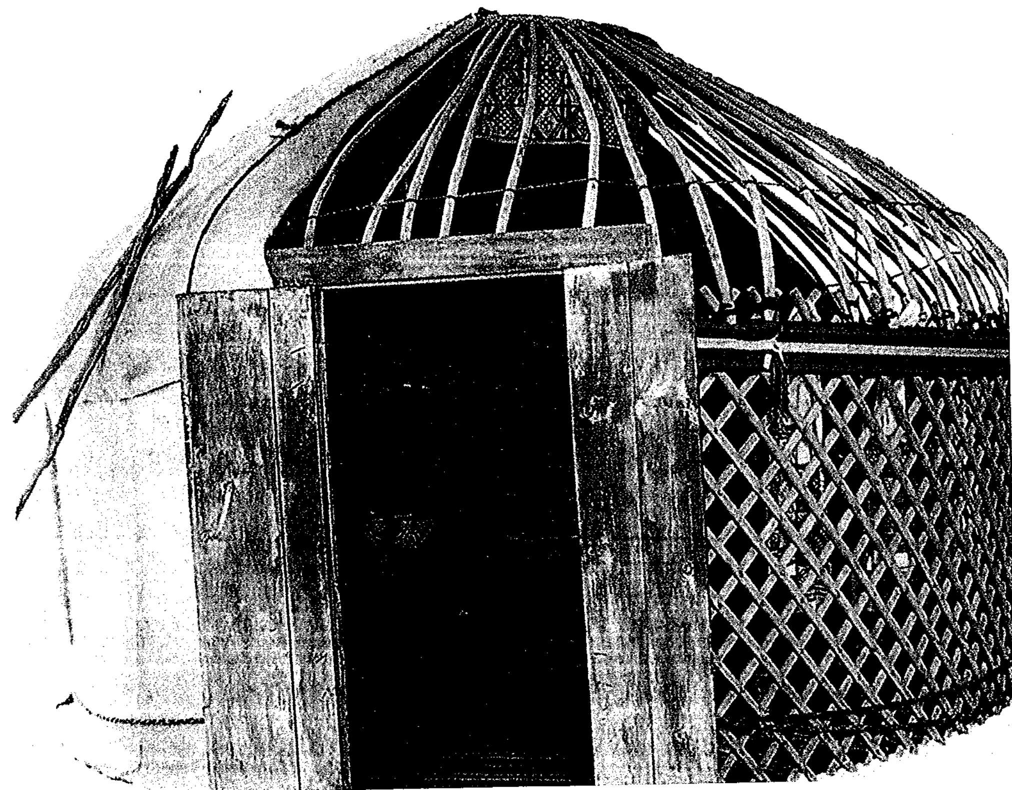
„Álmos vezér pedig, miután világra született, nagy örömére szolgált Ügyeknek és rokonainak (...). Maga Álmos szép, de barna orcájú volt; a szeme fekete, de nagy; a termete magas és karcsú; a keze nagy, az ujjai vaskosak. Álmos egyszersmind kegyes, jóakaratú, bőkezű, bölcs, derék katona volt (...). Mikor érett ifjúvá serdült, Álmos vezér akkor feleségül vette azon földön egy igen nemes vezérnek a leányát. Ettől született Árpád nevű fia, akit magával vitt Pannóniába (...). Ámde a hét fejedelmi vezér (...) belátta, hogy a megkezdett útnak végére nem járhat, hacsak vezér és parancsoló nem lesz felettük. Tehát a hét férfiú szabad akarattal és egyetértéssel vezérül és parancsolóul választotta magának (...) Álmost, Ügyek fiát és azokat, akik az ő nemzetségéből származnak (...)."

Turul-korong

Anonymus leírása szerint tehát a honfoglalás előtt vérszerződést kötött magyar törzsfők Álmost emelték maguk fölé vezérnek és fejedelemnek. A Konstantin császár és Anonymus által közölt két szöveget más őskrónikákkal összevetve jutottak a kutatók végül arra az álláspontra, hogy az etelközi magyarok két fejedelme közül minden bizonnyal az egyik Álmos, a másik pedig a gyula tisztséget viselő Kurszán lehetett.

Az Álmos születése és uralkodása körüli legendák végül a halálával kapcsolatos rejtélyekben csúcsosodnak ki. A XIV. században keletkezett krónikák szövegében ugyanis ez olvasható: *„Álmost, Erdélyországban megölték, nem mehetett ugyanis be Pannóniába."* Ez az egyetlen, ugyanakkor igencsak kései híradás Álmos halálára vonatkozóan, ezért a történészek egy része megkérdőjelezi a hitelességét. A kétkedők bibliai párhuzamot vonnak a leírással, arra utalván, hogy Álmos ugyanúgy nem mehetett be Pannóniába, mint ahogyan Mózes az ígéret földjére, vagyis a krónika szövege tulajdonképpen egy bibliai példázattal tünteti el Álmost a honfoglaló magyarság éléről. A történészek egy része viszont hitelesnek tartja az Álmos halálára utaló megállapítást, és ők azt állítják, hogy a nomadizáló népek tradíciójában szerepel a szakrális fejedelmek feláldozásának szokása. E tradíció erősen élt a Kazár Birodalomban is, amelynek hatása a magyarok életére egyértelműen kimutatható. A kazárok többnyire olyankor áldozták fel rituális gyilkosság keretében szakrális uralkodójukat, amikor népüket valamilyen katasztrófa vagy súlyos támadás érte, de néha olyankor is, amikor egy hosszú és békés időszak során fejedelmük elérte uralkodásának negyvenedik esztendejét. A magyar őstörténészek egy része ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy a Kazár Birodalom fennhatósága alól kiszakadt magyarság a besenyők támadása által kiváltott Kárpát-medencei honfoglalásig nagyjából éppen negyven esztendőt tartózkodott Etelköz területén, ezért akár a besenyőktől elszenvedett katasztrofális vereség, akár pedig az uralkodói idejének kitöltése okán egyaránt megölhették

Honfoglalás kori tarsolylemez

Jurta

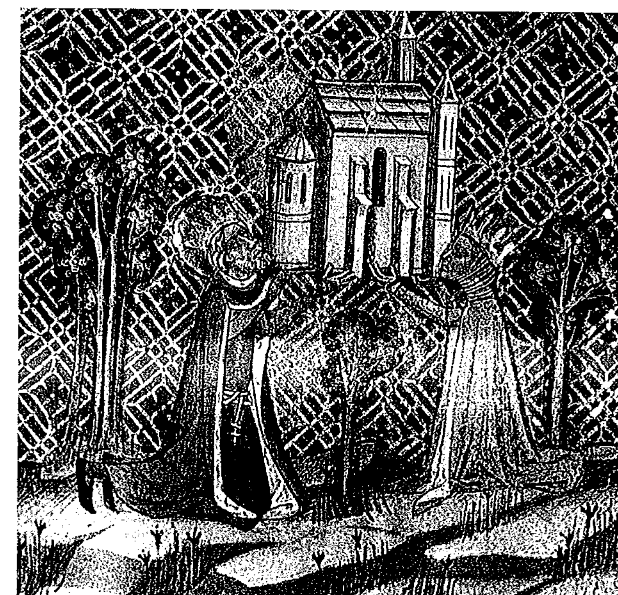
szakrális módon Álmost. Van néhány kutató, aki szerint Álmos halála nem szakrális feláldozás, hanem a fejedelmi tisztség megszerzése érdekében végrehajtott politikai gyilkosság következménye volt. Az Álmos megölését idéző mondat ugyanis azt az Erdélyt jelölte meg halála helyéül, amely a másik fejedelmi tisztséget betöltő Kurszán szállásterülete lett a honfoglalás kezdetén, így ebből arra következtetnek, hogy Kurszánnak köze lehetett Álmos meggyilkolásához, nyilvánvalóan azért, hogy magának szerezze meg a kizárólagos hatalmat. Mindez persze nem más, mint egyetlen kétes mondatra alapozott spekuláció. Már csak azért is, mert a honfoglalás több irányból, azaz több hágón keresztül történt, ezért az Árpád által a Vereckei-hágón keresztül a Kárpát-medencébe vezetett magyar népelemek először az északkeleti területeket vették birtokba, és ez éppen összecseng Anonymusnak azzal az állításával, hogy Álmos a felvidéki Zemplén területén adta át a hatalmat fiának, és azután ott is halt meg. Konkrét források hiányában Álmos halálának tényleges körülményei ma már gyakorlatilag kibogozhatatlanok, ezért is keltik fel időről időre az emberek érdeklődését.

A királlyá koronáztatott

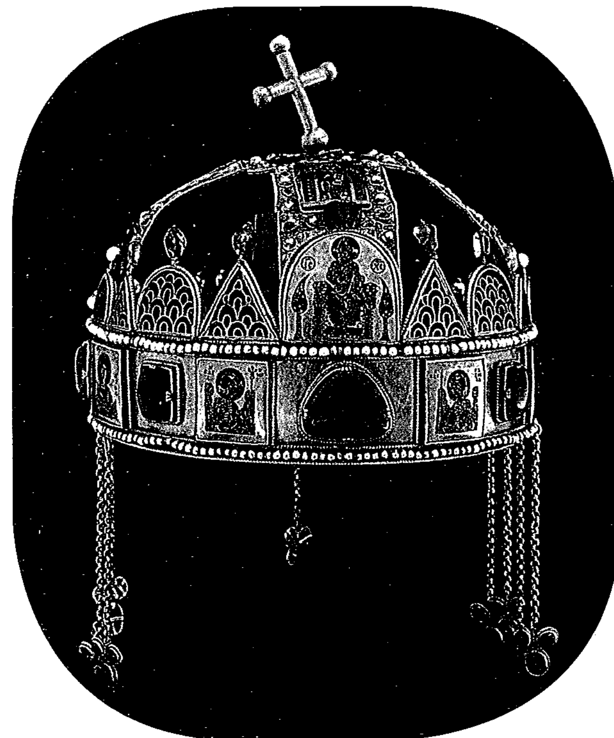
I. István és ellenfelei

A X. század során uralkodott Árpád-házi fejedelmek pontos rokonsági viszonyainak kibogozása azért ütközik nehézségekbe, mert ekkoriban az örökösödés tekintetében még nem az elsőszülöttségi elv, hanem a seniorátus volt a mérvadó, vagyis az, hogy a nemzetség legidősebb életben lévő férfitagjára száll a hatalom. Anonymus krónikája szerint a honfoglaló Árpád fejedelmet halála után fia, Zolta követte, más források viszont egyáltalán nem is említik meg őt. Így például Bíborbanszületett Konstantin császár sem szól róla, fejedelemként említi viszont Fajszot, aki a kutatók szerint Árpád Jutocsa (Jutas) nevű fiának a gyermeke lehetett. Az ő fejedelemségét elfogadó történészek vélekedése szerint Fajsz uralkodása a németektől 955-ben Augsburgnál elszenvedett katasztrofális vereségig tarthatott. Ezután a Zolta fiaként számon tartott Taksony fejedelemsége következett, akinek két, férfikort is megért fiát Gézának és Mihálynak hívták. Az idősebbik fiú, Géza 970 táján vette feleségül az Erdélyt birtokló Gyula Sarolt nevű leányát. Taksony 972 körül bekövetkezett halála után Géza lett a fejedelem, és ezt a kutatók egy része már az európai királyságok körében meggyökeresedett elsőszülöttségi elvnek az Árpád-házon belüli megvalósítására tett kísérleteként értékelik.

Géza fejedelemségét több ok miatt is a középkori magyar államalapítás előkészítésének szokás tartani. A 962-ben létrejött Német-római Császárság hódítási törekvéseitől tartva, vagyis elsősorban politikai okokból vehette fel Géza fejedelem és annak öccse, Mihály a kereszténységet, illetve ugyanez okból engedhette meg a német hittérítők tevékenységét is a többségében még mindig pogány vallású magyar nemzetségek között. Ha mégsem ez a külső fenyegetettség volt a fő ok, az akkor sem vitatható, hogy éppen Géza uralkodása idején jelölték ki Veszprémben az első latin rítusú püspöki székhelyet, illetve, hogy ekkor kezdték el Szent Márton hegyén a pannonhalmi bencés apátság építését. A kereszténység terjedése, terjesztése bizonyíthatóan erősítette az akkori európai hatalmak körében a magyar fejedelem pozícióját. Géza hatalomerősítő lépései közé tartozott az is, hogy leányainak egyikét a lengyel fejedelemhez, másikát a későbbi bolgár cárhoz, egy harmadikat a Velencei Köztársaság dózséjához, Orseolo Ottóhoz, egy negyediket pedig a Kárpát-medencei nemzetségek között igen erős befolyással rendelkező kabar vezetőhöz, Aba Sámuelhez adta feleségül.

I. István és Gizella királyné ábrázolása a Képes krónikából

A Szent Korona

Ha hihetünk a korabeli forrásoknak, valamint az ezekből levont következtetéseknek, akkor Géza és Sarolt házasságából mindössze egyetlen fiú született 975 táján, mégpedig az a Vajk, aki később a keresztségben az István nevet kapta. Géza a fiát szánta örökösének, és az elsőszülöttségi elv megerősítése érdekében már nagyon fiatalon eljegyezte őt annak a IV. (Civakodó) Henrik bajor hercegnek Gizella nevű leányával, akinek a fia később, 1002-ben a Szász-ház utolsó leszármazottjaként II. Henrik néven a Német-római Császárság trónjára léphetett. Ez a házasság 995-ben, tehát még Géza életében megvalósult, és a leendő királyné kísérőjeként számos német lovag érkezett magyar földre, István hatalmi igényét megerősítendő.

Géza fejedelem 997-ben halt meg, és jó előre kinyilvánított végakarata szerint Istvánnak kellett őt követnie a fejedelmi hatalomban. István fejedelemmé választása miatt azonban szinte azonnal felkelés robbant ki Koppány vezetésével. Koppány Géza fejedelem halála után az Árpád-nemzetség legidősebb életben lévő férfitagja lehetett, és ezért az ősi szokásjog alapján magának követelte Istvánnal szemben a fejedelmi hatalmat, amit azzal is alá akart támasztani, hogy feleségül akarta venni Géza fejedelem özvegyét, Saroltot. István elleni lázadásában főként a kereszténységtől még alapvetően idegenkedő, a régi pogány és törzsi szokásjogok szerint élő magyar rétegekre támaszkodott. Koppány és István hatalmi küzdelmében így tehát alapvetően a régi és a kialakulóban lévő új rend hívei csaptak össze. A korabeli források szerint Koppány abban látta a konfliktus megoldását, ha Istvánt megöleti. A lezajlott eseményekről Thuróczi Jánosnak az 1448-ban írt *A magyarok krónikája* című műve is részletesen beszámol, amelynek a szövege jóval korábbi krónikák leírásainak felhasználásával született meg:

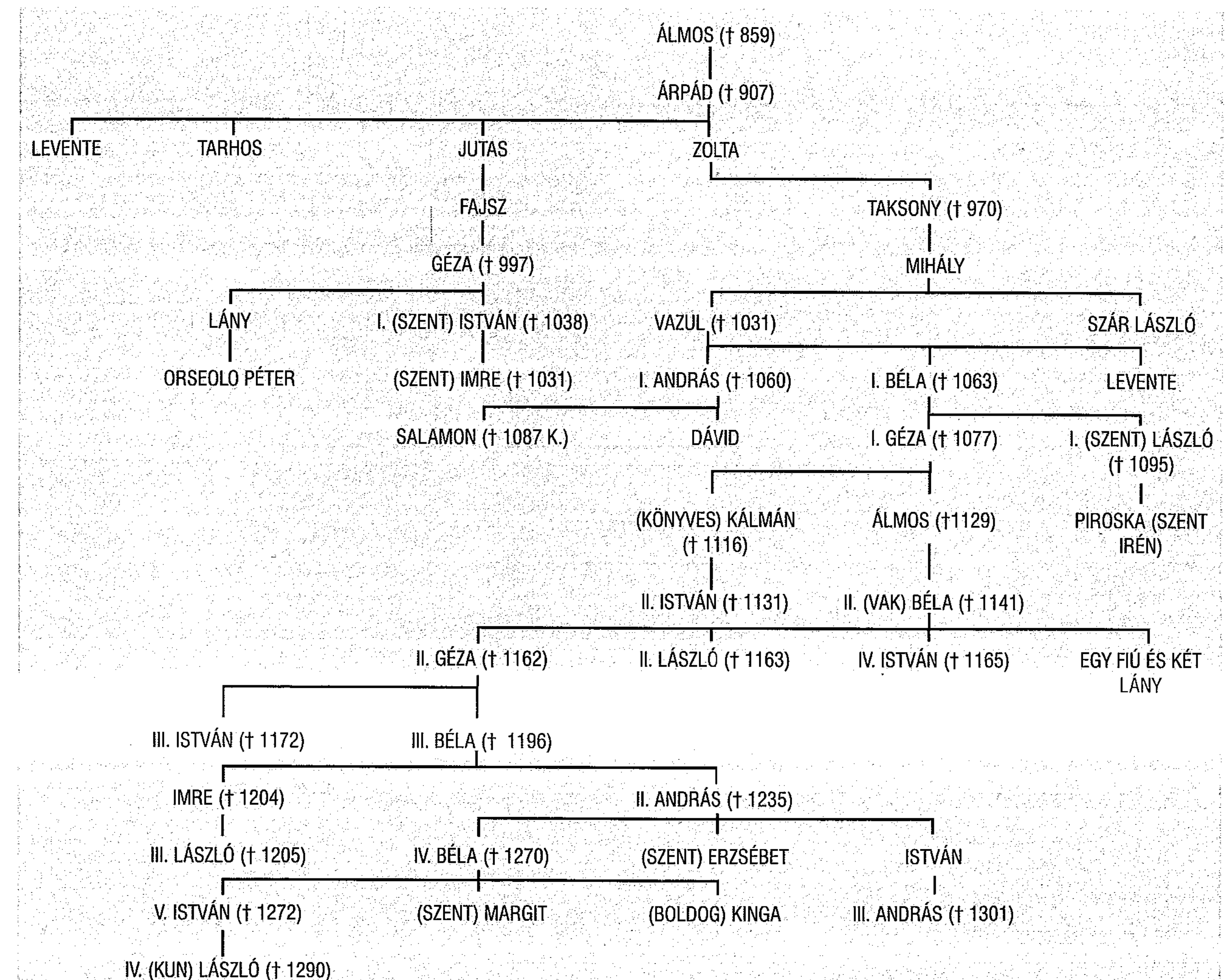
„Szent István király már előbb, ifjúkorában dicsőséges háborút viselt a vitéz és hatalmas Koppány vezér ellen. Koppány pedig Tar Szeréndnek volt a fia, aki Szent István király apjának, Géza fejedelemnek az idejében a hercegi méltóságot viselte. Géza fejedelem halála után Koppány Szent István anyját vérfertőző házasságban akarta magához kötni, Szent István királyt meg akarta ölni, és fejedelemségét a maga hatalma alá hajtani. Koppány Somogynak volt a vezére. Szent István összehívta előkelőit (...). Egész seregének fejévé és vezérévé pedig Vencellint tette meg, egy német származású jövevényt. Összecsaptak az ütközetben (...). Ebben az ütközetben Vencellin megölte Koppány vezért, és ezért a megboldogult Istvántól, aki ekkor még fejedelem volt, terjedelmes hűbéri földeket kapott jutalmul. Magát Koppányt pedig megboldogult István négy részre vágatta (...).”

István a felesége, Gizella kíséretében Magyarországra érkezett német lovagok segítségével győzte le Koppányt, majd a régi rend hívei felett aratott győzelmét megerősítendő királlyá koronáztatta magát 1000 karácsonyán, vagy 1001. január elsején.

István királlyá koronázásával megkezdődött a középkori keresztény magyar királyság kiépítésének hosszú és viszontagságos folyamata. Minthogy István főként a keresztény egyházra támaszkodva igyekezett uralmát megszilárdítani, ezért logikus lépésként püspökségeket, illetve Esztergomban érsekséget alapított. Koppány legyőzését követően is maradtak még ugyanis a régi, törzsi és pogány szokásoknak tekintélyes hívei a magyar királyság területén. Ezek közé tartozott például az erdélyi Gyula is, aki Sarolt révén István közeli rokona, a nagybátyja, esetleg az unokatestvére lehetett. Konfliktusokról részletekbe menő híradások nem maradtak fenn, mindenesetre az a forrásokból elég egyértelműen megállapítható, hogy István 1002-ben legyőzte a törzsi különállását hangoztató Gyulát, és ezzel biztosította maga számára a Kárpát-medence keleti területeit is.

István leghosszabb konfliktusa a királyi hatalmát szintén megkérdőjelező Ajtonnyal, a Maros-vidék urával volt. Őt végül 1031-ben tudta csak végérvényesen legyőzni. A krónikák az 1031 körüli időkből egy István elleni összeesküvést, merényletet, esetleg merényletsorozatot sejtetnek. Mindezekből teljességgel bizonyosnak csak annyi tekinthető, hogy a Kárpát-medence politikai egyesítésének folyamatára István Ajtony legyőzésével és megöletésével tett pontot. Minderről Szent Gellért püspök legendájából kapjuk a legrészletesebb leírást:

„S Ajtony serege, amely a mezőn feküdt, még azon éjjel összegabalyodott, egyik ember a másikra támadva, s végül megfutamodott. Ajtonyt pedig a csata helyén Csanád emberei ölték meg. Fejét véve, elküldték azt a királynak, s azon

Az Árpád-ház családfája

a napon sok zsákmányt ejtettek, és nagy örömmel teltek el, hogy a király ellensége elesett. (...) Ennek megtörténte után Csanád (...) nagy vendégséget rendezett harcostársainak. Azután a Tiszán átkelve a királyhoz mentek. Már akkor az Ajtony feje fel volt szögezve a városkapu tornyára. Csanád láttán a király felette megörült, de társát, Gyulát emelte mindenki fölé. Ennek hallatára Csanád hamisan mosolyogva jegyezte meg: Ha elhozta a királynak a fejet, miért nem hozta el a nyelvet is az, aki a király ellenségét megölte. Gyula ugyanis hazudott, amikor a fejet a királynak átadva azt állította, hogy ő ölte meg a király ellenfelét. Mikor aztán a fejet a királynak megtekintésre előhozták, és a száját felnyitva a nyelvet nem találták benne, Gyulát a hazugság miatt a királyi udvarból száműzték, Csanádot pedig, aki táskájából elővette a nyelvet, azzal tüntette ki a király, hogy őt a királyi ház és az Ajtony házának intézőjévé nevezte ki."

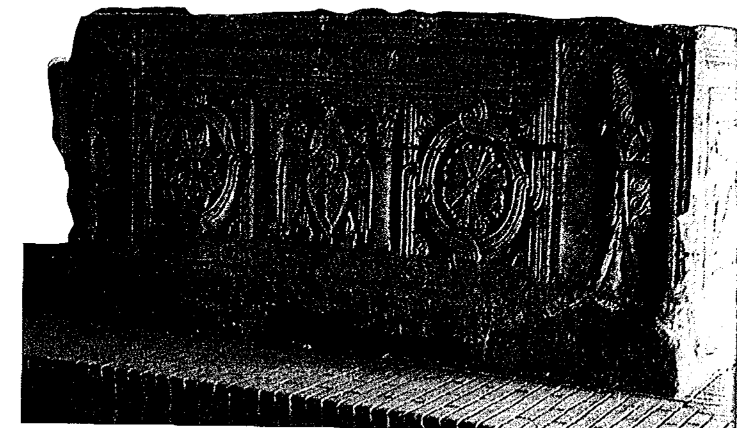
Bár Ajtonyt a régi, törzsi szokásrend híveként szokás számon tartani, és ezzel összefüggésben tárgyalni a legyőzését, illetve meggyilkolását, az mindenesetre elgondolkodtató, hogy ekkoriban halt meg István egyetlen fia és kijelölt örököse, Imre herceg. Nagy kérdés, hogy ez a két esemény összefüggésbe hozható-e egymással, hiszen a trónörökös halála miatt valószínűleg szinte azonnal megindult a trónutódlás körüli küzdelem. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a fiúörökös nélkül maradt királynak nagybátyja, Mihály révén számos, az Árpád-ház fiúágából származó közeli rokona volt, mégis az egyik leánytestvérének a velencei dózséval, Orseolo Ottóval kötött házasságából származó fiát, Orseolo Pétert jelölte ki új, törvényes örökösének. Mihálynak két név szerint is ismert fia volt: Vazul és Szár László. Vazulnak pedig Imre herceg halálának idején már szintén volt három felserdült fia, akiket Andrásnak, Bélának és Leventének hívtak. Összefoglalva a problémakörrel kapcsolatos kérdéseket: Ajtony akár rokonság, akár törzsi előkelőség okán követelhette-e magának a királyi hatalmat? István miért nem a közeli férfirokonai közül választott magának új örököst? A kérdésekre vonatkozóan az egyik legáltalánosabban megfogalmazott válasz az, hogy mind Ajtony, mind pedig Vazul, illetve leszármazottai a régi, pogánysággal kacérkodó törzsi rend hívei voltak, míg Orseolo Péter abból a Velencei Köztársaságból érkezett István király udvarába, amely a római pápa egyik legfőbb szövetségeseként a korabeli Európa legfejlettebb államának számított. Ennek az állításnak azonban némileg ellentmondanak a korabeli források annyiban, hogy Mihályról megírták, testvérével, Géza fejedelemmel együtt felvette a kereszténységet, valamint leszármazottjának, Vazulnak a két idősebbik fia, András és Béla is bizonyosan keresztények voltak, illetve keresztény szellemben nevelkedtek fel. Vazul mindenesetre nem fogadta, nem fogadhatta el Istvánnak a szoros vérségi kapcsolatokat valószínűleg politikai okokból figyelmen kívül hagyó döntését, és ezért összeesküvést, illetve felkelést szított az uralkodó ellen. Némelyik forrás Vazul lázadását egy István elleni gyilkos merényletként engedi sejtetni, amit István gyorsan elfojtott. Vazult elfogatása után a korabeli szokásoknak megfelelően uralkodásra alkalmatlanná tetette, azaz megvakíttatta és megsüketítette, majd ezután Nyitrán tömlöcbe vettette. Kézai Simon az 1283-ban íródott, a *Magyarok krónikája* című műve a történtekkel kapcsolatban további kérdéseket vet fel:

„István (...) eközben testi erejét rohamosan veszteni kezdette, és amint észrevette, hogy bágyadtság nehezedik rá, gyorsan követeket küldött, hogy nagybátyjának fiát, Vazult, hozzák ki a tömlöcből Nyitráról, hogy maga után királlyá tegye a magyarok fölé. Ennek hallatára Gizella királyné a hitetlenekkel tanácsot tartva, elküldötte Sebös ispánt, hogy előzze meg a király követét, vájja ki Vazul szemeit, öntsön olvasztott ólmot füleibe, azután meneküljön Csehországba. Mikor azután Vazult a követ eléje vezette, a király keservesen sírt a történteken. Magához hívatta tehát Szár László fiait, Andrást, Bélát és Leventét, és azt a tanácsot adta nekik, meneküljenek Csehországba."

A leírás arra utal, mintha István meggondolta volna magát, és mégsem Orseolo Pétert, hanem Vazult, vagy annak valamelyik fiát akarta volna mégis megtenni utódjának, és ebben csakis Gizella királyné ármánykodása akadályozta volna meg őt oly módon, hogy megcsonkíttatta a fogságban tartott Vazult. Gizellának a forrás szerinti cselvetése azonban két okból sem tekinthető hitelesnek. Egyrészt utolsó fiának, Imre hercegnek a halála után egyik utódjelöltjéhöz sem fűzte őt személyes érdek, másrészt egyáltalán nem tekinthető valószínűnek az, hogy egy ármánykodó és rosszindulatú asszonyt a halála után szentként tiszteljenek, sőt a katolikus egyház hivatalosan is boldoggá avassa, mint ahogyan ez Gizellával megtörtént. Sokkal valószerűbb tehát az a feltételezés, hogy István király volt, aki kemény kézzel leszámolt az akaratával szembeszegülő Vazullal, majd száműzetésbe kényszeríttette kijelölt utódjának, Orseolo Péternek a lehetséges riválisait, azaz Vazul fiait. Minthogy azonban 1046-tól kezdve Vazul leszármazottai uralkodtak a magyar királyságban, ezért az 1083-ban VII. Gergely pápa által szentté avatott I. István király személyét mégsem lehetett összefüggésbe hozni a krónikákban egy ilyen, a későbbi Árpád-házi királyok ősével oly kegyetlenül elbánó cselekedettel. Ezért azután a királyi házhoz természetes hűséggel kötődő historikusok némelyikének agyszüleményeként születhetett meg a Gizellát elítélő, őt bűnbaknak kikiáltó történet. Azok a krónikaírók azonban, akik nem akarták a szent életűnek tekintett asszony személyét besározni, egész egyszerűen a királya ellen lázadó Vazul megcsonkítását jogosnak ismerték el, ugyanakkor a királyi hatalmat később megszerző fiait úgy tüntették fel, mintha azok nem is az ő gyermekei, hanem testvérének, Szár Lászlónak a fiai lettek volna.

I. István életének és uralkodásának utolsó éveiből a források még egy, a személye elleni merényletről számolnak be. A Hartvik püspök által szerkesztett *Szent István-legenda* leírása szerint ez a merénylet így zajlott le:

„Nem sok idő múltán [István király] betegségbe esett, melytől utóbb testében megfogyatkozott, s mivel a nyavalya hosszan tartó gyöngeséggel nehezedett rá, már lábra sem tudott állni. Látta pedig udvarának négy legfőbb nemese, hogy hosszan és súlyosan betegeskedik, s mert szívük mélyén még mindig hitetlenségben tévelyegtek, csalárd tervet kovácsoltak, és megpróbálták leromlott állapotát halálra váltani. Már esteledett; mielőtt a házban meggyújtották volna a világot, egyikük a homály leple alatt vakmerően behatolt, és a király meggyilkolására csupasz kardot rejtett köpenye alá. Alig tette be lábát oda, ahol a király pihent, csakis égi ösztönzésre a penge lehullt, és a földhöz ütődve megpendült. Nyomban meghallotta a király, és kérdezte mi az, bár már tudta, mi történt. Az az ember megtörve, szorongva bevallotta őrült tervét, bánta, közel lépett, térdre esett, a király lábát átkarolva, beismerte, hogy bűnözött, és kegyelemért könyörgött."

Szent István szarkofágja Székesfehérvárott

Ennek a merényletnek a megítélését illetően is megoszlik a történészek véleménye. Egy részük szerint ez a híradás tulajdonképpen nem tekinthető egyébnek, mint a Vazul-féle összeesküvés egyik variációjának, így tehát valójában nem is egy újabb merényletről van szó benne. Mások véleménye szerint viszont nem elképzelhetetlen, hogy ebben a leírásban egy olyan, még mindig a régi, törzsi szokásokhoz ragaszkodó udvari főemberek merényletéről olvashatunk, akik emlékezvén a kazároktól átvett szakrális fejedelemgyilkosság szokására, a negyvenedik uralkodási esztendejét már betöltött Istvánt a hagyományoknak megfelelően fel akarták áldozni. Egy harmadik feltételezés szerint ez a történet csupán arra utal, hogy az öreg és betegeskedő István királyt azért akarták eltenni láb alól, hogy felgyorsítsák az örökösödésből és a hatalomváltásból fakadó politikai bizonytalanság megoldását. A ma rendelkezésre álló források mindenesetre nem elégségesek ahhoz, hogy ennek a merényletnek a valódiságáról és mikéntjéről akárcsak megközelítő képet is alkothassunk. Maradjunk tehát a történelmi tényeknél, és befejezésképpen rögzítsük, hogy első magyar királyunk, a szentté avatott István 1038-ban hunyt el, és őt a trónon végül húgának a fia, Orseolo Péter követte.

Harc a trónért

Orseolo Péter és Aba Sámuel küzdelme

Az egyre rohamosabban hanyatló egészségű, idősödő I. (Szent) István király számára egyetlen fiának, Imre hercegnek az 1031-ben bekövetkezett halála után égető szükségszerűség volt, hogy minél előbb kijelölje trónjának új örökösét. István király nem akarta, nem akarhatta, hogy elvesszenek mindazok a politikai eredmények, amelyeket a magyar állam megalapítása és a keresztény Európába történő beillesztése által elért. Ahogy az előző fejezetből is kiderül minden bizonnyal ezért zárta ki nemzetségének fiági leszármazottait, vagyis nagybátyját, Vazult, valamint annak három fiát is a trónutódlásból, és esett a választása leánytestvérének fiára, a velencei származású Orseolo Péterre, akitől nyilvánvalóan a nyugati kereszténységhez kapcsolódott magyar királyság további megerősítését várta.

Aba Sámuel

A rendkívül vagyonos Orseolo család tagjai közül I. Pietro Orseolo tölthette be 976-tól elsőként Velence dózséjának (választott hercegének) tisztségét, hatalma azonban nem sokáig tartott, mert már 978-ban lemondásra kényszerítették. Az Orseolo család nem törődött bele hatalmának ilyetén való elvesztésébe, hamarosan pártot alapítottak, és folyamatosan szervezkedtek. Ennek a szervezkedésnek a központja a San Giorgo Maggiore kolostor volt. Kitartásukat siker koronázta, hiszen II. Pietro Orseolo 991-ben dózse lett, és hatalmát tíz esztendőn át meg is tudta őrizni. Kormányzati ideje alatt II. Pietro olyan szilárd pozíciókat tudott családja és pártja számára teremteni, hogy az 1009-ben bekövetkezett halála után fia, Ottone (Ottó) Orseolo követhette őt a dózsei székben. Az ifjú Orseolo Ottó a saját helyzetének megszilárdítása érdekében, illetve dinasztiaalapítási szándékkal még uralomra jutásának évében elfogadta a magyar király, I. István ajánlatát – aki pedig erős nyugati szövetségeseket keresett –, és 1009-ben feleségül vette annak egyik ismeretlen nevű leánytestvérét. Ebből a házasságból született 1011-ben Péter, akit természetesen Orseolo Ottó az örökösének szánt Velencében. Számítását azonban keresztülhúzta egy olyan, Pietro Centranico által vezetett összeesküvés, amely miatt 1026-ban fiával együtt Magyarországra volt kénytelen menekülni. István nem örült ugyan a

velencei fejleményeknek, ám természetesen befogadta az udvarába száműzött sógorát, és annak gyermekét. Orseolo Péter így a magyar király környezetében érett férfivá. Az Orseolo család sorsa az 1030–31-es esztendőkben dőlt el végérvényesen. Orseolo Ottó Velencében maradt Orso nevű öccse ugyanis 1030-ban megdöntötte Pietro Centranico uralmát, és a száműzetésben lévő bátyja nevében régensként átvette a hatalmat. Orseolo Ottó 1031-ben már készülődött haza Velencébe, amikor váratlanul meghalt I. (Szent) István udvarában. Ezt követte néhány hét múlva Imre herceg halála, amely után a megtört magyar uralkodó Orseolo Pétert tette meg örökösének. E fordulatok miatt Orso Orseolo még ugyanebben az esztendőben lemondott Velencében a régensi hatalmáról, és átengedte az uralmat unokaöccsének, Domenico Orseolónak. Domenico volt az utolsó az Orseolo család tagjai közül, aki a dózse címet elnyerhette, ő is azonban csak néhány hónapra, mert egy Domenico Flabiano nevű férfiú vezetésével elmozdították őt örökre a hatalomból.

Orseolo Péter helyzete a trónörökösi rang elnyerése ellenére kezdetben elég ingatagnak bizonyult. Mindenekelőtt szembe kellett néznie Vazul szervezkedésével és összeesküvésével, amely éppen az ő utódlását volt hivatva megakadályozni. I. István azonban igen erélyesen eltávolította mindazokat az útból, akik Péter örökségét meg merték kérdőjelezni. Nagyon sokat köszönhetett István feleségének, Gizella királynénak is, aki férje akaratát tiszteletben tartva egyértelműen kiállt az ő utódlása mellett. Ez is nagy szerepet játszott abban, hogy István 1038-ban bekövetkezett halálakor végül senki nem merte megkérdőjelezni Péter utódlását, és magyar királlyá koronázták. Péter király azonban sem a bel-, sem pedig a külpolitikájában nem volt képes követni nagy elődjének megfontolt kormányzását. Mivel a korábbi rossz tapasztalatai miatt nem bízott a magyar előkelőkben, ezért királyi udvarában idegenekkel, főként olaszokkal és németekkel vette körül magát. A *Képes krónika* erről később így számolt be:

„Miután Pétert királlyá tették, a királyi felség kegyes hajlandóságát mindenestül elvetette és német dühösséggel kegyetlenkedett: Magyarország nemeseit megvetette, gőgös szemmel és telhetetlen szívvel falta a föld javait, vadállati módon ordító németekkel és fecske módjára fecsegő olaszokkal vetette körül magát. Az erősségeket, őrhelyeket és várakat németek és olaszok őrizetére bízta. Péter király felette kicsapongó volt; a király csatlósainak erőszakoskodása miatt abban az időben senki sem lehetett biztos feleségének tisztasága, leányának vagy húgának szüzessége felől, mert büntetlen tettek rájuk erőszakot."

Orseolo Péter

A krónika szövege persze elég rosszindulatú a csúfos véget ért Péterrel szemben, ám leírásában mégis elég sok igazság lehet. Péter hálátlan és ingatag jellemét jól tükrözi az is, ahogyan nyílt támogatójával, az özvegy Gizella királynéval elbánt. Gizellának ugyanis összes vagyonát és jövedelmét gyakorlatilag minden ok nélkül elkoboztatta, és Veszprémben kényszerlakhelyet jelölt ki számára.

Péter első feleségének a nevét nem ismerjük, második házasságát a német birodalomból származó Schweinfurti Judittal kötötte. Kapcsolata III. Henrik német-római császárral mégsem bizonyult felhőtlennek. Olyannyira nem, hogy Péter 1041-ben hadjáratot is indított a német uralkodó ellen. Ezt a háborút a király személyével és politikájával elégedetlen magyar előkelők kihasználták, és Aba Sámuel vezetésével egy sikeresnek bizonyult felkelést robbantottak ki Péter ellen, akinek néhány még megmaradt magyar hívét, így például Budát és Sebőst kegyetlenül le is mészárolták:

„Péter országlásának harmadik esztendejében tehát a magyar főemberek és vitézek, a püspökök tanácsára, összegyülekeztek Péter király ellen; gondosan kutatták, kit találhatnak az országban a királyi nemzetségből, aki alkalmas az ország kormányzására és megszabadítja őket Péter zsarnoklásától. Az országban azonban ilyest nem találtak, választottak hát maguk közül egy ispánt, Aba nevezetűt, Szent István király nővérének férjét, őt tették királlyá. Aba pedig összegyűjtötte a magyarok seregét és harcra készen Péter király ellen indult. Látta ekkor Péter király, hogy a magyarok nem támogatják, igen megfélemült, kifutott Bajorországba és Henrik német király segítségét kérte. Miután Péter futással menekedett a magyarok kezei közül, a magyarok cafatokra vágva ölték meg a szakállas Budát, minden baj gonosz koholóját, akinek tanácsára Pétert ültették Magyarország nyakára, két fiának kitolták a szemét; Sebőst pedig, aki Vazul szemét kitolta, úgy veszejtették el, hogy összetörték kezét-lábát; némelyeket megköveztek, másokat vasrudakkal törtek össze. Abát pedig királyi méltóságra emelték, királlyá szentelték."

A krónika elbeszéléséből kitűnik, hogy a hatalmát vesztett Péter király éppen ahhoz a III. Henrikhez menekült, aki ellen hadjáratot kezdeményezett. Politikai megfontolásból III. Henrik kibékült Péterrel, és annak reményében, hogy a német fennhatóságot ki tudja terjeszteni Magyarországra, támogatni kezdte őt az időközben királlyá emelt Aba Sámuellel szemben.

A 990 körül született Aba Sámuel egy honfoglalás kori, kabar eredetű nemzetség leszármazottja volt. A kabarok török nyelvű népessége a felbomló félben lévő Kazár Birodalomból szakadt ki, és védelemért cserébe alárendelt katonai segédnépként csatlakozott a magyarok etelközi törzsszövetségéhez. A honfoglalást követően a kabarok a Kárpát-medence északkeleti részein nyertek maguknak szállásterületet, és fokozatosan asszimilálódtak a magyarságba. Előkelőik, így az Aba nemzetség vezetői is, a magyar főurak közé emelkedtek. A Mátra hegység vidékén nagy birtokokkal és hatalmas befolyással rendelkező Aba Sámuel Géza fejedelem egyik leányát vette feleségül, ezzel tehát I. István király sógora lett. Ez a vérségi kapcsolat lett a jogalapja a Péterrel szembeni fellépésének, majd királlyá történő megkoronázásának is. Péter befogadása miatt Aba Sámuel szinte azonnal háborút kezdeményezett III. Henrik ellen:

„Aba király megértette, hogy a császár vissza akarja helyezni Pétert a királyságba; haragra gyúlt, nagy sereget gyűjtött, berontott Ausztriába és Bajorországba, erős harcosait két szárnyra osztva, a Duna folyó mindkét partján kard élére hányta a németeket."

Ezt a küzdelmet azonban hamarosan kompromisszummal zárták le, mert mind a német uralkodó, mind pedig az új magyar király belpolitikai helyzete elég ingatag volt. E háború befejezését követően a még megmaradt I. (Szent) István- és Péter-párti magyar előkelők összeesküvést szőttek a belpolitikai hatalmát megerősíteni igyekvő Aba Sámuellel szemben, akit meg is akartak gyilkolni. A krónikás híradása szerint főként azért, mert szinte ugyanúgy viselkedett a magyar főurakkal szemben, mint az elűzött Péter:

„Ettől fogva Aba király (...) arcátlanná vált és dölyfösen dúlt-fúlt a magyarok ellen, úgy ítélt ugyanis, hogy mindenki egyforma, az urak a szolgákkal, semmibe vette az esküszegést is; megvetette ugyanis az ország nemeseit és mindig parasztokkal, nemtelenekkel volt együtt. A magyar nemesek nem hagyták ezt ennyiben, sérelmeiket nehezen tűrték: összebeszéltek és összeesküdtek, hogy megölik. Egyikük azonban följelentette a királynak azokat, akik életére törtek; kiket ezek közül a király elfogatott, bírói vizsgálat nélkül megöletett; ez okozta legnagyobb veszedelmét."

Mint látjuk, Aba Sámuel a leleplezett összeesküvés hangadóit kivégeztette, sokakat pedig száműzetésre kényszerített. Ezzel azonban hatalmának megszilárdítása helyett csak azt érte el, hogy korábbi támogatóinak a száma is vészesen megfogyatkozott. Ezért azután szinte semmi esélye sem maradt az 1044-ben Magyarországra

A ménfői csata ábrázolása a Képes krónikában

támadó III. Henrikkel szemben, aki azzal a céllal indította el új hadjáratát, hogy Pétert visszaültesse a magyar trónra, általa pedig kiterjessze uralmát a Kárpát-medencére:

„Szüntelenül ösztökélték tehát a császárt, hogy bosszulja meg Aba királyon az igazságtalanságot (...). A császár (...) gyors menettel a magyar határra támadt, benyomult Sopronnál (...). Aba király nagyszámú fegyveressel Ménfőnél szállott vele szembe; felette bízott a győzelemben (...). Sokáig és keményen folyt a csata, végre a császár, isten segítségével, győzelmet aratott. Aba király pedig elmenekült a Tisza felé, és egy faluban a magyarok, akiknek uralkodása alatt ártott, legyilkolták kegyetlenül az Öregbarlangban."

A ménfői csatában csúfos vereséget szenvedett Aba Sámuel királyt tehát menekülés közben orgyilkosok ölték meg, és ezt követően Péter király visszatérhetett a magyar trónra. Péter második, rövid országlása sem bizonyult azonban sikeresebbnek a korábbinál. Amint távoztak ugyanis a német seregek Magyarországról, máris lázadást szítottak ellene Gyula fia vezetésével. Ezt ugyan még sikerült elfojtania, ám az 1046-ban Vata vezetésével kibontakozott csanádi pogányfelkeléssel már nem maradt ereje szembeszállni. A mozgalom hívei ugyanis visszahívták az országba az Árpád fejedelem véréből származó Vazul addig száműzetésben élő fiait, András, Béla és Levente hercegeket. A hazatérő hercegek tábora olyan hatalmasra duzzadt, hogy a pogánylázadás hamarosan átterjedt a Dunántúlra is, ezért Orseolo Péter ismét menekülni kényszerült:

„Látta Péter király, hogy a magyarok egy lélekkel András és Levente hercegekhez csatlakoztak: maga hát németjeivel futásnak eredt Moson felé (...). Amikor Zámor faluba ért, az említett követ el akarta fogni, hogy kötözve vigye András herceghez. Péter (...) elevenen foglyul esett, megvakították és Fehérvárra vitték; nagy fájdalmába hamarosan belehalt."

A krónikák állítása szerint a menekülés közben foglyul ejtett Péter királynak kiszúrták a szemét és megkínozták, amibe hamarosan belehalt, mások szerint azonban túlélte az 1046-os esztendő véres eseményeit és csak 1059-ben hunyt el.

Letaszítva a Kelen hegyéről

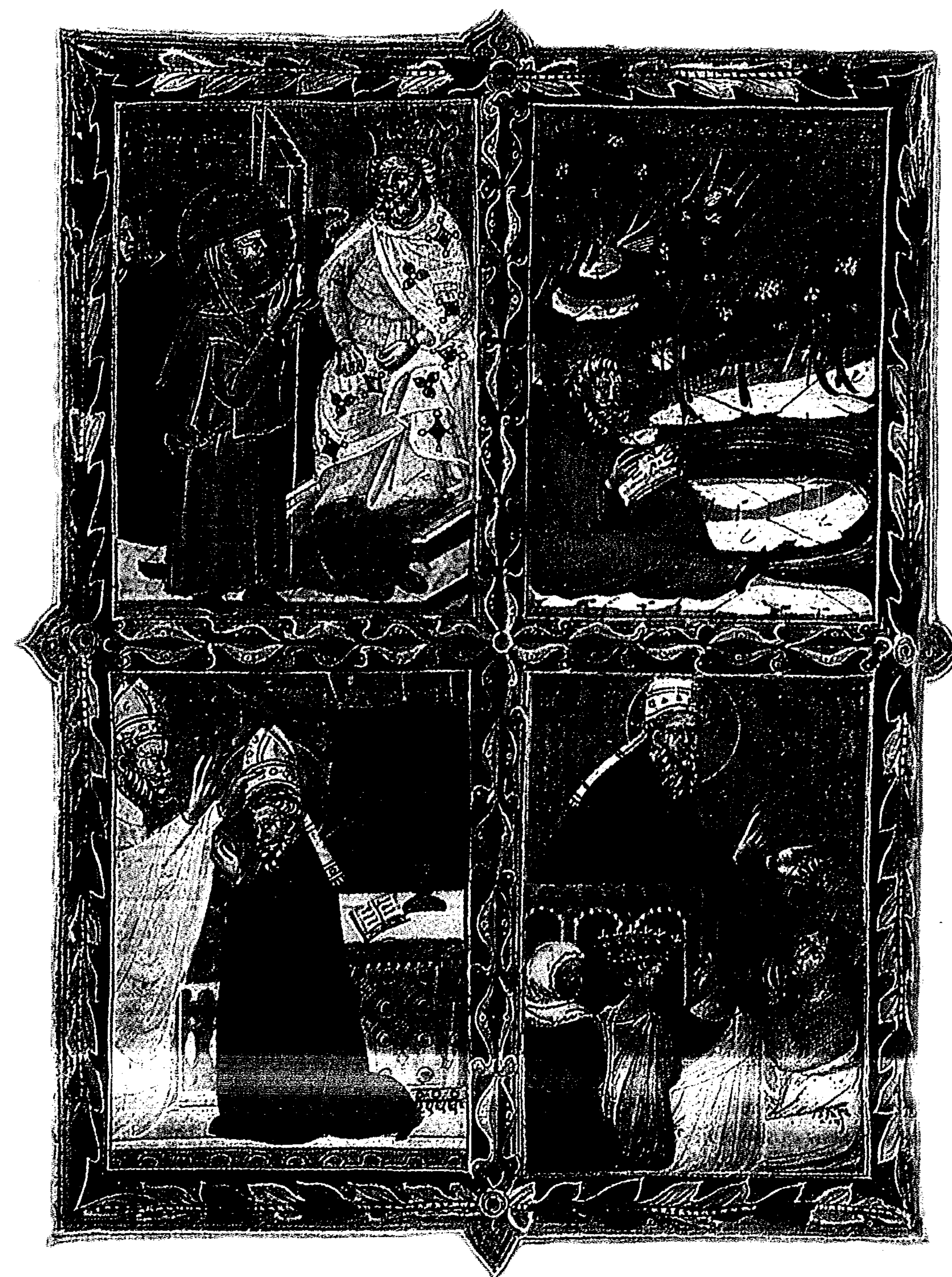
Szent Gellért püspök mártíriuma

A Kelen hegyén 1046-ban meggyilkolt Gellért püspök a középkori magyar állam megalapításában és megszilárdításában kulcsszerepet játszó személyiség volt. Európa akkori hatalmai számára ugyanis az új magyar állam létrejötte csak a kereszténység felvételével és állami rangra emelésével volt elfogadható, mint egyenrangú partner. I. (Szent) István államszervező tevékenysége során tíz püspökséget alapított. Ezek az első püspökségek a királyi birtokokon jöttek létre, és lényegében olyan keresztelő egyházak voltak, amelyekben a püspök elég nagy önállósággal gyakorolhatta a kormányzói, a tanítói és a kegyosztói hatalmat. A tíz püspökség közül I. (Szent) István Esztergomot érseki rangra emelte, ami azért volt nagyon jelentős, mert így Magyarország egyházilag is függetleníteni tudta magát a Német-római Császárság irányításától és befolyásától. A tíz püspöki székesegyház mellett a vármegyei központokban is kialakítottak keresztelő egyházakat, ezek élén a később espereseknek nevezett presbiterek álltak, és alapvető feladatuk a falusi egyházak megszervezése és összefogása volt. Az egyházak anyagi alapját a hívek által beszolgáltatott tized bevezetésével teremtette meg. A kőtemplomok építésének elrendelése a lakosság helyhez kötését is szolgálta.

A 980 körül született Gellért egy jómódú velencei család sarja volt. Egyes feltételezések szerint a Lagredo famíliából származott. Az 1361-ben írt *Szent Gellért püspök nagy legendája* mindenesetre szüleiről csak ennyit jegyzett fel:

„Gellért velencei nemzetségből, Velence városában, patrícius család palotájában született. Atyjának, mivel többi polgártársai kedvelték, és a város minden lakosa szerette, messze vidékekre elterjedt a jó híre. Feleséget pedig ugyanabból a városból vett: egy szüleitől istenfélelemre édesgetett, erkölcseivel ékeskedő, alamizsnáival és jó cselekedeteivel a többi nő fölé emelkedő lányt."

A megszületett fiú eredetileg a György nevet kapta, és csak később, már szerzetesként vette föl atyja iránti tiszteletből az ő keresztnevét, vagyis a Gellértet (Gerardo). Az ötesztendős korában súlyosan megbetegedett gyermeket szülei a San Giorgio-sziget monostorába vitték, és fogadalmat tettek, hogy egyházi pályára szánják, ha életben marad. A fiú meggyógyult, és a San Giorgio Maggiore monostorban nevelkedett fel, ahol elsajátíthatta a magasabb tudományokat. Mivel itt volt az Orseolo párt központja is, ezért Gellért már nagyon hamar megismerkedett Velence belpolitikai életével és küzdelmeivel. Az ifjú szerzetes tanulóéveit Bolognában és más helyeken folytatta. Gellért éppen akkoriban tért vissza Velencébe, amikor az Orseolók hatalmuk csúcsán álltak a városban. Mentora, Vilmos apát halála után őt választották meg a San Giorgo Maggiore apátjának, így ismét közvetlen kapcsolatba került az Orseolo-párttal. Az egyházi ügyekben megalkuvást nem ismerő szerzetes azonban hamarosan szembeszállt az egyház tekintélyét is semmibe vevő Orseolo Ottó velencei dózséval, aminek az lett a következménye, hogy Gellért a dózse megtorlásától tartva az aqueliai pátriárka fennhatósága alá tartozó Rosacisba (később: Abbázia, majd Opatija) menekült, ahol azután vezeklésképp egy szentföldi zarándoklatra szánta el magát. Mivel a velencei hajóhad ekkoriban foglalta el a településsel szemben fekvő adriai Veglia szigetét, ezért hajóra nem szállhatott, így Magyarország felé vette az útját. Feltehetően végül Ausztria felől érkezett meg a magyarok földjére, valamikor 1020 után. A tudós szerzetest Magyarországon először a pécsi püspök és a pécsváradi apát vették pártfogásukba. Gellért tudása annyira lenyűgözte őket, hogy azt

Szent Gellért életének jelenetei a Magyar Anjou-legendáriumból

szerették volna elérni, ha az országban marad, mivel azonban nem tudták lebeszélni zarándoklatának folytatásáról, ezért I. (Szent) István király elé vezették. A magyar király ezután nem is engedte el őt udvarából, hanem fiának, Imre hercegnek a nevelőjévé tette meg. A hagyomány szerint István király neki mondta tollba az Imre herceg okulására szánt, a helyes kormányzás alapelveit összefoglaló *Intelmek* című művét.

Amikor 1025 után a Velencéből elűzött Orseolo Ottó a fiával sógoránál, István királynál kért és kapott menedéket, akkor Gellért a közöttük lévő korábbi ellenségeskedés kiújulásától tartva elhagyta a királyi udvart, és a Gizella királyné birtokához tartozó Bakonybél melletti erdőben élt remeteként. Az elmélkedéssel és tudományos tevékenységgel zajló remetesége állítólag hét esztendeig tartott.

A délvidéki vezérnek, Ajtonynak a legyőzését követően István király Gellértet az új, marosi (csanádi) püspökség élére helyezte. Ajtony életében Bizánc támogatását élvezte, híveinek egy jó részével együtt keresztény volt, ezért Gellértnek püspöki székében itt nemcsak a pogánysággal kellett megküzdenie, hanem a latin rítusú, római egyházat is meg kellett alapoznia, illetve szilárdítania a görög rítusú ortodoxiával szemben. Alapos teológiai felkészültségének köszönhetően eredményesen szállt szembe a római egyház szempontjából eretnekségnek számító nézetekkel, miközben rendszeresen prédikált, térített, építkezett és iskolát szervezett.

Az I. (Szent) István halálát követően trónra került Orseolo Péter olyan nagyszabású, III. Henrik német-római császárral szembeszálló politikai terveket kezdett el szőni, amelyek jócskán meghaladták Magyarország akkori erejét és lehetőségeit. (Lásd a „Harc a trónért" c. fejezetet.) Az e terveket megkérdőjelező özvegy Gizella királynét és magyar híveit, valamint a még István idejében felszentelt püspökök jó részét emiatt félreállította. Hibás döntéseinek és politikájának következményeként összeesküvést szőttek ellene, és megdöntötték uralmát. Maga Gellért püspök is minden valószínűség szerint részt vett Péter megbuktatásában, hiszen az egyik vezére volt annak a püspöki tanácsnak, amelynek irányításával Pétert sikerült trónjától megfosztani. A trónra Aba Sámuel feltehetően éppen ennek a püspöki tanácsnak a kijátszásával kerülhetett. Gellért 1043-ban már nyíltan szembeszállt vele, amiért az uralkodó összeesküvés címén a királyi tanács tagjainak egy részét kegyetlenül legyilkoltatta. Gellért keményen megrótta Aba Sámuelt a királyi tanács tagjainak lemészárlásáért, és megjövendölte neki közeli bukását.

A politikai küzdelmekbe élesen belebonyolódott Gellért élete ekkoriban már állandó veszélyben forgott. Az Aba Sámuel legyőzése, majd meggyilkolása után a trónra 1044-ben visszatért Péter ugyanis éppen Gellért püspököt tartotta az egyik legbefolyásosabb és legveszélyesebb ellenfelének. A Péter király ellenében a Gellért püspök környezetében szervezkedők 1046-ban úgy döntöttek, hogy hazahívják Vazul külföldön élő fiait, és nekik ajánlják fel a trónt. Közben Gellért püspök *Delibratio* című munkájában kemény szavakkal ítélte el Péter országlását:

„Senki sem nevezhető igazi királynak, aki nem Isten szolgája. Akik csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük, hogy a népet fölfalják, az adót behajtsák, és mindent (...) hiúságból tesznek, nem királyok, hanem zsarnokok (...). De az [Isten], aki a nép bűnei miatt a képmutatót uralkodóvá teszi, jelenleg is megtűri az ilyen hatalmaskodást, amint megtűrt már igen sok gonoszt és az isteni felséggel ellenkezőt (...). Mivel pedig ilyenekről szólunk (...) ellenünk támad már az egész nép. Mi lesz hát?"

Gellért írása nemcsak Péter uralmát támadta, hanem azt az összeesküvés nyomán kialakult vészjósló helyzetet is, hogy a felkelők hívására nyomban hazatért András és Levente hercegektől az Abaújváron elébük járuló tömegek a pogány szokások visszaállítását követelték, amire katonai erejük megnyerésének szándéka érdekében a hercegek engedélyt is adtak. A pogánymozgalom élére az a Vata állt, akinek Csolt nevű nemzetségfő apja korábban a Hármas-Körös vidékének ura volt. Csolt birtokainak nagyobb részét azonban még István király elkobozta, és az elvett földek élére Békés nevű ispánját helyezte, aki azután királyi vármegyévé szervezte ezt a területet. Az apjától még megmaradt területen meghúzódott Vata a Péter király elleni lázadáskor látta elérkezettnek az időt arra, hogy nemzetségének korábbi birtokait, illetve hatalmát visszaszerezze. Gellért püspök legendája így foglalta össze az eseményeket:

„Mikor tehát Péter király és a magyarok között nagy egyenetlenség támadt, a magyarok fényes követséget küldtek Vazul fiai: András, Béla és Levente után, akik Szent István nemzetségéből valók voltak, és kérték őket, hogy Lengyelországból jöjjenek Magyarországra. (...) És a magyarok valamennyien seregesen tódultak hozzájuk Pest városába. Ördögi sugallatra fellobbanva azt követelték: engedjék meg nekik, hogy az egész nép pogány módra éljen, a püspököket és papokat megöljék, a templomokat ledöntsék, a keresztény hitet elvessék, és bálványaikat tiszteljék. Ők meg rájuk hagyták, hogy szívük vágya szerint menjenek és vesszenek el őseik tévelygéseiben. Mert máskülönben nem szálltak volna hadba Péter király ellen. Az újjászülettettek közül elsőnek egy Vata nevű adta át magát a gonosz szellemnek, és pogány módra lenyíratta a fejét. És mind így tettek, (...) kikiáltók hirdették András és Levente parancsaként, hogy halál a püspökökre a papokkal, szerzetesekkel és hívőkkel együtt (...)."

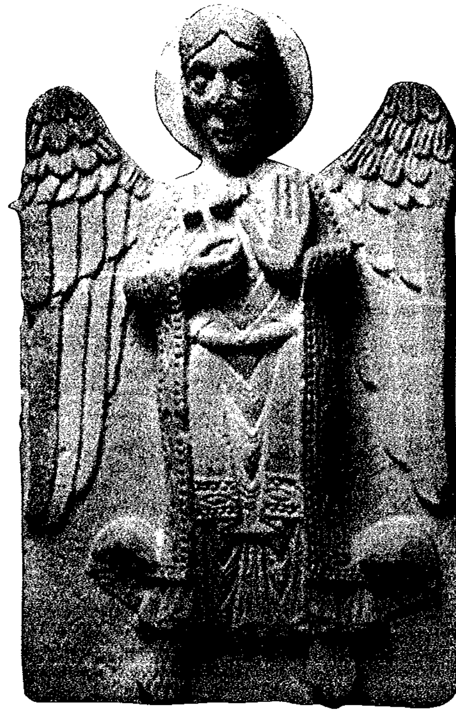

Sámán jóslás közben

A politikailag elkerülhetetlen államalapítást a magyar nemzetségfők egy része, valamint a közrendűek többsége társadalmi lesüllyedésként élte meg, és ezért leginkább a kereszténységet, illetve azok képviselőit, a papságot okolta. A Vata vezette pogánylázadás így nem elsősorban ideológiai, hanem olyan társadalmi mozgalom volt, amely a régi szokások visszaállításától remélte helyzetének jobbra fordulását. Miután András és Levente hercegek a hatalom megszerzése érdekében eltűrték a pogánylázadást, a Vata vezette felkelők sok papot és dézsmaszedőt legyilkoltak, valamint számos templomot felgyújtottak. Péter király ekkoriban a Zsitva folyó mellett táborozott haderejével, és amikor a pogánylázadás átterjedt a Dunántúlra is, akkor Ausztria felé kezdett el menekülni, ám a lázadók végül körülfogták, és foglyul ejtették. András és Levente hercegek eközben Abaújvárról az ország központjába, Budára indultak. Gellért püspök úgy döntött, hogy társaival szintén Budára siet, egyrészt azért, hogy a már királynak tekintett Andrást illendően fogadják, másrészt pedig azért, hogy a pogányokkal szemben fellépve keresztény egyháza érdekében szót emeljen az új uralkodónál:

„Erre a hírre Szent Gellért, Beszteréd, Bödi, Benéta és Szónok ispán, akik sok kereszténnyel Székesfehérvárra gyűltek össze, elindultak Fehérvárról Buda felé, hogy Andrást és Leventét tisztességgel fogadják. (...) Mikor a pesti révhez jutottak, íme öt istentelen ember, Vata és cinkosai, eltelve a gonosz szellemekkel, amelyeknek magukat átadták, rárontottak a püspökökre és társaikra, és kövekkel támadtak rájuk. Szent Gellért (...) kocsiját felfordították a Duna partjára. Ottleráncigálták kocsijáról, taligára rakták és Kelenföld hegyéről letaszították. Mivel pedig még mindig lihegett, mellét dárdával átütötték; ezután egy sziklához vonszolták, és agyvelejét szétloccsantották. Így költözött el Krisztus dicsőséges vértanúja e világ nyomorúságából az örök boldogságra (...)."

A Gellértre és társaira támadó, feldühödött pogányok karmai között nemcsak Gellért lelte halálát, hanem Budli (Bödi) bihari püspök és Szolnok (a legenda szövegében Szónok) ispán is. Besztrik (Beszteréd) és Benéta (Benedek) püspökök a Dunát átúszva kerestek menedéket, a túlparton azután András emberei mentették ki őket a pogányok kezei közül. A lázadók szintén súlyosan bántalmazták Benéta püspököt is, ám ő végül mégis túlélte a támadást. Gellért püspök és társainak vértanúhalála a Vata vezette pogánylázadás legsúlyosabb, legvéresebb eseményének bizonyult. I. András király (1046–1061) legnagyobb történelmi érdeme ugyanis éppen az, hogy a hatalom megszerzését követően erélyes kézzel felszámolta a pogányok mozgalmát, és István király művének következetes folytatója lett.

Angyalábrázolás a pécsi székesegyházból

Gellért püspököt meggyilkolásának másnapján sebtében temették el Pesten. Legendája szerint a Boldogságos Szűz templomában helyezték örök nyugalomra abban a ruhában, amelyben vértanúságot szenvedett. A legyilkolt püspök vérét is összegyűjtötték, és ez számos csodatétel forrása lett:

„Azután pedig, hogy a szent vértanú vérét összegyűjtötték, s egy kis edénybe tették, ennek érintésétől is sok beteg rendbe jött. Ezek a jelek a szent vértanú érdemeiért nem szűntek meg Szent László és Lőrinc püspök úr idejéig, aki a szent ember után ötödiknek kormányozta az ő egyházmegyéjét. Az említett szent király életében a szent római egyház elrendelte, hogy azoknak a szenteknek a testét, akik szavukkal Pannóniát Krisztushoz térítették, mindennél nagyobb tisztelettel kell megtisztelni. Megjelent tehát az Apostoli Szentszék követe, s Pannónia nemesei összegyűlekeztek. A szent vértanú testét László király kanonizáltatta (...).”

Ugyancsak legendájának állítása szerint, a Gellért halálát követő hetedik esztendőben Mór csanádi püspök engedélyt kért András királytól arra, hogy a vértanú testét Pestről Marosvárra szállíthassa. Miután az engedélyt megkapta, ünnepi menetben szállították Gellért épen maradt testét végső nyughelyére, miközben számos újabb csoda történt. A mártír püspök legendái csak jó néhány évtizeddel a halála után keletkeztek. A keresztény európai államok, és a bennük uralkodó dinasztiák fényét, illetve rangját nagyban emelte, ha a római egyház szentté avatta valamely képviselőjüket. A lovagi erényeket megcsillogtató, és a magyar királyság hatalmi szerepét növelni igyekvő I. (Szent) László király (1077–1095) számára ezért jelentett nagy sikert, hogy VII. Gergely pápával 1083-ban szentté tudta avattatni István királyt, annak fiát, Imre herceget, valamint Gellért püspököt. Ettől kezdve Gellértet úgy tisztelték és tisztelik Magyarországon, mint Pannónia első mártír szentjét.

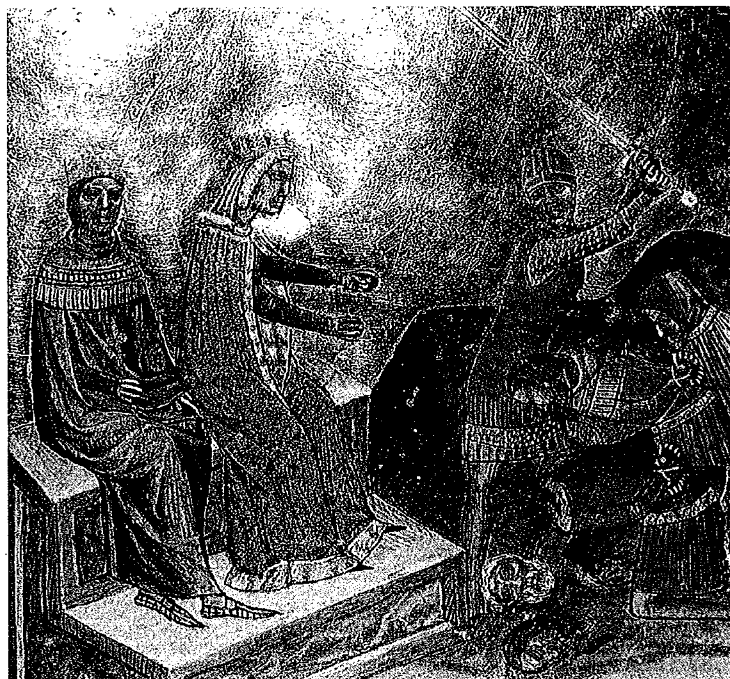
Két vérfürdő

II. BÉLA ÉS ILONA KIRÁLYNÉ URALMI JÁTSZMÁJA

I. Szent László királynak (1077–1095), nem született fia, így gondoskodnia kellett a trónutódlásról. Eleinte négy életben lévő Árpád-házi herceg közül is választhatott magának utódot, hiszen még élt I. András király (1046–1060) kisebbik fia, Dávid herceg, a saját öccse, Lampert herceg, valamint I. Géza király (1074–1077) lassanként férfiakká érett két fia, Kálmán és Álmos hercegek. Dávid és Lampert azonban még László király életében elhunytak, ezért végül Kálmán és Álmos közül kellett választania magának utódot. Amikor még mind a négy lehetséges utódjelölt élt, akkor László király Kálmán herceget papi pályára irányította, akit hamarosan püspökké is szenteltek, ezzel gyakorlatilag kiesve a trónutódlásból. Ebből következően Dávid és Lampert halálát követően Álmos herceg lett a királyi hatalom egyetlen lehetséges várományosa. Meg is kapta a dukátust, vagyis az önálló udvartartás kialakítására lehetőséget nyújtó hercegséget, és az uralkodás elsajátítása érdekében László király több fontos dologgal is megbízta őt. Minden bizonnyal azonban súlyosan csalódhatott Álmos képességeiben, mert amikor 1095-ben halálát közeledni érezte, akkor követek útján hazarendelte a Lengyelországban főpapként élő Kálmánt, és Álmossal szemben mégis őt jelölte ki örökösének. Kálmán csak úgy foglalhatta el a trónt, hogy II. Orbán pápa engedélyezte számára a püspöki méltóság letételét, illetve azt, hogy a papi rendből kilépve világiként élhessen. Bár a források nem szólnak róla, Kálmánnak nyilvánvalóan meg kellett küzdenie Álmossal is a trónért, ezt az is nagyban valószínűsíti, hogy csak I. László halála után mintegy jó fél esztendővel, 1096-ban koronázták királlyá. Bár Álmos a trónért folytatott küzdelemben alul maradt, a dukátust mégis megtarthatta, így a latin műveltsége okán Könyvesnek nevezett Kálmán király (1096–1116) uralkodása alatt a magyar belpolitikai élet két pártra szakadt, egy Kálmán- és egy Álmos-pártra. Álmos időről időre kísérletet tett bátyja hatalmának megdöntésére, és a királyság megszerzésére, de rendre vereséget szenvedett. Kálmán különböző megfontolásokból mindannyiszor megbocsátott a kudarcok után minden esetben bűnbánatot mutató öccsének, aki azonban nem adta fel a reményt, és állítólag 1108-ban ezt találta mondani:

„Nemde a varjú is megesküdne a héjának, hogy többé nem károg, ha elengedi?!”

Kálmán király időközben megnősült, és felesége, a nápolyi születésű Felicia normann hercegnő először egy Zsófia nevű leánygyermekkel ajándékozta meg őt, majd nagy örömére 1101-ben iker fiakat szült neki. A két fiú közül azonban a László nevet viselő gyermek hamarosan meghalt, így István herceg személyében csak egyetlen fia maradt, akit tartva Álmos újabb és újabb cselvetéseitől már 1105-ben, vagyis mindössze négyesztendős korában királlyá koronáztatott. Időközben Álmos is házasságra lépett Predszláva kijevi orosz hercegnővel, akitől két leánya, Adelhaid és Hedvig, illetve egy fia, Béla herceg született. Álmos lázadásait ettől kezdve már nemcsak az motiválta, hogy megszerezhesse magának a trónt, hanem az is, hogy fiának, Bélának az utódlását is biztosíthassa. Mivel Kálmán király egyértelműen István fiát szánta utódjának, végül megelégelte Álmos herceg cselvetéseit, és amikor 1113-ban neszét vette egy újabb Álmos-féle összeesküvésnek, akkor keményen lecsapott hataloméhes öccsére és annak pártjára. Minden valószínűség szerint nem egyedül Kálmán király döntött öccse sorsa felől, hanem szerepet játszottak ebben a királyi tanács tagjai is. E döntés értelmében a hatalom megszerzése érdekében a németekkel szövetkező Álmost,

Az aradi vérfürdő ábrázolása a Képes krónikából

és annak kisfiát, Bélát megvakították, hogy uralkodásra alkalmatlanná tegyék őket. Erről az eseményről a *Képes krónika* a következőképpen számolt be:

„A császár hatalmas sereget mozgósított Álmos herceg érdekében és Magyarország határára jött, hogy tárgyaljon a királlyal és békét szerezzen közöttük; ez meg is történt. A király sok ajándékot küldött a császárnak és így tisztességgel hazamenesztette. Ezután a király visszahozta Álmos herceget a békességre; a békekötés után a király lefogta a herceget meg kisded fiát, Bélát, és megvakíttatta őket; azt is meghagyta, hogy a kisded Bélát heréljék ki. De aki megvakította, félt Istentől és a királyi nem kihalásától: kutyakölyköt herélt ki, annak heréit vitte a királynak."

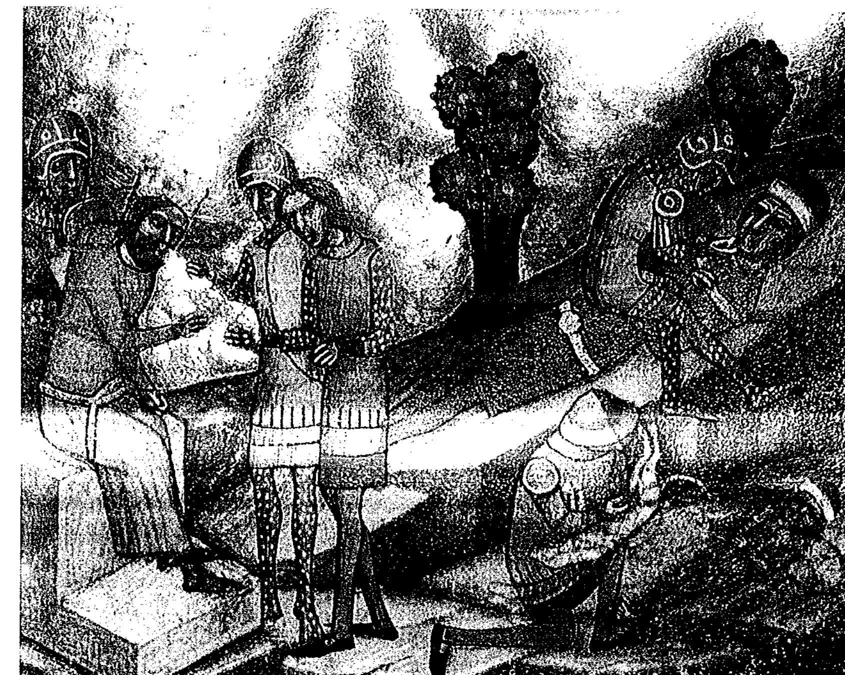
Álmos megvakítását az ország főurai közül Oros, Vata és Pál hajtották végre, míg az anyja öléből kiragadott ötesztendős Béla szeme világát egy csapat ispán élén Sima fia Márk és Jákó fia Achilles vette el. A megvakított Álmos herceg otthonául a dömösi prépostságot jelölték ki, Kálmán király elvette tőle a dukátust, amit meg is szüntetett, és ettől kezdve a trónörökösök jussa a horvát királyság lett. 1114-ben ezért Kálmán fiát, István herceget Zágrábban ünnepélyesen horvát királlyá szentelték. Kálmán király intézkedéseinek hatására tehát Álmos pártja nemcsak vereséget szenvedett a belpolitikai küzdelemben, hanem súlyosan meg is gyengült, bár teljesen mégsem szűnt meg. Az Álmos-párttal való leszámolás tette lehetővé, hogy Könyves Kálmán fia, II. István király (1116–1131) akadálytalanul foglalhassa el a trónt. Az ő uralkodása azonban Magyarország békéjét és területi egységét erősen veszélyeztető külpolitikai kudarcok egész sorozatának bizonyult, amely ismét felélesztette az Álmos-pártot. II. István belső pozícióját az is gyengítette, hogy saját pártja, a korábbi Kálmán-párt is két ágra szakadt. Az egyik ág következetesen hű maradt II. Istvánhoz, míg a másik ág nagyon elégedetlen volt kormányzásával, bár fenntartásaik ellenére továbbra is inkább őt támogatták, mint Álmost. A király helyzetét tovább rontotta, hogy az egyik, név szerint nem ismert dél-itáliai normann hercegnővel kötött házassága magtalannak bizonyult, és így nem volt saját örököse. Az Álmos-párt 1125-ben látta ismét elérkezettnek az időt arra, hogy II. István ellen fellázadva a hatalmat magához ragadja. Rossz pillanatot választottak azonban, mert a király ekkor éppen elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy ezt a lázadást elfojtsa, és emiatt az életét féltő Álmos herceg a Bizánci Császárságba volt kénytelen menekülni:

„Kisebbik István király kegyetlensége folytán Álmos herceg is kisebbséget szenvedett. Noha megvakították, félt, hogy István király megöleti, ezért Görögországba futott és a császár tisztességgel fogadta (...). Halála után a király parancsára, Fulbert püspök hazahozta és a fehérvári egyházban eltemeté a testét. (...) Fiát, Bélát a főemberek Magyarországon tartották, de titkon, a király dühössége miatt. Együttes tanácsot tartva, megjelentették azt a királynak, aki halottnak gondolta Bélát, mióta megvakították. Pál és Ottmár ispán tudtával mentették meg: mikor a király ezektől megtudta, hogy valóban él, örvendett nagy örvendezéssel, mert kétségen kívül tudta, hogy nem lesz örököse. Nyomban követeket küldött Szerbiába, és Uros nagyzsupán leányát hozták el Bélának törvényes feleségül."

Amint a II. Istvánnal szemben is elég rosszindulatú krónikás elbeszéléséből kitűnik, a Bizáncba menekített Álmos fiát, Béla herceget a lázadás kudarca után a pécsváradi apátságban rejtették el, és biztonsága érdekében a halálhírét keltették. Az egyre többet betegeskedő II. István ezt követően Zsófia nővére fiát, Sault jelölte ki törvényes utódának. A krónikaíró állításaival ellentétben később sem gondolta meg magát, bár amikor értesült arról, hogy Béla herceg él, akkor valóban a királyi udvarban fogadta, és illő házasságról is gondoskodott számára. II. István Béla herceg iránti kegyessége esetében pusztán csak arról lehet szó, hogy apja, Álmos időközben elhunyt Bizáncban, és az éppen csak felserdülő félben lévő, megvakított, éppen ezért a korabeli felfogás szerint uralkodásra alkalmatlan ifjút a király sem a maga, sem pedig az örököse szempontjából nem tartotta veszélyesnek. II. István azonban tévedett, mert nem számolt a vak herceg törekvő, és hataloméhes feleségével, Ilonával, aki ráadásul pozícióját rendkívüli mértékben erősítette azzal, hogy gyors egymásutánban szülte a fiakat.

II. István úgy halt meg 1131-ben, hogy azt hitte, Saul személyében van törvényes örököse. A krónikák nem számolnak be ennek az évnek a részletes eseményeiről, így nem lehet tudni azt, hogy milyen és mekkora küzdelem árán került Saullal szemben a trónra mégis II. Béla (1131–1141) néven a megvakított herceg. Csak annyi állítható mindezről elég nagy bizonyossággal, hogy ebben meghatározó szerepe lehetett Ilonának, valamint annak, hogy Saul 1131-ben meghalt. Kálmán, illetve II. István pártja tehát végül az Álmos-párttal szemben mégis alulmaradt a belpolitikai harcban. A hatalmat megszerző II. Béla helyzete azonban kezdetben nagyon ingatag volt, ezért koronázását követően országos gyűlést hívtak össze Arad mellé a főurak számára. Az új királlyal szemben álló Kálmán- és II. István-párti főurak is megjelentek a gyűlésen hatalmi érdekeiket érvényesítendő, ám Ilona királyné hirtelen lecsapott rájuk:

„Uralkodása alatt Ilona királyné, a király és a bárók határozatából, országos gyűlést tartott Arad mellett. Amikor a gyűlés napján a király trónszékében ült, eljött a királyné fiaival és a király mellé ült, azután így szólt az egész néphez: Mind ti híveim, nemesek, vének, ifjak, gazdagok és szegények, halljátok! Isten mindegyikőtöknek megadta természetes szeme világát, hadd halljam hát, miért vették el uratok, királyotok látását, és kiknek tanácsára történt ez? Tárjátok ezt fel nekem, álljatok rajtuk híven bosszút ezen a helyen, végezzetek felőlük miérettünk(...) Miután így beszélt, felzúdult mind a nép azokra a bárókra, akiknek tanácsából a királyt megvakították; egyeseket megkötöztek, másokat megcsonkítottak. Hatvannyolc hitszegőt öltek meg ott kegyetlenül és minden maradékukat ama napon lajstromba szedték, a fiaikat és a nőket egyaránt. Ezenfelül minden jószágukat

Álmos és Béla megvakításának ábrázolása a Képes krónikából

szétosztották a székesegyházaknak; ezért mondanak Magyarországon minden szabados falut királyi adománynak."

Az aradi gyilkosságsorozat majdnem végzetes csapást mért a Kálmán- és II. István-párti családokra, hiszen mindazokat, akik akárcsak a legcsekélyebb részben is szerepet vállaltak Álmos és Béla megvakításában, azokat kegyetlenül lemészárolták, majd családtagjaikon is véres bosszút álltak. II. Béla nevében Ilona királyné Aradon tehát nagy diadalt aratott, ám hamarosan kiderült, hogy még nem véglegesen.

Az aradi vérfürdőt követően nem sokkal egy újabb trónkövetelő jelent meg a megmaradt Kálmán- és II. István-párti főurak támogatásával Borisz személyében. A királyi családon belüli küzdelemnek ugyanis volt még egy elvarratlan szála. Első feleségének halála után Könyves Kálmán király újra megnősült, Eufémia orosz hercegnőt véve feleségül 1110-ben. Ez a frigy azonban balul sült el, mert Eufémia megcsalta férjét, ráadásul még rajta is kapták. Ennek persze az lett a következménye, hogy Kálmán király szégyenszemre hazaküldte Kijevbe a már teherben lévő asszonyt, aki azután otthon szülte meg Borisz nevű fiát. A magyar vezetőréteg nagy többsége Boriszt fattyúnak, vagyis törvénytelen gyermeknek tekintette, a külföldi krónikák viszont egyöntetűen Kálmán fiának állították be. A II. István uralkodása idején Kijevben felnövekedett Borisz 1131-ben lengyel segítséggel akarta megszerezni magának a magyar királyságot. Be is tört északról az országba, és hadával egy időre a Sajó mentén táborozott le. Az aradi vérfürdő miatt létét veszélyeztetve érző, még életben lévő Kálmán- és II. István-párti urak árulásra készülődtek II. Béla ellen. Az időközben hadba szállt uralkodó szintén tábort ütött a Sajó mellett, és nagy valószínűséggel Ilona királyné inspirációjára a táborban megtartott országos gyűlésen megismételték az aradi vérfürdő eseményeit:

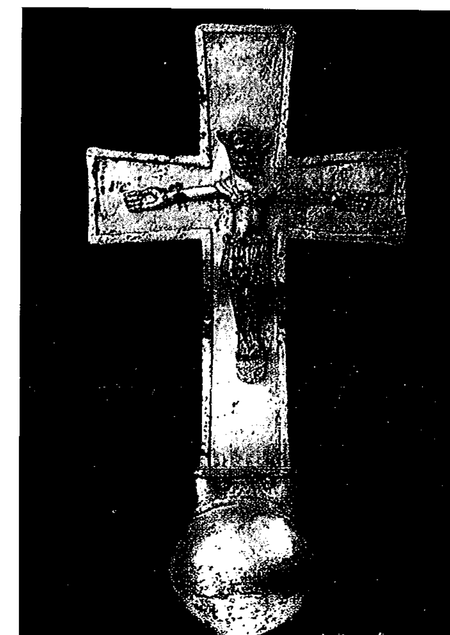
„Miután pedig a magyarok állandóan igazságtalanságról háborognak, akár a sós tenger: a Leviatán gonosz fiai követek útján behívták a fattyú Boriszt, jöjjön be és segítségükkel foglalja el a királyságot, mert Kálmán fiának hitték őt. Borisz tehát rutén és lengyel segítséget szerzett, eljött Magyarország határszélére, arra a helyre, amelyet Sajónak neveznek. A király összegyűjtötte seregét és ellene indult. Igen sok nemes állt Borisz pártjára. A magyar embereket tanácsba hívták a királyhoz; a király azt kérdezte tőlük: tudják-e, hogy Borisz fattyú, avagy Kálmán király gyermeke-e. A király hívei azt felelték: kétségen kívül tudják, hogy Borisz fattyú és semmiképpen sem méltó a királyi koronára. A hűtlenek és ellentmondók azonban bizonytalanul suttogtak és tétovázva kétfelé sántikáltak. Amennyire a királyon múlott (...) keményen elhatározták, hogy azon nyomban leölik az árulókat, mert ha késnek, azok történetesen átmehetnek Boriszhoz és veszedelembe döntik az országot. Zendülés támadt, nyomban megfogták Lampért ispánt, és amikor kivonszolták a királytól, édestestvére székkel hasította szét a fejét, úgy, hogy agyveleje kiloccsant. Fiát, Miklós ispánt ugyanott fejezték le. Megölték ott az Ákos nembeli Majnoltot és másokat."

A Sajó mellet lezajlott mészárlás végképp leszámolt Kálmán és II. István pártjával. II. Béla hadai ezt követően legyőzték Borisz seregét, aki kimenekült az országból, bár később még többször is kísérletet tett a magyar trón megkaparintására. Az Aradon és a Sajó mellett végrehajtott gyilkosságsorozat révén II. Béla és Ilona királyné megszilárdította hatalmát, olyannyira, hogy a belpolitikai küzdelmek jó másfél évtizednyi időszakra elnyugodtak.

Trónkövetelők

MERÉNYLET II. GÉZA ELLEN

Miután II. (Vak) Béla feleségének, Ilona királynénak a hathatós támogatásával, véres eszközökkel megszabadult mindazoktól a magyar főuraktól, akik hatalmát korlátozni, vagy megkérdőjelezni merészelték, így azután már élete végéig nyugalomban uralkodhatott ahogy erről az előző fejezetben olvashattunk. Hatalmát veszélyeztető árnyékként azonban mindvégig ott kísértett udvarában a fattyúnak tekintett nagybátyja, Borisznak az árnya, akit ugyan sikerült megfutamítania a Sajó melletti ütközetben, ám a külföldi udvarokban bolyongó Borisz kitartó makacssággal szőtte tovább a magyar korona megszerzésére irányuló terveit. Borisz anyja Kálmán király második, hamarosan házasságtörésen kapott, és éppen ezért atyja udvarába hazaküldött Eufémia kijevi orosz hercegnő, nagyapja pedig Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem (1113–1125) volt. A házasságtörés ténye miatt sokan vitatták, főként Magyarországon, hogy Borisz apja Kálmán király volna, ám a külföldi forrásokban általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy: *„Borisz herceg Kálmán király gyermeke volt."* Borisz már nagyapja udvarában látta meg a napvilágot, és annak, illetve az utóbb trónra került nagybátyjának, Msztyiszláv kijevi nagyfejedelemnek (1125–1132) az udvarában nevelkedett föl. A források férfivá érésének időszakáról nem szólnak, a dokumentumokban személye csak akkor tűnik fel újra, amikor II. István egyre súlyosbodó betegeskedésének időszakában több királyi udvarban is megfordult annak érdekében, hogy unokatestvérével, II. (Vak) Bélával szemben támogatókat tudjon szerezni magának a magyar trón megszerzésében. Borisz egy ideig Bizáncban próbálkozott, ahol néhány fennmaradt oklevelének tanúsága szerint már felvette a magyar királyi címet. Bár Bizáncban barátságosan fogadták, sőt Jóannész Komnénosz császár (1118–1143) az egyik unokahúgát is hozzáadta feleségül, magyarországi terveit azonban mégsem karolták fel a konstantinápolyi udvarban. Borisznak tehát csalódnia kellett ekkor a keleti császárságban, ezért II. István 1131-ben bekövetkezett halálakor Lengyelországba ment, ahol III. (Ferdeszájú) Boleszló lengyel uralkodótól (1102–1138) kért és végül kapott is fegyveres segítséget. Borisz azonban, mint arról már a korábbiakban szó esett, a Sajó menti csatában vereséget szenvedett lengyel hadaival II. (Vak) Béla seregeitől. II. (Vak) Bélának e csatát követően arra is volt gondja, hogy a Lengyelországba visszamenekült Borisz támogatója,

Kereszt a XII. századból

Kalocsai királyfej

III. Boleszlóval szemben egy német–cseh–halicsi–magyar szövetségi rendszert alakítson ki. Az egyre fenyegetőbb katonai beavatkozás lehetősége miatt 1135-ben végül III. Boleszló a merseburgi német birodalmi gyűlésen kénytelen volt azt kinyilvánítani, hogy végleg letesz Borisz ügyének támogatásáról. Ezután Boriszról majdnem egy évtizeden keresztül ismét nem írnak egy sort sem a források. Egyes feltételezések szerint talán Kijevben húzhatta meg magát, ahol anyja, Eufémia csak 1139-ben hunyt el. Más felvetés szerint esetleg mégis visszatért feleségének hazájába, vagyis Bizáncba, ahol minden bizonnyal nem játszhatott semmilyen említésre méltó szerepet. Az a későbbi történések ismeretében azonban mégis elég bizonyosra vehető, hogy egyetlen pillanatra sem mondott le a magyar trón megszerzésének lehetőségéről.

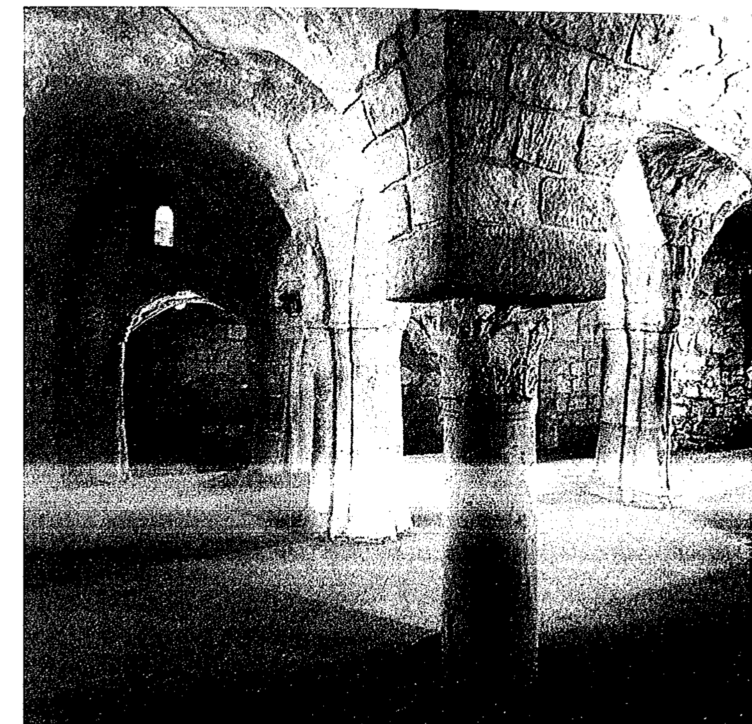
II. (Vak) Bélát legidősebb fia, II. Géza követte 1141-ben a magyar királyi székben. Az új király trónra emelésekor még mindössze csak tizenegy esztendős volt, ezért egy főúri tanács segédletével kezdetben leginkább az anyja, Ilona királyné kormányzott helyette. Az eddig fellelt forrásokból kitűnik, hogy 1146-ban Borisz ismét szervezkedni kezdett, immáron II. Géza ellenében, természetesen azért, hogy a magyar királyság trónjára ülhessen. Borisz ekkor a cseh fejedelem közvetítésével III. Konrád német királyhoz (1132–1153) és császárhoz folyamodott segítségért, aki annak reményében, hogy Magyarországot vazallusává teheti a trónkövetelő hatalomra juttatása révén, német zsoldosokat bocsátott a rendelkezésére. Borisz német zsoldosaival 1146 tavaszán azután be is tört Magyarországra, és elfoglalta Pozsony várát. II. Géza természetesen hadra kelt ellene, és nemcsak Pozsonyból űzte őt ki, hanem legfontosabb szövetségesének és támogatójának, az osztrák őrgrófnak is kegyetlenül feldúlta az egész tartományát. Borisz tehát ezúttal is csúfos kudarcot szenvedett, ám még ez sem szegte kedvét, hanem néhány magyar főúr hívására és tanácsára egy újabb tervet eszelt ki. Miután 1144-ben a Szentföld visszaszerzésére még 1096-ban megindult első keresztes hadjáratban létrehozott keresztes államok egyike, az edesszai grófság ismét a muzulmánok kezére került, III. Jenő pápa (1145–1153) meghirdette a második keresztes hadjáratot is. Az új keresztes seregek útja 1147-ben Magyarországon, majd a Bizánci Császárságon keresztül vezetett a Közel-Keletre. Először III. Konrád német hada haladt át II. Géza magyar király országán, majd VII. Lajos francia király seregi vonultak rajta keresztül. Borisz VII. Lajos seregében megbújva, rejtve érkezett Magyarországra, és abban reménykedett, hogy amint felfedi kilétét, a magyar főurak legnagyobb része mellé fog állni, és így meg tudja dönteni II. Géza hatalmát. Thuróczy János később, a *Magyarok krónikája* című munkájában így számolt be Borisznak erről a cselvetéséről:

„Utóbb aztán Géza királynak egy Györk nevű csatlós vitéz megjelentette, hogy Borisz, Kálmán király fattyú fia, Franciaország királyának kíséretében van. Géza követet küldött tehát a királyhoz, mondván: Derék emberek nem szoktak a jóért rosszal fizetni; nem illik hozzád, hogy védelmedbe vedd azt, aki az én életemre leselkedik. Ennek hallatára vita támadt a franciák főemberei közt; a vitézek ugyanis azt kérdezgették, ki az, aki a király halálán mesterkedik, mert ha megtalálják megölik. Borisz pedig némely magyarok tanácsára jött ide, mert azt mondták neki, hogyha bejön az országba, sokan uruknak fogadják, és a királyt cserbenhagyva, hozzá csatlakoznak. Amikor Borisz hallotta, mi történt, azonnal a franciák királyának lábához borult, oltalmáért és bocsánatáért esedezve kérte, hogy engedje meg, hogy bántódás nélkül távozzék vele az országból. És amikor Géza király hallotta, hogy Borisz a francia királynál van, megkérte, hogy barátságuk kedvéért adja ki neki Boriszt megkötözve. A franciák királya ezt hallván, így felelt: Tudja meg a király, hogy a király háza olyan, mint az egyház; lába, mint az oltár: hogyan adhatnám ki megkötözve azt, aki a király házába menekült, mint valami egyházba, és a király lábához borult, mint valami oltárhoz?"

A Thuróczy-krónikának ez a szövegrészlete nemcsak egy új összeesküvés történeteként olvasható, hanem egy valódi, igaz kudarcba fulladt merényletkísérletként is értelmezhető. Mint olvashattuk, II. Géza embereinek egy bizonyos csoportja leleplezte Borisz újabb cselszövését, a magyar királynak azonban VII. Lajos a vendégjogra hivatkozva mégsem adta, adhatta ki a kíséretében lévő összeesküvőt, aki azután végül vele együtt hagyta el az országot, és érkezett meg ismét Bizáncba. Borisz persze nem az a természet volt, aki képes ideáját feladni, így Bizáncban ezután is tovább szőtte álmait. Két esztendővel később, 1149-ben a bizánci uralom alatt élő szerbek felkelést robbantottak ki önállóságuk kivívása érdekében, és a balkáni pozícióit erősíteni igyekvő II. Géza támogatásban részesítette őket. Ennek azonban egy egészen 1155-ig tartó magyar és bizánci háborúskodás lett a következménye. Az ekkor uralkodó Manuél Komnénosz (1143–1180) bizánci császárnak nem állt ugyan szándékában Boriszt a magyar trónra juttatni, mindenesetre felhasználta őt a II. Géza elleni küzdelmében. Ennek köszönhetően egy bizánci had élén Borisz a déli magyar területeket pusztította 1153-54-ben, és ezeknek a csetepatéknak a során is veszítette el az életét:

„Nem sokkal ezelőtt a görögök [bizánciak] fejedelme [Manuél], miután Borisz vezetésével hadakat küldött a magyarok ellen, seregében nagy kárt szenvedett, annyira, hogy Borisz is egy vele lévő kunnak vagy szkítának nyilától találva megöletett."

Az Ottó, freisingi püspök tollából származó híradás így beszéli el a kalandos életű Borisz halálát, akinek számtalan cselvetése és összeesküvése ellenére sem sikerült megkaparintania a magyar trónt. II. Géza azonban Borisz halálát követően sem érezhette magát teljes biztonságban, mert az Árpád-házban időközben jelen-

A feldebrői altemplom

II. Géza

tős számban megnövekedtek a fiági leszármazottak, és ezzel egyetemben a hatalmi riválisok is, ahogyan ezt az úgynevezett *Knauz-krónika* is pontosan feljegyezte:

„Vak Béla király (...) négy fiat nemzett, tudniillik Gézát, Lászlót, Istvánt és Álmost, az Úrhoz költözött annak 1141. évében, és Székesfehérvárott temették el. II. Géza, ennek a Vak Bélának a fia következett atyja után (...), négy fiút nemzett, tudniillik Istvánt, Bélát, Árpádot és Gézát. Meghalt az úr 1162. évében, Székesfehérvárott temették el. III. István, ennek a Gézának a fia (...) uralkodott tizenegy évet (...). Örökös nélkül hunyt el az Úr 1172. évében, és az esztergomi egyházban temették el.”

Alig szabadult meg tehát II. Géza Borisztól, máris egy újabb trónkövetelő lépett színre öccsének, István hercegnek a személyében. A hatalomra olyannyira éhes István herceg felmérte, hogy a fiági örökösök seregében nem sok esélye van a hatalom megszerzésére, amenynyiben csak a vak szerencsére bízza ügyét. Ezért saját pártot szervezett, és bátyja, II. Géza hatalmára tört. Az volt az eredeti szándéka, hogy egy összeesküvés keretében meggyilkoltatja királyi testvérét, majd a helyére ül. II. Géza hívei azonban 1157-ben leleplezték az ármánykodó István herceget és követőit. Minthogy II. Gézának is volt négy életben lévő fia, akik közül a legidősebbet, a szintén István nevet viselőt szánta törvényes utódának, ezért gyorsan és keményen lecsapott az életére törő testvérére, illetve annak pártjára. A merényletkísérlet így tehát kudarcba fulladt, ám István hercegnek a királyi megtorlás elől sikerült I. (Barbarossa) Frigyes német királyhoz (1152–1190) és császárhoz menekülnie. Az 1158-ban sorra került birodalmi gyűlésen a gyilkossági kísérlet miatt száműzetésbe kényszerült István herceg személyesen panaszolta be a császárnál testvérét, II. Géza magyar királyt, azzal a váddal, hogy az minden ok nélkül, ártatlanul üldözi őt. Nem járt azonban szerencsével, mert nem sikerült neki I. Frigyes császárt szembefordítania II. Gézával, ezért azután csalódásában a Bizánci Császárságba költözött, ahol pedig tovább egyengette a magyar királyság megszerzésére vonatkozó terveit. Bizánci száműzetésében az összeesküvések szálait kitartóan szövögető póknak azonban II. Géza életében már nem nyílt reális lehetősége a magyar politikai életbe való visszatérésre. Így kínálkozó lehetőség híján még azt is el kellett egy rövid ideig tűrnie, hogy a harminckét esztendősen elhunyt II. Gézát legidősebb, akkor tizenöt éves fia, III. István követhesse a trónon.

Bánk és a merániak

GERTRÚD KIRÁLYNÉ MEGGYILKOLÁSA

Imre király (1196–1204) csak nagyon rövid ideig uralkodhatott nyugalomban, mert öccse, András herceg már igen hamar a hatalmára tört. A király és a herceg közötti ellentétek 1197-ben fegyveres összecsapáshoz vezettek Szlavónia területén. Ez az ütközet András győzelmével zárult, ezért Imre király kénytelen volt megosztani vele a hatalmat, és átengedni neki a dalmát-horvát hercegséget. András hatalmának további megerősödését egy időre III. Ince pápa (1198–1216) akadályozta meg, aki 1198-ban nagyon határozottan fellépett Imre védelmében. Ennek ellenére András herceg már 1199-ben ismét fegyverrel támadt testvérére, de Imrének sikerült legyőznie őt és seregét, egy, a Balaton mellett lezajlott ütközetben. Ezután III. Ince pápa közvetítésével Imre és András kibékültek egymással, a nyugalom azonban ezután is csak nagyon rövid ideig tartott. Imre király 1200-ban feleségül vette II. Alfonz aragóniai király leányát, Konstanciát, aki egy esztendővel később fiúörököst szült férjének. A trónörökös megszületése körüli időszakban András herceg is megnősült, Meráni Gertrúdot véve feleségül. A további hatalmi játszmákban férjére nagy befolyással bíró Gertrúdnak igen nagy szerepe volt.

András herceg 1203-ban ismét fellázadt Imre király ellen, amikor kiderült, hogy az uralkodó saját kisfiát szánja örökösének. Imrének szerencséjére Varasd mellett sikerült fogságba ejtenie, majd bebörtönöznie öccsét. A fogságba esett herceg hazaküldte apjához feleségét, és az országból távozott Gertrúd a külföldi udvarokban minden követ megmozgatott férje kiszabadítása érdekében. Akciója sikerrel járt, hiszen Andrást hívei hamarosan kiszabadították a fogságából. Imre tartva öccse újabb öszszeesküvésétől sebtében megkoronáztatta fiát, a csöppnyi, mindössze háromesztendős Lászlót. A harmincadik életévében járó Imre hamarosan súlyos betegségbe esett. Halálát közeledni érezvén oly módon igyekezett kibékülni öccsével, hogy András herceget bízta meg a kormányzással gyermekkorú fia mellett. Ezt követően, 1204-ben meg is halt, és a gyermek III. László király

II. András

A csábítás ábrázolása a XIII. században

(1204–1205) helyett a tényleges hatalom András kezébe került. András persze kormányzói hatalmát arra használta fel, hogy az özvegy királynét, Konstanciát, és vele együtt III. Lászlót mindenéből kisemmizze. A maga és gyermeke életét egyre inkább veszélyeztetve érző Konstancia gyermekével, és a hozzá hű előkelőkkel VI. Lipót osztrák herceghez menekült. András azonnal háborúval fenyegette meg az osztrák herceget, amennyiben nem adja ki a menekülteket. Már mindkét ország részéről megtörténtek a hadi előkészületek, amikor az ötesztendős III. László 1205-ben váratlanul meghalt. Ezzel a végső akadály is elhárult az elől, hogy András végre a maga fejére tehesse a magyar koronát.

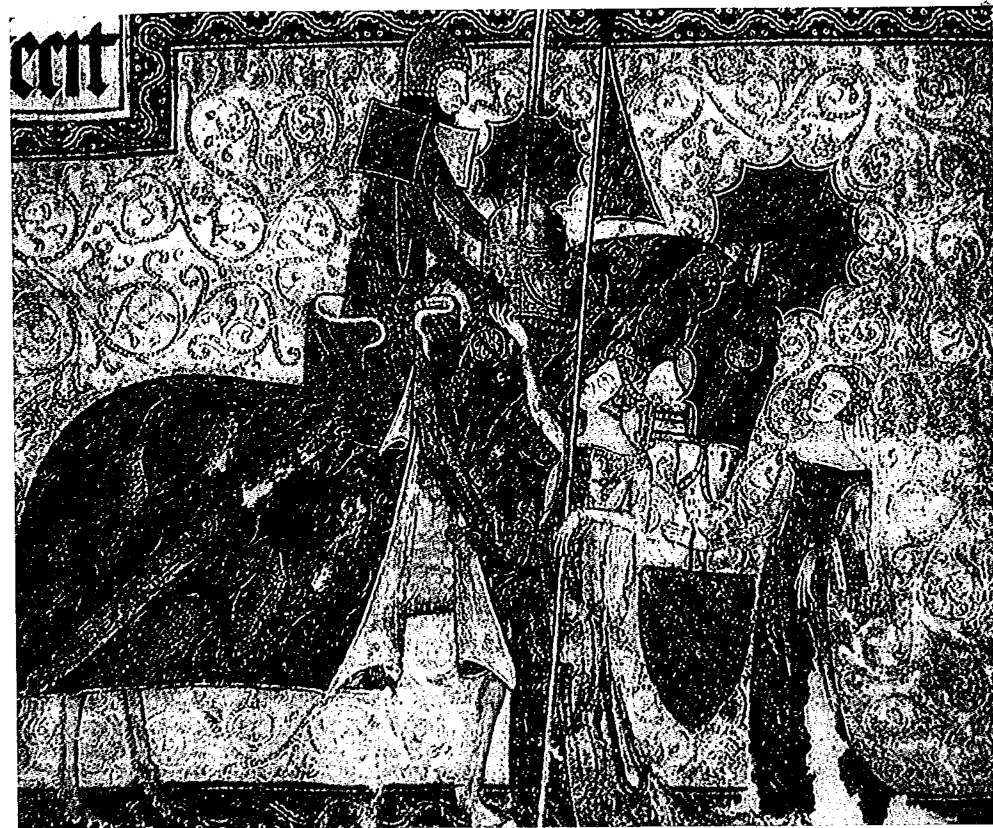
II. András király (1205–1235) első feleségének, Meráni Gertrúdnak a meggyilkolásáról Katona József *Bánk bán* című drámája révén ma szinte mindenki tud, mégis alig akad valaki, aki azt tudná, hogy hol is volt a királyné szülőhazája, ez a bizonyos Meránia. A közigazgatásilag grófságokra és őrgrófságokra osztott Frank Birodalomnak 843-ban a verduni szerződésben történt felosztása után a főként német ajkú nemzetségek és törzsek által lakott Keleti-Frank Birodalomból 962-ben kialakult a Németek Szent Római Birodalma, vagyis más néven a Német-római Császárság. Ez a birodalom szintén fenntartotta a grófságok és őrgrófságok rendszerét, de fokozatosan tért hódított az a szokás, hogy a területek grófjai és őrgrófjai a császárnak tett hűbéri esküjük fejében e területek birtokosaivá váltak, így rangjukat rendre örökíthették utódaikra. Az Alpoktól délkeletre nyúló őrgrófságok határvédelmi szerepe egyrészt az egykori Pannónia területét is magába olvasztó Magyar Királyság nyugati irányú térhódításának megakadályozását, másrészt a balkáni szláv lakta területekre hatalmát fokozatosan kiterjesztő, és az Adriai-tenger vidékére is igényt tartó keleti császárság, a Bizánci Birodalom további terjeszkedésének megakadályozását szolgálta. A német-római császártól hűbéri függésben álló, valamint a Magyarországgal is közvetlen szomszédságban lévő isztriai és krajnai őrgrófságnak különösen nagy szerepe volt mindebben, amelynek urai igyekeztek birtokaikat és befolyásukat az egész Adriai-tenger partvidékére kiterjeszteni. Ezen a vidéken alakult ki az idők során az merániai hercegség, amelynek elhelyezkedését a vidéket a XIX. század második felében felkereső, és a korai magyar történelmet nagyon jól ismerő Arany János költő, a következőképpen írt le:

„Egy Meránia, Merán, Tirolban fekszik, az Etsch vize mellett, s az e nevű várost ma minden turista ismeri. De (...) hogy a magyar történelemben szereplő meráni hercegek neve nem ezen tiroli Meránától veszi eredetét, hanem a dalmát-adriai tengerpartnak hol Maronia, hol Merania, Mirania nevek alatt előforduló hegyes vidékétől, mely Kálmán óta a magyar koronától függött, s hűbérileg a Dachan és Andesch, Isztriában is birtokos két bajor nemzetségre volt bízva, melyek innen Dux Meraniae s felváltva Dux Dalmatiae címmel, mint egyjelentésűvel, szoktak élni. Ily meráni herceg, s ennyiben a magyar korona hűbérese volt Bertold, kinek leányát Endre, talán akkor, midőn mint Dalmát- és Horvátország hercege, vele szomszédi viszonyban állott, feleségül vette."

Amint az idézett szöveg is sugallja, András valószínűleg dalmát-horvát hercegként ismerkedett meg IV. Bertold isztriai és krajnai őrgróf Gertrúd nevű leányával, akivel az esküvőjét 1201 táján tartotta meg. Ezt a házasságot, mint ekkoriban minden házasságot általában, alapvetően politikai okok motiválták, hiszen András hercegsége és IV. Bertold őrgrófsága területileg szomszédosak voltak egymással, így ez az esküvő nyilvánvalóan a két terület szövetségét jelentette, amely nagyban növelte a vidék biztonságát és nyugalmát is.

IV. Bertold isztriai és krajnai őrgrófnak egy Agnes von Groitzsch nevű hölggyel kötött igen termékeny házasságából hat gyermek, három fiú és három leány érte meg a felnőttkort. A nagyravágyó és hatalomehes őrgróf, akinek hosszas küzdelemben sikerült megszereznie a meráni hercegi címet is, gyermekei előkelő kiházasításával igyekezett vagyonát és tekintélyét még tovább gyarapítani, valamint ezzel családját a legjelentősebb európai dinasztiák sorába emelni. Három leánygyermeke közül a legidősebbet Ágnesnek hívták. Ő a francia királyi udvarba került. Ekkoriban Franciaország uralkodója az a II. Fülöp Ágost (1180–1223) volt, aki felesége halálát követően a dán király egyik leányát, Ingeborgot vette másodikként feleségül. Az északról érkezett hitves azonban nemcsak nagyon csúnya, hanem rendkívül unalmas is volt, így II. Fülöp Ágost érdeklődése hamarosan a kis meráni hercegnő felé fordult. A botrány nem váratott sokáig magára, hiszen a francia király Ágnest előbb az ágyasává tette, majd eltaszítva magától dán hitvesét, meg is esküdött szeretőjével. Ágnes nagyon hamar két gyermeket szült az uralkodónak, ezzel remélve megszilárdítani a helyzetét. III. Ince pápa azonban 1200-ban semmisnek nyilvánította II. Fülöp Ágost és Ágnes házasságát, majd egyházi átokkal kikényszerítette, hogy a francia király eltaszítsa Ágnest és visszavegye Ingeborgot, bár az Ágnes által szült gyermekeket végül törvényes utódoknak ismerte el. A második leány, Gertrúd szerencsésebben járt, hiszen egy magyar hercegnek, Andrásnak nyújthatta a kezét, és férjét az ő, illetve rokonainak hathatós segítségével végül meg is koronázták, így belőle törvényes királyné lehetett. A harmadik, legkisebb leányt Hedvignek hívták. Őt tizenkét éves korában adták férjhez Henrik sziléziai herceghez. Ebben a házasságban hét gyermeknek adott életet, de egy leánya, a szintén Gertrúd nevet viselő gyermek kivételével mindegyiket el is kellett temetnie. A rendkívül ájtatos életet élő, ispotályokat és menhelyeket alapító Hedviget halála után szentté avatták, akárcsak unokahúgát, a II. András és Gertrúd gyermekeként született Árpád-házi Szent Erzsébetet. IV. Bertold három fiának mindegyike hosszabb-rövidebb időt eltöltött Magyarországon. Itt a legnagyobb karriert Gertrúd kedvenc öccse, Bertold ért el. Éppen ő volt az, akit később megvádoltak Bánk bán feleségének meggyalázásával. Bertold II. András és Gertrúd erőszakos közbenjárására megkapta III. Ince pápától a kalocsai érsekséget, de olyan tudatlan volt, hogy a vicenzai egyetemre kellett elküldeni őt tanulni, a pápa egyik megjegyzése szerint csak azért: *„hogy tudatlanságát gyalázatosan nyilvánossá tegye."* Később Gertrúd királyné további címekkel is felruháztatta az általa olyannyira kedvelt Bertoldot, hiszen 1209 után az érseki rangja mellett még horvát bán, majd erdélyi vajda is lett. A meráni család legidősebb fiúsarja, Henrik örökölte meg apjától az isztriai és krajnai őrgrófságot, ezzel együtt a merániak hercegi címét is. A harmadik, legkisebb fiú, Egbert családjának szívós támogatásával bambergi püspök lett. Sváb Fülöp (1205–1208) német királyt a császári címért folytatott trónharca során éppen Meráni Egbert püspök palotájában ölték meg, így a két fiú, Henrik és Egbert egyaránt gyilkosság gyanújába került. Ez volt az oka annak, hogy kénytelenek voltak Magyarországra menekülni, ahol testvérük, Gertrúd igen szívesen fogadta, és a Felvidéken hatalmas birtokokkal halmozta el őket.

Gertrúd királyné nyílt rokonpártolása, és emiatt a németek befolyásának folyamatos növekedése a királyi udvarban egyre nagyobb elégedetlenséget szült a magyar főurak körében. Nemcsak a királyné, hanem férje, II. András király is mind határozottabb németbarát politikát folytatott, aminek következményeként a német földről érkezettek óriási birtokadományokban részesültek Magyarországon, és fokozatosan a legfontosabb pozíciókat is megszerezték maguknak. Anonymus kortársként nem véletlenül írta tehát azt, hogy: *„(...) éppen most is a rómaiak [a Német-római Császárságból jöttek] legelnek*

Lovag és hölgye

Magyarország javaiból." Mindezért a főurak elsősorban természetesen Meráni Gertrúdot okolták, aki ellen azután éppen olyan magyar előkelők szőttek összeesküvést, akik korábban a királyné udvarának magas tisztséget betöltő tagjai voltak. Ezek közé tartozott például Péter comes, aki a királynénak 1207 és 1210 között volt az udvarispánja, Bánk bán, aki 1210 és 1211-ben viselte a királynéi udvarispán méltóságát, illetve az ő veje, Simon. A hagyomány szerint ők hárman voltak azok, akik kitervelték és vezették a Gertrúd királyné elleni gyilkos összeesküvést. Az összeesküvők a német befolyás ellen már korábban nagyon határozottan szót emelő János esztergomi érseket is megpróbálták bevonni a szervezkedésbe, de az óvatos főpap egy olyan kétértelmű, latin nyelvű szöveget küldött az összeesküvőknek, amelynek kétféle olvasata csak abban különbözött egymástól, hogy a mondatban a vesszőket hova tesszük:

„A királynét megölni nem kell félnetek, jó lesz, és ha mindenki beleegyezik, én magam nem ellenzem."

A másik változat szerint:

„A királynét megölni nem kell, félnetek jó lesz, és ha mindenki beleegyezik, én magam nem, ellenzem."

Amikor 1213 szeptemberében II. András király a korábban birtokában volt orosz fejedelemsége, Halics újbóli meghódítására indult, akkor Gertrúd királyné a kíséretével éppen a pilisi erdők szomszédságában időzött. Társaságában ott volt Lipót osztrák herceg, és öccse, Bertold kalocsai érsek is. A kíséretével vadászatra

készülő, gyanútlan királynéra itt rontottak rá a merénylők, és kardcsapásokkal végeztek vele. Kíséretének tagjai között is vérengzést rendeztek, de Bertold érseknek és Lipót osztrák hercegnek mégis sikerült kimenekülniük a gyilkosok karmaiból. A *Képes krónika* írója később így számolt be a pilisi erdőben lezajlott eseményekről:

„[III.] László király halála után huszonheted napra koronázták meg [II.] Andrást (...), felesége, Gertrúd úrnő Németországból való volt, ettől nemzette Bélát, Kálmánt, Andrást és Szent Erzsébetet. De jaj! Kétségkívül az emberi nem ellenségének ösztönzésére, a nevezett úrasszony a nagyságos férfiú, Bánk bán feleségét erőszakkal átadta valamelyik jövevény öccsének, hogy megbecstelenítse. Ez okból a Bor nemzetségből eredt Bánk bán kardjával keservesen kiontotta a királyné vérét, súlyos sebet ejtett rajta és az úr 1212-ik évében megölte. Testét a szürke barátok pilisi monostorában temették el. Halála miatt siralom hangzott egész Pannóniában és Bánk bán minden nemzetségében irtóztató, szörnyű vérontás következett."

A krónikaíró Gertrúd megölését azzal indokolta, hogy Bertold a királyné tudtával és beleegyezésével megbecstelenítette Bánk bán feleségét. Ez az állítás azonban már csak azért is kétséges, mert az akkoriban még igencsak fiatal Bertoldhoz viszonyítva Bánk felesége ebben az időszakban már leginkább nagymamakorúnak számított. Az eseményeknél bő száz évvel később keletkezett krónikaszöveg tehát valószínűleg már több ponton is megváltoztatta a valódi tényeket. A már említett Péter ispán, illetve Bánk veje, Simon minden bizonnyal részt vettek a királyné megölésében, ám Bánk bán részvétele az összeesküvésben egyáltalán nem vehető biztosra, sem pedig az, hogy Bertold megrontotta volna a név szerint nem ismert feleségét. Ez már csak azért sem tűnik reálisnak, mert a krónika állításával ellentétben II. András Bánkot a gyilkosságot követően nemhogy nem üldözte, hanem az egyik később kelt oklevelében még hűséges hívének is nevezte, sőt hamarosan Szlavónia bánjává is kinevezte. Bánk megítélése a királyné meggyilkolásában való szerepét illetően csak sokkal később, a II. András és Gertrúd királyné legidősebb gyermekeként született IV. Béla (1235–1270) király uralkodása idején változott meg alapvetően, amit egy Bánk személyével foglalkozó, és IV. Béla által 1240-ben kiállított oklevél is bizonyít: *„(...) összeesküdött a mi igen kedves édesanyánk meggyilkolására, azért valamennyi birtokát elkoboztuk, holott ennél jóval nagyobb büntetést érdemelt volna."*

A szájhagyomány az idők során Gertrúd halálának körülményeiről kétféle variációt örökített meg. Az egyik, igen kevéssé hihető elbeszélés szerint a királynét a hálószobájában, alvás közben fojtották meg a merénylők, majd elrettentésül a halott tetemét fel is akasztották. Ennél sokkal valószínűbb azonban az a leírás, amely szerint a gyanútlan Gertrúdra az összeesküvők pilisi sátrában támadtak rá, és kardjaikkal összekaszabolták őt. Miután kegyetlenül lemészárolták a királynét, rátámadtak a főként németekből álló kíséretére, és közülük is sokakat megöltek. Ez utóbbi leírás azt látszik igazolni, hogy Gertrúdot alapvetően politikai, és nem érzelmi okokból gyilkolták meg, vagyis megölésével a németeknek a királyi hatalomra gyakorolt befolyását akarták megszüntetni a merénylő magyar főurak. Ez persze nem mond ellent annak, hogy a királynéi udvar részéről ezt megelőzően Bánk családjának valamely tagját komoly sérelem ne érhette volna, akár Gertrúd királyné, akár az öccse, Bertold érsek részéről. Mindenesetre a forrásokból bizonyíthatónak csak annyi látszik, hogy a halicsi hadjáratból visszafordult II. András elsősorban Péter ispánon bosszulta meg felesége halálát, akit elfogatott, birtokait elkoboztatta, majd végül karóba húzatott. Egyetlen korabeli forrás sem szól tehát arról, hogy Bánknak, vagy vejének, Simonnak bántódása esett volna 1213-ban, bár az is igaz, hogy az egyre bonyolultabbá és nehezebbé váló bel-, illetve külpolitikai események nem tették II. András számára lehetővé azt, hogy következetesen le tudjon számolni a felesége ellen összeesküdött magyar főurakkal. Gertrúd meggyilkolása után a király Bertoldot két püspök kíséretében külföldre vitette, mert valószínűleg attól félt, hogy a meránaik elleni harag az érseket is előbb-utóbb eléri. Később, a magyar belpolitikai viszonyok megnyugvásakor Bertold visszatért Magyarországra, és ismét elfoglalta a kalocsai érsekségét, ám a továbbiakban politikai szerephez már nem juthatott.

A kunok királyának lemészárlása

Kötöny halála

A Magyarországon IV. Béla uralkodása idején végső menedékre lelt, és a török nyelv egyik változatát beszélő kunokról legkorábban különböző arab források emlékeztek meg, nagyjából még a X. század elején. Ez a kelet-európai sztyeppeken feltűnt nomád pásztornép hatalmas területeket bejárva az Urál folyó és az Al-Duna közötti síkságokon alakította ki szállásterületeit. A kunokat az arab források ghuz, a kijevi kolostor szláv nyelvű évkönyvei először polovec majd kovui, a bizánciak komanói néven emlegették, mely utóbbi változataként a középkori latin nyelvben elnevezésük cumani lett, míg országukat Cumania néven jelölték. A cumani elnevezés annyit jelentett egyébként, hogy a Kuma folyó mellett lakó. A kunok nomadizáló életmódjuk mellett kalandozásaikkal, zsákmányszerző hadjárataikkal gyakran zaklatták a környezetükben élő más, például szláv, besenyő, bizánci-görög és magyar népeket.

A kun szállásterületek súlypontja a keleti területekről a XI. századra fokozatosan a Keleti-Kárpátok és Fekete-tenger partvidéke közötti, később Havasalföldnek nevezett területre helyeződött át. A Kárpátok ívétől délkeletre megtelepedett kunok több alkalommal nyugtalanították kalandozásaikkal Magyarország keleti határvidékeit, komolyan veszélyeztetni azonban nem tudták a László király idején jelentős mértékben megerősödött magyar királyságot. Olyannyira nem, hogy a későbbiekben Magyarország már nemcsak elhárítani volt képes a kun betöréseket, hanem a keresztény hittérítés révén fokozatosan befolyást is tudott gyakorolni Cumania lakóira.

Az 1200-as évek elején új veszedelem érkezett kelet felől, mégpedig a lavinaszerűen növekvő mongol-tatár törzsszövetség révén. A mongol-tatár birodalom Belső-Ázsia szívéből folyamatosan terjeszkedett nyugat felé, és a hódítások a birodalmat megteremtő Dzsingisz 1227-ben bekövetkezett halála után sem álltak le. Még Dzsingisz életében az egyik fia, Dzsocsi nyugati irányban vonulva hadaival kiterjeszteni igyekezett uralmát Dél-Oroszország területeire. Az oroszok a kunokkal szövetkezve próbálták megállítani a mongol-tatár hódítást, ám 1223-ban a Kalka folyó mentén lezajlott csatában súlyos vereséget szenvedtek tőlük. A csatát követő másfél évtizedben az orosz fejedelemségek, illetve a kunok nagyobb része is kénytelen volt elfogadni lassanként a tatárok fennhatóságát. A dél-orosz sztyeppeken ugyanis hamarosan megalakult Dzsocsi fiának, Batu kánnak a vezetésével az Arany Horda, melynek időközben mintegy százötvenezer főre duzzadt hadereje, és 1236-ban hozzáfogott a Volga vidékén élő népek teljes alávetéséhez is. Magyarországon ekkoriban lépett a trónra IV. Béla király (1235–1270), aki kezdetben egyáltalán nem vette komolyan a magyar határ felé egyre közeledő tatárveszedelmet. Batu kán hadai 1236–1237 fordulóján foglalták el a volgai bolgárok területeit, és ekkor semmisült meg a Julianus barát által korábban felfedezett volgai Magyarország is.

A Volga-vidék elpusztítása és megszállása során, 1237-ben az Arany Horda serege legyőzte az itt élő kipcsak-török kunokat. A kunok további ellenállásának megtörése érdekében a szintén Dzsingisz-ivadék Möngke parancsára a kipcsak-török kunok Bacsman nevű, foglyul ejtett vezérét élve kétfelé vágták. A kunok egy része ezt követően sem volt hajlandó tatár igába hajtani a fejét, hanem inkább Kötöny vezér irányításával 1238-ban Magyarország határára vonultak, és bebocsátást kértek IV. Béla királytól. A források eltérő mértékű adatai szerint a magyarországi bebocsátást kérő kunok

számaránya ötven- és kilencvenezer fő között lehetett, és velük voltak jász szövetségeseik is. A magyar szempontból is egyre fenyegetőbbnek tűnő tatár támadás árnyékában IV. Béla szívesen befogadta a Kötöny vezette kunokat, mert ettől főként az ország katonai erejének jelentősebb mértékű megnövekedését várta. Rogerius, a korabeli krónikás így számolt be a magyar uralkodó szándékairól:

„[IV. Béla] egyedül azért tette ezt, hogy isten nevének tisztelete az ő uralkodása alatt is növekedjék Magyarországon, és ha valamikor koronája ellenségeivel esnék háborúja, ellenük bátrabban és sikeresebben síkraszállhasson."

IV. Béla saját maga vonult fel kíséretével a keleti határszélre, ahol tömegesen megkereszteltette a kunokat, majd ezután az ország ritkán lakott belsejébe vezetve őket, a Duna–Tisza közét, valamint a Körös és a Maros folyó mellékét engedte át számukra szálláshelyül. Kötöny kunjainak befogadását Batu kán hamarosan hírül vette, és emiatt egy fenyegető hangú levelet küldött IV. Bélának:

„Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként alám vetned magadat; mégis jobb és üdvösebb lenne neked, ha önként behódolnál nekem. Megtudtam ezenfelül, hogy kun szolgáimat oltalmad alatt tartod. Ezért utasítlak téged, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogy fogsz menekülni kezeim közül?"

Batu több ehhez hasonló hangvételű üzenetet is küldött a magyar királynak, aki azonban válaszra sem méltatta ezeket, olyannyira feldühítve emiatt a tatárok vezérét, hogy Batu később mindent elkövetett IV. Bélának és családjának kézre kerítéséért.

Batu kán

Kötöny kunjai nem ismervén a letelepült életmódot ide-oda vándoroltak állataikkal Magyarország belsejében, amivel persze igen sok kárt tettek az ott élő magyarok szántóiban, kertjeiben és szőlőiben. A magyarok hangulata ezért ellenségessé vált a kunokkal szemben, és az egyre szaporodó konfliktusokat az is tovább élezte, hogy a kunok elég sok erőszakosságot követtek el magyar asszonyokon és leányokon. Ráadásul a kunok bizalmának megnyerése miatt a jogszolgáltatás a viták során többnyire a kunokat védte meg a magyarokkal szemben. Ez azt jelentette, hogy ha például egy kun tett kárt egy magyarnak, akkor a büntetés általában lemaradt, míg ha egy magyar tett kárt egy kunnak, akkor szigorúan megbüntették. A kunok viselkedése, illetve életformája miatti növekvő felháborodás és harag lecsendesítése érdekében IV. Béla kénytelen volt végül a szerémségi

XIII. századi vár romjai

tartózkodása idején összehívni az ország előkelőit. A sérelmek meghallgatása után IV. Béla úgy határozott, hogy a kunokat kisebb egységekben szét kell telepíteni, és a továbbiakban gondoskodni kell a pártatlan igazságszolgáltatásról. Intézkedésének azonban nem volt meg a kívánt eredménye, minthogy a kunok nem voltak hajlandók széttelepülni, bár a konfliktusok számának csökkentése érdekében ettől kezdve igyekeztek elkerülni a magyarok által lakott helyeket, vagyis sátraikkal és állataikkal főként az ország lakatlan helyeit járták be. A kunokkal szemben különösen ellenséges érzületet tápláló magyar főurak ebben az időben kezdték el terjeszteni azt a rágalmat, hogy Kötöny népe összejátszik a tatárokkal. E vádaskodás szerint csakis azért jöttek be Magyarországra, hogy megtanulván a magyar nyelvet kémkedjenek a tatároknak, és ezzel megkönnyítsék a várható tatár támadást. Nagyban bonyolította Magyarország belpolitikai helyzetét az is, hogy IV. Béla és az ország nagybirtokosai között komoly konfliktus alakult ki már a korábbi években amiatt, hogy a király megpróbálta a birtokosoktól visszaszerezni mindazon királyi birtokokat, amelyeket még apja, II. András király eladományozott. E belső ellentétek miatt az ország katonai ereje is jelentősen meggyengült. A már idézett Rogerius *Siralmas ének* című műve jól érzékelteti az ország belső állapotát a tatár támadás előestéjén:

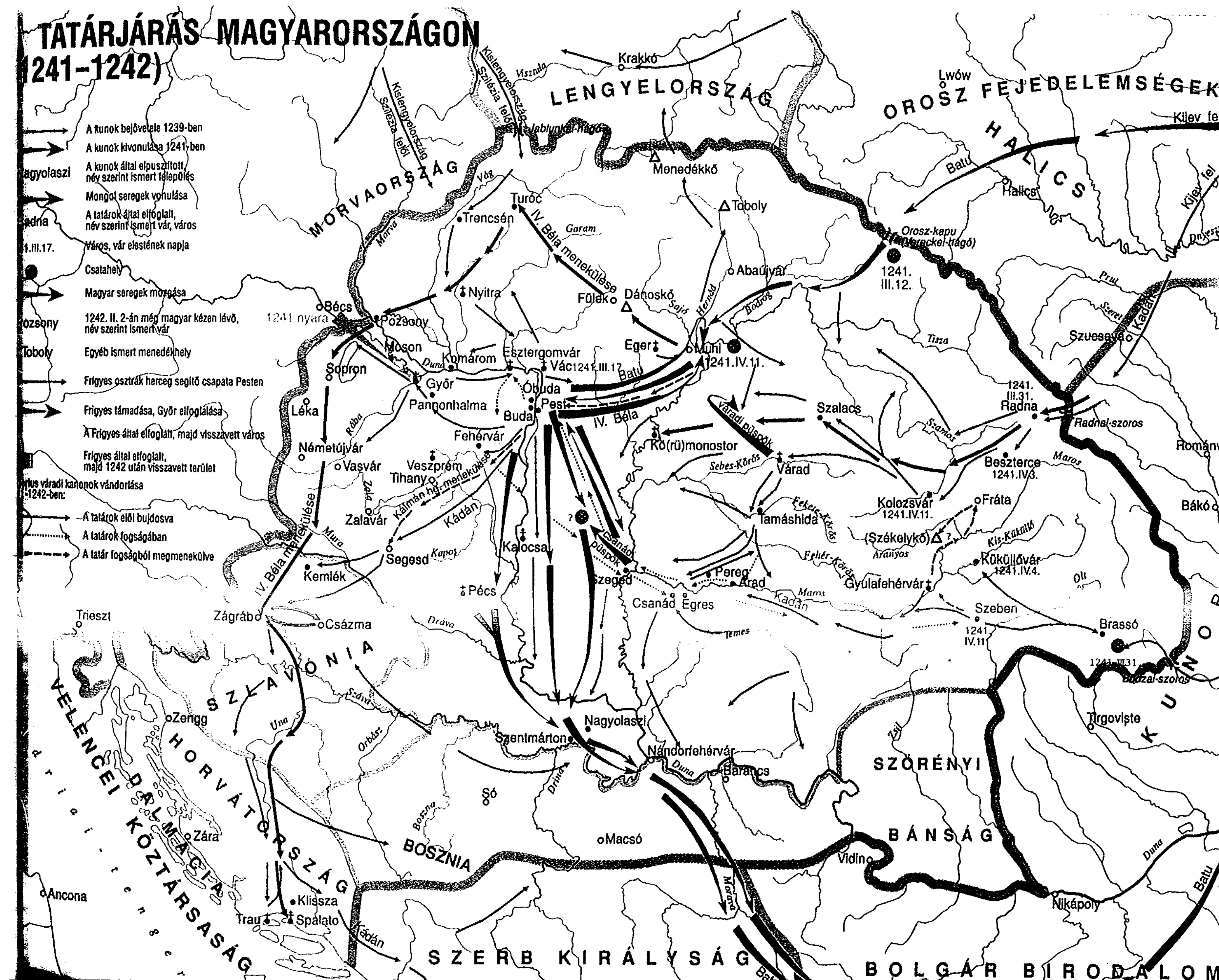
„Királyával tehát ellenséges viszonyban volt az ország, amikor 1240 karácsonya táján híre érkezett, hogy az Oroszországgal határos magyar végeket már pusztítják a tatárok (...). De a magyarok farsangi jókedvükben nem hittek a rossz híreknek. Azt mondták, sokszor járt ilyen hír a tatárokról, de mindig hamisnak bizonyult (...). Mások azt mondták: csak egyik-másik főpap költ ilyen híreket azért, hogy ne kelljen Rómába fáradniuk a római pápa egybehívta zsinatra."

Ezzel a leírással szinte egybehangzóan nyilatkozott az egyik írásában Tamás, Spalato adriai város akkori főesperese is:

„Mikor a tatárok közeledtének irtóztató híre a magyarok fülébe jutott, azt csak holmi játéknak vagy hiú álomnak tekintették, részint azért, mert ilyen híreket gyakran ok nélkül hallottak, részint azért, mert országuk sok katonájában bizakodtak. A hosszas békében elpuhultak, a fegyver terhétől elszoktak, mert a testi gyönyörűségeknek örülvén, a gyáva puhaságban elsatnyultak (...). Mert mi más gondja volt az ifjúságnak, mint üstökét simogatni, bőrét tisztogatni, a férfias viseletet asszonyi öltözékre változtatni. Az egész napot válogatott lakomák között töltik, s éji álmaikat reggel kilenckor alig végzik."

Az 1238 és 1240 közötti időszakban a Batu vezette tatárok az uralmuk alá hajtották az orosz fejedelemségeket, ezzel elérve Magyarország és Lengyelország keleti határait. Itt a tatár haderő először két, majd három részre vált szét. Az északi irányba törő és Lengyelországot feldúló tatár sereget Orda és Bajdar vezette. A Batu kán által irányított fősereg elfoglalta a Magyarországgal szomszédos Halicsi Fejedelemséget, majd itt kettévált. A Kadan vezetésével dél felé támadó tatár sereg megszállta a kunok korábbi országát, majd a

Batu által vezetett sereg pedig átkelve az Orosz-kapun (Vereckei-hágón) Magyarországra tört. A tatár seregnek ez a három részre történt osztása azt mutatja, hogy Magyarország bekerítésére törekedtek. A tatárokkal szembeni első magyar ütközetet 1241 márciusában Tomaj nembeli Dénes nádor vívta meg, akit a király az Orosz-kapu védelmére rendelt ki. Dénes kudarcot vallott, vereségének hírére ezért IV. Béla gyors mozgósítást rendelt el az ország egész területén. Mindeközben a Dénes nádor megmaradt hadát üldöző Sejbán, Batu kán testvére és alvezére által irányított tatár egységek eljutottak egészen Pestig, ahol Ugrin kalocsai érsek rájuk támadt, de vereséget szenvedett. IV. Béla ezért azt az utasítást adta, hogy a portyázó tatárokkal szemben senki ne vállaljon addig ütközetet, amíg a teljes magyar had össze nem gyűlik. A megriadt magyar előkelők ezt a király gyávaságának hitték, főként azután, hogy a IV. Béla kérésére Magyarországra sietett ausztriai Banberg

Frigyes hercegnek sikerült egy Pest közeli csetepatéban meglepni és legyőzni egy kisebb tatár alakulatot. A magyarok szemében ezzel Frigyes hőssé magasztosult a király tehetetlenségével szemben.

A tatárok közvetlen betörése előtt néhány magyar előkelőnek sikerült kikényszerítenie azt, hogy a tatár barátsággal megvádolt, Rogerius által a kunok királyának is nevezett Kötönyt az egész családjával együtt IV. Béla fogságra vesse. Egy Pest melletti palotában tartották őt őrizetben kíséretének tagjaival együtt. Mivel Pest lakói a portyázó tatárok feltűnésétől kezdve állandó rettegésben éltek, rémületükben a kunokat, és elsősorban Kötönyt kezdték el hibáztatni a történtekért. A népharag hamarosan Kötönynek és egész háznépének a halálát követelte. A király ekkor követet küldött Kötönyhöz azzal az utasítással, hogy az menjen el hozzá. Kötöny tartva a lincseléstől, csak úgy volt hajlandó IV. Béla elé járulni, ha erős fegyveres kíséretet küld el érte. A király fontolóra is vette ezt a kérést, ám a pesti nép mindezt úgy értelmezte, hogy a király meg akarja szöktetni az áruló Kötönyt. Mielőtt a király katonái megjelenhettek volna, fegyveres magyarok és németek támadtak rá a Kötönyt őrző palotára. Bár Kötöny és emberei kitartóan védekeztek, a túlerővel mégsem bírtak. A palotát elözönlő fegyveresek mindenkit meglincseltek, akit csak bent találtak. Kötönynek, családtagjainak és kun kísérőinek a fejét vették, meggyalázott testüket ezután a palota ablakain kidobálták az összegyűlt nép közé. Kötöny meggyilkolásának rendkívül súlyos következményei lettek, mivel a Szejhán vezetésével Béla király megsegítésére időközben összegyűlt kunok teljesen összezavarodtak, és végül úgy döntöttek, hogy elhagyják Magyarországot. Kötöny megölését követően a magyar parasztok ráadásul azt hitték, hogy felhatalmazást nyertek a kunok elpusztítására, ezért rájuk támadtak, és így a tatár hódítás árnyékában egyfajta kun és magyar háborúskodás bontakozott ki. A zaklatások miatt a kunok Szejhán irányításával dél felé vették útjukat, és közben számos magyar falvat felégettek. Hamarosan átkeltek a Dunán, feldúlták a Szerémséget, majd a Duna–Száva közét is pusztítani kezdték. Végül átkeltek a Száván is, és Bulgária területére távoztak. A kunok hadereje tehát elveszett IV. Béla számára, aki nélkülük volt kénytelen elindulni az ország keleti része felé, hogy megütközzék a tatár haderővel. A pesti táborából a királyi sereg egészen a Sajó folyóig tudott akadálytalanul előrenyomulni, ahol azonban már beleütköztek Batu kán katonáiba. Az 1241. április 11-én Muhi mellett lezajlott csatában a magyar sereg katasztrofális vereséget szenvedett, a csatatérről IV. Bélának is alig sikerült elmenekülnie. A Muhinál győztes tatár had ezután elfoglalta Pestet és el is pusztította. Ezekkel a katonai eseményekkel nagyjából egy időben a Lengyelországot feldúló tatár had északi irányból, azaz Galícia felől benyomult Magyarországra és a Felvidéket kezdte el letarolni. A kunok korábbi országát megszálló Kadan tatár vezér mindeközben benyomult Erdélybe, ahol először Radnát vette be, majd elfoglalta Kolozsvárt. IV. Béla a tatárok elől előbb nyugat felé menekült, majd végül az Adriai-tenger partvidékének egy kis szigetén, Trauban talált magának menedéket. A tatár támadással szemben a magyarok nem találtak orvosságot, így a hódítók 1242 tavaszáig hatalmas pusztítást vittek véghez a királyság egész területén. IV. Béla és az ország szerencséjére azonban a tatárok 1242 tavaszán a Duna vonalát követve váratlanul távoztak, a történészek véleménye szerint amiatt, hogy Batu kán jelen lehessen Kínában az új tatár főuralkodó megválasztásán, illetve hogy ezt a címet éppen ő maga nyerhesse el.

A magyar középkor legnagyobb botrányhőse

IV. (Kun) László megölése

Miután Batu kán tatár hordái elhagyták a Kárpát-medencét, IV. Béla visszatérhetett adriai menedékhelyéről Magyarországra. A király felmérve a tatár pusztítás mértékét felismerte, hogy korábbi, a korlátlan királyi hatalom visszaállítására törekvő politikája tarthatatlan, mert éppen ez állította vele szembe a magyar nemességet és az egyházat is, ami azután megosztotta az ország erejét. Felhagyott tehát korábbi birtokvisszaszerző politikájával, és az ország előkelőinek megnyerése érdekében birtokadományozó politikába kezdett. IV. Béla tisztában volt azzal a nomád népekre jellemző haditaktikával, hogy azok első hadjáratát egy terület ellen még alapvetően a megfélemlítés, a pusztítás és a zsákmányszerzés szándéka jellemzi, miközben felmérik a megtámadott nép erejét és szokásait. Így számítania kellett arra, hogy a tatárok hamarosan, immáron a teljes alávetés szándékával ismét rá fognak támadni Magyarországra. IV. Béla 1242-től kezdve ezért az újabb tatár támadás kivédésére törekedve számos reformot vezetett be. Ezek közé tartozott például, hogy a könnyűlovas tatárok rohamainak kivédése érdekében páncélos nehézlovasokból álló haderőt hozott létre, illetve a királyi birtokadományokat kővárak építéséhez kötötte, mivel a tatárok nem értettek a megerődített helyek elnyúló ostromához. A kővárak és városfalak építése azonban együtt járt azzal, hogy az uralkodó személyes hatalma gyengült, mivel a megerősített helyek tulajdonosai ezek birtokában könnyebben szállhattak szembe a királyi akarattal is. IV. Béla ezért 1245-ben saját erejének és biztonságának növelése érdekében visszacsalogatta a tatárjárás idején elüldözött kunokat és a velük szövetséges jászokat az országba. Mindkét népcsoport az uralkodó közvetlen alattvalója lett, és csupán könnyűlovas katonáskodással kellett szolgálniuk a királyukat. IV. Béla azzal igyekezett megerősíteni a kunokkal kötött új szövetségét, hogy idősebbik fiát és örökösét, Istvánt egy kun hercegnővel házasította össze. A még mindig pogány szokások szerint élő kunok iránti barátsága egyházi körökben visszatetszést szült, és az emiatt kapott szemrehányásokra kénytelen volt egy levélben reagálni IV. Ince pápának (1242–1254): *„Sajnos, most pogányokkal védelmeztetjük országunkat, pogányokkal tiportatjuk le az egyház ellenségeit. Sőt a kereszténység érdekében elsőszülött fiúnkat kun leánnyal házasítottuk össze."*

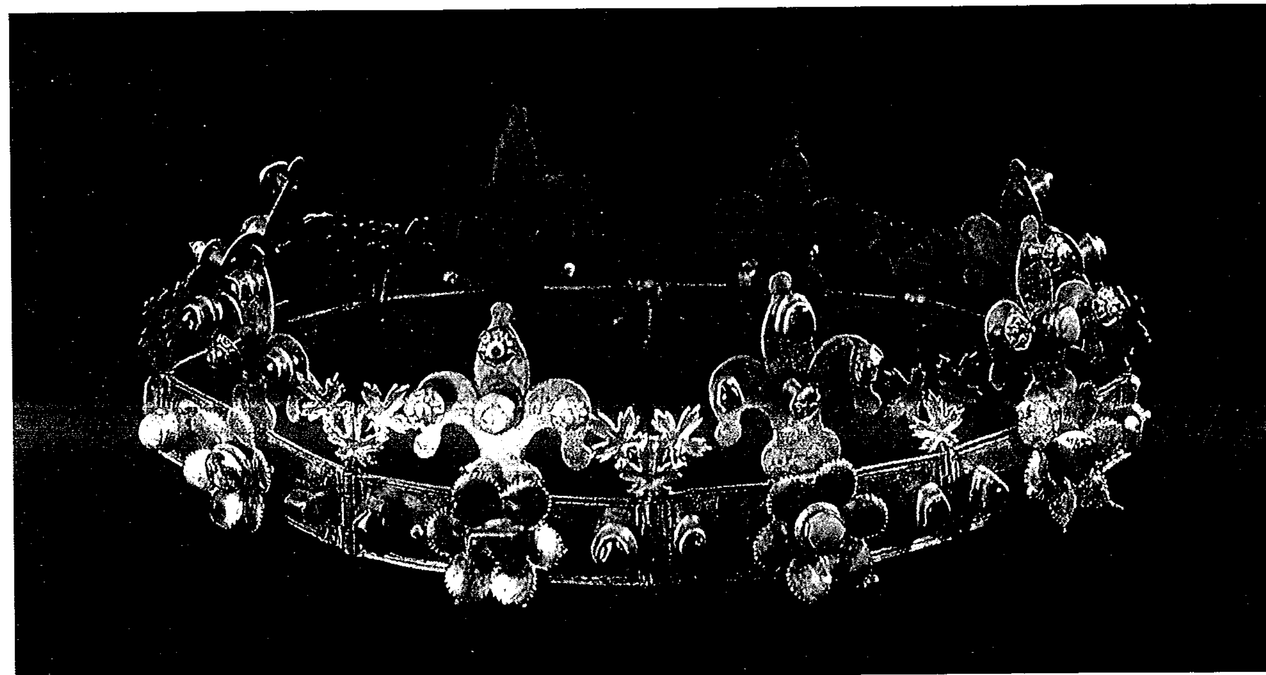

IV. (Kun) László

IV. Béla politikáját igazolta az idő, hiszen a későbbi tatár támadási kísérleteket Magyarország ellen a megvalósított királyi intézkedéseknek köszönhetően sikerült könnyedén visszaverni.

IV. Bélának Laszakrisz Mária nikiai görög császárleánnyal kötött házassága nagyon termékenynek bizonyult, először négy leány, Kinga, Anna, Erzsébet és Konstancia látta meg a napvilágot, majd ötödikként megszületett az első fiú, István. Ő lett az, aki azután kun származású feleséget kapott. A keresztségben Erzsébetnek elnevezett asszony családi eredete a későbbi korok embere számára homályban maradt. Erre vonatkozóan az idők során kétféle elképzelés is megfogalmazódott. Az egyik elképzelés szerint apja az a Kötöny kun király volt, akit 1241 márciusában Pesten a tatárokkal való összejátszás vádjával meggyilkoltak (ahogy erről az előző fejezetben már olvashattunk). A másik, és sokkal valószínűbbnek látszó elképzelés szerint viszont annak a Szejhán vezérnek lehetett a gyermeke, akinek vezetésével Kötöny meggyilkolása után Bulgáriába menekültek a kunok. A még serdületlen Erzsébetet tizenegy éves korában, vagyis 1250-ben léptették házasságra Istvánnal. Mivel kun származása miatt sokszor lekezelték, illetve nem vették igazán őt politikai értelemben számításba, ezért a később kelt okleveleiben előkelő származását igazolandó nemcsak magyar királynéként, hanem a kun császár leányaként is címeztette magát. A fiatal trónörökös pár első gyermeke, Erzsébet hercegnő 1255-ben született. Később még két lányuk lett: Katalin, aki később Dragutin István szerb herceghez ment feleségül, illetve Mária, akit I. Károly nápolyi király fia vett el. A három leány után szülte Erzsébet az első fiút, Lászlót, majd végül ötödikként ismét egy fiúgyermeket, Andrást.

IV. Béla utóda, V. István király (1270–1272) rövid országlása a vele szembeszegülő bárókkal folytatott belharcok sorával telt el. Ráadásul a Babenbergek stájerországi (osztrák) öröksége miatt már több háború is kitört

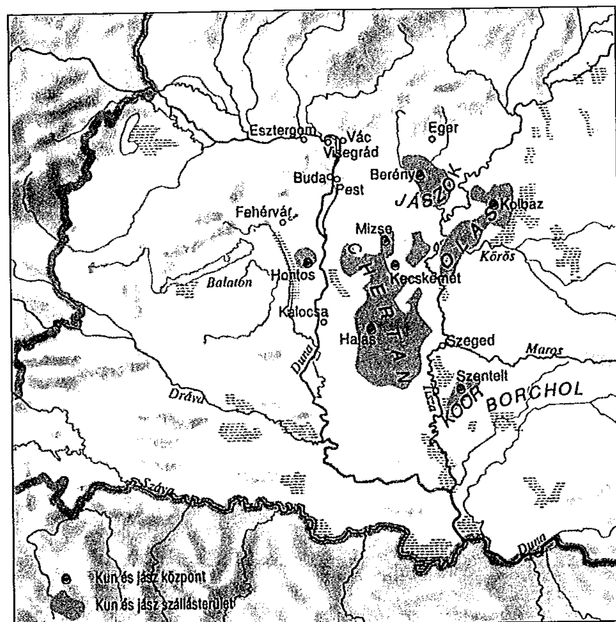

Liliomos korona a XIII. századból

ekkoriban Csehország és Magyarország között, és újabb állomására éppen 1271-ben került sor. Ez a harc II. Ottokár cseh király (1253–1278) győzelmével végződött. V. István vereségét a dunántúli magyar főurak egy része, például a Gutkeled nembeliek és a Kőszegi család tagjai pozícióik további erősítésére használták fel. Nem sokkal később, 1272-ben V. István családjával együtt rokona, a nápolyi király meglátogatására indult. A Délvidék területén keresztülhaladó királyi udvaron a Gutkeled nembeli Joachim váratlanul rajtaütött, fogságra vetve Erzsébet királynét és a trónörököst, László herceget. A hatalom megszerzését politikai banditizmussal elérni igyekvő Joachim báró Kapronca várába zárta be a királyi fenségeket. V. István természetesen ki akarta szabadítani örökösét a fogságból, ezért seregeivel ostrom alá fogta Kapronca várát. Az ostrom közben azonban megbetegedett, és 1272 augusztusában mindenki számára elég váratlanul meghalt. Férje hirtelen halálát követően az özvegy Erzsébet királynéra szakadt Magyarország kormányzásának minden gondja, hiszen fia, IV. (Kun) László (1272–1290) fejére mindössze tízévesen tették a koronát. A régensként kormányozni igyekvő Erzsébet felett az egyes bárói csoportosulások gyámkodni kezdtek, annak reményében, hogy a maguk számára a királyi hatalomból egyre nagyobb szeleteket tudnak így kihasítani. Az anyakirályné hiába igyekezett ezt a befolyást elhárítani és szilárdan kezében tartani az ország kormányzását, végül a bárókkal szembeni küzdelmében mégis alul maradt. A Gutkeled nembeli Joachim ugyanis Kőszegi Henrikkel szövetkezve 1274-ben ismét foglyul ejtette Erzsébet királynét és gyermekét, IV. (Kun) László királyt. Emiatt szabályos belháború robbant ki az országban. Ennek során a Csák nemzetség tagjainak sikerült kiszabadítaniuk fogságukból a királyi családot. Ez persze azt is jelentette, hogy ettől kezdve a Csákok kezébe került át a politikai hatalom legnagyobb része. Erzsébet ekkoriban kényszerült lemondani régensi szerepköréről. IV. (Kun) László a hatalmi versengésben kudarcot vallott anyját a macsói és a boszniai bánságok kormányzásával igyekezett ezután kárpótolni. Erzsébet királyné a Délvidéken szabályos fejedelmi udvart alakított ki magának, és időről időre megpróbált ismét bekapcsolódni az országos eseményekbe.

A félig kun származású IV. Lászlónak az 1270-es években vívott belharcai a magukat az uralkodóval teljesen egyenrangúnak tekintő főúri oligarchákkal, kiskirályokkal szemben reménytelennek, és ezért eredménytelennek is bizonyult. A súlyosan csalódott uralkodó a kunok között keresett vigasztalást, lassanként átvéve a szokásaikat. Mivel a kunok még ekkor is pogányok voltak, vagyis az életformájuk nagyban eltért a magyarokétól, ezért a király életvitele egyre nagyobb visszatetszést szült a magyar vezető társadalmi rétegek, főként a keresztény egyház főpapjai körében. Különösen nagy felháborodást váltott ki az, ahogyan a feleségével, Izabellával bánt. Izabella II. (Sánta) Károly nápolyi király testvére volt, és már négyesztendős korában feleségül adták IV. (Kun) Lászlóhoz. A kor szokásainak megfelelően a házasságot közvetítők útján kötötték meg és hálták el, majd a kisgyermekkorú, leendő asszonyt férjének udvarába küldték, hogy megismerje annak a népnek a szokásait, amelynek majdan királynéja lesz. A kislányt a férj anyja, tehát Erzsébet királyné nevelte fel, miközben házastársa, László semmilyen érdeklődést sem tanúsított iránta. A felnövekedett IV. (Kun) László a későbbiekben asszonyával egyáltalán nem volt hajlandó házaséletet élni, vele törvényes örökösöket nemzeni, sőt úgy tekintett szerencsétlen feleségére, mintha a legnagyobb ellenségeinek egyike lenne.

A kunokat pártoló politikája miatt egyre határozottabban lépett fel a katolikus egyház, illetve a főurak egy meghatározó csoportja. 1279-ben Fermói Fülöp pápai legátus azzal a céllal érkezett Magyarországra, hogy Lászlót rákényszerítse kun szokásainak elhagyására, illetve törvényes feleségének visszavételére. Törekvései látszólag sikerrel jártak, mert a IV. Lászlóra kimondott egyházi átokkal sikerült elérnie azt, hogy a király a Nyulak szigeti kolostorba csukatott Izabellát visszafogadja, illetve kicsikarta tőle a kun törvények kibocsátását is. E törvények értelmében a kunoknak fel kellett venniük a kereszténységet, és úgynevezett kun székekbe szerveződve, földhöz rögzített házakban kellett lakniuk. A kunok és a király kapcsolatai emiatt megromlottak. A kunok egy része fel is lázadt, de a király a főurak és a magyar egyházi méltóságok kényszerítésére hadba szállt ellenük, és 1280-ban legyőzte őket a hód-tavi csa-

Kun és jász szállásterületek

tában. Kézai Simon krónikája erről így emlékezett meg:

„De a dicső, lelkes és nagyra törő [IV.] László király megtudva, hogy közöttük őellene hűtlenséget koholnak, hadba vonult a kunok ellen, sokan fogságba jutottak, többen feleségüket, gyermekeiket s minden vagyonukat elhagyva a barbár népekhez futottak. Azon kevesek is, akik megmaradtak, a király parancsának annyira hódolnak, hogy remegő szívvel mernek csak a király arcára tekinteni."

E csata következményeként IV. (Kun) László végképp meghasonlott önmagával, és végül a vesztes kunok mellé állt, személyesen híva vissza a Kárpátokon túlra menekült kunokat. Minthogy IV. (Kun) László csak a kunok között érezte jól magát, házaséletet élni pedig törvényes feleségével továbbra sem volt hajlandó, ezért a kunok pogány szokásaikat követve ágyasokat, vagyis szeretőket tartott. Szeretői közül különösen Édua volt számára kedves, akivel mindenki legnagyobb megbotránkozására úgy bánt, mintha ő lenne Magyarország valódi királynéja, amint arról a *Képes krónika* is részletesen beszámol:

„László király felesége aquliai Károly király leánya volt. Ő azonban megvetette a házastársi nyoszolyát és kun leányokkal hált: Édua, Köpcsecs és Mandula volt a nevük; volt sok más ágyasa is. Szerelmüktől szíve méltán megromlott, bárói és országának nemesei meggyűlölték. Ezenfelül eljött ellene a fermói Fülöp apostoli legátus, mivelhogy kun módra élt. Ez megtiltotta a magyaroknak, hogy magyar szokás ellenére szakállukat borotválják, hajukat megnyírják és hogy kun süveget viseljenek, ami Magyarországon már szokássá vált; a királyt is kiközösítéssel fenyegette, ha nem gyűlöli meg a pogányokat, nem követi a keresztény szokásokat és nem él házastársi nyoszolyában. De mit sem érvén el a királynál hazatért."

Édua jelenléte a királyi udvarban mélységes felháborodást váltott ki, és természetesen elsősorban a törvényes királyné, Izabella érdekeit sértette, aki azonban semmit sem tudott tenni megalázó helyzete ellen. A mély erkölcsi és magánéleti válsággal küzdő kiráy elsősorban a keresztény egyházat vádolta az országban kialakult helyzetért, amelyet Lodomér esztergomi érseknek küldött egyik üzenete is jól illusztrál:

„Az esztergomi érsektől (...) és az alája rendelt püspököktől elkezdvén, ezt az egész fajzatot tatár kardokkal fogom kiirtani egész Rómáig."

Ezek miatt a szavai miatt alakult ki később az a hit, hogy éppen maga a király buzdította a tatárokat egy újabb, 1285-ben bekövetkezett Magyarország elleni hadjáratra, amiben a tatárok gyors vereséget szenvedtek. A IV. (Kun) László fő politikai ellenfelévé előlépett Lodomér esztergomi érsek Rómának küldött leveleiben maga is szította azt a vádat, hogy a király összejátszik a tatárokkal és más pogány fajzatokkal:

„És hogy az ország határaival szomszédságban levő tatárok táborába ne menjen, saját személyét és egész országát nyilvánvaló és hirtelen halálveszedelembe ne döntse, nem tudom, hányszor ígérte meg színlelve, mit tudom én, honnét fakadó könnyekkel és hányféle ígérettel, hány testi akadályt legyőzve és gátakat törve; immár most csaknem minden gonosztettel teljes mélységre jutva nyilván hirdeti, hogy a tatárokkal összeszövetkezett, és maga is olyan lett, mint a tatár."

László az egyházi akarattal szembeszegülve egy időre fogságba vetette még Fermói Fülöpöt, a pápai

legátusát is. Az általános felháborodás miatt a király végül szabadon engedte Fülöpöt, aki sértettségében és felháborodásában azonnal el is hagyta az országot. IV. (Kun) László ezután személyes sérelmein a környezetében élőkön igyekezett bosszút állni, amelynek legfőbb kárvallottja megint csak törvényes felesége, Izabella lett. A királyi udvarba időlegesen visszafogadott Izabellát Lodomér érsek utasítására összezárták férjével, annak reményében, hogy végre törvényes utódnemzésre kerül sor, ám ehelyett állítólag IV. (Kun) László csak szitkokat szórt feleségére, és még súlyosan bántalmazta is. Mivel mindez az egyház számára is rendkívül kínos volt, a királyt végül kiengedték a szobafogságából. László azonnal bosszút forralt, és a királyi palotába behívatta Éudát, akit az egész udvar szeme láttára, vagyis nyilvánosan és hevesen a magáévá tett. Ez a botrány nemcsak Magyarországon, de az európai udvarokban is nagy feltűnést keltett, mert ilyen megaláztatás, mint amilyet Izabellának el kellett tűrnie, nemhogy királynét, de még egy parasztasszonyt sem sokat ért az akkori Európában. Az erkölcseiben egyre mélyebbre süllyedő uralkodó nem sokkal a királyi udvarban elkövetett szexuális botrányt követően egyszerűen rátámadt a Nyulak szigeti domonkos apácakolostorra, ahol Erzsébet nevű nővére volt a főnökasszony. Erzsébet hercegnő, akit valószínűleg a királyi udvar kényszerített rá már egészen fiatalon arra, hogy Szent Margit kolostorába vonuljon vissza, és azt vezesse, egy kissé sem volt apácahajlamú teremtés. Így azután a fegyveresei kíséretében kolostorára törő fivérét nagy örömmel fogadta, és vele együtt féktelen mulatozást csapott a szent falak között, majd miután a paráznaság és más erkölcsi bűnök vétkébe esett, egész egyszerűen megszökött fivérével, amikor az végül elhagyta a kolostort. Az újabb botrányon felháborodó Lodomér esztergomi érsek követelte a királytól, hogy Erzsébet hercegnő tartson bűnbánatot és térjen vissza a kolostorba, amelyre azonban IV. (Kun) László így válaszolt:

„(...) ha éppen tizenöt, vagy annál is több nővérem lenne apáca akárhány kolostorban, mind kiragadnám őket onnét, törvényes vagy nem törvényes házasságra adnám őket."

Lodomér ekkor ismét egyházi átokkal fenyegette meg IV. Lászlót, aki ezért kénytelen volt meghunyászkodni, Erzsébet pedig kelletlenül visszatért Nyulak szigeti kolostorába. Egy ideig úgy tűnt, hogy a király betartja a korábban mindig megszegett ígéreteit, de az udvarban élő feleségével továbbra sem volt hajlandó szóba állni. 1287-ben ismét féktelen indulat vett rajta erőt, miután képtelen volt levetni magáról a tatárokkal való összejátszás bélyegét. Mivel azt gondolta, hogy a vádak terjesztésében részes a Lodomér érsekkel jó viszonyt fenntartó felesége is, ezért Izabellát újra elfogatta, minden javadalmától megfosztotta, és Erzsébet nővére felügyelete alatt ismét a Nyulak szigeti kolostorba csukatta. Ezután megint nyíltan maga mellé vette Éduát a királyi udvarba, és vele élt házaséletet. Lodomér érsek azonban most sem hagyta annyiban a dolgot, és a főurak egy csoportjával összefogva kiszabadította Izabellát kolostori fogságából, majd Budára összehívta az ország nemeseinek és főpapjainak gyűlését, ahol kiközösítet-

IV. (Kun) László és merénylői a Képes krónika iniciáléján

te erkölcstelen életmódja miatt a királyt. IV. László a kiközösítés miatt látszólag újfent megbánást tanúsítva ígéretet tett arra, hogy a keresztény erkölcsök szerint fog élni, elbocsátja Éduát és visszaveszi magához Izabellát. Miután azonban Lodomér feloldozta az egyházi átok alól, a király immár sokadszor megszegte ígéretét, ezért IV. Miklós pápa már keresztes hadjárat meghirdetését kezdte el fontolgatni a magyar uralkodó ellen. Ez az újabb fenyegetés végül rábírta Lászlót arra, hogy kibéküljön Izabellával.

IV. (Kun) László király politikája és személye 1290-re már szinte minden jelentősebb magyar társadalmi csoport számára tehertétellé vált, nem csoda hát, hogy rövidesen gyilkosság áldozata lett. Az egyes krónikák a király halálát egymástól nagyon különböző módon mesélik el, ám azt mindegyik egybehangzóan állítja, hogy gyilkosai az általa olyannyira kedvelt kunok közül kerültek ki:

„Ezután rövidesen, az Úr 1290. esztendejében, hétfői napon, nem sokkal Szűz Szent Margit vértanú ünnepe előtt a kőrösszegi vár közelében maguk a kunok, akikhez pedig annyira húzott, kivált Árboc, Törtel és Kemence meg atyafiságuk és cinkosaik, akikkel a kunok községe sokat tárgyalt és tanakodott, alkalmasságot találván sátrában, az éjszaka csendjében súlyos sebekkel sértvén, a királyt nyomorúságosan megölték."

Más elbeszélések szerint egy, a kunok táborában lezajlott részeges duhajkodás során szúrták le véletlenül az alkoholmámortól megvadult kunok a mulatozáson résztvevő uralkodót. A legvalószínűbbnek azonban mégis az tűnik, hogy politikai összeesküvés áldozata lett, és a kun elkövetők csak bizonyos magyar főurak eszközei voltak. E tekintetben erős a gyanú Borsa nembeli Kopasszal szemben, aki annak a körösszegi várnak az ura volt, amelynek közelében a királygyilkosságot elkövették. Bárhogyan történt is, a király halálát Mizse nádor csak a kunokon torolta meg:

„Árbocot és Törtelt elfogta: magát Árbocot kettévágatta, Törtelt pedig szétszaggattatta, az ezen nemzetségbeli többi kunokat és mind a hozzájuk tartozókat pedig, sőt még a bölcsőben fekvő kisdedeket is, akit csak foghattak, lenyakaztatta."

Mivel IV. (Kun) Lászlónak nem volt törvényes örököse, a Velencében felnőtt András herceget, II. András király unokáját pedig sokan nem tekintették törvényes leszármazottnak, ezért az a vélekedés alakult ki, hogy ezzel a gyilkossággal ért véget az Árpád-ház igazi története.

Rút viszályok

z érett középkorban a fiúági elsőszülöttség kizárólagos elve már némileg megkérdőjeleződött, és erős uralkodók esetén már lehetővé vált, hogy fiak hiányában leányaik, vagy azok leszármazottai is örökölhessék a trónt. Ez azonban a rokonság körében számtalan konfliktus és hatalmi játszma forrása lett, amely igen gyakran vezetett politikai leszámolásokhoz, gyilkosságokhoz. Mindezek gyakran a régi és új szemléletű erők küzdelmeként tűntek föl, annak ellenére, hogy ezek is többnyire nyers hatalmi érdekek és erős érzelmi indulatok mentén zajlottak le.

A középkori magyar állam bukásával és három részre szakadásával a hatalmi viszonyok sokkal bonyolultabbá, és ennek megfelelően jóval erőszakosabbá is váltak. Nem csoda hát, ha éppen ez a korszak bővelkedik leginkább a politikai leszámolásokban, gyilkosságokban. E korban ugyanis számos új motivációval egészült ki e paletta, mert ekkor már nemcsak az uralkodói hatalom, vagy a vezető pozíciók megszerzése volt a cél, hanem a főurak esetében ez hitekről, pártállásokról, valamint követendő politikai koncepciókról is szólt. A közemberek számára mindez gyakran követhetetlenné tette a cselszövések, az ármánykodások és politikai természetű gyilkosságok szövevényét.

Az érett és kései magyar középkor eseményei gyakorlatilag elválaszthatatlanok az Európában lezajlott átalakulásoktól, vagyis az ekkor kialakult új hatalmi centrumok létrejöttétől. A magyar történelemnek ez a tragikus fordulatokkal igencsak bővelkedő korszaka mégis sok, gyakran be nem váltott lehetőséggel, ígérettel szolgált a jövő nemzedékei számára.

Zách Felicián esete

Merénylet Károly Róbert ellen

Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András (1290–1301) uralkodása az oligarchák, vagy más néven kiskirályok hatalmának fénykora volt. A királyi hatalom olyannyira meggyengült, hogy Magyarország a teljes széthullás állapotába került. A kiskirályok ugyanis szétszabdalva az országot tartományi méretű birtoktesteket szereztek meg, amelyekben gyakorlatilag a királyi hatalmat megtestesítő minden jogot kisajátítottak maguknak. III. Andrásnak két házassága is volt, ám pusztán csak egyetlen, Erzsébet nevű leánygyermeke született. Az 1301-ben elhunyt III. Andrással végképp kihalt az Árpád-ház, a svájci Töss kolostorában később elhalt Erzsébettel közvetlenül leányágon is.

Az Árpád-ház fiúági kihalását követően a magyar uralkodóházhoz leányágon kötődő királyi családok léptek fel Magyarországon trónkövetelőkként. Ezek közé tartozott a cseh Vencel (László), aki IV. Béla király Anna nevű leányának dédunokája, a bajor Ottó, aki IV. Béla Erzsébet nevű leányának fia, valamint a nápolyi Anjou-házból származó Károly Róbert, aki pedig V. István király Mária nevű leányának az unokája volt. A magyar történelem 1301-től 1308-ig terjedő időszakát az interregnum, vagyis a király nélküli állapot korának szokás nevezni, mégpedig azért, mert bár ebben az időszakban három királyt is megkoronáztak, ám a hatalmaskodó tartományurakkal szemben egyiküknek sem sikerült ekkoriban tényleges királyi hatalmat teremteniük. A cseh földről érkezett Premysl Vencelnek (1301–1304), majd a német földről Magyarországra hozott Wittelsbach Ottónak (1304–1307) csak időlegesen és nagyon korlátozottan sikerült a magyar trónt megszerezniük. A trónharcok sorozatából ugyanis végül az a már 1301-ben az országba érkezett Károly Róbert (1308–1342) került ki győztesen, aki elsősorban a délvidéki tartományurak, vagyis a Frangepánok, a Subicsok, és a Babonicsok, valamint az egyházi főméltóságok támogatásával jutott hatalomra.

A trónharcok időszakában háromszor is megkoronázott Károly Róbert Magyarországon igen kaotikus állapotokat örökölt, hiszen a központi hatalom gyakorlatilag teljesen széthullott, és az ország irányítását ténylegesen a királyi hatalmat maguknak az egyes országrészek felett kisajátító tartományurak gyakorolták. Károly Róbertnek tehát a királyi hatalom megtartása és megszilárdítása érdekében le kellett vernie ezeket a tartományurakat, kiskirályságaikat pedig fel kellett számolnia. Ezen az úton az első jelentős lépést akkor tette meg, amikor 1312-ben a rozgonyi csatában sikerült támogatói segítségével legyőznie a Felvidék keleti részein uralkodó Abákat. Győzelmének értékét az is nagyban növelte, hogy az ország legnagyobb és leghatalmasabb tartományurának számító Csák Máté is segédcsapatokat küldött ellenfeleinek. A bizonytalan politikai helyzet következtében Károly Róbert király udvarát 1315 és 1323 között Temesváron tartotta, mivel a tartományurak miatt az ország központjában, Budán nem érezhette magát biztonságban. 1316-ban a Tiszántúl legnagyobb ura, a korábban már IV. (Kun) László meggyilkolása kapcsán hírbe hozott Borsa Kopasz lépett fel a királlyal szemben, de őt hamarosan sikerült legyőznie a debreceni csatában. A Borsák lázadásával egy időben a dunántúli Kőszegiekkel és a Felvidék nagyhatalmú urával, Csák Mátéval szemben kellett Károly Róbertnek hadat viselnie királyi hatalmát megvédendő. Ezt követően az uralkodónak sikerült Kán László vajdának és fiainak erdélyi hatalmát megtörnie, ám a tartományurakkal való végső leszámolásra egészen 1321-ig várnia kellett, amikor is legnagyobb ellenfele, Csák Máté végül

elhunyt. Ezután a király seregei megszállták a még meglévő tartományúri birtokokat, majd azok egy részét Károly Róbert saját hívei között osztotta szét, és ezzel egy olyan új főúri réteget, birtokos arisztokráciát alakított ki Magyarországon, amely azután hosszú időn keresztül

Károly Róbert

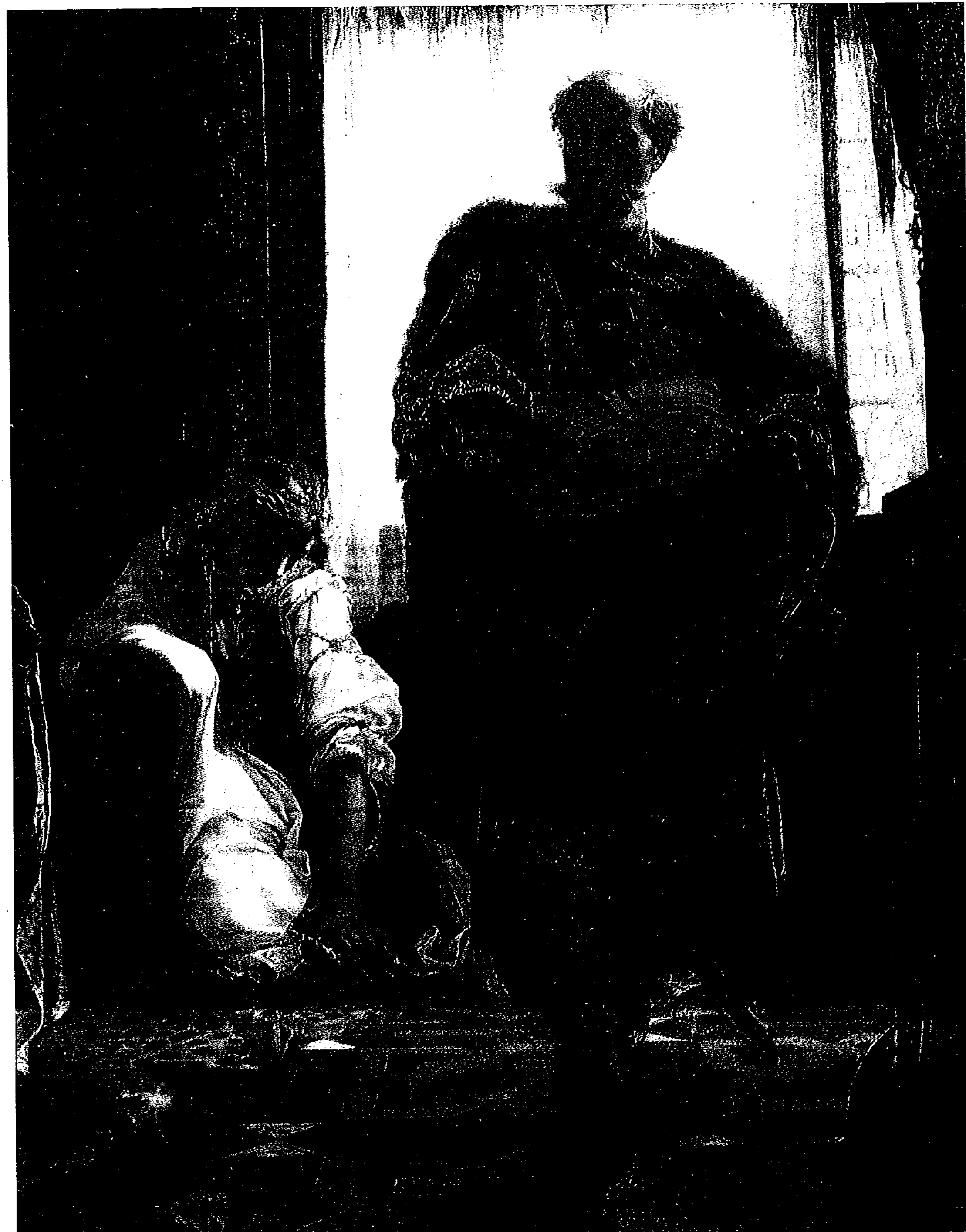
hűséggel szolgálta a királyi családot. Károly Róbert hatalmának megszilárdulását az is mutatja, hogy királyi udvarát 1323 után az ország belsejébe helyezte át, felépíttetve a visegrádi királyi palotát. A tartományúri rendszer felszámolása kedvezett a köznemességnek és a városi polgárságnak is, ám a kiskirályok eltűnésével nem vált mindenki egyszerre az új rend hívévé, hiszen még sokáig akadtak szép számmal olyanok, akik Károly Róbert hatalmának vesztesei közé számíthatták magukat.

1330-ban a királyi család tagjai visegrádi palotájukban éppen az ebédlőasztalnál ültek, amikor egy Zách Felicián nevű úr merényletet kísérelt meg ellenük. Maga Zách Felicián a nem különösebben vagyonos Zách nemzetséghez tartozott, ősi birtokaik főként Nógrád megyében feküdtek, de rendelkeztek javadalmakkal Gömör, Pozsony és Nyitra megyékben is. Birtokai elhelyezkedése miatt természetesnek mondható, hogy a vidék kiskirályának, Csák Máténak a szolgálatába állt Zách Felicián 1308-ban, és annak 1321-ben bekövetkezett halálig hűséggel szolgálta is őt. Ezt követően azonban áttért a király szolgálatára, miután az megbocsátott neki, és ezért birtokait is megtarthatta. Károly Róbert bízva Zách Felicián hűségében, kinevezte őt semptei várnagynak, és miután leánya, Zách Klára bekerült a királyné udvarhölgyei közé, azt is megengedte számára, hogy szabadon járjon-keljen a királyi udvarban. Mindezek ismeretében a magyar történelem egy mindmáig kibogozhatatlannak számító rejtélyei közé tartozik az, hogy Zách Feliciánt végül is mi késztette merényletének végrehajtására, amelynek körülményeiről a *Képes krónika* egyik fejezete így számolt be:

„Ugyanezen időkben, amikor Magyarország az óhajtott béke nyugalmát élvezte, és sehonnan sem háborította az ellenség, a béke megrontója, a gyűlölség magvetője, az ördög, egy öreg és már őszbe vegyült hajú vitéznek, név szerint Feliciánnak, Zách nemzetségéből, azt a gondolatot ültette a szívébe, hogy urát, Károly királyt és úrnőjét, Erzsébet királynét, meg két fiúkat, Lajost és Endrét egy napon ölje meg kardjával. Ezt a Feliciánt Trencséni Máté egykori nádorispán emelte fel, azonban ez végül is otthagyván Mátét, a király mellé állott. A király őt királyi kegyébe fogadta, szabad bejárása volt hozzá, és a király ajtaja zár nélkül nyitva állt előtte. Amikor aztán a király a királynéval és említett

Zách Felicián merénylete a Képes krónikából

fiaival az Úrnak 1330-ik esztendejében (...) Visegrád-Váralján palotájában ebédelt, Felicián titokban besurranva odaállt a király asztala mellé, és éles kardját kirántva a hüvelyéből, veszett kutya módjára egyetlen heves támadással könyörtelenül le akarta vágni a királyt, a királynét meg a fiakat. De mivel az irgalmas Isten irgalma megakadályozta benne, nem tudta végrehajtani, amit akart. A király jobb kezén könnyű sebet ejtett ugyan, de fájdalom, a szentséges királyné jobb kezének négy ujját, amelyet könyörületes szívvel szokott a szegények, nyomorultak és elesett emberek felé

Zách Felicián és Zách Klára Madarász Viktor festményén

nyújtani alamizsnálkodáskor, azon nyomban levágta (...). Amikor Felicián az ott álló királyi gyermekeket is meg akarta ölni, a gyermekek nevelői (...) közbevetették magukat, és bár az említett gyermekek megmenekültek, az ő fejüket halálos csapás érte... Az ajtókon innét is, onnét is berohantak a király bajvívó vitézei, és rettenetes kardjukkal darabokra szabdalták a nyomorultat, olyanná tették kardjukkal, mint valami szörnyszülöttet."

A későbbi találgatások szerint Zách Feliciánt több ok is indíthatta merényletének végrehajtására. Ezek közül a feltételezések közül az egyik mendemonda úgy tartja, hogy Károly Róbert valamilyen okból meg akarta fosztani Zách Feliciánt a korábban kapott tisztségeitől, és ő sértettségében, keserű haragjában szánta rá magát végzetes tettére. Mások szerint Zách Felicián csak egy olyan főúri összeesküvés egyszerű végrehajtója és bűnbakja volt, akik meg akarták bosszulni a királyon a tartományúri hatalom felszámolását. Kialakult egy olyan romantikus, kevéssé hihető elképzelés is, hogy a lengyel származású Erzsébet királyné öccse, Kázmér herceg meggyalázta Zách Feliciánnak a királyné környezetében élő leányát, Zách Klárát, és így a sértett apai büszkeség indította őt azután merényletének végrehajtására. Bármilyen okból történt is az eset, a merényletet követően Károly Róbert igen kegyetlen bosszút állt a helyben lekaszabolt Zách Felicián egész családján, amint arról Thuróczy János krónikája oly szemléletesen számol be:

„A [Zách Felicián] fejét Budára küldték, két kezét és lábát pedig más városokba indították útnak... egyetlen serdületlen fiát és egyetlen hű szolgáját, akik futásnak eredve sem tudtak megmenekülni, ló farkára kötve megölték, holttestüket kutyák rágták szét az utcákon csontjaikkal együtt... Klára nevű leányát is, ezt a gyönyörű szüzet kivonszolták a királyi udvarból, orrát meg ajkait csúful megcsonkították, úgyhogy a fogai kilátszottak, és kezéről nyolc ujját levágták, úgyhogy csak a hüvelykujjai maradtak meg, majd sok város utcáin és terein végighurcolták lóháton, és kényszerítették a félhalott szerencsétlent, hogy e szavakat kiáltsa: Így lakoljon, aki hűtlen a királyhoz. Feliciánnak a másik, idősebb leányát, név szerint Szépét, aki egy Kopaj nevű nemesnek volt a hites felesége, Léva vára előtt, a vár várnagyának, Becsei Imrének parancsára lefejezték, és maga Kopaj is a fogság bilincsében fizette meg a halál adóját. Ennek fiait pedig a keresztes lovagok egy tengeri szigetre szállították, hogy sohase lássák viszont szülőföldjüket. Végül magának a Feliciánnak a nemzetségéből sok nemest felkoncoltak."

Károly Róbert király reakciója a merényletre finoman szólva is túlzottnak tűnik, főként így a hosszú idő távolából. A véres megtorlás elég nyilvánvalóan a további merényletkísérletek megelőzésére szolgálhatott. Zách Felicián merényletét követően nem is merészelte azután senki egy percre sem megkérdőjelezni Károly Róbert hatalmát.

A királynő akaratából

András herceg meggyilkolása

A nápolyi Anjou királyi dinasztia legtermékenyebb tagjának az a magyarországinak is nevezett Mária királyné, V. István magyar király leánya bizonyult, aki II. (Sánta) Károly nápolyi királlyal (1285–1309) kötött házasságában összesen tizenhárom gyermeknek adott életet. A család legidősebb fia és így a trón várományosa, Martell Károly herceg Habsburg Klemenciát vette feleségül, és rövid frigyükből egy fiú, a magyar trónra jutott Károly Róbert, valamint egy leány, a később X. (Civakodó) Lajos francia királyhoz (1314–1316) feleségül adott ifjabb Klemencia született. Amikor IV. (Kun) László magyar királyt 1290-ben meggyilkolták, és törvényes utóda nem maradt, akkor II. (Sánta) Károly nápolyi király feleségének, Máriának az Árpád-házi mivoltára hivatkozva bejelentette örököse, Martell Károly herceg számára a magyarországi trónigényt is, hiszen a fia V. István magyar király leányági unokája volt. Martell Károly trónigénye azonban végül alulmaradt a királyságot megszerző III. Andrással szemben. A nápolyi Anjouk azonban ezt követően sem mondtak le a magyar királyság megszerzésének lehetőségéről. Martell Károly herceg még apja, II. (Sánta) Károly életében, 1295-ben elhalálozott, így a herceg utódlási jogai, mind a nápolyi, mind a magyar királyságot illetően fiára, Károly Róbertre szálltak. 1296-ban II. (Sánta) Károly azonban úgy döntött, hogy bár támogatja unokája magyarországi trónigényét, ám az elsőszülöttségi jogon természetes módon neki járó nápolyi királyságot mégse ő, hanem elhunyt apjának öccse, Róbert herceg örökölje.

A tizenkét esztendős Károly Róbert 1300-ban Magyarországra indult, ahol végül nyolcesztendei, kitartó küzdelemben sikerült megszereznie a trónt, amint erről az előző fejezetben is szó esett. Eközben minden nápolyi jussából nagyapja tudtával és beleegyezésével kisemmizték. Minderre azért került sor, mert a Nápolyi Királyság mindenkori hűbérurai a pápák voltak, és az európai nagypolitika újabb fordulatai okán Rómából a dél-franciaországi kisvárosba, Avignonba székhelyét áttenni kényszerülő V. Kelemen pápa (1305–1314) mindenképpen el akarta kerülni azt, hogy a nápolyi és a magyar királyság Károly Róbert kezén való egyesítésével az Itália közepét birtokló pápai állam harapófogóba kerülhessen. A Nápolyi Királyság öröklési rendjének megváltoztatása tehát elsősorban nem az Anjou-család, hanem a mindenkori pápák közvetlen hatalmi érdekeit szolgálta. Így Károly Róbert magyar királyként hiába hangoztatta továbbra is nápolyi igényeit, a pápa támogatásával mégis nagybátyja, (Bölcs) Róbert lett (1309–1343) Nápoly királya.

(Bölcs) Róbert megkoronázásával a nápolyi Anjou-dinasztia gyakorlatilag négy fiúágra szakadt, hiszen Róbert ága mellett ott volt még Károly Róbert magyarországi ága, valamint Róbert király két öccsének, Tarantói Lajos és Durazzói János hercegeknek az ága is. Taranto hercegsége Itália adriai partvidékén, míg Durazzo gazdag kereskedővárosa az Adria túloldalán (ma az albániai Durrës kikötője), a Balkán-félsziget partvidékén terült el. Nápoly trónját illetően tehát fiúörökösökben nem volt hiány. (Bölcs) Róbertnek az aragóniai király Jolánta nevű leányával megkötött házasságából két fiúgyermeke született. Az idősebbik, Lajos herceg még kisgyermekként meghalt, így a trónörökössé előlépett fiatalabbikra, Károly hercegre és leszármazottaira várt a nápolyi örökség. Őt Valois Mária francia királylánnyal házasították össze, frigyükből egy már csecsemőként elhunyt fiú, és két leány, Johanna és Mária hercegnők születtek. 1328-ban azonban (Bölcs) Róbert kisebbik fia, Károly is elég váratlanul meghalt, ezért a nápolyi királynak csak a két

leányunokája maradt meg leszármazottként. Ez egyben azt is jelentette, hogy az Anjou-ház fiúági leszármazottai, vagyis Károly Róbert magyar király, valamint Tarantói Lajos és Durazzói János számára ismét megnyílt a lehetőség a nápolyi trón megszerzésére. (Bölcs) Róbert azonban XXII. János pápa (1316–1334) nyílt és egyértelmű támogatásával úgy határozott 1330-ban, hogy a fiági örökösök teljes figyelmen kívül hagyásával idősebbik leányunokáját. Johannát teszi meg a nápolyi trón várományosának. (Bölcs) Róbert természetesen tisztában volt azzal, hogy öccsei, a tarantói és a durazzói hercegek nem fogják szó nélkül eltűrni, hogy a még gyermekkorú Johanna legyen Nápoly királynője, ezért merész elhatározásra jutva felajánlotta Johanna kezét Károly Róbert magyar király kisebbik, András nevű fiának. Az 1333-ban Castel Nuovóban megkötött házassági szerződés értelmében a hétesztendős Johannát eljegyezték a hatéves Andrással, akit azonnal fel is ruháztak a Calabria hercege címmel, és kimondatott az is, hogy Andrást majdan Johanna királynő férjeként Nápoly társuralkodójává kell koronázni. Mivel az egymással eljegyzett gyermekek igen közeli vérrokonságban álltak egymással, ezért a házasság megkötéséhez szükség volt a pápa beleegyezésére is. A Bajor Lajos német császárral ekkoriban igen ellenséges viszonyban, és ezért súlyos kényszerhelyzetben lévő XXII. János pápa gyorsan hozzájárulását adta a frigyhez, mert attól tartott, hogyha megtagadja, akkor ellenében a magyar király a császárral fog szövetkezni.

A bő harminc évvel korábban nápolyi jussából kisemmizett Károly Róbert tökéletesen elégedett lehetett a házassági eljegyzés feltételeivel, hiszen ha ez neki nem is adatott meg, ezzel a szerződéssel András fia mégiscsak a nápolyi trónra juthatott. A gyermek András herceg 1334-ben érkezett meg Nápolyba, ahová dajkája és egy magyar lovagokból álló kisebb udvartartás is elkísérte. Érdemi források nem maradtak fönn arra vonatkozóan, hogy András herceg milyen körülmények között nevelkedett föl a Nápolyi Királyságban, és hogy milyen jellegű kapcsolatot alakított ki eközben leendő hitvesével, Johannával. A fennmaradt levélváltások mindenesetre arra utalnak, hogy a magyar királyi udvarral, és főként édesanyjával, Erzsébet királynéval rendszeres kapcsolatban állt. 1342-ben, tizenöt éves korát betöltve Nápolyban András herceget lovaggá ütötték, majd nem sokkal később megtartotta az esküvőjét is Johannával. Károly Róbert még megérhette az 1333-ban megkötött házassági szerződés végrehajtását, mert csak a nápolyi esküvő után néhány héttel hunyt el. Idősebbik fia, I. (Nagy) Lajos (1342–1382) követte őt a magyar trónon. Károly Róbertet csak kevéssel élte túl (Bölcs) Róbert nápolyi király is, aki 1343 januárjában halt meg. Halálos ágyán felrúgva minden korábbi ígéretét úgy végrendelkezett, hogy halála után csak unokáját, Johannát koronázzák meg, férjét, Andrást viszont ne. VI. Kelemen pápa (1342–1352), a Nápolyi Királyság akkori hűbérura nem tette szóvá az egy évtizeddel korábbi egyezmény meg-

Magyar királyi tornaöltözet

sértését, és Johannát egyedüliként erősítette meg királyi méltóságában. Andrásnak emiatt Nápolyban csak az igen kétes és bizonytalan, a királynő férje titulus járt ki. Ezzel persze nem volt hajlandó megelégedni, ezért a magyar királyi udvart hívta segítségül megkoronázásának kikényszerítése érdekében. Miután I. (Nagy) Lajos hiába sürgette leveleiben a nápolyi udvart, hogy András öccsét is koronázzák meg, ezért édesanyjuk, az özvegy Erzsébet királyné 1343-ban személyesen indult Visegrádról a távoli, Nápolyba vezető útra kisebbik fia ügyének előmozdítására. A politikai hatalmon férjével osztozkodni semmiképpen nem akaró Johanna királynő megrémült anyósa jövetelének hírétől, és ezért titkon a pápai udvarral kezdett egyezkedni. A közben Nápolyba érkezett Erzsébetet igen szívélyesen fogadták, és minden lehetséges módon igyekeztek elbűvölni őt, hogy gyanakvását elaltassák. Ez sikerült is, mert a hatalmas kincseit fűnek-fának szétosztogató, alaposan rászedett asszony néhány hónapi vendégeskedés után megnyugodva tért haza Visegrádra. Fia ügyét végeredményben alig sikerült előmozdítania, hiszen csak annyit tudott jelenlétével elérnie, hogy a pápa hozzájárulását adta ahhoz, hogy András herceget, mint a királynő férjét egy későbbi időpontban megkoronázzák, ám politikai hatalmat továbbra sem kaphatott.

Az özvegy magyar királyné 1344 februárjában történt távozását követően Johanna királynő és András viszonya hamarosan ismét elmérgesedett. Az európai udvarokban ezután olyan hírek keltek szárnyra, hogy a nápolyi uralkodónő arcátlan nyíltsággal szeretőket tart, férjéből gúnyt űz, és minden lehetséges alkalommal megalázóan bánik vele. A már szinte elviselhetetlen helyzetben lévő, elkeseredett András abban reménykedett, hogy megkoronázását követően alkalma lesz bosszút állni feleségén, és ezt széles körben hangoztatta is. Valószínűleg ez lett a veszte. A bekövetkezett eseményeket Küküllei János krónikaíró később, különböző hallomásokból így jegyezte le:

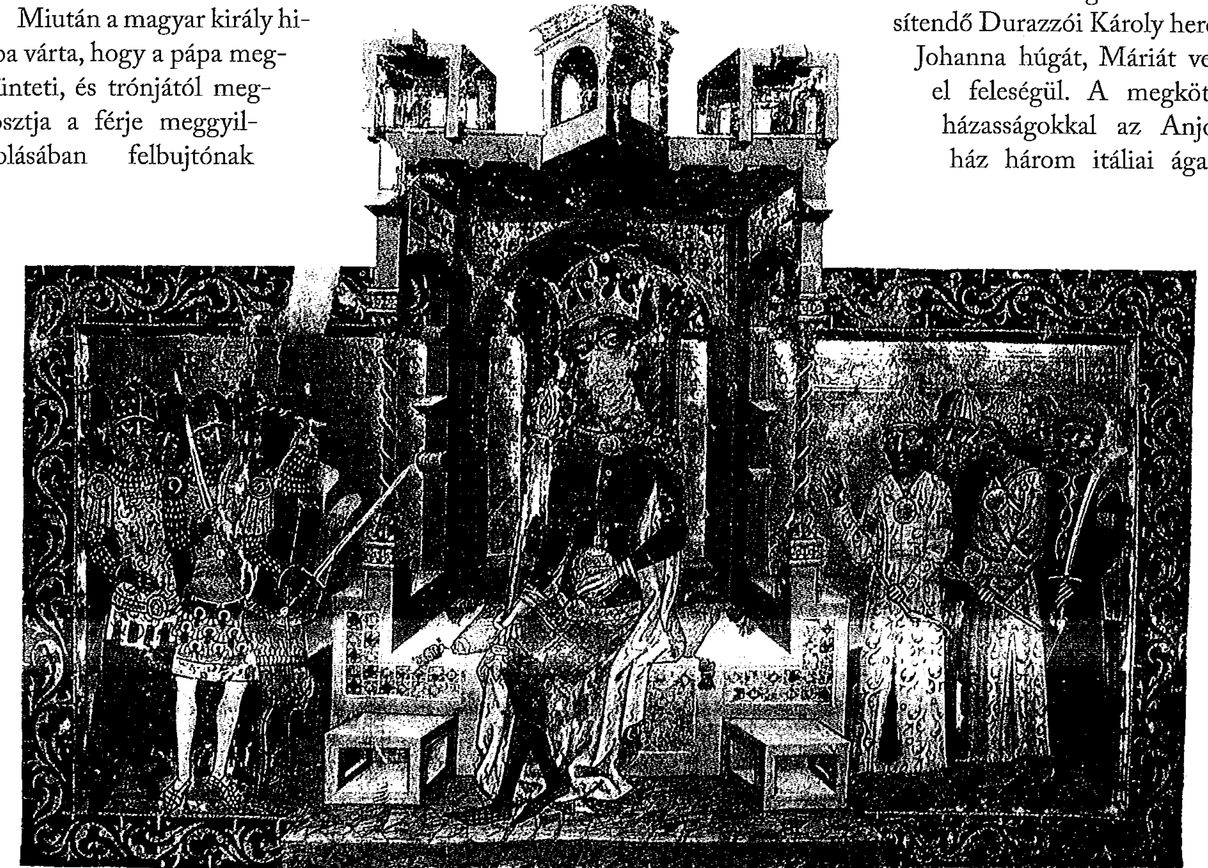
„(...) így esett meg ez a siralmas és borzalmas szerencsétlenség: a néhai híres fejedelemnek, András úrnak, Jeruzsálem és Szicília királyának, Lajos magyar király édestestvérének a halála. Az András király udvarában tartózkodó Chensa lovag terve szerint az elvetemült Corrando de Catanzo és más felségárulók gyilkolták meg és veszejtették el Aversa városában, hogy pusztultak volna el a föld színéről! Nagy gyász és siralom támadt Magyarországon. De a felségárulók is megkapták vétkük büntetését és istentelen felségárulásuk jutalmát. Novelli hatalmas és nagyságos grófja, a király rokona és hűséges embere kocsira kötöztette és végighurcoltatta őket grófsága összes falvain, testüket tüzes vasfogókkal tépette, gyötörte, szabdalta, és a legrútabb halállal és különleges halálbüntetéssel pusztította el őket."

A kortárs itáliai krónikák árnyaltabban és jóval részletesebben taglalták a szerencsétlen sorsú András meggyilkolásának körülményeit, illetve annak következményeit. Egy egész napos vadászatot követően, 1345. szeptember 18-án András és Johanna királynő Aversában szálltak meg, a város falain kívül lévő kolostor vendéglakosztályában. A királyi pár nyugovóra tért, majd az éjszaka közepén Andrást egy hírnök valamilyen ürüggyel kiszólította felesége mellől. Amikor András félálomban, és persze fegyvertelenül kijött a szobából, akkor a merénylők azonnal rárontottak, nyakába hurkot vetettek és fojtogatni kezdték. A szobába visszamenekülni nem tudott, mert távozása után Johanna azonnal bezárta mögötte belülről az ajtót. A heves küzdelem végén Andrást merénylői végül megfojtották, majd holttestét az egyik ablakon kihajították a kertbe. Az egész csetepatéra csak András dajkája ébredt fel, aki azonnal fellármázta a szerzeteseket, de azok már csak a holttestet lelték fel. Az első perctől kezdve minden jel egyértelműen arra mutatott, hogy Johanna királynő személyesen tervelte ki férje meggyilkolását, és azt környezetének bizalmasai hajtották végre. Mindenki számára világos volt ugyanis, hogy leginkább neki fűződött érdeke András halálához, és nemcsak azért, mert veszélyeztette az egyedüli országlását, hanem azért is, mert egyre inkább tartania kellett férje egyre növekvő bosszúszomjától is. A királynőhöz vezető szálak elvágása érdekében persze a merénylet végrehajtóit rövid úton eltették láb alól. Johannának a pápai udvartól nem kellett tartania a gyilkosság miatt, hiszen a katolikus egyház urai mindvégig el akarták kerülni a nápolyi és a magyar trón egy kézre kerülését, és András halálával ez a veszély megnyugvásukra egyre távolabbra került. A nápolyi királynőnek azonban férje megölése után két súlyos nehézséggel is

meg kellett küzdenie. Az egyik unokatestvére, Durazzói Károly herceg személyében jelentkezett, aki úgy kívánta a trónt megszerezni magának, hogy be akarta bizonyítani Johanna bűnösségét férje meggyilkolásában. A másik veszély I. (Nagy) Lajos magyar király részéről fenyegetett, aki mélységesen felháborodott András halálának körülményein. A magyar uralkodó fenyegető szándékát egy Johannának küldött levélben is kifejezésre juttatta:

„Lajos, Magyarország királya, Nápoly királynőjéhez. A szemérmetlen élet, amelyet már előbb is folytattál, a királyi méltóság elfoglalása, a büntetés elhanyagolása és az ezt követő mentegetődzés azt bizonyítják, hogy férjed meggyilkolásában bűnös voltál. Ezért megemlékezzél róla, hogy élnek a bűnök megbosszulói, a halhatatlan istenek. Légy egészséggel. [kelt: 1345]"

Miután a magyar király hiába várta, hogy a pápa megbünteti, és trónjától megfosztja a férje meggyilkolásában felbujtónak tartott Johannát, egy Nápoly elleni hadjáratra szánta el magát. E háború előkészítése során békét kötött az addig hadban álló Velencével, és szövetségesi kapcsolatot létesített a bajorokkal, illetve III. Edward angol királlyal (1327–1377) is. Ez utóbbiak támogatására azért volt szüksége, mert nemcsak a pápa, hanem Franciaország is Johanna mellett állt. A magyarországi készülődés hírére Johanna királynő zsoldossereget fogadott, majd támogatóinak növelése érdekében váratlanul újra férjhez ment. Második férje, Tarantói Lajos szintén közeli rokona volt, akárcsak az első házastársa, András. A pápa ezt a házassági engedélyt a Nápolyt fenyegető külső veszélyre hivatkozva adta meg. E friggyel Johannának sikerült a hatalmi harcban addig vele szembenálló Anjou-rokonság Durazzói ágát is lecsendesítenie. A megbékélést erősítendő Durazzói Károly herceg Johanna húgát, Máriát vette el feleségül. A megkötött házasságokkal az Anjou-ház három itáliai ága, a

Lajos király követeket fogad

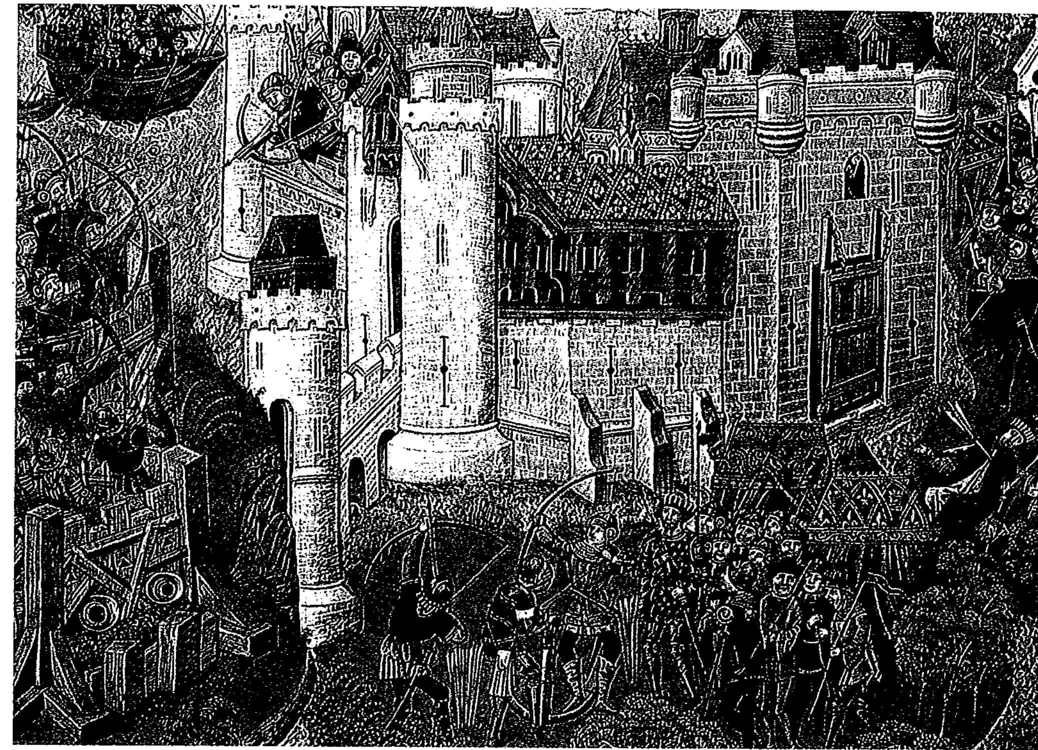
Róbert, a Tarantói és a Durazzói ideiglegesen szövetséget kötött a dinasztia magyarországi ágával szemben. I. (Nagy) Lajos Nápoly ellen először 1347-ben indította meg hadait:

„A király erős sereget gyűjtött, és Itália tartományain keresztülhaladva Nápoly városa felé sietett. Átvonulása alatt a városállamok urai és a városi tanácsok minden városban nagy tisztelettel fogadták, és megvendégelték. (...) A király jövetelének hírére Johanna királynő Tarantói Lajossal, a férjével, aki királynak tartotta magát, titokban elmenekült, és a királytól való féltében három gályán a tengeren át Provance felé, Avignonba igyekezett. Lajos király pedig bevonult Nápoly városába; nagy ünnepélyességgel és örömmel fogadták."

A seregének sorozatos vereségei miatt pápai védelem alá menekült Johanna tehát sorsára hagyta országát, amely ezért meghódolt I. (Nagy) Lajos királynak. A magyar uralkodó ezt követően Aversába, András meggyilkolásának helyszínére invitálta Dél-Itáliában maradt rokonságát, Tarantói Róbertet és Fülöpöt, valamint a Durazzói ágból való Károlyt, Lajost és Róbertet. Azok meg is jelentek Aversában, ahol a magyar király súlyos szemrehányásokkal illette őket. Johanna sógorát, Durazzói Károlyt András meggyilkolásában közvetlenül is bűnrészesnek vélte, ezért ugyanazon a helyen, ahol öccsét megölték, nyomban lefejeztette. Károly herceg kivégzése azonban politikai hibának bizonyult Lajos király részéről, mert Itália-szerte tudták, hogy éppen Durazzói Károly volt az, aki a legkövetkezetesebben igyekezett üldözni András merénylőit. A kivégzés így Nápoly előkelőinek legnagyobb részét szembefordította a magyar uralkodóval. A többi herceget Lajos király nem ölette meg, hanem fogolyként Magyarországra küldte őket. Szintén Magyarországra vitette Johanna királynő gyermekét, Károly herceget is. András meggyilkolásakor ugyanis a királynő állapotos volt, fiát tehát már férje halála után szülte meg. A kisgyermek Károly Visegrádon még ugyanebben az esztendőben elhunyt.

I. (Nagy) Lajos katonai sikerei után felvette a nápolyi uralkodók címeit, ám az ekkor elért eredményei mégsem bizonyultak tartósnak. 1348-ban genovai hajósok Keletről behurcolták a pestisjárványt Itáliába, ezért a „fekete haláltól" való félelmében Lajos visszatért Magyarországra, zsoldosainak csak egy részét hagyva Nápolyban. A járvány lecsillapodása után Johanna és második férje új hadsereget szerveztek, és partra szállva Dél-Itáliában megkezdték a Nápolyi Királyság visszahódítását a magyar zsoldosoktól. A harcok elhúzódtak, és a magyar király katonái egyre reménytelenebb helyzetbe kerültek. Ezért a megsegítésükre I. (Nagy) Lajos király 1350-ben ismét erős hadak élén vonult Itáliába. A nyár folyamán immár másodszor is sikerült elfoglalnia ősei királyságát, de Johanna és férje, Tarantói Lajos ismét kicsúsztak a kezei közül, mert azok újra hajóra szállva elmenekültek. Lajos 1350 őszéig tartózkodott Nápolyban, ezután Lackfi Andrást helytartóként hátrahagyva hazatért Magyarországra. Máig pontosan ki nem deríthető okból, a kortársak számára is elég váratlanul, második sikeres hadjáratát követően feladta az addig kitartóan képviselt itáliai terveit, és fegyverszünetet kötött Johannával, majd a pápa közvetítésével egy hosszadalmas béketárgyalásba bonyolódott vele. A végül 1352-ben megkötött békeszerződés értelmében Lajos király kivonta csapatait a Nápolyi Királyságból, és szabadon engedte a fogságában lévő nápolyi hercegeket. Trónigényét azonban ezt követően is fenntartotta, amit azzal is kifejezésre juttatott, hogy címei között továbbra is viselte a nápolyi trónörökösöknek járó Salerno hercege és a Szent Angyal-hegy lovagja címeket.

A következő két évtized alapvető fordulatot hozott az addig igen népes Anjou-ház történetében. Lajos királynak ugyanis 1370-ig egyáltalán nem született örököse, és a nápolyi hercegek is egymás után haltak el fiú utódok nélkül az 1360-as évek első felében. Közben Johanna második férje, Tarantói Lajos is elhunyt, a királynő azonban harmadszor is férjhez ment, mégpedig Mallorcai Jakabhoz. Az Anjou-családnak 1370-re tehát már csak két férfi tagja volt életben, az egyik Lajos magyar király, a másik Durazzói Lajos herceg Károly nevű, kiskorú gyermeke. Lajos az aprócska termete miatt Kis melléknévvel felruházott Durazzói Károly herceget Magyarországra hozatta, és felruházta a Horvátország és Szlavónia hercege címmel, ami arra utalt, hogy örökösének szánja. Hosszú gyermektelenség után azonban I. (Nagy) Lajosnak az 1370-es évek elején gyors egymás-

Várostrom a XIV. században

utánban három leánya született, ezért úgy döntött, hogy mégse Durazzói Kis Károly örökölje a magyar trónt. Támogatni kezdte viszont abban, hogy megszerezhesse magának Nápoly királyságát. 1378-ban egyházszakadás következett be, mert 1303 óta először választottak új pápát Rómában VI. Orbán (1378–1389) személyében, ám az Avignonban összegyűlt hat bíboros VIII. Gergelyt (1378–1394) ellenpápává választotta. Johanna királynő ekkor az ellenpápa mellé állt, ezért bosszúból VI. Orbán pápa elismerte a magyarországi Anjouk nápolyi trónigényét. Ráadásul időközben Johanna harmadszor is megözvegyült, és VI. Orbán pápa ellenkezése és haragja ellenére negyedszer is férjhez ment, méghozzá ahhoz Braunschweigi Ottóhoz, aki a pápa esküdt ellenségének számított. Az egész életében oly ravasz nápolyi királynő ezzel végképp elvetette a sulykot, amit politikai ellenfelei azonnal ki is használtak. I. (Nagy) Lajos erős magyar hadsereg kíséretében Durazzói Kis Károly herceget Itáliába küldte, aki véres küzdelmek után, 1381-ben bevette Nápolyt, ahol foglyul ejtette Johannát, majd rövidesen királlyá koronáztatta magát. A már idős és megtört asszonyt azonban még börtönében is túl veszélyesnek tartotta, ezért parancsára megfojtották. A sors akaratából tehát a nápolyi királynő ugyanolyan módon végezte be életét, mint ahogyan annak idején első férjét, Andrást meggyilkolták. A már súlyosan beteg, haldokló Lajos király pedig még boldogan vehette tudomásul olyannyira gyűlölt ellenfele kegyetlen halálát.

Az Anjou-ház végnapjai Magyarországon

II. Károly és Erzsébet királyné meggyilkolása

I. (Nagy) Lajos hódításaival és diplomáciai tevékenységével Magyarországot a középkori Európa egyik legelismertebb nagyhatalmává tudta tenni. Szinte folyamatos hadakozásai során hűbéri függőségbe kényszeríttette a balkáni területek nagy részét, és nagybátyja, III. Kázmér lengyel király 1370-ben bekövetkezett halála után a lengyel trónt is megörökölte, kialakítva ezzel az első lengyel-magyar perszonáluniót. A Lengyel Királyság anyja, Lokietek Erzsébet örökségként jutott

II. (Kis) Károly

birtokába. Maga Lokietek Erzsébet magyarországi tekintélyét azzal alapozta meg, hogy fiúörökösökkel ajándékozta meg férjét, Károly Róbert királyt, akinek uralkodása idején komoly politikai befolyásra is szert tudott tenni. A királyné hatalmi szerepét tovább növelte az a szerződés, amelyet férje testvérével, (Nagy) Kázmér lengyel királlyal (1333–1370) kötött. Ez azt mondta ki, hogy amennyiben Kázmérnak nem születik fia, úgy Károly Róbert és Erzsébet valamelyik fiú utódja lesz a lengyel király. I. (Nagy) Lajos apja halálát követően, 1342-ben foglalta el a magyar trónt, de özvegy édesanyja, Lokietek Erzsébet ezután is a magyar politikai élet meghatározó személyisége maradt. Fontos szerep jutott neki a magyarországi Anjouk dinasztikus politikájában. Az ő kitartásának volt köszönhető többek között Johanna nápolyi trónörökös és András fiának házassága is. A gyermekein nagy szeretettel csüngő asszony számára ezért volt annyira tragikus András herceg nápolyi meggyilkolása, amelynek kézhezvételéről egy korabeli, ismeretlen krónikás így számolt be:

„Mennyire megsiratta fia halálát édesanyja, a királyné asszony, jobb elhallgatni, semmint valamit is mondani, mert ezt a keserűséget úgy nyelv el nem mondhatja. Urak és úrnők, hajadonok és özvegyek, Magyarország főnemesei mind összejöttek a királyné asszonynál, s látván fájdalmát ártatlan fiának veszte fölött, mindnyájunk szívét sírás és részvét hasogatta."

Lokietek Erzsébet királynénak hamarosan meg kellett élnie legkisebb fia, István herceg halálát is, így utolsó reménysége Lajos király maradt. A magyar király szinte minden fontosabb politikai döntésében kikérte anyja tanácsát, aki hosszú időn át az udvartartását is vezette. Miután I. (Nagy) Lajost 1370-ben lengyel királlyá koronázták, anyját küldte oda kormányzónak. Az

idős asszony öt évig volt Lengyelország kormányzója, és a fennmaradt források tanúsága szerint ezt a tisztét egyáltalán nem tudta sikeresen ellátni, ezért 1375-ben kénytelen volt hazatérni. Még öt esztendőt élt, vagyis az akkori viszonyok közepette matuzsálemi kort ért meg, hiszen nyolcvan esztendősen hunyt el.

I. (Nagy) Lajos a Luxemburgi Károly morva őrgróf, később cseh király és német-római császár leányával, Margittal 1345-ben megkötött első házasságából nem született gyermeke. Az 1350-ben, pestisben elhunyt Margitot még évekig gyászolta, és csak 1353-ban szánta el magát új házasságra. Második házassága az egész magyar királyi udvart alaposan meglepte, mert hűbéresének, Kotromanics István bosnyák király lányát, Erzsébetet választotta hitveséül. Ez a házasság mélyen rangon alulinak számított, így Kotromanics Erzsébet királyné a későbbiekben számos megaláztatásnak volt kitéve, főként az igen erélyes és nagyhatalmú anyósa, vagyis Lokietek Erzsébet anyakirályné részéről. Hiába lett tehát Lajos hitvese, a királyi udvartartást továbbra is az anyakirályné vezette, és a politikai kérdésekbe egyáltalán nem szólhatott bele. Ráadásul ez a házasság is egészen 1370-ig meddőnek bizonyult, ami szintén sokat rontott Kotromanics Erzsébet megítélésén és tekintélyén. Szerencséjére ezt követően gyors egymásutánban három leányt is szült, amelyről Küküllei János a *Lajos király viselt dolgai* című életrajzi krónikájában ezt írta:

„Úgy vélem, érdemes szót ejteni arról is, hogy Lajos királynak – mint az köztudott – két felesége volt. Az első tudniillik a gyönyörű szép Margit volt, annak a nagyméltóságú Károly úrnak a lánya, aki akkoriban a morva őrgrófság birtokosa volt, és akit később a császári méltóságra emeltek. Ez azonban meghalt, gyermektelenül. A második Erzsébet királyné úrnő… István [bosnyák] bánnak a leánya, akitől három leánya született: Katalin, Mária és Hedvig. Katalint már gyermekkorában elragadta a korai halál."

Leányainak megszületése ellenére anyósa továbbra is gyámkodott, illetve hatalmaskodott fölötte, így házasságának majd harminc esztendeje alatt számos valós vagy vélt sérelmet halmozott fel magában. Ezért érezte megváltásnak anyósa 1380-ban bekövetkezett halálát, és a már súlyosan betegeskedő férje mellett azonnal belevetette magát a magyar politikai élet irányításába.

Mária királynő ábrázolása a Thuróczy-krónikából

Lokietek Erzsébet anyakirályné egykori habitusával és mértéktartó politikai tevékenységével szemben azonban Kotromanics Erzsébet királyné erősen kapkodó, és időnként érzelmeitől túlfűtött politikája nemcsak hogy szerencsétlennek, hanem a maga számára még végzetesnek is bizonyult.

I. (Nagy) Lajos uralkodásának vége felé úgy döntött, hogy Bölcs Róbert egykori nápolyi király mintáját követve a legidősebb, Katalin nevű leányára hagyja minden trónját. Katalin azonban rövidesen meghalt, ezért azután középső leányára, Máriára eskette fel a magyar és a lengyel főurakat. Mária számára IV. Károly német-római császár (1346–1378) fiát, Luxemburgi Zsigmondot választotta ki házastársnak. A leprás betegségébe 1382-ben belehalt I. (Nagy) Lajos királyt végakaratának megfelelően az akkor tizenkét esztendős leánya, Mária követhette a trónon, aki a magyar történelemben első királynője lehetett. Helyette azonban a sokáig elnyomott és ezért igen nagyravágyó anyja, Kotromanics Erzsébet,

illetve annak legbensőbb bizalmasa, idősebb Garai Miklós nádor kezébe került az ország kormányzása.

A még szinte gyermek Mária, valamint anyja, Erzsébet királyné zavaros belpolitikai viszonyokat eredményező uralmát hamarosan lenézően csak *„nőuralom"* néven kezdték el emlegetni, és bárói szövetségek, úgynevezett ligák alakultak ki a hatalom megszerzésére. Kotromanics Erzsébet királyné időközben a saját hatalmára nézve túlzottan veszélyesnek ítélt Luxemburgi Zsigmondot, Mária jegyesét mellőzve egy új házasság tervét kezdte el szövögetni, mégpedig a francia király fiával, Orleans-i Lajossal. A házassági szerződést papíron Mária és Lajos között alá is írták. Ezután a herceg Magyarországra indult, hogy házasságát megerősítve felesége mellett társuralkodóként vehesse át az ország kormányzását. E francia szövetség kialakításában jelentős szerepe volt idősebb Garai Miklós nádornak és ligájának. Ugyanakkor a Garaiakkal, és emiatt a királynőkkel is ellenséges viszonyban álló Horváti liga, amelyet Horváti Pál zágrábi püspök, és fivére, Horváti János macsói bán vezettek, a nápolyi királynak, Durazzói Kis Károlynak ajánlották fel a magyar trónt. Az Anjou-házból való Kis Károly jól ismerte Magyarországot, hiszen egy jó ideig I. (Nagy) Lajos király udvarában élt, és az ő akaratából 1371 és 1376 között Dalmácia és Horvátország hercege is volt, ráadásul éppen a magyar király támogatásával szerezte meg 1381-ben Johanna királynő legyőzésével és megöletésével a Nápolyi Királyságot.

A Magyarországra igyekvő Kis Károly az egész családját magával szerette volna hozni, ám felesége, Margit királyné megérezte, hogy Magyarországon veszély fenyegeti őket, ezért nem volt hajlandó Nápolyt elhagyni. Kis Károly egy alapos veréssel próbálta jobb belátásra bírni Nápoly királynéját, de ő makacsul ellenállt, sőt még azt sem engedte meg, hogy kisfiukat, László herceget magával vigye. Kis Károly ezért kénytelen volt családja nélkül, egyedül útra kelni. Ráadásul magyarországi tervei miatt VI. Orbán pápával (1378–1389) is komoly összetűzésbe került, aki emiatt ki is átkozta őt az egyházból. Az elmondottakból kitűnik, hogy három riválís: Orleans-i Lajos, Luxemburgi Zsigmond és Kis Károly gyakorlatilag szinte egyszerre próbálták meg 1385-ben a magyar királynőktől, Máriától és Erzsébettől átvenni a hatalmat Magyarországon. Az országban tartózkodó Luxemburgi Zsigmondnak sikerült kihasználnia helyzeti előnyét, és fegyveres erővel kikényszeríttette az I. (Nagy) Lajos által neki megígért házasságot Máriával, Erzsébet királyné minden törekvése ellenére. Teljesen birtokon belülre azonban mégsem kerülhetett ekkor, hiszen az még egyáltalán nem dőlt el, hogy csak a királynő férje lehet-e, avagy társuralkodóként hatalomhoz is juthat. A kíséretével már Ausztria földjén tartózkodó Orleans-i Lajos Mária és Zsigmond házasságkötésének hírére csalódottan és vérig sértetten visszaindult hazájába, kimaradva így a további küzdelmekből. Kis Károly viszont hamarosan partra szállt Dalmáciában, és a Horvátiak seregének élén Budára vonult. A kellő számú fegyveres erővel nem rendelkező Luxemburgi Zsigmond a nápolyi király érkezésekor csehországi rokonaihoz menekült. Erzsébet királyné ekkor támogatókat keresve maga és leánya számára országgyűlést hívott össze Budára, de itt csalódnia kellett, mert az összegyűlt nemesek az éppen megérkező Kis Károlyt ismerték el királyuknak, így Máriának ott helyben le kellett mondania a koronáról. Demeter esztergomi érsek a pápai kiközösítéssel mit sem törődve 1385 decemberében Mária és Erzsébet kínos jelenlétében Magyarország királyává koronázta II. (Kis) Károlyt (1385–1386). Az új uralkodó békülékeny kívánt lenni nőrokonaival, Máriával és Erzsébet királynéval, ezért megtartotta őket udvarában, ám éppen ez lett a végzete.

II. (Kis) Károly mindössze harminckilenc napot lehetett magyar király, mert Erzsébet királyné nem tudva belenyugodni hatalmának elvesztésébe idősebb Garai Miklós nádor segítségével összeesküvést szőtt ellene. A merénylet kitervelésébe és végrehajtásába bevonták Bebek György tárnokmestert, Bebek Imre országbírót, és Alsáni Bálint pécsi püspököt is. A gyilkosság végrehajtását Forgách Balázs pohárnokmester vállalta magára. Az egész összeesküvéshez a fegyveres erőt Horváti János macsói bán biztosította, aki azzal az ürüggyel jött erős kísérettel Budára, hogy leánya esküvőjét készíti elő. A merénylők 1386. február 7-én gyűltek össze Erzsébet királyné budai lakosztályában. Miután minden részletet megbeszéltek, a gyanútlan II. (Kis) Károlyt Erzsébet azzal az ürüggyel csalta magához, hogy levelet kapott Luxemburgi Zsigmondtól, amelynek tartalmát szeretné vele megbeszélni. A király meg is jelent az özvegy királyné lakrészében, és miután II. (Kis) Károly olasz testőrsége távozott a teremből, Forgách Balázs pohárnok kardjával a gyanútlan uralkodó fejére sújtott. A merénylet körülményeiről Thuróczy János krónikájában ezt írta:

„Eközben Erzsébet királynét, miután magas méltóságának csúcsáról letaszíttatott, súlyos keserűség gyötri, és az imént elvesztett királyság után vágyakozva meg a bosszúállás dühétől égve, burkolt cselszövéssel akarja visszaszerezni a tőle álnok csalással elvett hatalmat. Garai nádor sugalmazása is segítette. Nála jobban senki sem sajnálta a magas méltóságuktól megfosztott királynőket (...); a nádor vette rá a királynét Károly meggyilkolására, és azt mondogatta, hogy van neki egy embere, aki fegyverrel merészen rátámad a királyra. Volt ugyanis a nádor környezetében egy nemes származású, testben-lélekben bátor ember: Forgách Balázs volt a neve. (...) Február hó hideg napjai voltak (...), amikor Erzsébet királyné ennek a napnak alkonyulata felé közölte Károly királlyal, hogy friss levél érkezett hozzá vejétől, Zsigmond őrgróftól; arra kérte a királyt, hogy jöjjön az ő lakosztályába, vegye szemügyre a levél felbontását és annak titkait, és hallgassa meg, milyen rejtett célzásokat tartalmaz. A szerencsétlen Károly király (...) lejön magas lakosztályából, és olasz udvari embereinek a királyné szállására megy. Ugyanebben az órában Garai nádor – mivel így állapodtak meg – nagy csapatot hozva magával behatol a királyi várba (...). Miközben tehát a királyné és a nádor a király oldala mellett ültek, és különböző tárgyalásokba merültek, az olaszok eltávoztak a tanácsból, és a palotából kilépve, kettesével, ahogy ez az olaszok szokása, járkálnak a várban. Amikor a nádor úgy látta, hogy a tervezett merényletre itt a kívánt alkalom, a szeme sarkából az ott álló Forgách Balázsra tekintett, aki magára vállalta ezt a dolgot. Ő pedig megértvén a jeladást, köpenye alól előhúzta fényes kardját, villám módjára lecsap vele a királyra, és vitéz karral súlyos csapást mérve rá, rettenetes sebet ejt rajta a fején és a szemöldökén, a két szeme között. A gaztett elkövetése után eltávozik az udvarból, és miközben az olaszok mindenütt nagy zajt csapnak és összecsődülnek, véres kardjával nyit utat magának a nádori csapatokig."

A Forgách Balázstól kapott kardcsapás erejétől kifolyt Károly egyik szeme, Erzsébet királyné pedig a látványtól elájult. Egy később keletkezett anekdota szerint Erzsébet királyné Forgách Balázst állítólag így biztatta a gyilkosság elkövetésére:

„Vágd csak fiam, vágd, Forgách, tied leszen Gimes és Gács!"

Még ha ez a jelenet nem is tekinthető valósnak, az azonban bizonyos, hogy a Forgách család későbbi gazdagságát éppen ez a merénylet alapozta meg. Károly egyébként súlyos sebei ellenére is túlélte a budai merényletet, ezért a visegrádi királyi palotába hurcolták. Ott őrizték, de nem sokáig, mert végül az egyes krónikák különféle elbeszélései szerint vagy megmérgezték, vagy pedig eltörve a gégéjét megfojtották. Holttestét ezután a visegrádi vár árkába hajították, és minthogy a pápa korábban kiközösítette őt, ezért holtteste sokáig hevert ott temetetlenül. Végül csak halála után négy esztendővel hantolták el tisztességesen. A nápolyi királyné, Margit őrjöngött, amikor férje halálhíre megérkezett hozzá, és kegyetlen bosszút esküdött Mária, illetve annak anyja, Erzsébet királyné ellen.

II. (Kis) Károly meggyilkolása után Máriát a Garaiak támogatásával ismét elismerték magyar királynőnek, ám a Horváti-liga ezt most sem volt hajlandó elfogadni, és ezután Károly fiát, László herceget próbálták meg trónra juttatni. László ekkor már a nápolyi Anjou-dinasztia egyetlen életben lévő férfi leszármazottja volt. Zsenge kora miatt anyja, Margit királyné nem engedte Magyarországra jönni, de fia nevében bejelentette igényét a magyar királyságra, és minden anyagi támogatást megadott a Horvátiaknak ahhoz, hogy a férje meggyilkolása miatt általa olyannyira meggyűlölt Máriát és Erzsébetet újra letaszíthassák a trónról. 1386-ban a Horvátiak által keltett délvidéki zavargások lecsillapítására Mária és Erzsébet Garai nádor kíséretében a helyszínre utazott. Horváti János macsói bán ekkor seregével váratlanul rajtaütött a királynők táborán:

„Garai nádorispán (...) a testébe fúródó nyilakat, hogy ne akadályozzák sújtó kardját, nádként tördeste le, és mindaddig szembeszállt az egész csapattal, míg egy katona a királynők kocsija alól, ahonnan nem tartott támadástól, a lábánál fogva le nem rántotta, és a királynőknek és szolgálóiknak az elkövetkezendő halálfélelmétől egyre erősödő éles sikoltozása közben le nem vágták a fejét. (...) A királynőket

és udvarhölgyeiket, nemüket nem kímélve és királyi méltóságukat nem tisztelve, kivonszolják a kocsikból, és sok gyalázkodással fogolyként viszik bánjuk színe elé."

A támadók az uralkodónőket védelmező idősebb Garai Miklós, valamint Garai Bánfi János és Forgách Balázs fejét levágták. Garai Miklós véres fejét a félelmükben sikoltozó királynők kocsijába hajították, majd rájuk törve a hintó ajtaját, udvarhölgyeikkel együtt bántalmazták őket. Máriát és Erzsébetet ezután Gomnec várába hurcolták. A rajtaütés során életben maradt és elfogott főurakat más szlavóniai várakba szétszórva börtönözték be. A két Garai, valamint Forgách Balázs levágott fejét Horváti Pál zágrábi püspök személyesen vitte el Nápolyba, ahol Margit királyné diadalmasan közszemlére tétette őket. A Horvátiak azonban elszámították magukat, mert a hatalom megkaparintásához Nápolyi László személyes jelenlétére lett volna szükség. Mire viszont további lépéseiket megtehették volna ennek érdekében, Luxemburgi Zsigmond a cseh rokonaitól segítségül kapott seregével Magyarországra vonult. Hamarosan országgyűlést hivatott össze, amelynek célja a szemben álló felek közötti kompromisszumkötés, és a fogságban lévő királynők kiszabadítása volt. A Horvátiak azonban az alkudozást a gyengeség jelének vélték, és arra készülődtek, hogy Nápolyi László nevében az egész országot birtokukba vegyék. Zsigmond megelégelve az eredménytelen tárgyalásokat, katonáival 1387 elején felesége kiszabadítására indult, aminek hírére a Horvátiak az Adria partján fekvő Novigrádba hurcolták át a királynőket. Nápolyi segítségben reménykedve. A dalmáciai kikötővárosok birtoklása miatt Magyarországgal évszázadok óta többnyire ellenséges viszonyban álló Velencei Köztársaság azonban most Luxemburgi Zsigmond mellé állt, mert el akarták kerülni, hogy László személyén keresztül létrejöhessen egy olyan magyar–nápolyi perszonálunió, ami bekerítéssel fenyegethette volna őket az Adria térségében. A velencei hajóhad ezért megakadályozta, hogy a nápolyiak katonai segítsége megérkezhessen a Horvátiak számára. Velence beavatkozásában Erzsébet királynénak is szerepe volt, aki Novigrádból titkos üzenettel szövetséget ajánlott fel nekik arra az esetre, ha a nápolyiakat sikerül távol tartaniuk. Amikor kiderült a Horvátiak számára Erzsébet kapcsolata a velenceiekkel, a lázadók dühükben, és bosszúból I. (Nagy) Lajos király özvegyét a saját leánya, Mária szeme láttára fojtották meg. Testét meggyalázták, majd Novigrád folyócskájának vizébe hajították:

„Amikor a nappal a világosságot elűzve mindenütt szétöntötte homályát, Erzsébet királynét elvezetik, és nyakára kötelet kötve belefojtják az Ózsva folyó mély vizébe. A királynő nemességükkel és szépségükkel tündöklő palotahölgyeit pedig ezen az éjszakán, mint mondják – és ezt én hitelesnek tartom –, a gyalázat ágyába vonszolták."

Csak a Horváti-liga lázadásának leverése után temethették el Erzsébet királynét egy zárai kolostorban. Az akkor még mindössze tizenhat esztendős Mária királynő teljesen összetört anyja halála miatt, és ettől kezdve megadóan tűrte sorsát. Luxemburgi Zsigmond a velenceiek segítségével hamarosan kiszabadította őt fogságából. A Horvátiak lázadását ezt követően számolták fel, és Zsigmond véres bosszút állt Erzsébet királyné gyilkosain:

„[Horváti János bánt] először a ló farkához kötözve körülhurcolták a város utcáin, majd tüzes fogókkal megkínozták, azután négyfelé vágták, és az utódok elrettentő okulására a város kapuira függesztették tagjait"

Luxemburgi Zsigmondot még ugyanebben az évben magyar királlyá koronázták, és bár hivatalosan Mária továbbra is Magyarország királynője maradhatott társuralkodóként, a politikai életbe valójában többé már nem szólhatott bele. A szerencsétlen sorsú királynő rossz házasságban, kölcsönös szeretetlenségben élt férjével. 1395-ben első gyermekével volt éppen terhes, amikor egy a Vértes hegységben rendezett vadászaton lovasbalesetet szenvedett. Lováról a földre zuhanva elvetélt, majd néhány nap múlva, alig huszonöt esztendősen belehalt a megrázkódtatásba. Nápolyi László ezután még többször kísérletet tett arra, hogy Luxemburgi Zsigmond ellenében megszerezze a magyar királyságot, ám mindannyiszor kudarcot vallott. 1414-ben bekövetkezett halálával fiúágon ki is halt a nápolyi Anjouk dinasztiája, majd húga, II. Johanna nápolyi királynő 1345-ben sorra került elhunytával leányágon is magva szakadt az egész családnak.

Rút viszály

CILLEI ULRIK ÉS HUNYADI LÁSZLÓ HALÁLA

A kalandos fordulatokban bővelkedő viszálykodás, amely Magyarországon 1457-ben érte el tragikus végkifejletét, két olyan főúri család között zajlott le, amelyek eredetileg idegen földről érkeztek az országba. E két família, a Cillei és a Hunyadi, felemelkedését és gazdagságát alapvetően Luxemburgi Zsigmond király uralkodása (1387–1437) idején alapozta meg. Zsigmond királyságának első, bő másfél évtizedét a bárói szövetségekkel, ligákkal folytatott belső hatalmi harca töltötte ki. Ezek az úgynevezett ligaharcok már Zsigmond első feleségének, Mária királynőnek a megkoronázásakor elkezdődtek, súlyos politikai válságba sodorva Magyarországot. Az anarchikus állapotokon a király kellő katonai erő híján hosszú ideig nem tudott úrrá lenni, így maga is arra kényszerült, hogy egyik-másik bárói ligával kössön szövetséget a többi ellenében. Legerősebb és legkitartóbb szövetségesévé az a Garai család vált, amely korábban még Mária királynő legfőbb támaszaként szerzett magának országos hírnevet. Garai Miklós nádornak 1401-ben sikerült a Cillei-családot is szövetségesként megnyernie, és ezzel évtizedekre megalapoznia az ország leghatalmasabb és legbefolyásosabb bárói ligáját.

A Cillei család tagjai a XII. században tűntek fel a történelemben, mint stájerországi főnemesek. Eredetileg Sannegg urai voltak, és fokozatosan terjesztették ki birtokállományukat a magyar határ felé. Az utolsó Árpád-házi királyok, IV. (Kun) László és III. András uralkodása idején már egyre többször avatkoztak be érdekeiknek megfelelően a magyarországi eseményekbe, aminek eredményeként már néhány kisebb birtokot is szereztek a Dunántúlon. Az Anjou-ház uralomra jutása után azonban egy időre Magyarországon minden politikai befolyásukat elvesztették, a Német-római Birodalomban viszont egyre magasabbra törtek. Idősebb Cillei Herman már Cillei grófjaként tartományúri hatalomra tett szert, és az Alpoktól délkeletre fekvő hatalmas birtokállománya miatt olyan regionális tényezővé vált, amelyet nem lehetett többé figyelmen kívül hagyni. A térségben betöltött befolyását mutatja, hogy Tvartko bosnyák király Katalin nevű nővérét hozzá adta feleségül. Házasságukból született 1360 táján ifjabb Cillei Herman, aki azonban csak unokatestvére, Vilmos gróf

V. László

1395-ben bekövetkezett halála után lehetett a Cillei család feje. Ifjabb Cillei Herman 1396-ban került először Magyarországra, amikor Zsigmond király német földön verbuvált hadai élén kísérletet tett a török kiűzésére a Balkán térségéből. A hadjárat a nikápolyi csúfos vereséggel ért véget, és Zsigmond ifjabb Cillei Herman katonáinak védelme alatt volt kénytelen hazatérni. Ettől kezdve a király szűk környezetéhez tartozva belevetette magát a magyarországi pártküzdelmekbe. 1397-ben a Lackfi család vezetésével összeesküvés bontakozott ki Zsigmond király megbuktatására, és a nápolyi Anjou-család utolsó férfi leszármazottjának, Lászlónak a magyar trónra való juttatására. A *Thuróczy-krónika* erről így számolt be:

„Közben a fentebb már említett férfiak, Lackfi István vajda meg a másik István, a simontornyai, régi bűnükben elbizakodva több bűntársukkal egyetemben – akiknek szívügyük volt, hogy Zsigmond király ne uralkodjék tovább – követeket küldtek a felséges ifjú Lászlóhoz, a nem sok évvel azelőtt meggyilkolt [II. Kis] Károly király fiához, aki ekkor Apuliában atyja szerepét töltötte be az ország kormányzásában, és megígérték neki, hogy Magyarország jogarát a legsimábban átadják neki. (...) A két István észbe véve, hogy László nehezen mozdul, nem állt el szándékától, és hogy akaratukat könnyebben véghezvihessék, követek útján írásbeli esküt vettek ki László királytól, hogy ha elnyeri a jogart, mindazt jóváhagyja, amit az ő nevében megcselekedtek az országban. Ez a megegyezés a nemesek nagy részét a hűtlenség tévútjára vitte."

A Lackfiak által irányított nemesi összeesküvést Garai Miklós és János nevű fivére ifjabb Cillei Hermannal szövetkezve számolta fel. A vérgőzös leszámolás során az egész Lackfi családot kiirtották, hatalmas dunántúli birtokaik legnagyobb részét pedig ifjabb Cillei Herman nyerte el Zsigmondtól. Hamarosan a horvát és szlavón báni tisztséget is megszerezte az uralkodótól, és ezzel Magyarország egyik legfőbb politikai méltósága lett. 1401-ben egy újabb széleskörű nemesi felkelés robbant ki Zsigmond ellen, és a lázadóknak ekkor még a királyt is sikerült fogságba vetniük. Garai Miklósnak azonban ifjabb Cillei Herman segítségével ismét sikerült kiszabadítania Zsigmondot szorult helyzetéből. Ezt követően a három férfi végleges szövetségét azzal pecsételték meg, hogy a már 1395 óta özvegy Zsigmond király feleségül vette ifjabb Cillei Herman nagyobbik, Borbála nevű leányát, a kisebbiket pedig Garai Miklós vezette az oltár elé.

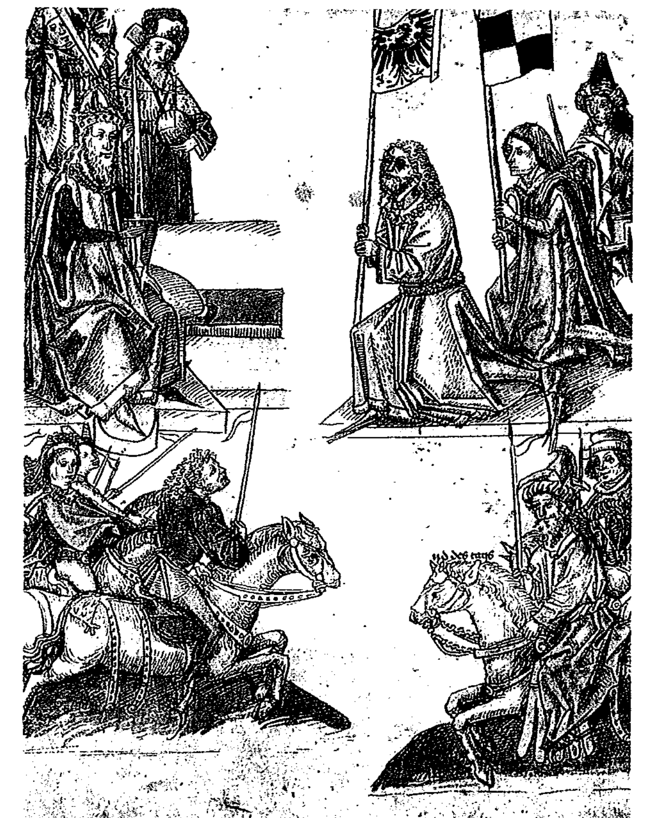
Az 1410-es évek elejére Zsigmond király helyzete a Garai–Cillei-liga támogatásával nemcsak megerősödött az országban, de családi kötelékeit kihasználva számos újabb trónt is sikerült megszereznie. 1410-ben német, 1419-ben cseh király is lett, sőt 1433-ban császárrá is megkoronázták Rómában. Miként az első feleségével, Anjou Máriával, akként a másodikkal, Cillei Borbálával sem volt Zsigmond viszonya felhőtlen. A korabeli források leírása szerint az egyáltalán nem szép, viszont igencsak ledér Borbála többször is megcsalta az urát, aki 1419-ben megelégelve felesége rossz hírét egy időre Várad mellé száműzte asszonyát. Házasságukból végül mindössze egy leány, Erzsébet hercegnő született. Zsigmond a korábbi rossz tapasztalati miatt nem akarta, hogy egyetlen leánya ugyanúgy járjon, mint annak előtte az ő első felesége, Mária királynő, ezért nem Erzsébetet tette meg örökösének, hanem kiházasította őt Habsburg Alberttel, és vejét jelölte meg minden trónja általános utódjának. Az időközben császárnévá előlépett Cillei Borbálának persze egyáltalán nem tetszett ez a megoldás, és ezért minden lehetséges eszközzel áskálódott Albert ellen, amely miatt Zsigmond megint kénytelen volt feleségét erős őrizet alá helyezni. Az uralkodó pár kínos kapcsolata azonban egyáltalán nem befolyásolta a Cillei család magyarországi helyzetét, ifjabb Cillei Herman élete végéig Zsigmond egyik legfontosabb tanácsadója maradt. A királyához hasonlóan szintén tisztes kort megélt ifjabb Cillei Herman 1435-ben halt meg, és ezután óriási, Stájerországot és a magyar Dunántúlt egy tartománnyá kovácsoló birtokállományát méltóságaival együtt unokája, Cillei Ulrik örökölte meg. Zsigmond király vérrokonaként Ulrik gróf rövidesen a magyar politikai életet behálózó hatalmi játszmák egyik kulcsfigurája lett.

Habsburg Albert 1437-ben vette át apósa, Zsigmond királyságait. Albert és Luxemburgi Erzsébet házasságának gyümölcseként két leány, Anna és Erzsébet hercegnők jöttek a világra, ezzel egyre nagyobb aggodalmat keltve a magyar vezetők körében egy újabb nőági öröködést illetően. A királyné azonban mindenki nagy megkönnyebbülésére 1439-ben ismét teherbe esett. Az ekkor éppen egy török elleni keresztes hadjáratra készülődő Albert király azonban a katonái között kitört vérhasjárványban megbetegedve elég hirtelen meghalt. A Cillei Ulrik és a Garaiak által vezetett párt a megözvegyült Erzsébet királyné születendő gyermeke mellett kötelezte el magát, abban reménykedve, hogy most végre fiúörökös fog születni, ám a török veszélyre hivatkozó, és Hunyadi János révén irányított párt az ifjú lengyel uralkodót, Jagelló Ulászlót hívta meg a magyar trónra. Erzsébet királyné fiút szült, ám a László nevet kapott csecsemőnek és pártjának nem volt igazi esélye a lengyel hadak élén Magyarországra vonuló Ulászlóval szemben, akit 1440-ben az ország királyává koronáztak. Az özvegy királyné a csecsemő Lászlóval az új király elől Habsburg rokonához, III. Frigyes császárhoz (1440–1493) menekült Ausztriába. Erzsébetnek ez a döntése több szempontból is nagyon kockázatosnak számított. Lászlót az öröködés joga szerint ugyanis nemcsak a magyar, hanem a cseh és a német trón is megillette volna. Ez utóbbi korona esetében azonban a német választófejedelmek beleszólási joggal rendelkeztek, és Albert halála után úgy döntöttek, hogy nem a csecsemőt, hanem a másod-unokatestvérét, Frigyest választják meg. III. Frigyesnek német királyként, majd 1452-től koronázott császárként minden reménye megvolt ezért arra, hogyha László fiatalon, utód nélkül meghal, akkor a magyar és a cseh királyságra is igényt formálhasson. Nem csoda hát, hogy a hozzá menekült Erzsébetet szívélyesen fogadta, László gyámjává nevezte ki magát, és mindkettejüket a kezdetektől fogva erős őrizet alatt tartotta.

Az I. Ulászló magyar királyt (1440–1444) hatalomra segítő Hunyadi családnak az eredete, és felemelkedésének körülményei már nagyon régóta foglalkoztatják a magyar történetírást. Ma már tényként fogadható el az, hogy a família havasalföldi román eredetű volt, és Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt kerültek Magyarországra. A XV–XVI. század humanista krónikásai ezt a származást azonban nem tartották elég előkelőnek, ezért igyekeztek ennél valami szellemesebb és kitüntetőbb családi eredetet kreálni. Pietro Ransano például ezt írta *Minden idők könyvei* című művében:

„Erről a vidékről származott János, akinek az itáliaiak körében Jankó a vezetékneve, fényes ősöktől, vagyis a rómaiak utódaitól, hiszen nemzetsége a Corvinusok ősrégi családjára megy vissza. (...) Oláhország mellett fekszik egy megművelt sziget, amit a Duna elágazása alkot, ezt Corvinának nevezik. A lakosság urai a Corvinus nevet őrzik ma is, mert őseik a római Corvinusoktól származnak (...). Ehhez járul, hogy őseinek jelvénye a holló képmása, az pedig eléggé valószínű, hogy ilyen volt a régi Corvinusoké is (...)."

Mindebből az olvasható ki, hogy Ransano elismerte ugyan a Hunyadiak román származását, de azt az ókori Róma egyik ősi patríciusfamíliájára vezette vissza. Mátyás király hivatalos történetírója, Antonio Bonfini könyvében a római leszármazás vonalát erősítette tovább. Egy évszázaddal később, 1575-ben Heltai Gáspár egy ennél sokkal romantikusabb, és persze teljesen

Zsigmond király hűbéri birtokot adományoz

hiteltelen történettel állt elő. E szerint Hunyadi János az Erdélyben időző Zsigmond király és egy Morzsini nevű leány szerelmének gyümölcseként jött volna a világra. Heltai célja nyilvánvalóan az volt ezzel a leírással, hogy a Hunyadiak királyi vérből való leszármazását fogalmazhassa meg. A román történetírás mindezekből a legendákból később azt igyekezett kihámozni, hogy a Hunyadiak Havasalföld uralkodó dinasztiájából, a Basarab családból származtak el Magyarországra. Korabeli oklevelekkel is bizonyíthatóan a Hunyadi család első magyarországi képviselője az a Serbe fia Vajk volt, aki Zsigmond 1395-ben folytatott havasalföldi hadjárata idején csatlakozott a magyar király kíséretéhez. A magyar köznemesség táborába került Serbe fia Vajk hűségéért és kitartó katonai szolgálataiért Zsigmondtól 1409-ben adományként megkapta Hunyadvár birtokát. Az 1409-ben kelt adománylevél egyébként Vajknak két testvérét, Magost és Radolt (Lászlót) is megemlíti. Az immáron Hunyadi Vajknak egy Morsinai Erzsébet nevű magyar nemes leánytól három fia és egy leánya született. A leány a Klára nevet kapta, és már nagyon zsenge korában férjhez adták Dengelengi Pongrác úrhoz. A három fiú közül a legidősebb apja után a Vajk nevet viselte, mindkét kisebbik fiú pedig a János névre kereszteltetett. Ifjabb Vajk sorsáról a későbbi források nem tesznek említést, így valószínűleg még gyermekként elhunyt. A legkisebb fiú, az ifjabbik János mindvégig híressé vált bátyja árnyékában élt, és egészen a haláláig híven szolgálta őt. Az idősebbik, később Magyarország kormányzójává emelkedett Hunyadi János nagyon fiatalon Lazarevics István szerb despota udvarába került, ahol hadapródként szolgált. Ezt követően a milánói herceg zsoldosaként szerzett katonai tapasztalatokat, majd Luxemburgi Zsigmond király környezetének lett a tagja, akinek nemcsak katonai, hanem diplomáciai szolgálatokat is tett. Gyors meggazdagodása, majd felemelkedése a köznemesség soraiból a bárók közé Zsigmond uralkodásának vége felé, az 1430-as évek közepén kezdődött el. A Hunyadiak kortársaként Thuróczy János krónikaíró a család minden tagjáról igyekezett kedvező képet festeni, Hunyadi Jánosról egy helyütt például így ír:

„A gróf úr közepes termetű volt, erős nyakú, hullámos gesztenyeszín hajú, nagy szemű, barátságos tekintetű, piros arcú, egyéb tagjaiban olyan arányos és olyan szép felépítésű, hogy ezer ember közül is meg lehetett ismerni személyét." Gyűlöletessé vált ellenfelét, Cillei Ulrikot viszont ekként jellemezte: *„Ulrik gróf ugyanis minden más embernél nagyravágyóbb volt, az emberi természetet meghaladó mértékben pöffeszkedett gőgjében (...)."*

Hunyadi János egy erdélyi feltörekvő família leányát, Szilágyi Erzsébetet vette feleségül, és a Szilágyi rokonság, főként feleségének Mihály nevű testvére a későbbiekben igen sokat tett az ő politikai-hatalmi pozíciójának megerősítéséért. A házasságból két fiú született, 1433-ban László, és tíz esztendővel ezután, 1443-ban Mátyás. A két fiú anyja szárnyai alatt nevelkedett Vajdahunyadváron, miközben apjuk Zsigmond, majd Albert szolgálatában fontos katonai feladatokat látott el.

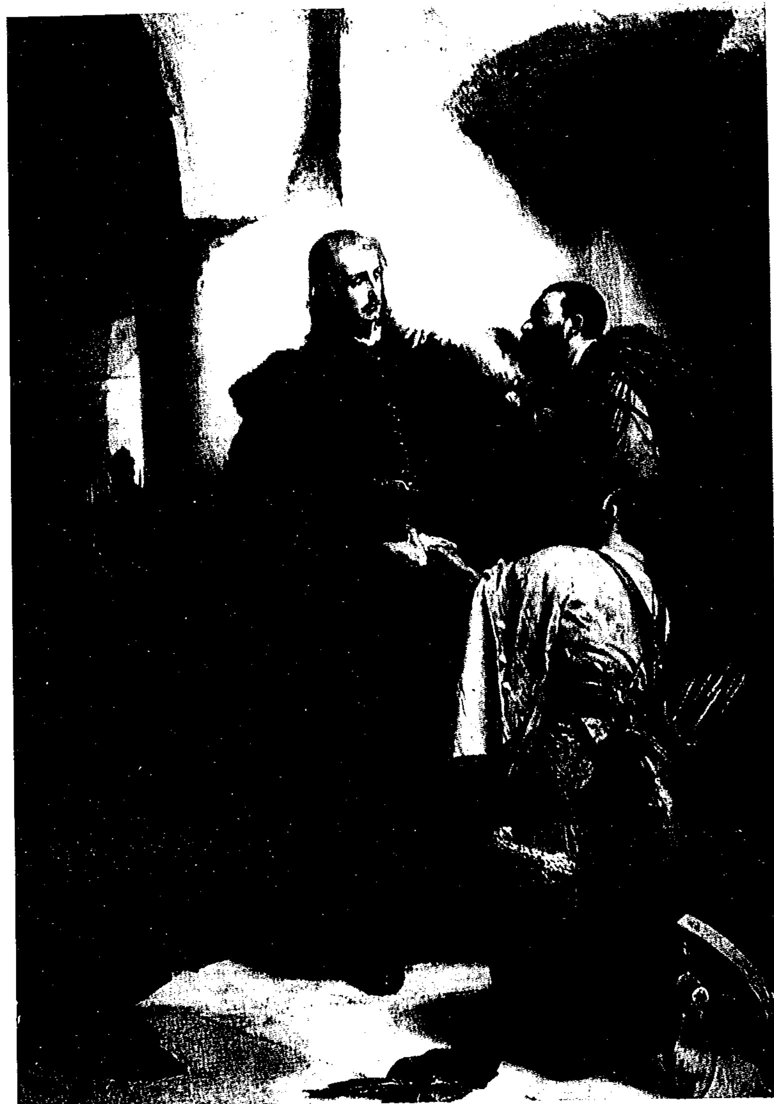
A birtokait és vagyonát a Dunántúlon gyarapító Cillei Ulrik, míg ezt Erdélyben és az ország más keleti részein tevő Hunyadi János körei kezdetben nemigen zavarták egymást, bár az országos politikai szintéren kezdetektől fogva gyanakodva tekintettek egymásra, minthogy Cillei elsősorban a bárók, míg Hunyadi főként a köznemesség szószólójaként lépett fel. Habsburg Albert királysága idején mindketten egyforma hévvel keresték uralkodójuk kegyeit. Cillei Ulrik persze helyzeti előnyben volt, hiszen Erzsébet királyné unokanagybátyjaként önös céljai elérésének érdekében bármikor hivatkozhatott a királyi családdal fennálló vérrokonságára. Cillei Ulrik és Hunyadi János kibékíthetetlennek tűnő konfliktusa Albert király halálakor vette kezdetét. Míg Cillei az özvegy királyné és születendő gyermeke fölötti gyámkodással kívánta megszerezni magának az országos főhatalmat, addig Hunyadi a török portyázásoktól és betörésektől most már folyamatosan veszélyeztetett erdélyi birtokait akarta megvédelmezni egy felnőtt, és éppen ezért a törökökkel szemben tettre kész uralkodó megválasztatásával. Hunyadi törekvésének javára az billentette végül a mérleget Cilleivel szemben, hogy a köznemesség szinte egyöntetűen az ő pártjára állt. Így lehetett azután a lengyel Jagelló-házból való I. Ulászló Magyarország királya. A III. Frigyes német uralkodó védelme alá menekült özvegy Erzsébet királynét és László herceget Cillei Ulrik nem követte, hanem az új uralkodónál a bárók érdekeinek szószólójaként igyekezett Hunyadi János politikai befolyását ellensúlyozni, egyébként elég kis sikerrel. Az ifjú és harcias Ulászló király ugyanis a kezdetektől gyanakodva figyelte Cillei Ulrik ténykedését, mert persze egyáltalán nem alaptalanul a csecsemő László herceg érdekeinek védelmezőjét látta benne. Hunyadi Jánosban viszont tökéletesen megbízott, és hálája jeléül már 1441-ben kinevezte erdélyi vajdának, ezzel a leghatalmasabb magyar főurak sorába emelve őt. Egy esztendővel később, 1442-ben az ismét Erdélyre törő török haderő fölött Hunyadi János fényes győzelmet aratott a gyulafehérvári csatában, amely után királya a vajdai méltósága mellé az országos főkapitányi tisztséggel is megtisztelte. I. Ulászló és Hunyadi János együttműködésének legfényesebb fejezetének az 1443-ban lefolytatott balkáni hadjárat bizonyult, amelyet a töröknek a Balkán területéről történő kiűzésére indítottak, közös erővel. Ez a hadjárat komoly katonai sikereket hozott, és az országot a békekötés során területileg is jelentős mértékben gyarapította. A végső célt azonban nem érték el, vagyis a Balkán legnagyobb része még mindig a törökök kezén maradt. Ez a forróvérű magyar királyt nem elégítette ki, amiben nagy szerepe volt IV. Jenő pápa (1431–1447) újabb hadjáratot követelő unszolásának is. 1444-ben ezért megindult egy újabb hadjárat a törökök ellen, ami a kezdeti sikerek után végül nemcsak azért bizonyult katasztrofálisnak a magyarok számára, mert a Várna melletti csatában vereséget szenvedtek, és így az egy évvel korábbi eredmények mind elvesztek, hanem azért is, mert I. Ulászló holtan maradt a csatatéren, emiatt pedig ismét király nélkül maradt az ország.

I. Ulászló halálakor Cillei Ulrik ismét elérkezettnek látta az időt a hatalom megszerezhetőségére, ehhez azonban el kellett érnie, hogy III. Frigyes császár kiadja neki a négyesztendős Habsburg Lászlót. Törekvése ekkor is kudarcot vallott, mert egy bő másfél esztendei belháborúba bonyolódott a hatalomról lemondani nem akaró Hunyadi Jánossal és híveivel. A két szembenálló tábor közötti katonai erőegyensúly, valamint az ismét egyre fenyegetőbb török veszély végül jobb belátásra bírta mindkettejüket, és 1446-ban kompromisszumot kötöttek. Ennek értelmében a magyar rendek elismerték királyuknak a továbbra is III. Frigyes őrizete alatt maradt gyermekkorú Lászlót, kiskorúságának idejére viszont Hunyadi Jánost az ország kormányzójává választották. Hunyadi kormányzóként megkapta a királyi várak és jövedelmek fölötti rendelkezés jogát, amely forrásokat a korabeli Európa számos hatalmasságának elismerését kivívva alapvetően a törökök elleni küzdelemre fordított. Cillei Ulrik azonban folyamatosan támadta a kormányzó tevékenységét, elsősorban a királyi jövedelmek elherdálásának vádjával. 1452-ben egy kudarccal végződő hadjáratot vezetett Hunyadi János a törökök ellen, amelyet a bárók Cillei Ulrik és Garai László nádor vezetésével a kormányzó elleni pártütésre használtak fel. Cillei most sikerrel járt, hiszen az osztrák, a cseh és a morva főurakkal szövetkezve sikerült fegyveres fenyegetéssel III. Frigyestől kikényszerítenie László kiadását, akit V. László néven Magyarország királyává (1452–1457) koronáztatott. Hunyadi János így kénytelen volt lemondani a kormányzóságról, ám továbbra is országos főkapitány maradt, és ezért kezén maradtak a számára oly erős hatalmi befolyást biztosító királyi várak és jövedelmek. Cillei célja ettől kezdve tehát már arra irányult, hogy a főkapitányi tisztet is magához ragadhassa Hunyaditól, aki azonban ezt sikeresen meg tudta akadályozni. Minthogy a két főúr nem volt képes egymást végérvényesen kiütni a nyeregből, ezért 1455-ben megpróbáltak kibékülni egymással, amit Cillei Ulrik Erzsébet nevű leányának Hunyadi János kisebbik fiával, Mátyással történő eljegyzésével akartak elérni. A házassági terv a Hunyadiak számára azért tűnt különösen kedvezőnek, mert Cillei Ulriknak Erzsébeten kívül nem volt más gyermeke, és így a végeláthatatlan Cillei vagyon kizárólagos örökösének számított. E házassági tervet végül nem az apák egymás iránti olthatatlan gyanakvása, hanem Cillei Erzsébet váratlan halála akadályozta meg. Hunyadi János 1456-ban Nándorfehérvárnál az egész akkori világot felrázó győzelmet aratott II. (Hódító) Mohamed török szultán (1451–1481) ostromló seregei fölött, de a hadakozók táborában kitört pestisjárvány következtében napok múltán elhunyt. Cillei Ulrik természetesen azonnal kapott az alkalmon, és a teljességgel befolyása alatt tartott V. Lászlóval azonnal kineveztette magát országos főkapitánnyá. Ezzel viszont maga ellen hergelte a Hunyadi család fejévé előlépett idősebbik

bik fiút, Hunyadi Lászlót, akitől ráadásul azt követelte, hogy azonnal adja át neki a Hunyadi-párt kezén maradt királyi várakat, például Nándorfehérvárt. Ezzel kezdetét vette a Cillei és a Hunyadi-família viszályának utolsó, legdrámaibb felvonása.

Cillei Ulrik V. László királyt is magával cipelve 1456 őszén a Magyarországra érkezett idegen keresztes hadak élén Nándorfehérvár alá vonult, hogy az ott tartózkodó Hunyadi Lászlótól kikényszerítse az erősség átadását. Az ezt követő események rekonstruálása nagy nehézségbe ütközik, mert a korabeli krónikák nagyon ellentmondásosan számoltak be róla. Thuróczy János krónikájában ezt olvashatjuk:

„Cillei Ulrik gróf lelkének egész dühével azon gondolkodott, hogy a néhai János gróf úr ellen táplált gyűlöletét az atya halála után hogyan fordíthatná fiai ellen. (...) Akik tisztában voltak a király [V. László] szándékával, azt mondták [Hunyadi] László grófnak: A te ügyed rosszul áll; Ulrik gróf elfordította tőled a király jóindulatát, és rávette, hogy fosszon meg téged és az összes magyarokat az oldala mellett viselt méltóságaitoktól, amelyeket eddig viseltetek (...). Ezek hallatára az ifjú ember megzavarodott (...), övéi rábeszélték, hogy megragadva az idő és hely által nyújtott alkalmat, Ulrik grófot ölje meg. (...) Ezen a napon kora reggel, miután a nap sugarai elűzték a reggeli szürkületet, László gróf elment az említett várban az Ulrik gróf számára szállásul kijelölt házba magához a grófhoz, hogy, mint mondják, kölcsönösen megbeszélést tartsanak. (...) Ulrik és László egy ház fedele alatt, zárt ajtók mögött, kölcsönösen haragossá változott megbeszélésük végén, előbb csak fenyegető szavakkal, végül pedig fényes karddal kelt küzdelemre, és egyik a másiknak a vérében áztatta meg fényes kardját. Amikor pedig László gróf híveinek, akik az ajtó előtt álltak, megütötte a fülét a benti tusa zaja, nyomban betörték a ház ajtaját, kételyek közt tudakolták a zaj okát. Látták, hogy mindkét gróf izzad a küzdelemben, és kardot rántva rárohantak Ulrik grófra (...), leterítették, és miután leterítették, lefejezték. Félelem rázkódtatta meg a királyt és az ország főurait meg a királyhoz tartozó németeket, félelemtől reszkettek szívük mélyén, amikor a vár utcáin meglátták az emberi vértől festett meztelen kardok villogását; mindenki arra gondolt, hogy azt a poharat, amelyet Ulrik gróf kiürített, ők maguk is ki fogják üríteni."

Hunyadi László búcsúja Madarász Viktor festményén

Cillei Ulrik nándorfehérvári meggyilkolásának okairól és körülményeiről a későbbiekben számos elképzelés látott napvilágot. Voltak olyanok, akik egy tervszerűen előkészített és végrehajtott merénylettel vádolták meg a Hunyadiakat, mások viszont Cillei Ulrik csalárdságát kidomborítva arra a következtetésre jutottak, hogy Hunyadi László csakis hirtelen felindulásból követhette el

tettét. Bonfini az egész történetet abból próbálta meg levezetni, hogy állítólag Cillei Ulrik egy olyan levelet küldött apósának, Brankovics György szerb despotának, amelyben arról tudatta, hogy hamarosan két golyót fog küldeni neki, amelyekkel majd kedvére játszadozhat. Bonfini szerint ez a levél Hunyadi László kezébe került, aki az írásból arra következtetett, hogy az a két golyó nem lehet más, mint az ő, és Mátyás öccsének a feje. E verzió szerint tehát Cillei a Hunyadi fiúk meggyilkolására készült, és Hunyadi László emiatt csalta tőrbe, illetve fejeztette le őt. V. László titkára ugyanakkor egy iratában arról számolt be, hogy az eseményekben egyik részről sem volt semmiféle tervszerűség, hanem a Nándorfehérvárra érkezett Cillei Ulrik és Hunyadi László vitája mérgesedett el annyira, hogy a felhevült Cillei hirtelen kardot rántott, ami azután a végzetét okozta. Akárhogyan is történt, az eseményeknél jelen lévő, és életéért reszkető V. László színleg megbocsátott Hunyadi Lászlónak Cillei Ulrik meggyilkolásáért, de csak azért, hogy kiszabadulhasson a karmai közül. Szabadulásáért cserébe a király ekkor esküt tett arra, hogy semmiféle bántódás nem érheti a Hunyadiakat, és Hunyadi Lászlót kinevezi országos főkapitánynak. A fogságából kiszabadult király azonban szinte azonnal megszegte esküjét, mert az 1457-ben Budára érkező Hunyadi testvéreket tőrbe csalta, és Hunyadi Lászlót 1457. március 16-án lefejeztette Budán:

„Amikor a grófok [Hunyadi László és Mátyás] letartóztatásának harmadik napján elmúlt a vecsernye órája is, és a nap szekere nyugat felé tartott, László grófot Buda város bírája és esküdtjei kezére bízták, hogy végrehajtsák rajta a halálos ítéletet. (...) Lefejezése alkalmával egy olyan csodálatos dolog történt, melyet el kell beszélnünk. Amikor László grófot lefejezték, ő a hóhérnak három csapása után hátrakötözött kézzel sebeiben elterülve feküdt a földön, de aztán önerejéből felemelkedve fölkelt, és eléggé érthető hangon azt mondta, hogy az előírt három csapást, melyet az ő lefejezésénél már elvégeztek, kiállta, és további elégtétellel a jog szerint már nem tartozik. Az összes körülállók megdermedtek a szokatlan látványtól. Ő pedig hirtelen megindult, de néhány lépés után a rajta lévő ruhában megbotlott, és arcra bukott, és némely ott állók parancsára, akiknek nagyon érdekében állt a dolog, elvégezték a még hátralévő dolgot: lefejezték."

V. László a kisebbik Hunyadi fiúra, Mátyásra is kimondatta a halálos ítéletet, de László kivégzésének furcsa körülményei miatt megrettent az Isten haragjától, és ettől a szándékától mégis elállt. A Hunyadi fiúk nagybátyja, Szilágyi Mihály ezután pártütést szervezett a király ellen, aki rémületében másik országának, Csehországnak a fővárosába, Prágába menekült, magával hurcolva fogolyként Hunyadi Mátyást. Alig érkezett meg azonban Prágába V. László, amikor váratlanul, mindösszesze tizenhét esztendősen elhunyt. A Cillei Ulrik halála óta pozíciójában megrendült Garai László nádor ezért egyezkedni kezdett Szilágyi Mihállyal, aminek az lett az eredménye, hogy Hunyadi Mátyást a rendek Magyarország királyává választották, kiskorúsága idejére elismerték Szilágyi Mihályt az ország kormányzójának, Garai László ugyanakkor megtarthatta a nádorságot, és leányát, Garai Annát eljegyezték Mátyással. Ebből a megállapodásból azonban csak Hunyadi Mátyás királysága teljesült maradéktalanul. A tizennégy esztendős Mátyás király ugyanis nem Garai Annát, hanem az új cseh király, Podjebrád György Katalin nevű leányát vezette oltár elé, Prágából való hazatérése után pedig Szilágyi Mihályt is rövidesen félreállította az útból.

A kormányzó és a püspök

Czibak Imre és Gritti megölése

Az 1526. augusztus 19-én lezajlott mohácsi csata következtében meghalt II. Lajos király (1516–1526), Magyarország utolsó Jagelló uralkodója. A mohácsi katasztrófát túlélő magyar főurak a korábbi évszázadban sikeresen lefolyt török elleni küzdelmek fényében nem tudták, vagy nem akarták a csúfos vereség igencsak súlyos és az országot létében veszélyeztető következményeit felmérni, és az összefogás helyett újabb belső meghasonlást támasztottak az új király személyét illetően. Még 1505-ben, az úgynevezett rákosi végzésben a II. (Jagelló) Ulászló király (1490–1516) politikájával elégedetlen nemesek kinyilvánították, hogy fiúörökös hiányában csakis magyar származású királyt fognak megválasztani. Ez a végzés II. Lajos 1506-ban történt megszületésével érdektelenné vált ugyan, minthogy azonban a mindössze húszévesen elhunyt Lajosnak nem voltak utódai, így a rákosi végzés ismét értelmet nyert, és erre hivatkozva nyújtotta be trónigényét a köznemesség általi is szinte egyöntetűen támogatott Szapolyai János erdélyi vajda. Fegyvereseivel rövid időn belül elfoglalta Budát, Esztergomot és Székesfehérvárt, majd 1526. november 11-én Fehérváron a szokásoknak megfelelően királlyá koronáztatta magát. Verancsics Antal (1504–1573), aki 1569-től töltötte be az esztergomi érseki tisztséget, kortörténeti jelentőségű művében Szapolyai János megkoronázásáról ezt írta:

„János vajda Fejérvárra ment, az Lajos király testét meghozatá az mohácsi mezőről a sárból, kinek testét a halászok sárba nyomták, hogy az török meg ne találná. János vajda szent Imre napban magát Székesfejérvárott megkoronáztatá és magát királynak nevezteté."

II. Lajos király özvegye, a Pozsonyba menekült Mária királyné azonban bátyjának, Habsburg Ferdinándnak a trónigényét támogatta, és arra biztatta őt, hogy minél előbb jelenjen meg fegyvereseivel az országban. Ferdinánd számíthatott a magyar főurak egy részének támogatására is, akik a fenyegető török veszélyre való hivatkozással látták volna szívesen őt, mint V. Károly német-római császár és spanyol király öccsét a magyar trónon. A Ferdinándot támogató magyar főurak ezért Pozsonyba hívtak össze országgyűlést, ahol Ferdinándot 1526. december 17-én megválasztották magyar királynak, így az országnak a fenyegető török hódítás árnyékában már két királya is volt. Az ország ezzel két pártra és két részre szakadt, amelynek természetes következménye egy polgárháború kirobbanása lett. 1527-ben Ferdinánd hadjáratot indított azzal a céllal, hogy az egész országot birtokba vegye. Megint csak Verancsicsot idézve:

„Ezen esztendőben igen készül az Ferdinánd király nagy haddal János király ellen az magyari királyságra. Ferdinánd király pénzt küld Vörösmartra az naszádosoknak. Az naszádosok feljövének nagy sok vajdákkal János király ellen Buda és Pest között, kik Ferdinánd mellé menének. Ferdinánd nagy néppel indul ágyúkkal és egyéb hadhoz való szerszámmal János király ellen."

Ferdinánd hadai gyors ütemben foglalták el Szapolyai János várait és rövidesen Buda is a kezére került. A főváros elvesztése után János király Váradra menekült, ahol az egyik legkövetkezetesebb híve, Czibak Imre volt a püspök. Czibak Imre egy Bihar megyei nagybirtokos családban született, és már gyermekkorában az akkor még erdélyi vajda Szapolyai János udvartartásába került. Katonai pályafutását Fogaras várában kezdte. 1506-ban részt vett Szapolyai oldalán a székely felkelés leverésében, majd ott volt 1514-ben a Dózsa-féle parasztfelkelés elleni küzdelmekben is. A mohácsi csatában Tomori Pál kalocsai érsek seregében harcolt. 1526 tavaszán lépett

be a papi rendbe, és hamarosan kolozsmonostori apát lett. A mohácsi csatát követően Szapolyai párthíveként megkapta a délvidéki Temes vármegye főispánságát, de nem sokkal később temesvári kapitánnyá is kinevezték. 1526 végén Szapolyai János élve főkegyúri jogával Czibakra ruházta az addig megszerzett címei és méltóságai mellé a váradi püspökséget is, mert annyira megbízott hűségében. Mindezek miatt természetes volt tehát, hogy Ferdinánd támadásakor Szapolyai János Czibak Imre püspöki seregének védelme alá menekült.

Míg Szapolyai Váradon tartózkodott, Ferdinánd Budára egy országgyűlést hívatott össze, ahol megsemmisítette János király összes rendelkezését, és megkezdte a Szapolyai-birtokok eladományozását. A budai országgyűlés után nem sokkal Székesfehérvárra ment, ahol ő is a szokásoknak megfelelően koronáztatta királlyá magát. Az így szinte teljesen kilátástalan helyzetbe került János király kénytelen volt Lengyelországba menekülni, és kétségbeesésében Hódító Szulejmán török szultánhoz (1520–1566) fordult segítségért, felajánlva neki azt, hogy a katonai támogatás fejében hajlandó elfogadni a török védnökséget. Az Isztanbulba küldött követség vezetője, Laki Jeromos a városban élő Alvisio Gritti segítségére támaszkodva kötötte meg ezt a szövetséget a Portával. Maga Gritti az egyik velencei dózse természetes fia volt, és fiatal kora óta Isztanbulban élt, ahol gazdag kereskedő vált belőle. Hatalmas vagyonából kölcsönöket folyósított a török udvarnak, és ennek köszönhetően előbb Ibrahim nagyvezír, majd Szulejmán szultán bizalmas tanácsadója vált belőle.

Az 1528-ban Lengyelországból katonai segítséggel visszatérő János király ellentámadást indított Ferdinánd király ellen. Rövidesen visszafoglalta Erdélyt és a Tiszántúlt, ezzel újra tudta szervezni szétzilálódott táborát. A János királlyal kötött egyezségnek megfelelően Szulejmán szultán hadai 1529-ben hadjáratot indítottak a Ferdinánd király kezén maradt területek ellen, és a Duna mentén észak felé haladva rövid ostrom után elfoglalták Budát, amit aztán átadtak János királynak. Innen a török csapatok Bécs ellen indultak, amelyet azonban hiába ostromoltak. E hadjárat során jött először török szolgálatban Magyarországra Gritti, és szinte azonnal sikerült elnyernie János király bizalmát. Az osztrák csapatok kiűzése után az ország egész területét János király kezére adták a törökök, majd kivonultak Magyarországról. Ferdinánd király természetesen a törökök kivonulását azonnal kihasználta és 1530-ban újabb hadjáratba kezdett János ellen. Hadai megint elfoglalták a Dunántúlt, majd ismét Buda ostromába fogtak. A török Porta ekkor Alvisio Grittit küldte Magyarországra azzal a céllal, hogy Ferdinándot rávegye az országból való kivonulásra, de küldetése sikertelen maradt, ezért átvette Buda védelmének irányítását. Grittinek időközben sikerült annyira János király bizalmába férkőznie, hogy még kincstartójának is kinevezte. Buda sikeres megvédése

Kivégzés a középkorban

Grittit elég népszerűvé tette János király udvarában és sokra kezdték tartani hadvezéri képességeit.

A kormányzásban egyre tehetetlenebbnek bizonyuló János király 1531-ben az ország kormányzójává nevezte ki Grittit. Kormányzói kinevezéséhez a szultán is hozzájárult, így János király hatalma egyre inkább névlegessé vált. Szapolyai híveinek többsége tudomásul vette az idegen földről érkezett Gritti uralmát, de akadtak olyanok is, akik őt elsősorban kalandornak, és ezért az ország egyik lehetséges elveszejtőjének tartották. Ez utóbbiak egyik szószólója Czibak Imre váradi püspök lett, akinek Gritti iránti ellenszenvében meghatározó szerepe lehetett annak, hogy a kormányzóság intézményének bevezetésével jelentősen csökkent az ő politikai befolyása és szerepe János király udvarában. Czibak különösen sértőnek találhatta azt is, hogy egy olyan idegen lett egyik napról a másikra Magyarország kormányzója, akiben egyértelműen a török érdekek képviselőjét látta. A jobbágysorból váradi káplánná, majd Szapolyai udvari emberévé emelkedett Szerémi György (1490–1548), Verancsics Antal esztergomi érsek biztatására megírt *Magyarország romlásáról* című, nyersen őszinte művében Gritti és Czibak konfliktusáról rendre beszámolt:

Lodovico Gritti arcképe

„Gritti eljött a királyhoz; csak ketten tárgyaltak beszélgetve. A kormányzó úr megint visszament Törökországba, de személyében egy olasz törököt küldött Budára más törökökkel. Hogy Czibak Imre megtudta, hogy Gritti urat a király elküldte, megint eljött János királyhoz. Én a király előtt álltam. Czibak úr nagyon mondta a királynak, miért választotta ezt a pogányt kormányzóvá."

Az 1530-as évek közepére a két magyar uralkodó között katonai erőegyensúly alakult ki, aminek az lett a következménye, hogy mindketten berendezkedtek az általuk birtokolt országrészekben. Ennek folyományaként a mohácsi csata óta immáron több mint öt esztendeje tartó belháború egy újabb szakaszához érkezett. Az ország erőinek teljes szétforgácsolása ugyanis gyakorlatilag lehetetlenné tette az egyre erősödő török befolyástól való megszabadulást, és ez már előre vetítette a török megszállás lehetőségét. Ebben a helyzetben különösen nagy jelentősége volt annak, hogy Gritti és Czibak ellentéte egyre mélyebben osztotta meg a tehetetlen János király udvarát. Szerémi leírása szerint:

„Azután Czibak Imre fújta fel magát bosszúságában mintegy a király ellen, hogy Gritti kormányzó úrnak oly hosszú ideig tartott az út Budára. És ezek a latrok szították a hírt, hogy a törökök császára Grittit kirabolta és felkoncolta; szinte már a király is aggódott, hogy oly sokáig tart a kormányzó úr útja. Czibak úr pedig igen vádolta a királyt, hogy kormányzóvá választotta Grittit, emiatt a Magyarországon ismeretlen dolog miatt mindig vádolta János királyt. A kormányzó úr megtudta Czibak e szavait, mert Dóczy János és Batthyány Orbán nagyon gyűlölték azt az Imrét gyalázatos mulattató szavai miatt."

Czibak Imre tekintélyét váradi püspöki mivolta mellett, az is növelte, hogy jelentős várak, és az ezekkel együtt járó elég nagy létszámú katonai erők voltak a birtokában. 1533-ban Ferdinánd király egyezkedni kezdett a török Portával, és ennek során igyekezett Szapolyait a szultánnál minél jobban befeketíteni. Ennek ellensúlyozására János király érdekeinek védelmére Grittit azonnal Isztanbulba küldte. Gritti távollétét kihasználva Czibak Imre nyíltan szervezkedni kezdett a kormányzó ellen. A pártütés hírére Gritti mintegy négyezer fős seregével váratlanul megjelent Erdélyben, ahol magához rendelte a nemeseket. Czibak Imre természetesen nem

engedelmeskedett, ezért Gritti seregei váratlanul rárontottak táborában, foglyul ejtették, és azonnal lefejezték. A gyilkosságról a Czibakkal szimpatizáló, ezért Grittit mélységesen elítélő Szerémi részletes leírást közölt:

„Eközben fülünkbe jutott nekünk, udvari embereknek, hogy a kormányzó úr Erdélyben van. Megtudta, hogy kormányzósága ellen Czibak úr felkelt, tisztségére tör, hogy felkapaszkodott, hogy sok kastélyt és várat hódoltatott maga alá birtokaival együtt. Dóczy János mindig fülébe adta Gritti úrnak, s növelte a maga rossz feltevéseit, hogy méltóságos uraságod ellen merészel közeledni nagyságod hivatalához... Kolozsvár mellett ütött tábort a kormányzó úr, Cibak Imre pedig Szeben városa mellett... Amikor Czibak úr sátrához közeledtek korán reggel volt, napkelte előtt. És mondta Batthyány Orbán: Czibak úr kelj fel és jöjj a kormányzó úrhoz. Maga Czibak még ingben volt, mezítelen lábbal és fővel... Látta Batthyány Orbán, hogy szava semmit sem ér, hogy szabad akarattal jöjjön. Megparancsolta a janicsár gyalogosoknak, rontsanak rá, hogy elfogják... Akik beléptek sátrába, mindjárt a földre estek; sokakat megölt... Amint látták, hogy ő nem jelenik meg előttük, mindjárt körülvették őt a gonosz férfiak s kezdték sátrának köteleit elvagdosni, mert másképpen nem tudtak neki ártani; sátrát fejére döntötték, s így a sátor takarója alatt átszúrták...És hogy a fejét levágta Batthyány Orbán, letette a kormányzó elé az asztalra... Dóczy János kivágatta fejéből nyelvét, s mindig előtte volt egy vesszőre szúrva. És amikor hozzáment: Ó te gonosz nyelv, hogy befeketítettél te engem, de ezentúl legyen neked már az isten irgalmas!"

Czibak Imre váradi püspök kíméletlen meggyilkolása, és holttestének megcsonkítása miatt nyílt nemesi ellenállás robbant ki Gritti kormányzósága ellen, akinek serege kevésnek bizonyult a felkelők hadaival szemben, ezért Medgyes várába volt kénytelen menekülni a lázadók haragja elől:

„Mindjárt felkeltek az országlakosok: Ugyan mi ez? – Gotthárd úr hangos szóval mondta nekik: Halljátok nemes és nem nemes testvéreim, s ti előkelők, nagy ellenségünk van, s ez, mint a vipera, becsúszott a madárkák fészkeibe s felfalja s felemészti sok helyen azokat. Így Gritti kormányzó úr, aki török-olasz; nem tudjuk szeretni őt. Belépett házunkba, s most lekaszabolta és felemésztette közülünk az egyik testvért, név szerint Czibak Imrét."

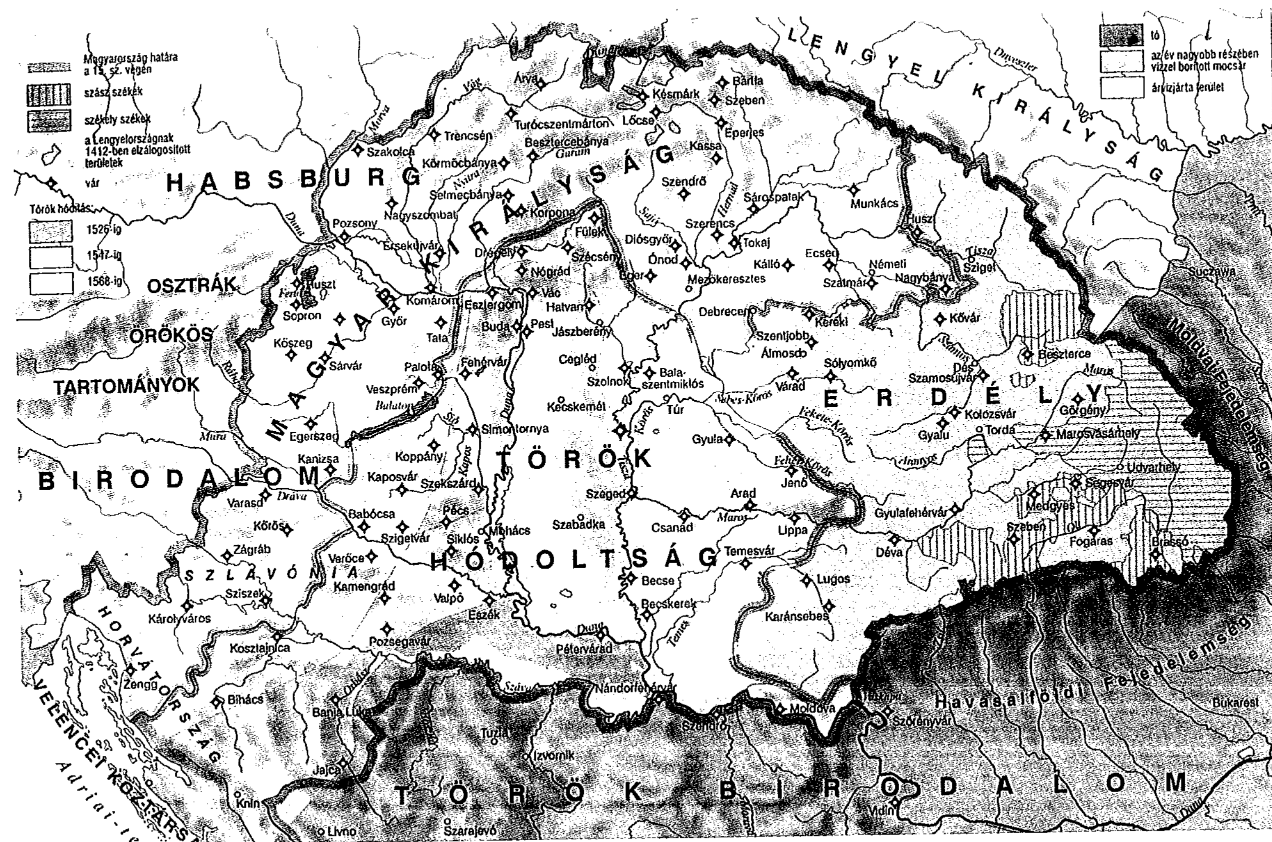
Szapolyai János pénzérméje

János király a számára leginkább biztonságosnak számító Váradról figyelte a fejleményeket, de vagy tehetetlenségében, vagy pedig azért, mert meg akart szabadulni túlságosan a nagy hatalomra szert tett kegyencétől, nem avatkozott bele az eseményekbe:

„Hogy már a népek minden részről körülvették és szorongatták őket, Gritti úr levelet küldött János királynak, hogy amennyire csak tud, jöjjön segítségünkre, mert bajok vannak. (...) De a király, amikor meglátta a levelet, röviden válaszolt: Honnan segíthessem meg őt? Hadinépem nincs; ami katonáim voltak, azok mind alatta vannak."

Szerémi meggyőződése szerint János király azért hagyta magára Grittit, mert az törökországi útja során nem az ő érdekében cselekedett, hanem isztambuli tartózkodása alatt éppen azt kívánta elérni Szulejmán szultánnál, hogy a magyar trónt magának szerezhesse meg. Gritti sorsa megpecsételődött:

„De (...) a kormányzó úrra már az igen sok hadinép egyetemlegesen rátört, elfoglalták a várost, beléptek a városba, s ott találták Gritti urat főpapi székben ülve, mint királyt. És mondta: Semmiképpen se öljetek meg! Hogyha én létrehozó ok vagyok Czibak halálában, vagy bármilyen más dologban, legyen per vagy törvény, hogy törvény sze-

A három részre szakadt Magyarország

rint haljak meg fiaimmal, legyen kitűzve a határnap. Nem én vagyok az oka, hogy ekkora viszálykodás támadt, hanem Dóczy János a létrehozó ok. (…) És hogy már kiszabadultak a magyarok a város várából, Batthyány Orbán is kiszabadult, nagyon nagy ravaszság volt tőle (…). Dóczy János könyörgött Gotthárd úrnak, de (…) ülve ütötték agyon, mint egy kutyát. Azután a kormányzó úrhoz jöttek, s őt karddal ütötték le. A bakó elvitte ruháját, mely kétrétű volt; aranyakat találtak közbevarrva. Őt ugyanott, Medgyesen temették el Dóczy Jánossal együtt, tiszta takaróban. Gyermekeit Oláhország vajdája fogta, s magával víve rút halállal végezte ki őket."

Szerémi leírásából kitűnik, hogy az erdélyi felkelők a Czibak Imre haláláért felelősnek tartott Gritti kormányzót lefejezték. A püspök meggyilkolásában tevőlegesen résztvevők közül azonban csak Dóczy Jánost ölték meg, a többiek, így Batthány Orbán lélekjelenlétüknek köszönhetően megmenekültek. Szapolyai János király Gritti és Dóczy gyilkosait nem büntette meg, de nem szolgáltatott igazságot Czibak Imrének sem, vagyis az ő halálában részes, és az erdélyi felkelés után még életben maradt merénylőit sem büntette meg. Mindez jól tükrözi ennek az időszaknak az anarchikus viszonyait. 1538-ban a két király, János és Ferdinánd Váradon egyezséget kötött. Ennek értelmében saját országrészeik fölött elismerték egymást kölcsönösen uralkodónak. Ezzel a megállapodással Magyarország hivatalosan is két részre szakadt.

Gyalázat

Gosztonyi János erdélyi püspök kínhalála

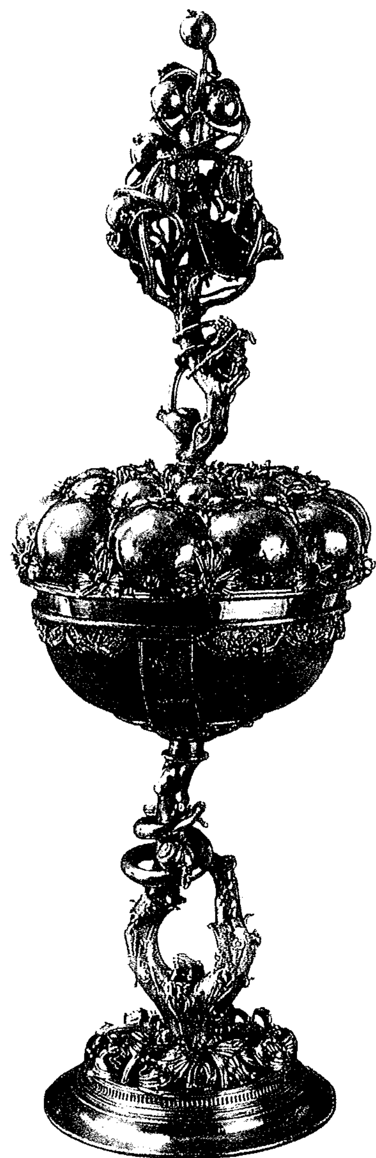
A mohácsi katasztrófát, majd az ennek nyomán bekövetkező kettős királyválasztás miatt kitört belharc első nagyméltóságú áldozata Gosztonyi János erdélyi püspök lett. A humanista főpap halálának körülményei mélységesen megdöbbentették a korabeli közvéleményt, de csak azért, mert még rémálmaikban sem sejthették az előző fejezetben már összefoglalt események bekövetkezését. Az élete során hallatlan műveltség birtokába jutott Gosztonyi János születési évét nem ismerjük. Az életrajzára vonatkozó erősen hiányos adatok szerint 1489-ben a bécsi egyetemen tanult, doktori címét viszont már minden valószínűség szerint a bolognai egyetemen szerezte meg. Itáliai tartózkodása során ismerkedett meg, illetve sajátította a humanista műveltséget. Itáliából hazatérve 1502-ben II. Ulászló király magyar kancelláriájában szolgált, rá egy évre viszont már az uralkodó francia feleségének, Candalei Annának lett a tolmácsa, majd pedig a titkára. Hamarosan egyházi karrierje is elindult. Először esztergomi kanonokként tevékenykedett, de 1506-ban már budai prépostnak és váci püspöknek is kinevezték. Ezt követően egy rövid ideig magyar alkancellár is volt, egészen 1509-ben történt győri püspökké való kinevezéséig. 1514-ben Párizsba ment, ahol az egyetemen tovább képezve magát megismerkedett korának legjelesebb teológus képviselőivel. Párizsi tanárával, Jodocus Clichtovetusszal 1519-ben II. Lajos király számára latin nyelven egy humanista szellemiségű művet íratott, *De regis officio opsculum* címmel. Sajnos a későbbiekben semmi jel sem mutatott arra, hogy az e műben a helyes és igazságos kormányzásról megfogalmazott nézeteket a zsengekorú uralkodó elsajátította, vagy akárcsak megértette volna.

Párizsból való hazatérése után Gosztonyi János a gyulafehérvári központú erdélyi püspökség méltóságát foglalhatta el. Az ekkoriban már Magyarországon is terjedni kezdő lutheránus reformációval szemben következetesen képviselte a katolicizmus álláspontját, ugyanakkor a nyugati kereszténységben támadt meghasonlást a humanizmus megbékélést hirdető szellemében igyekezett püspöki székében feloldani. Erdély püspökeként került politikai kapcsolatba azzal a Szapolyai Jánossal, aki 1511 óta töltötte be Erdély vajdai méltóságát. Gosztonyi az 1505 óta a magyar trónra áhítozó Szapolyainak sem

Főnemes a XVI. századból

a politikai, sem a hadvezéri képességeit nem tartotta sokra. A sors úgy hozta, hogy 1526-ban egyikük sem volt jelen a mohácsi csatában, mert Szapolyai seregével ekkor a Duna–Tisza közét védte, Gosztonyi pedig későn indult el hadával Gyulafehérvárról, így lemaradt az ütközetről. Hamarosan árulással kezdték kölcsönösen vádolni egymást, a mohácsi ütközetből való kimaradásukért. Mindezek miatt érthetőnek kell tekintenünk azt, hogy Gosztonyi János helytelennek és ostobának tartotta a magyar rendek részéről Szapolyai János királlyá történő megkoronázását II. Lajos halála után. Így azon sem csodálkozhatunk, hogy amikor a magyar főurak egy része, II. Lajos özvegyének, Mária királynőnek a törekvését követve, Habsburg Ferdinándot is megválasztotta Szapolyai ellenében királynak, akkor Gosztonyi János az ő táborukhoz csatlakozott. Eleinte a főpapai méltóság iránti tisztelet, valamint a politikai taktika visszatartotta attól Szapolyai Jánost, hogy az erdélyi püspökkel szemben erőszakkal lépjen fel, ám 1527-ben Ferdinánd király hadaival elfoglalta Budát, majd az ott összehívott országgyűlésen megpróbálta mindenéből kiforgatni Szapolyai Jánost. Kellő erő híján János király szűkebb pátriájába, Erdélybe húzódott vissza, menedéket keresve Ferdinánd elől, ezért különösen érzékenyen érintette az, hogy az erdélyi püspök nem az ő királyságának a híve. Minden egyéb megfontolást félretéve ezért rövid úton leszámolt Gosztonyi Jánossal. Az egyébként János király táborához tartozó Szerémi György krónikás minden szépítés nélkül, őszintén és elítélően emlékezett meg Erdély püspökének gyalázatos meggyilkolásáról:

XVI. századi királyi serleg

„Ez az utóbbi futár így szólt (...), hogy mikor János vajda Debrecenből Erdélybe, Kolozsvárra ment, ennek a városnak a polgárai tanácsot tartottak János király ellen, hogy megfogják őt, mert mielőtt bement volna Erdélybe Magyarország királya, Ferdinánd király parancslevelét elvitték az erdélyi városokhoz, hogy amikor János király bemegy, nyomban fogják el őt. Akkor bizony elfogták volna őt éjjel (...), hogyha egy polgár fel nem tárja neki [a tervet]. De titkon kimenekült Kolozsvár városából, s elment Gyulafehérvárra. Hogy ott időzött, azok, akik János király iránt teljes szívvel és jóakarattal voltak, János királynál bevádolták a püspököt, hogy tudja meg tökéletesen és teljesen felséged, hogy amikor Gosztonyi János erdélyi püspök hallotta, hogy felségedet elűzték Budáról a németek, mindjárt Te Deum laudamus-t rendelt énekeltetni papságával, s megparancsolta a harangozóknak, hogy szólaltassák meg a harangokat, nagy tüzet gyújtatott, s az orgonát orgonáltatta. És amidőn János (...) hallotta e panaszt, paranccsal azonnal

Gyújtogatás és rablás

elfogatta az erdélyi püspököt Dóczy János és Bodó Ferenc által. És gyalázatos rágalmat mondtak ellene: És azonfelül hűtlen vagy János királlyal szemben, mert ő a törvényes király Lajos király halála után akár jogosan, akár jogtalanul; mivel te, püspök, lázadást csináltál a királyi felség jó hívei közt, örömet támasztottál a harangok meghúzása által: és így tovább. Ezután éjjel a szegény püspököt ketten, Bodó Ferenc és Dóczy János voltak a kínzók (...), heréjénél fogva s más többféle meggyalázással megkínozták úgyannyira, hogy a következő nap a nevezett püspök kegyetlen halállal kimúlt a világból. És házából mindent elvittek, s prédává tettek, amit csak találhattak. Mikor ezeket meghallották az erdélyiek, hogy oly rettenetes és megcsúfoló halála és szenvedése volt a gyulafehérvári püspöknek, felkeltek őfelsége ellen, mert oly otrombán cselekedtek, s ő, János király ott tartotta fülét a kulcslyukon."

A gyilkosságban részes, Szerémi által megnevezett Dóczy János a zavarosban halászni igyekvő magyar köznemesek egyik jellegzetes figurája volt. Vagyonának gyarapítása érdekében gyakorlatilag semmilyen gaztettől sem riadt vissza, és Szerémi utalásai alapján minden bizonnyal a kor általános kegyetlenségén túlmutatóan is szadista gyilkosnak bizonyult. János királynak az erdélyi püspök meggyilkolása miatt támadt felháborodás és felkelés miatt el kellett menekülnie Erdélyből, sőt ekkoriban szinte minden veszni látszott a számára, hiszen egy időre menedékre lelt ugyan kitartó hívénél, Czibak Imre váradi püspöknél, ám Ferdinánd katonai fenyegetése miatt nem maradt más kiút számára, mint Lengyelországba távozni. I. Zsigmond lengyel király (1506–1548) közeli rokona volt Szapolyai Jánosnak, mert az egyik nagynénjét, Szapolyai Borbálát vette feleségül. A lengyel uralkodó támogatása mellett azonban János királynak a törökök segítségére is szüksége volt ahhoz, hogy végül visszatérhessen Magyarországra. Amint Hódító Szulejmán hadai kérésére kiűzték egy időre Habsburg Ferdinándot az országból, azon nyomban adományokkal igyekezett saját támogatóit megerősíteni. Így lehetett a gyilkos Dóczy Jánosból az egyik udvari kamarása, és ezért következhetett be az is, hogy hat esztendővel később Dóczy ismét tevőleges részesévé váljon egy főpap, Czibak Imre meggyilkolásának.

Titkos megegyezések

Fráter György politikai tévedéseinek következményei

A magyar történelem talán egyik legzavarosabb és legtragikusabb időszakának mintegy másfél évtizedében volt a politikai élet meghatározó szereplője Martinuzzi Fráter György. 1482-ben egy Kamicic nevű horvát kisnemesi családba született, és csak papi pályafutása kezdetén vette fel az olasz hangzású Martinuzzi előnevet. Fráter György Hunyadi Mátyás király törvénytelen, házasságon kívül született fiának, Corvin Jánosnak az udvarában nevelkedett. 1504-ben Szapolyai István nádor özvegyének lett a hadapródja, majd innen került Szapolyai János erdélyi vajda szolgálatába katonaként, de csakhamar belépett a pálosok szerzetesrendjébe. Szerzetesként először a lengyelországi csesztochovai zárda vezetésével bízták meg, majd a sajóládi kolostor élére került perjeli méltóságban. Már fiatalon egy egész életre elkötelezte magát a Szapolyai család mellett, így természetesen Szapolyai János erdélyi vajda magyar királlyá választásának egyik legkövetkezetesebb híve volt. Amikor 1528-ban Ferdinánd királynak sikerült János királyt kiszorítania az országból, Fráter György követte őt Lengyelországba, és ettől kezdve János király legbensőbb udvari tanácsosa lett. A művelt és jó taktikai érzékkel rendelkező papot Szapolyai János gyakran bízta meg diplomáciai feladatokkal, amelyeket azután többnyire sikerrel tudott teljesíteni. Szerepet játszott abban is, hogy magyarországi visszatérése érdekében János király Szulejmán szultánhoz fordult katonai segítségért. Magyarország keleti területeinek és Erdélynek az újbóli birtokba vétele után János király Fráter Györgyöt udvari kincstartójának tette meg, majd miután Czibak Imre váradi püspököt megölték, élve főkegyúri jogával 1534-ben váradi püspöknek is kinevezte őt.

A Ferdinánd és János királyok között dúló állandó belháború, valamint a két király egyaránt tehetetlen kormányzata teljes anarchiába döntötték az országot. Ezt kihasználva 1536-ban a törökök ismét hódításba fogtak, és megszállták a Száva folyó völgyének egyes vidékeit. Ez az esemény, illetve annak felismerése, hogy saját erejükből nem képesek legyőzni egymást, végül jobb belátásra bírták a két makacs királyt, és egyezkedni kezdtek. V. Károly császár is erőteljesen igyekezett megegyezésre ösztökélni öccsét, akinek így tulajdonképpen nem is maradt más választása, mint az alkudozás, amelynek végeredményeként 1538. február 24-én megszületett az úgynevezett váradi békeszerződés:

„Az Ferdinánd király sok háborúság után hogy megértette látván, hogy haddal János királynak semmit nem tehet, békességre fordítá az dolgát. Mely békesség szerzésre Váradra küldte az Károly császárnak fő emberét, János püspököt. János király is beküldte két főurát Hispániába, az Frangepán Ferenc kalocsai érseket és Brodarics István szerémi püspököt, Károly császárhoz Toledóba. Ez két fejedelem között mindaddig járának, hogy az békességet megszerzék Várad városában úgy, hogy hótig János király szabadon maradjon magyari királyságában, hóta után Ferdinándra ha élne, és az ő gyermekeire szállana az magyari királyság. Ferdinánd is tartozik az János király fiának, ha lenne, és feleségének minden atyjától való örökséget megadni."

A váradi egyezményben tehát Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János kölcsönösen elismerték egymás királyságát, de kimondatott, hogy János király halála után az ő országrésze is Ferdinándra száll. Ezzel hivatalosan is felosztották egymás között az országot, amelyet a váradi béke értelmében azonban csak ideiglenesnek tekintettek. A szerződés kikötötte azt is, hogy a béke megtartása érdekében a rendek azonnal leteszik az esküt Ferdinándra, és újból megerősítik a Habsburg-ház örökösödési jogát Magyarországra, valamint ha János

királynak fia születne, akkor a Szapolyai család anyagi kárpótlást kap a trónról való lemondásért cserébe, és kialakítják számukra a szepesi hercegséget. A váradi egyezséget követően János király feleségül kérte I. Zsigmond Izabella nevű leányát. Erről Szerémi György a következőket írta:

„A király sokáig lakott Váradon, s elhozatta Magyarországba magának Izabella királynét, a lengyelek királyának leányát a házasság szentségével való egybekelésre, amikor 1538-at írtak. Budán volt a nagyon ünnepélyes menyegző húshagyókor; s megkoronázták a királynét Székesfehérvárott. Ott hált a királynéval a negyvennapos nagyböjtön... Pedig úgy volt megállapítva a régi szent királyoktól, hogy egy király se lakjék ott, csak három nap és három éjjel. Ezt megmondták az öregebb papok a királyi felségnek, de ő semmit sem törődött ezzel, hanem csak nevetett. Ez végül nem vált neki gyarapodására, hanem csak kárára."

A leírás annyiban pontatlan, hogy Izabella fényes kíséretével és drága kelengyéjével csak 1539 elején érkezett meg Magyarországra. A tizenkilenc éves menyasszony és az ötvenkét éves vőlegény királyi kézfogójára 1539 márciusában került sor Székesfehérváron, és Izabellát ekkor királynévá is megkoronázták. János királynak Jagelló Izabellával kötött házassága nem jelentette automatikusan a váradi egyezmény felrúgását, sőt annak érvényességét elvileg kifejezetten megerősítette. 1540. július 7-én Izabella királyné fiúgyermekkel ajándékozta meg János királyt, aki a János Zsigmond nevet kapta. János király fia megszületésekor már haldoklott, és titokban tartott végrendeletében felrúgva a váradi egyezséget arra intette a magyar rendeket, hogy ne válasszanak Habsburg királyt halála esetén. Intelme rövidesen aktuálissá vált, hiszen tíz nappal fia születése után meghalt. Forgách Ferenc humanista történetíró, és a Ferdinánd által Fárter György ellenében kinevezett váradi püspök *Emlékirat* című jeles művében minderről ezt írta:

„János hatalma Budára és Magyarország egyéb részeire terjedt, kivéve a Noricummal határos területeket; majd midőn elköltözött, végakaratában Györgyöt és Pétert nevezte meg gyámul. Györgyöt kevéssel azelőtt a váradi püspökséggel jutalmazta; Pétert pedig, aki vér szerinti rokona is volt, mind előrehaladott kora, mind gyermektelensége miatt nem adott okot a gyanakvásra... Mindezek a birtokok Buda elvesztése után is megmaradtak János király fiának hűségében, mégpedig oly szerencsével, hogy különbnek a régi királyok korában sem örvendezhettek."

Az írásban gyámként feltüntetett két keresztnév közül a György Martinuzzi Fráter György váradi püspököt, a Péter pedig Petrovics Péter főurat jelöli. A forrásokból egyértelműen kiderül tehát, hogy miközben Fráter György az ország újbóli egyesítésének érdekében közvetítő szerepet játszott a váradi egyezmény megkötésében, eközben János király lengyelországi kapcsolatainak erősítésében is meghatározó lépéseket tett. Jagelló Izabella és Fráter György kapcsolata a kezdetektől fogva nagyon feszült volt, mert a királyné rosszul tűrte hatalmának és kiadásainak állandó ellenőrzését a szerzetesi életformát követő, szigorú főpap által.

Habsburg Ferdinánd I. János király halála után a váradi egyezmény betartását követelte. A csecsemő János Zsigmond gyámjaként szinte teljhatalomra szert tett Fráter György azonban megtagadta a szerződés végrehajtását, és egy sebtében összehívott országgyűléssel királlyá választatta János Zsigmondot. Ez a tette ugyan

I. Ferdinánd

Fráter György a pálosok fehér öltözetében

ellentmond annak a ténynek, hogy személy szerint jelentős szereppel bírt a váradi egyezség két évvel korábbi tető alá hozásában, ám a Szapolyai-házzal szembeni hűsége ennél erősebbnek bizonyult. I. Ferdinánd 1541-ben sereggel támadt Budára, és hadai körülzárták a gyermekével ott tartózkodó Izabellát. Ekkor Fráter György a szultánhoz fordult katonai segítségért, mert nem rendelkezett elegendő erővel Ferdinánd seregének feltartóztatásához. Fráter György kérése meghallgattatott a Portán, és ismét török had jelent meg Buda falai alatt, ahol le is győzték Ferdinánd seregét. Fráter György azonban most elszámította magát, mert bár a törökök eddig már kétszer visszaadták Budát, most azonban megszállták, és Magyarország középső részeivel együtt a saját birodalmukhoz csatolták, emiatt az ország három részre szakadt:

„A törökök száznagya sietett a szultánhoz s jelentette neki, hogy a várost már elfoglalták. Hogy a szultán ezt meghallotta török szolgájától, megparancsolta neki, hogy a katona-emberektől, a kezükből szedjék el fegyvereiket... Azután bevonult a szultán Buda városába, Keresztelő János fővételének ünnepén, vasárnap, amikor 1541. évet írtak. Szállása Verbőczi István kancellár házában volt... Mondja a szultán: és ami György barátot, Petrovyttot és Batthyány Orbánt illeti, ti legyetek a gyermekkel és a királynéval. A királyné mindjárt költözzék át a gyermekkel Lippára, s ti is vele akadály nélkül. Elküldöm őt kincsével, mert ez az oka, hogy a németek mindig támadnak titeket, s nem vagytok nyugodtak tőlük."

Szulejmán szultán az ország középső területeinek megszállása után Izabellára, fiára, János Zsigmondra és gyámjaira testálta Erdélyt, illetve az ország keleti végeit, amelyet később összefoglalóan Partiumnak kezdtek el nevezni. Mindezért évi tízezer forint adó megfizetését várta el tőlük. Az ország három részre szakadásával mind Ferdinánd király, mind Fráter György politikája kudarcot vallott. Ezt belátva 1541. december 29-én Ferdinánd, és Fráter György akaratából az özvegy Izabella királyné követei között létrejött a gyalui egyezmény, amely lényegében a váradi egyezmény főbb pontjait erősítette meg, azzal a kikötéssel, hogy a szerződés csak abban az esetben lép életbe, ha Ferdinándnak sikerül az ország egész területéről kiűzni a törököket. Ferdinánd azonban katonai téren ismét kudarcot vallott, Izabella királyné ezért elfogadva a törökök gyámkodását Gyulafehérváron építette ki udvarát. 1542-ben az erdélyi országgyűlés Fráter Györgyöt helytartóvá választotta, ami azt jelentette, hogy Izabella királyné és csecsemő fia helyett a teljes hatalmat az ő kezébe tették le. Ezt követően energikusan hozzálátott az erdélyi országrész kormányzati szerveinek, és azok anyagi alapjának megteremtéséhez. Mivel a pénzügyek kezelésébe nem tűrt beleszólást, ezért egyre gyakrabban került összetűzésbe a pompakedvelő és könnyelműen költekező Izabella királynéval.

1547-ben V. Károly spanyol király, német-római császár, Habsburg Ferdinánd bátyja békét kötött Hódító Szulejmán török szultánnal. Ennek egyik következményeként a törökök befolyása egyre nyomasztóbbá

vált Erdélyre nézve. Az egész diplomáciai helyzetért Izabella Fráter Györgyöt hibáztatta, aki ekkor még egy utolsó kísérletet tett a magyar országrészek egyesítése érdekében. 1549 szeptemberében Nyírbátor községben egy olyan megállapodást írt alá Ferdinánd király képviselőjével, amelynek értelmében Ferdinánd birtokába adják az ország keleti részeit lemondatva Izabellát és János Zsigmondot, akik ezért két sziléziai hercegséget és százezer forintot kapnak kárpótlásul. Fráter György ugyanakkor azt is kikötötte, hogy az egykori Szapolyai-országrészt továbbra is maga kívánja kormányozni. Izabella nem akart Erdélyből távozni, ezért tájékoztatta Hódító Szulejmán szultán udvarát a nyírbátori egyezményről. Hamarosan Erdélyre támadt hadával az özvegy királyné párthíve, Petrovics Péter, de támadásba kezdett Fráter György ellen a budai pasa, meg a törökkel szövetséges moldvai és havasalföldi román haderők is. Fráter György ebben a szorult helyzetben zsoldosokat fogadott, miközben a székelyek között népfelkelést hirdetett az idegen seregek ellen. A háborús káoszon ezzel úrrá tudott lenni, és valamennyi ellenséges sereget ki tudta szorítani az országrészből. Ezután a nyírbátori megállapodásnak megfelelően lemondatta Izabellát és János Zsigmondot, akik kénytelenek voltak távozni Erdélyből.

1551-ben Ferdinánd király Castaldo vezérlete alatt olasz és osztrák zsoldosokat küldött a keleti országrész birtokbavételére. Miután a Habsburg uralkodó nevében megszállták Erdélyt, Ferdinánd király jutalomképpen Fráter Györgyöt erdélyi vajdává nevezte ki, illetve közbenjárására III. Gyula pápa esztergomi érsekké és bíborossá emelte. Minthogy azonban az Erdélybe bevonult osztrák seregek nem bizonyultak elegendőnek egy újabb török támadás kivédésére, ezért Fráter György időnyerés céljából tárgyalásokat kezdett a délvidéki török pasákkal. Castaldo, mindezt árulásnak vélte, és ezért engedélyt kért titokban Ferdinánd királytól arra, hogy ha az általa kétszínűnek tartott Fráter György árulása bebizonyosodik, akkor úgy járhasson el, amint *„az ország és az alattvalók érdeke megkívánja"*. Castaldo szabad kezet kapott királyától a cselekvésre, és e felhatalmazás birtokában 1551 decemberében meggyilkoltatta Fráter Györgyöt:

„Elhatározták, hogy meggyilkolják, de mivel állandóan főemberekkel volt körülvéve, úgy döntöttek, hogy majd egyedül végeznek vele. Mivel pedig György a rendeket útközben országgyűlésre hívatta össze január elsejére, Castaldo még ezelőtt akart valami alkalmat teremteni a végrehajtásra. Már meg is érkeztek György alvinci várába. A jobb helyiségeket Castaldo vendéglátására rendelte, ő a közeli szobákat választotta (...). Javában állott a lakoma, és minden a vígság jeleit mutatta, miközben Truppay Gergely (...) szokatlanul elérzékenyülvén és sajnálkozván, [Györgyöt] merészen biztatta: Óvakodjál, testvér, ezektől a szakállas olaszoktól, akik beléd akarják mártani a gyilkukat! Lehet, hogy csak úgy magától jövendölt, lehet, hogy valaki figyelmeztette. [György] keményen ráförmedt és börtönbe vitette. És az történt, hogy harmadnapra a jövendölés után meggyilkolták. III. Gyula pápa követe, hozza a vörös süveget, a bíbornoki méltóság jelvényeit, és a következő napon [György] fogadta volna (...). Castaldo azt a parancsot adta csapatainak, hogy álljanak készenlétben, de rendelkezése nélkül ne mozduljanak. Megállapodás szerint az Alvincen töltendő napokban [György és Castaldo] közös követet küldenek, illetőleg levelet írnak Ferdinándhoz (...). Castaldo

Tinódi Lantos Sebestyén címere a XVI. századból

Marco Antonio nevű titkárát valamivel előbb küldi be hozzá, hogy adja át neki elolvasásra a levelet, majd olvasás közben szúrja le (...). Marco Antonio az utasítást a parancs szerint végre is hajtja; azon nyomban beront ő is Sforza Pallavinicivel és Mercadóval, és Györgyöt két puskagolyóval és hatvanöt szúrással leterítik. Amikor Marco Antonio belépett hozzá, ágyában a hajnali imát mondotta, az első döfésre megragadván, így szólt: Mit művelsz? Majd mikor a többi is rásújtott, többször ezt ismételte: Mi rosszat tettem? Vas Ferenc nemesifjút, aki urának segítségére akart sietni, hét tőrdöféssel szúrták át; egyszersmind a már előbb felvonultatott katonasággal elfoglalták a várat, széthurcolván és felprédálván, amit csak találtak."

A gyilkosság végrehajtói levágták Fráter György jobb fülét, és azt a felsőbb utasítás végrehajtásának bizonyítékaként váltott lovakkal sietve Bécsbe küldték. Ferdinánd király kínos magyarázkodásra kényszerült Fráter megöletése miatt III. Gyula pápánál, akit őszintén felháborított, hogy csak úgy egyszerűen lemészároltak egy olyan főpapot, akit ő éppen néhány hónappal korábban érsekké és bíborossá tett meg. A pápát Bécsből ezért arról igyekeztek meggyőzni, hogy Fráter György a keresztény érdekek elárulója volt, és mint ilyen, Erdélyt a törökök kezére akarta végérvényesen juttatni. Megölése tehát azt a célt szolgálta volna, hogy a katolikus Ferdinánd védelme alatt egyesüljenek a török által meg nem szállt magyar területek. Az uralkodó azonban a keleti országrész megszerzésével kapcsolatban alaposan elszámította magát, mert a szultán az erdélyieket Izabella és János Zsigmond hűségére szólította fel 1552-ben, majd egy nagyarányú hadjáratba fogott Ferdinánd ellen. E hadjárat során a Habsburg erőket kiűzték Erdélyből, és a törökök további jelentős várakat és területrészeket csatoltak az egykori Magyarországból saját birodalmukhoz. 1556-ban Izabella és János Zsigmond visszatért Erdélybe, ahol az özvegy királyné azonnal nagy határozottsággal vette át a kormányzást. Néhány, főként Habsburg-párti főúr azonban nem tudott beletörődni Izabella uralmába, és ezért 1558-ban összeesküvést szőttek ellene:

„... az viszont súlyos és tűrhetetlen ténynek bizonyult, hogy a négy férfi szent fogadalommal megpecsételt összeesküvést szőtt, ami a királynét nagyon megrettentette (...). Kivégeztetésükre [Izabella] mégsem talált volna módot, ha Balassa Menyhártot rá nem veszi. (...) A királyné tehát rendkívül fontos állami ügyekre való hivatkozással Gyulafehérvárra hívatta őket; itt a megbeszélt napon, szeptember 22-én, mindhármuk gyilkosát kijelölvén, a ház falain belül mind a hármukat egy időben felkoncoltatta (...)."

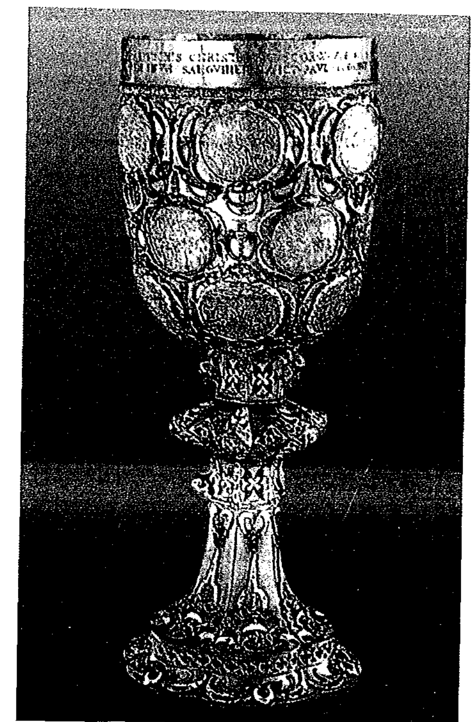
Izabella királyné tehát a belső ellenzékét legyilkoltatta, és így hatalmát sikerült megszilárdítania. Még a negyvenedik életévét sem töltötte be, amikor egy esztendővel később 1559-ben örökre lehunyta a szemét. Erdély kormányzását ezután Szapolyai János Zsigmond vette át, akinek időről időre fellángolt a háborúja Habsburg Ferdinánd királlyal, illetve annak halála után örökösével, Miksa királlyal (1564–1576). A mindkettejük számára eredménytelen, és ezért értelmetlen háborúskodásba belefáradva Miksa és János Zsigmond 1570-ben megkötötte egymással a speyeri szerződést. Ebben János Zsigmond lemondott magyar választott királyi címéről, és elismerte Miksát Magyarország törvényes uralkodójának. Cserébe Miksa elismerte János Zsigmondot Erdély fejedelmének és a Partium urának. Ezzel megszületett a török hűbérben álló, de belső ügyeit önállóan intéző Erdélyi Fejedelemség.

Szétszabdalva

Báthory Gábor fejedelem megölése

János Zsigmond erdélyi fejedelem halálával 1571-ben a Szapolyai családnak magva szakadt. Az erdélyi rendek gyűlése ekkor Báthory Istvánt (1533–1586) emelte Erdély fejedelmi székébe. A Báthory-család az ősi Gutkeled nemzetség középbirtokos, Szabolcs megyei ágából emelkedett ki még Károly Róbert uralkodása idején. A család tagjai az első Anjou-házi királyunk uralkodása idején szerezték meg a Szatmár megyei Ecsed, és a Kraszna megyei Szilágy-Somlyó uradalmakat. A Báthory-család e két központtal ecsedi és somlyói ágra szakadt. Az ecsedi ág hamarosan a legnagyobb országos méltóságok viselőinek sorába emelkedett. Például ecsedi Báthory Bereck fia, Báthory András (?–1345) egy ideig alkancellár, majd váradi püspök lett. A somlyói ág tagjai valamivel később emelkedtek a hatalom közelébe, mint az ecsediek, karrierjük azonban még őnáluk is szárnyalóbbnak bizonyult. Az ország két, majd három részre szakadása után az ecsedi ág tagjai többnyire a Habsburgokat, míg a somlyai ág tagjai a Szapolyaiakat támogatták, és ez utóbbi egyben török orientációt is jelentett. Szapolyai János Zsigmond fejedelem nevezte ki a somlyói ágból való Báthory Istvánt váradi főkapitánnyá, akit azután az erdélyi rendek 1571-ben megválasztottak fejedelmüknek.

1575-ben kihalt a lengyelországi Jagellók uralkodó dinasztiája, és az így megüresedett trónra Habsburg Miksa és Báthory István egyaránt igényt formált. A lengyel rendek végül az erdélyi fejedelem személye mellett döntöttek, és Báthory Istvánt 1576-ban lengyel királylyá koronázták. A Lengyelországba távozott fejedelem a testvérét, somlyói Báthory Kristófot vajdai méltósággal felruházva bízta meg Erdély további kormányzásával. Dinasztiaalapítás szándékával Báthory Kristóf a halála előtt néhány hónappal az erdélyi országgyűléssel megválasztatta utódjának kilencesztendős fiát, Báthory Zsigmondot, akit azután István lengyel király 1586-ban bekövetkezett halála után, tizenhat évesen az erdélyi rendek elismertek fejedelmüknek. 1595-ben Zsigmond szakítva az addig hagyományosnak tekinthető erdélyi Habsburg-ellenességgel szövetséget kötött Rudolf császárral és magyar királlyal (1576–1608), ami egyben azt is jelentette, hogy az erdélyi fejedelemség bekapcsolódott a Rudolf által kirobbantott tizenöt éves háborúba,

Aranykehely

Báthory Gábor képmása

amit a törökök kiűzésére indított. Mindezt azzal pecsételték meg, hogy Zsigmond feleségül vett egy Habsburg főhercegnőt, Mária Krisztierinát. E szövetségkötés létrehozásának egyik legfőbb ellenzője az erdélyi főurak részéről Zsigmond addigi hű támasza, Báthory Boldizsár volt, akit a fejedelem elfogatott, mert kifogásolni merészelte a törökök megtámadását, majd börtönében egyszerűen megfojtatta rokonát. Báthory Boldizsár meggyilkolása egy időre súlyos meghasonlást idézett elő a Báthory-család tagjai között.

A kezdeti katonai sikerek után hamarosan kiderült, hogy Báthory Zsigmond nem rendelkezik elegendő erővel ahhoz, hogy Erdélyt meg tudja védelmezni egy török hadjárattól. Ezt belátva Zsigmond fejdelem 1597-ben lemondott, és átadta Erdélyt a Habsburgoknak. Elhatározását azonban nagyon hamar megbánta és 1598-ban egy katonai akció segítségével újra elfoglalta Erdély trónját. A Habsburg seregek ezt követő szinte folyamatos vereségei miatt 1599-ben másodszor is lemondott a fejedelmi hatalmáról, most azonban a kormányzást nem a Habsburgoknak, hanem a kivégzett Báthory Boldizsár testvérének, somlyói Báthory Andrásnak adta át. Somlyói Báthory András (1566–1599) hasonlóan Boldizsár fivéréhez a lengyel királyi udvarban nevelkedett, és ott sajátította el a hatalom gyakorlásának legfőbb elveit. Fiatalon egyházi pályára lépett, és varmiai püspök lett. 1583 és 1586 között Rómában élt, ahol 1584-ben XIII. Gergely pápától (1572–1585) bíborosi kinevezést nyert, majd királyi nagybátyja, Báthory István halálát követően visszatért Lengyelországba. Báthory Zsigmond újbóli lemondása után hazahívták, és a medgyesi országgyűlésen megválasztották Erdély fejedelmének. Báthory András megpróbálta a jó viszonyt helyreállítani a törökökkel, emiatt Habsburg Rudolf trónbitorlónak nyilvánította őt, és ellenében a hadaival Erdélyre törő Vitéz Mihály havasalföldi román vajda trónigényét kezdte el támogatni. A székelyek is Mihály vajda mellé álltak, és 1599-ben a szászföldi Sellemberk falu mellett lezajlott csatában somlyói Báthory András fejedelem nemcsak súlyos katonai vereséget szenvedett, hanem a csatából Moldva felé való menekülése során, Csíkszentdomokos határában a székelyek utolérték és meg is gyilkolták. Az ingatag természettel és jellemmel megvert Báthory Zsigmondnak Vitéz Mihály vajda 1601-ben bekövetkezett halála után még egyszer sikerült az erdélyi rendekkel fejedelemmé választatnia magát, ám miután következetlen politikájával szinte teljesen tönkretette Erdélyt, 1602 júliusában ismét, immár végleg lemondott. Távozása után a törökök támogatásával Székely Mózes (1533–1603) lett Erdély fejedelme, aki azonban néhány hónapi kormányzás után Radul havasalföldi vajdával háborúba bocsátkozva, holtan maradt az egyik csatatéren. A következő zűrzavaros időszak során a török udvar 1604 őszén a Habsburgokkal szemben szabadságharcot kezdeményező Bocskai Istvánt választotta ki Erdély fejedelmének, akit a hajdúkból szervezett seregének sikerei után, Erdély rendjei 1605-ben meg is választottak uruknak.

A Báthory-család utolsó férfisarja, Báthory Gábor Váradon született 1589. augusztus 15-én. Apja az a somlyói Báthory István, aki a lengyel királlyá lett Báthory Istvánnak szintén az egyik unokaöccse volt. Fia

születésekor a váradi főkapitány tisztét töltötte be. Anyja, Bebek Zsuzsanna házasságuk során kilenc gyermeket szült, de ebből csak az ötödik gyermekként született Gábor, illetve az egyik, Anna nevű húga érték csak meg a felnőttkort. Az erdélyi fejedelemmé vált Báthory Zsigmond volt az, aki menesztette Gábor apját a váradi főkapitányság éléről, ezért Báthory Gábor mindössze három esztendőt nevelkedett Váradon. Ezután családjával az ősi fészekbe, Szilágy-Somlyóra költözött, miközben az új váradi főkapitány Bocskai István lett. A Habsburg-házat szolgáló ecsedi ágnak ekkor már csak egyetlen, fiú utód nélküli férfi tagja volt életben, ecsedi Báthory István (1555–1605) országbíró személyében. A történet szempontjából eléggé zavaró, hogy a Báthory-családban az András keresztnév mellett az István volt a leggyakoribb, így ebben az időszakban Gábor apját, a lengyel királyt és a magyarországi országbírót is egyaránt Istvánnak hívták. Gábor anyja az 1590-es évek elején meghalt, apja pedig a tizenöt éves háború elől Lengyelországba menekült, ahol ismét megnősült. Amikor Báthory András bíboros lett Erdély fejedelme, visszatértek lengyelországi száműzetésükből, de a sellemberki csatát követően ismét menekülniük kellett.

Somlyói Báthory Gábor 1601-ben, apja halálakor jutott árvaságra húgával együtt. Ekkor országbíró nagybátyjuk fogadta be őket, vállalván nevelésük terhét, sőt Gábort még örökösének is kijelölte. Így azután Báthory Gábor személyében az ecsedi és a somlyói ág vagyona egyesült, amikor 1605 nyarán ecsedi Báthory István országbíró is elköltözött a világból. Báthory Gábort hamarosan Bocskai István erdélyi fejedelem kassai udvarába hívták. A tizenhat éves ifjú Kassára érkezése után az udvar figyelmének középpontjába került, mivel a gyermektelen Bocskai őt szemelte ki utódjának. Bocskai István választotta ki Gábor hitvesét is, a csúnya és kövér Palotsai Horváth Anna személyében, akit azután tizennyolc éves korában fejedelmi óhajra kénytelen is volt feleségül venni. Házasságuk gyermektelen maradt, mivel gyakorlatilag külön éltek, és ez azután beteljesítette a Báthory-család végzetét. Báthory Gábor sikertelen házassága ellenére, vagy éppen azért, igen heves vérmérsékletű és rendkívül nagy erejű férfivá érett. A mendemondák szerint meglehetősen sok leány és asszony fordult meg a karjai között. Ezek a házasságon kívüli kalandjai tették azt lehetővé, hogy később befeketítsék személyét, és igaztalanul olyan csélcsap, részeges és kéjvágyó embernek mutassák be, aki még a saját húgával, Annával is képes volt vérfertőző viszonyt folytatni. A későbbi fejedelem, Bethlen Gábor udvari embere, Don Diego de Estrada feljegyzéseiben ezeket a vádakat még alaposan ki is színezte:

„Hogy pedig úgy találta ott ama szegény asszonyt hanyatt fekve, könnyűszerrel betölthette rajta féktelen vágyát, mi is bizonnyal semmi sem volt neki, hiszen csupán egy kényre-kedvre kiszolgáltatott, finom, törékeny hölgyről volt szó, Báthory Gábor fejedelem pedig irtózatos erejű férfi volt, ki puszta két térdével egy lovat össze tudott roppantani, s fél kezével megállított egy kétlovas robogó szekeret. Magas volt, robusztus teremtű, igen szerelmes természetű és felettébb kellemes arcú fiatalember; de féktelen, gőgös, buja, nagyétkű és mindig a máséra vágyó."

A Habsburg-párti főurak mindenáron igyekeztek megakadályozni Báthory Gábor fejedelemmé választását, ezért árulással vádolták meg őt Bocskainál. Akciójuk időlegesen sikerrel is járt, hiszen Bocskai halála után az idős Rákóczi Zsigmondot (1606–1608) választották meg Erdély fejedelmének. Báthory Gábor azonban 1607-ben szövetségeseket keresett magának, többek között a hajdúk és a székelyek körében, és végül sikerült elérnie Rákóczi Zsigmond lemondását a fejedelmi trónról, amelyet azután 1608-ban ő maga foglalhatott el. Báthory Gábornak fejedelemként az volt a célja, hogy a román fejedelemségek alávetésével, valamint a lengyel trón megszerzésével és a Habsburgoknak a királyi Magyarországról történő kiűzésével egy látszólag török hűbérben álló birodalmat hozzon létre. Célja teljesen irreális volt ugyan, bár kezdetben lavírozó politikája elég sikeresnek bizonyult. Mindeközben gyanútlansága, nemeslelkűsége és adakozó hajlama miatt nem vette észre, hogy éppen azok árulják el őt, akiket legkövetkezetesebb híveinek vélt. Ezek közé tartozott Bethlen Gábor (1580–1629) is, aki szintén Bocskai István udvarában kezdte el politikai pályafutását. Bethlen Gábor és Báthory Gábor egymáshoz való viszonya igen régóta foglalkoztatja a történetírást, minthogy Báthory Gábor meggyilkolásával éppen ő kerülhetett a fejedelmi szék-

Magyar főúr a XVII. századból

be. Az bizonyos, hogy Bethlen szerepet vállalt Báthory Gábor fejedelemmé választásában, mivel a saját fejedelmi ambícióit kezdetben nem fogadta el a török porta. Ezt követően Báthory Gábor egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb tanácsadója lett. Bethlen tanácsadói szerepét komolyan véve eleinte támogatta Báthory Gábort fő ellenlábasával, Thurzó György magyarországi nádorral szemben is. Thurzó már 1610-ben merényletet szőtt Báthory Gábor megöletésére, de ez akkor még kudarcot vallott. A fejedelem ezután a hajdúknak és a székelyeknek adott újabb kiváltságokkal igyekezett megszilárdítani hatalmát. A bizonytalanságot azonban tovább növelte, hogy az erdélyi szászok, minthogy a kezdetektől fogva Habsburg-pártiak voltak, fellázadtak ellene, de Báthory Gábornak sikerült levernie a felkelésüket. Ezután Radul havasalföldi vajda megint Erdélyre támadó serege fölött is győzelmet tudott aratni. A katonai sikerek hatására 1612-ben már úgy tűnt, hogy végre megszilárdította korábban megingott helyzetét.

A török porta számára kedvező volt Báthory Gábor Habsburg-ellenes politikája, a román fejedelemségek megszerzésére irányuló törekvései viszont gyanússá, és meglehetősen veszélyessé tették őt a szultáni udvar szemében. Ezt kihasználva a bosszúra szomjazó erdélyi szászok hitszegő és áruló politika folytatásával vádolták be Báthoryt a portánál, és ugyanezt tette a fejedelem számára igencsak váratlanul Bethlen Gábor is, személyesen utazva ezért Isztanbulba. Erről Szalárdy János (1601–1666) váradi kanonok a *Siralmas magyar krónikának kilenc könyvei* címmel írt történeti munkájában így tudósított:

„Végre az akkori dévai urat, Bethlen Gábort is nem kicsiny jogsértéssel illette [mármint a fejedelem], aki Dévából Temesvárra futván, onnan magát a portára vitetvén, előadta a fejedelemnek a portához való elhidegülését és engedetlen magaviseletét, ahol az Erdélyország és maga mellett való panasza meghallgattatott. Hamar Szkender basa vezetése alatt feles számú török és tatár hadak az 1613. esztendőben Erdélybe mentek, kik elől szegény Báthory fejedelem Váradra kiszaladván, a körülötte levők által október 11-én Nadányi Gergely, Szilasi János és más többek miatt a Velence nevű utcában lett volt szomorú halála (...)"

Bethlen vádjainak hatására a szultán megfosztotta Báthory Gábort fejedelmi címétől, és a helyére Bethlen Gábort nevezte ki. Báthory ekkor feladva addigi Habsburg-ellenes politikáját kénytelen volt a bécsi udvarral szövetkezni, és az Erdélyre támadó törökök elől Váradra visszahúzódni. Ide Várad alá érkezett az a kétezer fős magyarországi segélyhad, amelynek megtekintésére igyekezett hintóján, amikor a merénylet bekövetkezett ellene. Az ifjú uralkodót tehát éppen abban a városban érte utol a végzete, ahol született.

Báthory Gábor váradi meggyilkolásának eseményei elég jól rekonstruálhatók a korabeli leírások alapján, bár

a történések megítélésében még ma is sok a bizonytalanság és az ellentmondás. Báthory egy díszes üvegezett hintón utazott át Váradon a Pece-patak közelében lévő Velence utcán, Géczi András fejedelmi tanácsos, valamint két apródja, Lónyai Farkas és Komáromy András társaságában, amikor váratlanul lovasok bukkantak fel és sortüzet adtak le, ekkor még csak a levegőbe, amelynek hallatán Géczi András kiugrott a hintóból és eltűnt. Ezután egy újabb sortűz dörrent, amit már a hintóra adtak le, és az egyik golyó a fejedelem testébe fúródott, aki kiugorva a hintó ajtaján egy közeli fűzfának vetve hátát, kivont karddal várta támadóit. A két apród bátran ura segítségére sietett, így a merénylők először őket vágták le, miközben maga a fejedelem is kitartóan védekezett. A küzdelem során Báthory felismerte támadóit, hiszen azok éppen az őáltala felemelt és birtokokkal elhalmozott hajdúkapitányokból kerültek ki. A magára maradt fejedelem végül nem bírt a túlerővel és több sebből vérezve merénylői lába elé hanyatlott, akik azután a testét végül kegyetlenül összekaszabolták, majd a hulláját megfosztva minden ruhájától a Pece-patakba dobták. A gyilkosságot követően mezítelen holtteste egy ideig a kíváncsi szemeknek kitéve temetetlenül hevert a Pece-patak partján:

„Kinek [tudniillik a fejedelemnek] felmészárolt teste annyiban is elég méltatlan gyalázattal illetett a hálátlan világtól, hogy egy hitvány kasos szekéren két tehénnel hurcoltatott Adorjánig, ahol ennek hírét vette az öreg Csáky Istvánné, aki akkoriban még neveletlen árva fiai miatt az ott való házaknál talált lenni. A nagy jeles fejedelem veszedelmén és méltatlan estén nagyon megesvén a szíve a kegyes úriasszonynak, a maga hintószekerén és lovain kísértette és küldte Ecsed várába, majd onnét vitték Nyírbátorba, ahol egy sekrestyébe tétetvén be, azután nem elébb, hanem az 1628. esztendőben, Bethlen fejedelem által azon nyírbátori templomban nagy méltóságos pompával és tisztességgel temettetett el."

Báthory Gábor holttestét tehát eléggé méltatlan körülmények között szállították Nyírbátorba, és egészen 1628-ig meg sem kapta a neki kijáró végtisztességet. Ezalatt a tizenöt esztendő alatt, amíg teste egy jelentéktelen sekrestyében hevert, szinte minden rosszat összehordtak róla, amit csak egy emberről el lehet mondani. Maga Bethlen Gábor fejedelem is számos iratával táplálta ezeket a rémhíreket, ezért tűnik olyan sajátságos fordulatnak, hogy végül tizenöt évvel a gyilkosság után mégis pompás temetést rendeztetett Báthory Gábor számára. Bethlen szerepe a merénylet kitervelésében és végrehajtásában máig is vitatott, tény azonban, hogy a nép nyelvén csak Gábris vitézként emlegetett Báthory Gábor meggyilkolása számára igen kedvező fejlemény volt, mert ezután már könnyedén foglalhatta el a fejedelmi trónt. Bethlen fejedelemsége idején Gábor húga, Báthory Anna ellen indított boszorkányperek egész sorával tette rá kezét a Báthory-család szinte minden erdélyi birtokára és vagyonára. Ezzel gyakorlatilag egy időben a Báthoryak ecsedi ágának örökösnője, Báthory Erzsébet (1560–1614) ellen azzal a váddal indított eljárást Thurzó György magyarországi nádor, hogy szadista gyilkosként leméászárolt szolgálóleányainak vérében fürdött. Erzsébetet el is ítélték, és csejtei várának egyik szobájába falazták be 1611-ben, ahol még szörnyű körülmények közepette három évet élt. Elég biztosnak tűnik, hogy Erzsébetet alaptalanul vádolták és ítélték el, a per motivációja leginkább az volt, hogy megszerezzék hatalmas birtokait. Báthory Anna erdélyi, és Báthory Erzsébet magyarországi elítélésével végleg lehanyatlott a Báthory-család szerencsecsillaga.

Fogolygyilkosság

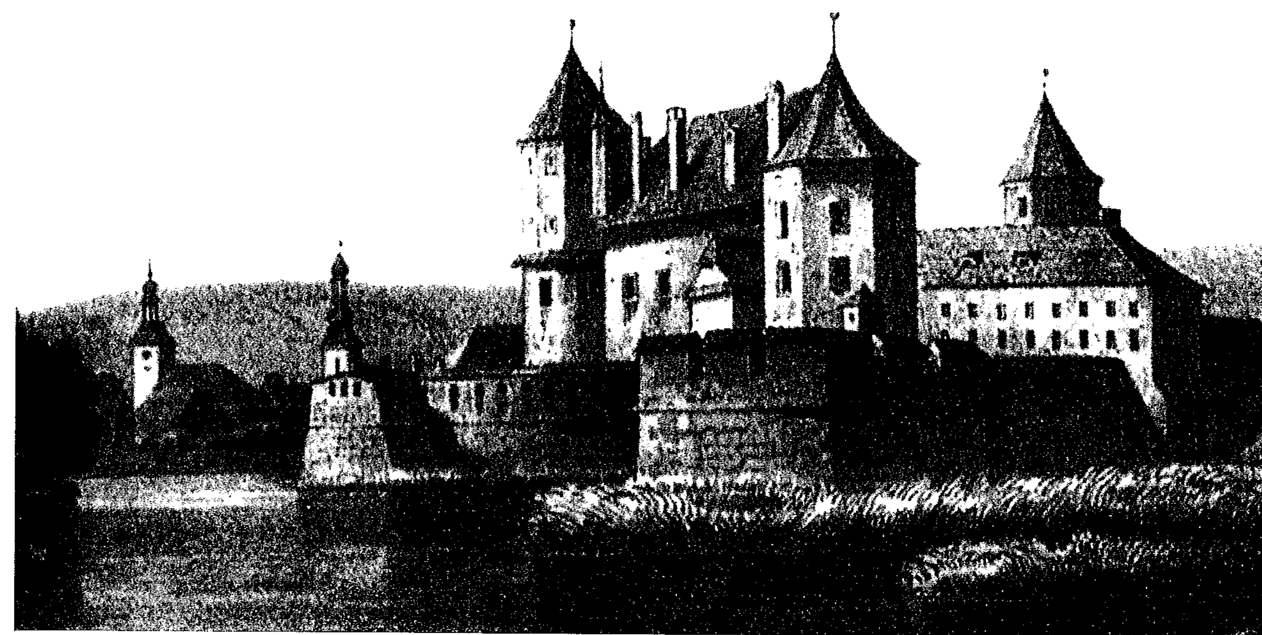
Barcsay Ákos fejedelem bukása

Az Oszmán Birodalom a XVII. század második felében egy újabb válságos időszakot élt át, amelyből a IV. Mohamed szultán (1648–1687) helyett az általa 1656-ban nagyvezírré kinevezett Köprülü Mohamed vezette ki lassanként a birodalmat. Ekkoriban történt, hogy a jeles nagyvezír figyelmeztetéseit és tiltásait semmibe véve, önnön hatalmában bizakodva II. Rákóczi György 1657-ben kalandorhadjáratot vezetett a lengyel trón megszerzésére. A súlyos vereséggel végződött hadjárat kudarcát az is tetézte, hogy az erdélyi fejedelem hazafelé menekülő seregének legnagyobb részét Köprülü Mohamed utasítására a krími tatárok szétverték, majd maradékait foglyul ejtették. Ezzel egy időben a nagyvezír utasítására a török hadak fenyegetően felvonultak Erdély déli határvidékére.

Barcsay Ákos pénzérmén

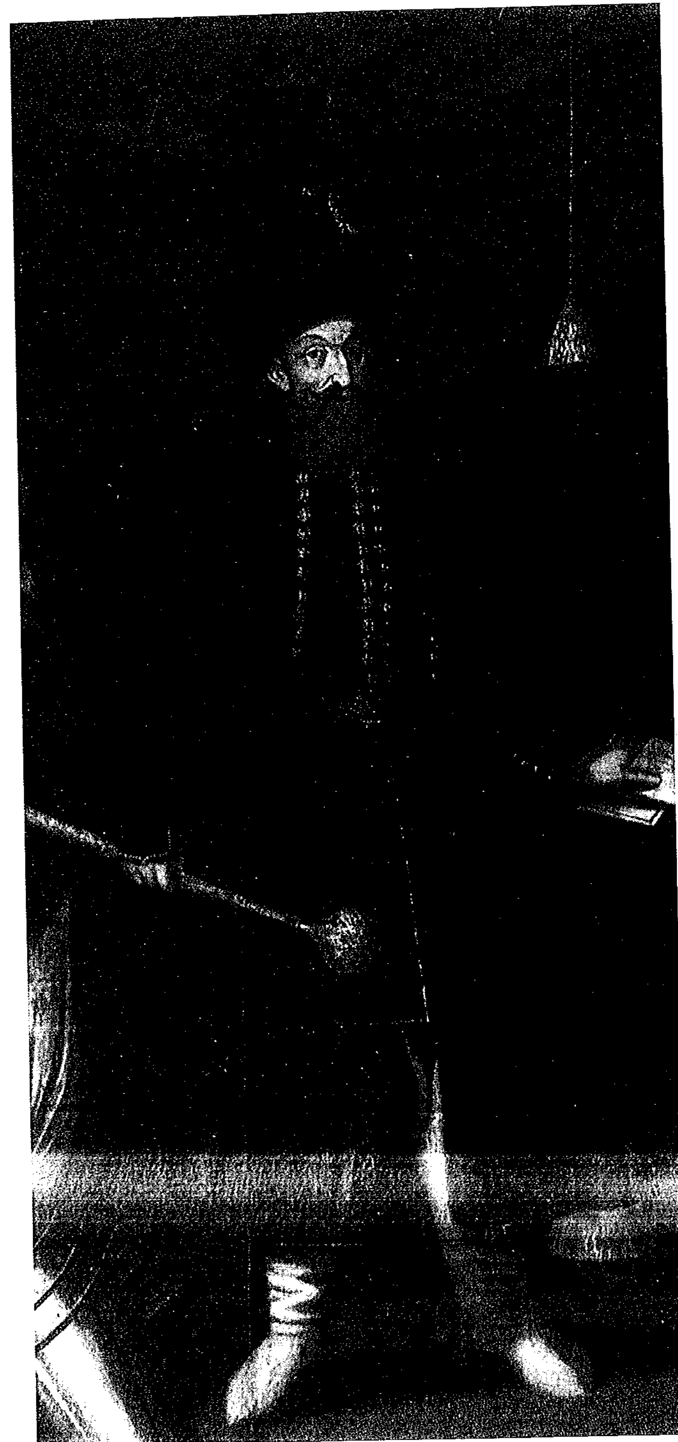
II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának, vagyis távollétének idejére Barcsay Ákost nevezte ki Erdély helytartójának. Az 1610 körül Kozmatelkén született Barcsay Ákos a gyulafehérvári fejedelmi udvarban nevelkedett. A buzgó református Barcsayt I. Rákóczi György fejedelem emelte diplomáciai szolgálatainak jutalmaként a tanácsurak sorába. 1642-ben az isztambuli udvarban, ezután a havasalföldi és a moldvai vajdánál járt követségben fejedelme megbízásából. 1643-ban már kamarásmester, 1644-től lugosi és karánsebesi bán, majd 1648-tól Hunyad vármegye főispánja lett. Barcsay volt a török portánál kieszközlője II. Rákóczi György szultáni megerősítésének, és ezért az új fejedelem legbizalmasabb, illetve leghűségesebb támaszai közé tartozott. Nem véletlen tehát, hogy lengyelországi hadjáratára elindulván éppen őt tette meg II. Rákóczi György Erdély helytartójának. Amikor 1658-ban Köpürlü Mohamed személyesen indított hadat Erdély ellen Rákóczi megbüntetésére, és seregeivel bevette Jenő várát, akkor a béke megteremtésének érdekében a rendek Barcsay Ákost küldték el a nagyvezírhez tárgyalni. Mivel korábbi diplomáciai tevékenysége miatt a nagyvezír jól ismerte és megbízhatónak tartotta őt, ezért parancsolólag ott helyben, Jenő vára alatt kinevezte Erdély új fejedelmének. Barcsay ekkor azért vállalta el a fejedelemséget, hogy a feldúlt ország békéjét és nyugalmát helyreállítsa, lelkiismeretét azonban gyötörte, hogy mindezt jótevőivel, a Rákócziakkal szemben kellett megtennie. Maga II. Rákóczi György azonban még ekkor sem volt hajlandó lemondani a fejedelmi hatalomról, a nagyvezír és Barcsay megállapodását keresztényellenesnek minősítette, és a Habsburgoktól kért segítséget. Mivel támogatást nem kapott, ezért kénytelen volt Barcsaynak átengedni Erdélyt, ugyanakkor a Partiumba vonult, ahol

A fogarasi vár

fegyverkezni kezdett. Barcsay Ákos félve attól, hogy II. Rákóczi György katonai ellenállása ismét kiváltja a törökök támadását, 1659-ben a temesvári pasához utazott, hogy kimentse magát és országát a hűtlenség vádja alól. II. Rákóczi György igen gyorsan kihasználta, hogy Barcsay elhagyta Erdélyt. Marosvásárhelyre vonult, ahol a rendeket fegyvereseinek árnyékában rávette fejedelemségének újbóli megerősítésére. Ezzel kirobbant az a háború, amelyben nemcsak a két fejedelem hadai küzdöttek egymással, hanem török és tatár hadak is folyamatosan pusztították Erdélyt. E háború során a legnagyobb veszteséget 1660-ban az egyik legfontosabb erősség, Várad eleste jelentette, amely török kézre került. 1660 májusában II. Rákóczi György életét vesztette a szászfenesi csatában, így megnyílt Barcsay Ákos előtt a lehetőség, hogy békét teremtsen. A fegyvernyugvást azonban a törököktől csak óriási hadisarc és új adók révén tudta megvásárolni, ezek miatt viszont a rendek körében rohamosan csökkenni kezdett a népszerűsége. Ebben a helyzetben tűnt föl az új fejedelmi rivális Kemény János személyében.

Az 1607-ben Bükkösdön, nagybirtokos családba született Kemény János Bethlen Gábor fejedelem udvarában nevelkedett, később I. Rákóczi György szolgálatába állt. Kiváló katonai képességeinek köszönhetően 1644-ben a Habsburgok ellen vezetett hadjárat fővezére lett, majd fejedelmi tanácsos. II. Rákóczi György uralkodása alatt a fejedelem első tanácsosaként tevékenykedett. 1657-ben II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának fővezérévé nevezte ki, kezdeti katonai sikerei után azonban vereséget szenvedett, és hazafelé tartva katonáinak jó részével együtt a tatárok fogságába esett. Innen csak hatalmas váltságdíj ellenében tudott kiszabadulni 1659-ben. A hazatért Keményt csak II. Rákóczi György halála indította önálló politikai cselekvésre. 1660-ban szembefordult Barcsay Ákos fejedelemmel, mivel úgy látta, hogy Barcsay politikájának az lesz a következménye, hogy Erdély végül török tartománnyá süllyed. Fegyverkezni kezdett, és 1660 novemberében jórészt székelyekből, illetve hajdúkból álló hadával Magyarország felől betört Erdélybe, trónkövetelőként fellépve. Miután a rendek egy jó része Kemény mellé

Kemény János

állt, Barcsay Ákos elkerülendő az újabb polgárháborút, szilveszter napján lemondott fejedelmi tisztéről. Kemény János 1661. január elsején letett fejedelmi esküjében ugyan hűséget fogadott a török portának, ám kezdettől fogva a bécsi udvar törökellenes terveihez kötötte politikáját, ezért a török porta nem volt hajlandó elismerni fejedelemségét. Barcsay lemondását és Kemény megválasztását Erdélyben sem mindenki nézte jó szemmel. Bethlen János (1613–1678) erdélyi kancellár és történetíró *Az erdélyi történelem négy könyve* című munkájában minderről ezt írta:

„Kemény János készülését és szándékát néhány nemes a segesvári országgyűlésen tudtára adta Barcsay fejedelemnek, de fivére, Barcsay Gáspár mint hazugoknak levágta orrukat és fülüket. Hűségüknek ez volt a jutalma. (...) Kemény János híre napról napra jobban elterjedt, a fejedelem Görgénybe ment, fivére, Barcsay Gáspár pedig összegyűjtötte zsoldosait (...). Kemény János elfogta Nánási kapitányt az embereivel együtt. Ebből világossá vált az ellenségeskedés. Kemény (...) az Örményesen tartózkodó Barcsay Gáspár megtámadására néhány csapattal Szentpáli János erdélyi exulánst küldte (...), rájuk mosolygott a szerencse ugyanis Barcsay Gáspár mindössze három szolgájával lepték meg a fent említett kúriában. Kevesedmagával sokak ellen harcolt, és majdnem két órán át tartó bátor ellenállás után ölték meg."

Amint az idézetből kitűnik, Kemény János Barcsay Ákos fejedelem egyik testvérének, Gáspárnak a legyőzésével és megölésével teremtett olyan fenyegető helyzetet, ami azután Barcsay Ákost a fejedelmi hatalomról való lemondásra bírta. Bethlen János így folytatta az események leírását:

„Ezen okokból indíttatván megválasztották Keményt Jánost fejedelemnek, miután bizonyos birtokokat határoztak el Barcsay fejedelem tisztességes eltartására. Az új fejedelem néhány nap múlva Régenbe hívta Barcsay fejedelmet megbeszélésre. (...) A fogarasi vár, amelynek Barcsay fejedelem testvére, Barcsay András volt, még nem adta meg magát, s türelemmel állta Kemény embereinek a hosszas ostromát (...). [Barcsay Ákos] szigorúan megparancsolta, hogy ne halassza tovább az átadást. Öccse engedelmeskedett is, miután megkapta Kemény fejedelemtől a biztonságát szavatoló, fejedelmi esküvel megerősített levelet. Átadta a várat, és elment bátyjához Görgénybe. Innen (...) bátyjával együtt vadászat ürügyén kihívatta, fogságba ejtette. Fogarasba vitette, amelynek pár nappal azelőtt az élén állt, és ott előbb megkínozták, majd felakasztották."

Barcsay Ákos fejedelem másik testvérének, Andrásnak a becsapását, majd brutális meggyilkolását Kemény János később azzal indokolta, hogy Barcsay András vele raboskodott a krími tatárok fogságában, ahol azzal a feltétellel enyhítettek a terhein, hogy ő kezességet vállalt érte. Emiatt Barcsay András esküt tett, hogy Kemény János tudta és akarata nélkül nem fog megszökni, ám esküjét megszegve mégis megszökött, amivel Keménynek, mit kezesnek a terheit megsokszorozta, ráadásul szavahihetőségét is súlyosan aláásta. A történetből az világlik ki, hogy Kemény személyes elégtételt kívánt venni ezzel a gyilkossággal Barcsay Andráson, és így nem volt köze ennek az eseménynek Barcsay Ákos fejedelem elmozdításához. Elég gyanúsnak kell tekintenünk azonban azt a tényt, hogy Barcsay András az utolsó jelentősebb támasza maradt erre az időre bátyjának, így eltávolítása Kemény hatalmának megszilárdítása miatt is kapóra jöhetett. Barcsay Ákosnak két testvére meggyilkolása után már csak egyetlen komolyabban veendő rokona maradt, annak a Budai Zsigmondnak a személyében, aki a mostohatestvére volt.

Kemény János fejedelem nemcsak a Barcsay rokonsággal számolt le, hanem mindazokkal, akik a törökök iránti barátságnak akárcsak a legcsekélyebb gyanújába is belekeveredtek. Természetesen Kemény attól is tartott, hogy Barcsay Ákos lemondott fejedelmet a török porta vele szemben ismét a pártfogásába veszi, ezért börtönbe vetette őt Görgény várában. Hamarosan egyértelművé vált azonban, hogy szultán Keményt nem hajlandó semmilyen egyezség árán sem erdélyi fejedelemnek elismerni. Ezért döntött úgy Kemény János, hogy riválisának is meg kell halnia:

„Barcsay fejedelem visszatért Görgénybe, ahol elszakították feleségétől és őrizetbe vették. (...) Kemény látván, hogy a török sereg behatolt Erdélybe, azt gondolta, hogy Barcsay fejedelemnek a börtönből való kiszabadításáért jöttek, és arról ábrándozott, hogy az Ottomán Portát kiengesztelheti azzal, ha eltávolítja [Barcsayt]. Székely étekfogó mesterét, Kövér Ferencet, és Magyarországról származó kapitányát, Váradi Jónást néhány lovassal elküldte érte (...). Azok kivitték Görgényből a fejedelmet, mintha Kővár várába akarták volna szállítani, és az úton megölték. Répa faluban parasztok temették el egyszerűen."

Néhány nap múlva, mostohatestvére Budai Zsigmond is ugyanerre a sorsra jutott. Kemény fejedelemségét a sok gyilkosság sem menthette meg, a török és tatár hadak ismét betörtek Erdélybe, majd 1661-ben Ali budai pasa Apafi Mihály személyében új fejedelmet választott. Kemény János és Apafi Mihály hadai 1662-ben Nagyszőllősnél ütköztek meg egymással, és Kemény a számára vesztesnek bizonyult csata során lezuhant lováról, menekülő katonái pedig halálra taposták. I. Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) lett a független Erdély utolsó fejedelme. Történelmi érdeme, hogy a szinte teljesen elpusztított ország számára évtizedekig nyugalmat tudott teremteni.

Túróc vármegye követei

Gyilkosságok az országgyűlésen

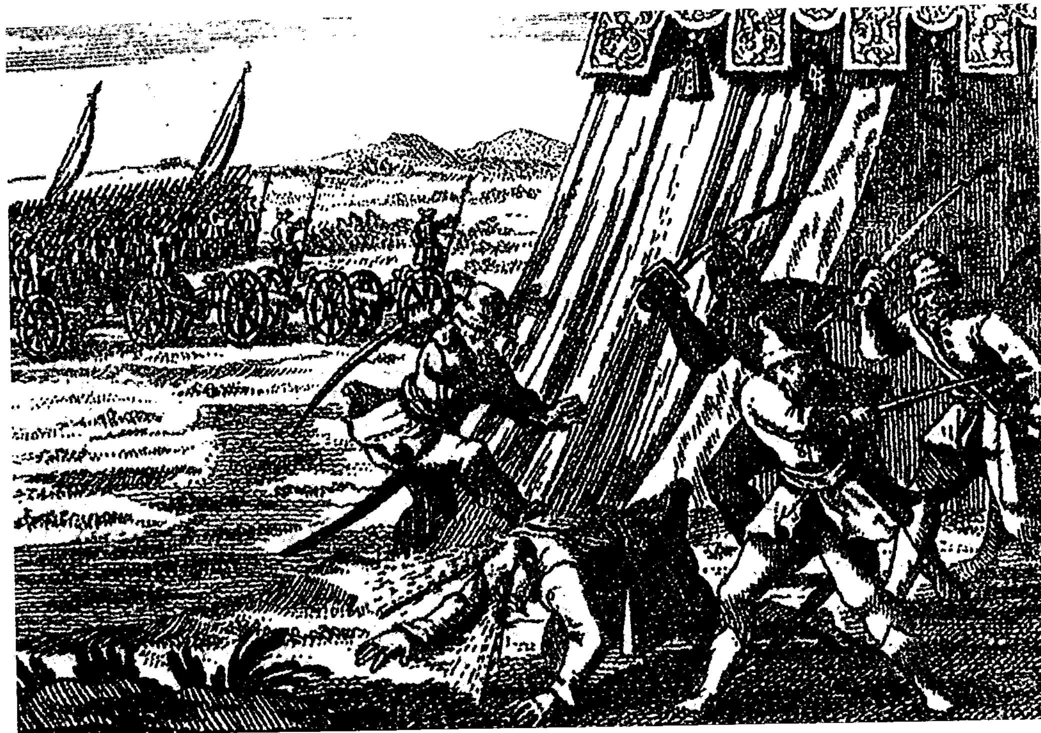
A XVII. század végén a török alóli felszabadulás örömét Magyarországon I. Lipót (1657–1705) intézkedései nagyon hamar megkeserítették. Mivel a magyarok formailag nem voltak tagjai a Szent Ligának, hiába harcoltak kitartóan a törökök ellen, a háború szinte minden terhét az ő vállukra rakta az uralkodó. Így például a bécsi haditanácsa a szövetséges hadserege eltartási költségének több mint kétharmadát a magyar parasztokra rótta ki, két új adófajta, a porció és a forspont bevezetésével. Ráadásul a császári tisztek sok helyen raboltak, zsaroltak és fosztogattak, amely miatt az erdős és mocsaras vidékek ismét megteltek bujdosókkal. A parasztok terheinek szinte elviselhetetlen mértékű növekedése mellett I. Lipót az 1687-ben összehívott országgyűlésen a magyar rendekkel elismertette a Habsburgok örökös királyságát, illetve felállíttatta azt az Újszerzeményi Bizottságot, amely a nemesektől visszaszerzett birtokaik után fegyverváltságot követelt. A török elleni harc befejezése után a bécsi udvar feleslegessé nyilvánította a korábbi végvári harcokban oly sok érdemet szerzett vitézlő rendet, kiváltságaikat megszüntették, feudális uraknak rendelték alá őket, és jobbágyi szolgáltatásokat kezdtek el követelni tőlük. A bécsi udvar intézkedései tehát szinte minden magyar társadalmi csoport érdekeit és jogait megsértették, aminek az lett a következménye, hogy az 1700-as év végén a magyar nemesség szervezkedni kezdett I. Lipót uralma ellen. Ennek a szervezkedésnek az élére II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) állt.

A lengyelországi hadjáratába belebukott II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek Báthory Zsófiával kötött házasságából mindössze egyetlen fia született 1645-ben, aki a Ferenc nevet kapta. Az erdélyi országgyűlés 1652-ben apja akaratából a még csak hétesztendős I. Rákóczi Ferencet erdélyi fejedelemmé választotta. Ténylegesen uralkodni azonban nem lett módja Erdélyben, apja katonai veresége, majd halála miatt, a címzetes erdélyi fejedelmi címet azonban egészen haláláig, 1676-ig viselte. I. Rákóczi Ferenc 1666-ban vette feleségül Zrínyi Ilonát, és a házasságukból született gyermekek közül ketten, Julianna és Ferenc érték meg a felnőttkort. I. Rákóczi Ferenc fiatalon bekövetkezett halála után a hatalmas Rákóczi-birtokok miatt ugyancsak kívánatos özvegy, Zrínyi Ilona 1682-ben a kurucok fejedelmének, Thököly Imrének nyújtotta kezét, akinek nemcsak házastársa, hanem következetes és kitartó politikai támasza is lett. A Thököly vezette kuruc felkelés veresége után II. Rákóczi Ferenc anyjával a munkácsi várba szorult, ahol meg kellett érnie az osztrákok majd három éves ostromát. Miután 1687-ben Zrínyi Ilona kénytelen volt átadni a várat, gyermekeit elszakították tőle. A Bécsbe került két Rákóczi ivadék nevelését Kolonich Lipót esztergomi érsekre bízták, aki katolikus, és a Habsburgok iránti feltétlen hűség szellemében neveltette őket. Az ifjú II. Rákóczi Ferenc számára I. Lipót választott házastársat is, a Habsburgokkal rokonságban álló Hessen-Rheinfelsi Sarolta Amália személyében, akit 1696-ban vette feleségül. Házasságukból két, György és József nevű fiúgyermek született. Minden Bécshez fűződő köteléke ellenére II. Rákóczi Ferenc nagyon hamar felismerte, hogy a Habsburgok magyarországi berendezkedése majdnem minden magyar társadalmi csoport számára elfogadhatatlan.

1697-ben kirobbant a Habsburgok elnyomásával szembeni hegyaljai felkelés, amelynek paraszti származású vezetői II. Rákóczi Ferencet kérték fel a vezérség elvállalására, ekkor azonban még kitért a megbízatás elől. Ennek a felkelésnek a leverését követő véres meg-

II. Rákóczi Ferenc

A túróci követek lekaszabolása rézmetszeten

torlások, valamint Bercsényi Miklós rábeszélése, végül cselekvésre indították, és 1700-ban a keleti vármegyék körében szervezkedni kezdett a Habsburg-uralom ellen, miközben XIV. Lajos francia királyhoz fordult segítségért. Tevékenysége azonban lelepleződött, és 1701-ben I. Lipót utasítására letartóztatták, majd a bécsújhelyi börtönbe zárták. Innen kalandos körülmények között sikerült megszöknie, és Lengyelországba menekülnie. A magyar határ közelében, Brezán várában, Sieniawski belzi palatinus birtokán talált magának menedéket. Ebben az időben az volt az elképzelése, hogy lengyel hadak segítségével indítja meg Magyarországon a Habsburg uralom elleni felkelést, amihez svéd és francia támogatást igyekezett szerezni, de eredményt nem ért el. 1703-ban viszont kirobbant a tiszaháti felkelés, amelynek vezetői felkeresték őt Brezán várában, és kérték, hogy álljon az élükre. Ennek a felkérésnek az elfogadását híres brezáni kiáltványában indokolta meg:

„Ismét felszakadnak a híres magyar nemzet sebei, a nemzet megsértett szabadságának annyiszor mostohán kezelt sebesülése, s most már az a veszély fenyeget, hogy tagjai lassú sorvadása közben az ausztriai uralkodóház végzetes uralma alatt az egészséges törzset is a végső halálos pusztulásba dönti, s azt követeli, hogy karddal vágjuk ki. Sokan megrendülten állanak, megdöbbentette őket a háborgó nemzet megújuló forrongása, a világ közben csodálkozva látja, hogy ezt a nemzetet, mely oly sok évszázadon át rendíthetetlen dicsőségben s békés nyugalomban virágozva állt, most mint ragadja magával a rohanó idő, a változás gyászos végzete: sokan viszont tévesen ítélik meg a helyzetet, s mindezt a király iránti hűtlenségnek, velünk született felforgató hajlamunknak tulajdonítják."

II. Rákóczi Ferenc 1703 júniusában érkezett meg Magyarországra, és az egyre gyorsabban növekvő hadak élére állva bontakoztatta ki Habsburg-ellenes szabadságharcát. Hamarosan seregei élén elfoglalta az egész

Tiszántúlt. Katonai sikereiben nagy szerepet játszott az is, hogy ekkoriban már zajlott Nyugaton a spanyol örökösödési háború, amelyben a Habsburgok és a francia Bourbonok küzdöttek egymás ellen a spanyol trón megszerzéséért, és így I. Lipót császári seregeinek legnagyobb része le volt kötve ebben a küzdelemben. 1704-re szinte az egész ország a Rákóczi vezette kurucok birtokába került. Ennek hatására az erdélyi rendek gyulafehérvári országgyűlése felszámolta a Habsburgok guberniumát, és II. Rákóczi Ferencet megválasztotta Erdély fejedelmének, beiktatására azonban csak jóval később, 1707-ben került sor. 1705-ben a szécsényi országgyűlésen megjelent magyar rendek Rákóczit megválasztották vezérlő fejedelmüknek, és bár itt felmerült az is, hogy magyar királlyá válasszák, ám ezt a tervet a főnemesség nagyobbik része nem pártolta. A szécsényi országgyűlés határozatainak szellemében II. Rákóczi Ferenc erélyesen törekedett a nemzeti állam és a központosított kormányzat létrehozásában, amelynek kiszélesítésében csak az országgyűlés által mellérendelt huszonnégy tagú szenátus volt képes korlátozni őt, Bercsényi Miklós vezetésével.

A következő éveket a váltakozó hadiszerencse jellemezte. Erdély például Heberville tábornok betörése nyomán egy időre ismét a Habsburgok kezére került, ám 1706-ban a felkelőknek sikerült az osztrák seregeket kiszorítaniuk, és az 1707-ben megtartott marosvásárhelyi országgyűlésen az erdélyi rendek beiktatták fejedelemségébe II. Rákóczi Ferencet. Ebben az időben a nemesség már egyre elégedetlenebb volt a vezérlő fejedelem uralmával. A hatalmas birtokokkal rendelkező II. Rákóczi Ferenc kezdetben magánvagyonából finanszírozta a szabadságharcot és a kuruc államot, tartalékainak kimerülése miatt azonban 1706-tól már kezdte elvárni a vármegyei nemességtől is, hogy időlegesen lemondva adómentességéről vállaljon anyagi terhet a háború folytatása érdekében. A vezérlő fejedelem átmeneti közteherviselésre vonatkozó elképzelései némely vármegye nemességének körében komoly felháborodást váltott ki.

Az Ónod mellett, a körömi mezőn 1707-ben lezajlott országgyűlésen megölt két Túróc vármegyei követ esetével kapcsolatban az idők folyamán többször is felvetődött már az a kérdés, hogy a gyilkosságokat hirtelen felindulásból, vagy tudatos politikai megfontolásból követték-e el. Maga II. Rákóczi Ferenc emlékiratában ezt jegyezte fel az eseményekről:

„Így tehát az összegyűlt rendektől igazságot és elégtételt kérek egy méltatlan és rágalmazó eljárásban, amelyet Túróc megye vagy annak tisztségviselői kezdeményeztek fejedelmük ellen. Bevallom, jóhiszeműen azt hittem, hogy a gyűlés elhatározza ellenük a törvényes eljárást, de amikor beszédemet befejeztem, az egész gyűlés hallgatott. (…) Így keserűségtől áthatva felháborodást éreztem, és leragadott szívem nem tudta visszafojtani a sértődést. (…) Jól látom, hogy mindazt a fáradságot, virrasztást, szenvedést, amelyet a háború kezdete óta eltűrtem, úgy tekintik, mintha csak azért viseltem volna el, hogy kincseket gyűjtsek hazám kárára. Így hát nem maradt más hátra, mint visszaadni kezükbe azt a méltóságot, amellyel engem Szécsényben felruháztak, és visszavonulni erdélyi fejedelemségembe. Ezek voltak utolsó szavaim, aztán csakugyan felkeltem, hogy elmenjek. Ekkor

A fejedelem hadizászlaja

Bercsényi fölállt, könnyekkel a szemében, mert hosszú és heves beszédem többeket könnyekre fakasztott, és így kiáltott fel: – Hogyan, ti szövetkezett rendek, hát a hálátlanság bűnébe estek a szabadítóval szemben, mintsem hogy igazságot szolgáltassatok neki rágalmazói ellen? Nem, nem mintsem ez megtörténnék, jobb, ha meghalnak a gazemberek! – Erre kardot rántott, és annak lapjával Rakovszky alispán vállára ütött. A Bercsényi mellett ülő Károlyi meg úgy vágta fejbe az alispánt, hogy az rögtön holtan esett össze. A jegyzőt is több ütés sebesítette meg. Mondhatom, indulatom e pillanatban megszűnt, és nem gondoltam egyébre, csak hogy megakadályozzam ezt a rendetlenséget. Első dolgom az volt, hogy a mögöttem álló tiszteket elküldtem, akadályozzák meg, hogy udvari hadaim megmozduljanak, és bármit ártsanak a Túróc megyei nemeseknek. Ezeknek egyike, egy rendkívül hiú és vakmerő szolgabíró lábamhoz borult, és én megvédtem. A zűrzavar ezzel véget ért, de Bercsényi, aki nálam indulatosabb volt, szónokolni kezdett: ő nem hiszi, hogy eleget tettek, mert az lenne méltó a rendekhez, ha törvényes eljárással és szabályos ítélettel állnának bosszút a vezérlő fejedelmüket ért méltatlanságért."

Ma már megállapítható, hogy egyes vármegyék ellenállása Rákóczi politikájával szemben alapvetően adóügyi, hadsereg-szervezési és gazdaságpolitikai intézkedései nyomán alakultak ki. Az elégedetlenkedő nemesek elsősorban az ellen tiltakoztak, hogy a nemesi szabadságjogokat megsértve új terheket szabjanak ki rájuk, rádásul azt is kifogásolták, hogy az új terheket nincsen joga a fejedelemnek egyedül kirónia, mert ezt csak az országgyűlés hozzájárulásával tehetné meg. II. Rákóczi Ferenc és hívei felismerték a veszélyt az egyre terebélyesedő vármegyei elégedetlenségben, és ezért hívták öszsze 1707-ben az országgyűlést Ónodra. A fejedelemmel szembeni széleskörű ellenzéki akciót Túróc vármegye követei szervezték meg, és a többi vármegyéhez megküldött körlevelükben arra a megállapításra jutottak, hogy Rákóczi rendeletei sértik az ország törvényeit és szabadságait. Az Ónod mellett megkezdődött országgyűlésen Túróc vármegye követei elég elszántan arra készülődtek, hogy megakadályozzák Rákóczi javaslatát a közteherviselés bevezetésére, amely sértette a nemesség állami adók megfizetésétől való mentességét, kiváltságát. A két Túróc megyei követ, Rakovszky Menyhért alispán, és Okolcsányi Kristóf főjegyző a fejedelem előtt fejtette ki ellenvéleményét, a vita azonban elmérgesedett, és szavaikkal megsértették II. Rákóczi Ferencet. A fejedelem elégtételt követelt a sértő szavakért, és hívei ekkor felszólítva érezvén magukat, rátámadtak a két Túróc megyei követre, majd kardjaikkal ott helyben összekaszabolták őket. Csak a vezérlő fejedelem lélekjelenlétének volt köszönhető, hogy Túróc többi jelenlévő nemesét nem mészárolták le.

Túróc vármegye követeinek meggyilkolása megfélemlítette mindazon vármegyék követeit, akik egyébként velük értettek egyet, ennek köszönhetően néhány nappal később az országgyűlés megszavazta a közteherviselést, valamint az árulónak és szószegőnek minősített Habsburg-ház trónfosztását is. Mindez azonban hoszszabb távon azzal a következménnyel járt, hogy a magyar nemesség egyre nagyobb hányada árulta el II. Rákóczi Ferenc táborát, és állt át az új Habsburg uralkodó, I. József (1705–1711) oldalára. A belső meghasonlás, és a beígért külföldi támogatások elmaradása miatt Rákóczi szabadságharca gyors hanyatlásnak indult, és 1711-ben kiindulópontjára, a tiszántúli területekre szorult vissza. II. Rákóczi Ferenc még ekkor sem adta fel törekvéseit. Lengyelországba ment, hogy elnyerje a svédek és az oroszok támogatását Magyarország, illetve Erdély függetlenségének ügyében. Távollétében viszont Károlyi Sándor kuruc főparancsnok a rendek többségének támogatását bírva Szatmáron békét kötött a Habsburgokkal. A vereségbe és a békébe belenyugodni nem tudó vezérlő fejedelem néhány megmaradt hívével törökországi emigrációba kényszerült. II. Rákóczi Ferenc számkivetve hunyt el 1735-ben a Márvány-tenger partján fekvő Rodostóban.

A halál, mint megoldás?

A modern magyar állam megszületése hosszú, és számos buktatóval jellemezhető folyamatként írható le. Mindez rengeteg politikai és társadalmi konfliktussal járt együtt. Ezek következményeként a korábbi politikai leszámolásokhoz képest újabb szempontok, tényezők jelentek meg a politikai gyilkosságok arzenáljában. Ezek közül is az egyik legfontosabbá az ideák, a konkrét személyektől függetlenül megjelent politikai eszmék és hitek váltak. Ezen ideák veszélyességét követőiknek a saját eszméjük egyetlen üdvözítő voltában, kizárólagosságába vetett hitükben, fanatizmusukban adta.

Míg a XVIII. és XIX. század a francia forradalom által érvényre juttatott szabadság és egyenlőség eszméjét állította szembe a konzervatív dinasztikus államhatalmi berendezkedésekkel, addig a XX. század eszméi közül radikálisnak, szélsőségesnek, és következményeiben szörnyűnek bizonyult ideái az egyén jogait vonták kétségbe, illetve tartották különböző mértékben korlátozhatónak elvont nemzetinek és társadalminak vélt célok jegyében. A XIX. század második felének és a XX. század szinte egészének fanatikusi dühe vezethetett az emberi történelem legnagyobb és legkíméletlenebb vérengzéseihez, gyilkosságaihoz. Ennek tanulságait máig nem sikerült teljes mértékben belátnunk és feldolgoznunk.

„Az istenért és a felebaráti szeretetért"

Lamberg Ferenc felkoncolása

Egész Európát egy olyan forradalmi hullám öntötte el 1848-ban, ami a feudális eredetű régi kiváltságok szinte egész rendszerét elsöpörte, és a dinasztikus birodalmakat megrendítve a polgári nemzetállamok megteremtésének igényét hozta felszínre. A párizsi és bécsi forradalmak hírére a pesti radikális ifjak vezetésével 1848. március 15-én Pesten is kitört a forradalom, és ezek hatására a korábbi aggályokat félretéve a pozsonyi országgyűlés rendjei – törvények egész sorát megalkotva – lebontották a korábbi, végképp elaggott feudális rendszert, illetve megteremtették a polgári átalakulás feltételeit. Az uralkodó, V. Ferdinánd (1835–1848) egész birodalmának forrongó hangulatát tehetetlenül szemlélve szentesíteni volt kénytelen ezeket az úgynevezett áprilisi törvényeket, és ez a polgári forradalom győzelmét jelentette Magyarországon. Az új törvények szellemében megalakulhatott az ország első felelős magyar kormánya Batthyány Lajos gróf vezetésével. A régi rend hívei azonban elég hamar magukra találtak, és V. Ferdinánd udvara igyekezett minden eszközzel megakadályozni a magyar függetlenedési törekvéseket, valamint a már szentesített törvények jó részét is vissza akarták vonni. Mindehhez a magyarországi nemzetiségek elégedetlenségét használták fel elsősorban, mivel ők az egyenjogúsítási igényeikhez a bécsi udvartól vártak segítséget, és e támogatásban bizakodva nem akarták elismerni az első magyar kormány fennhatóságát maguk felett. Elsőként a délvidéki szerbek nyúltak fegyverhez, majd hamarosan Horvátországban a báni jogkört elbitorló Jellasics József katonai készülődése tette nyilvánvalóvá, hogy a forradalom eredményeinek megvédése érdekében a fegyveres harc egyre inkább elkerülhetetlen.

Jellasics seregei császári zászlók alatt 1848. szeptember 11-én lépték át a Dráva folyót, és kezdték meg hadműveleteiket a magyar kormány és az új berendezkedés megdöntésére. Ugyanezen a napon a bécsi udvarral már korábban megkezdett tárgyalások kudarca miatt lemondott a Batthyány-kormány, és az így kialakult alkotmányos válságot csak azzal sikerült megoldani, hogy Habsburg István nádor szeptember 12-én megbízta Batthyány Lajost a végrehajtói hatalom ideiglenes gyakorlásával. Batthyány azt is elérte, hogy István nádor vállalja el a magyar sereg főparancsnokságát, majd szeptember 17-re összeállította az új magyar kormány névsorát, és azt megerősítésre felterjesztette V. Ferdinándnak. Az uralkodói megerősítés azt jelentette vol-

Lamberg Ferenc portréja

na, hogy Magyarország törvényesen tud szembeszállni Jellasics hadaival. A bécsi udvar válaszára várva a nádor megpróbált tárgyalásokba bocsátkozni a horvát bánnal, aki azonban kitért ez elől. István nádornak fel kellett ismernie, hogy Jellasics ezt a sértő magatartást csak a bécsi udvar tudtával és támogatásával engedheti meg magának, ezért Bécsbe utazott, ahol minden tisztéről lemondott. V. Ferdinánd a nádor lemondását követően a Pesten tartózkodó Mailáth György országbírót nevezte ki Magyarország királyi helytartójává, elutasította Batthyánynak az új kormány megalakítására vonatkozó feltételeit, és helyette Vay Miklóst bízta meg egy újabb kormány megalakításával, majd gróf Lamberg Ferenc altábornagyot pedig kinevezte az összes magyarországi haderő főparancsnokának.

Az ősi Lamberg família egyik ága német földről érkezett Magyarországra, ahol azután szolgálataikért Mária Teréziától nyertek a Vértes hegység lankáin jelentős kiterjedésű birtokot. Lamberg Ferenc már a családi birtokok központjában, Móron született 1791-ben, ugyanabban az esztendőben, amikor apja II. Józseftől honfiúsítást kapott, ami azt jelentette, hogy a magyar főurak sorába emelkedhetett. Az ifjú Lamberg a napóleoni háborúk idején, 1810-ben lépett katonai pályára, a tiszti ranglétrán azonban csak az 1820-as évektől kezdve emelkedett egyre gyorsabban. 1823-ban őrnagy, 1827-ben alezredes, 1829-ben ezredes, 1834-ben vezérőrnagy, míg 1842-ben altábornagy lett. A Habsburg-ház iránti feltétlen hűségéről ismert Lamberget a forradalom napjaiban a pozsonyi hadosztály élére állították, és éppen ezt a tisztet töltötte be, amikor 1848. szeptember 25-én V. Ferdinánd kinevezte őt Magyarország katonai főparancsnokának. Batthyány Lajos azt hitte, hogy Lamberg a Székesfehérvár környékén állomásozó táborba fog menni azzal a céllal, hogy rábírja Jellasicsot az ország elhagyására, ezért szeptember 27-én maga is útra kelt a magyar táborba, ahol azonban meglepődve kellett tapasztalnia, hogy Lamberg nem tartózkodik ott. Közben Batthyány elutazása és

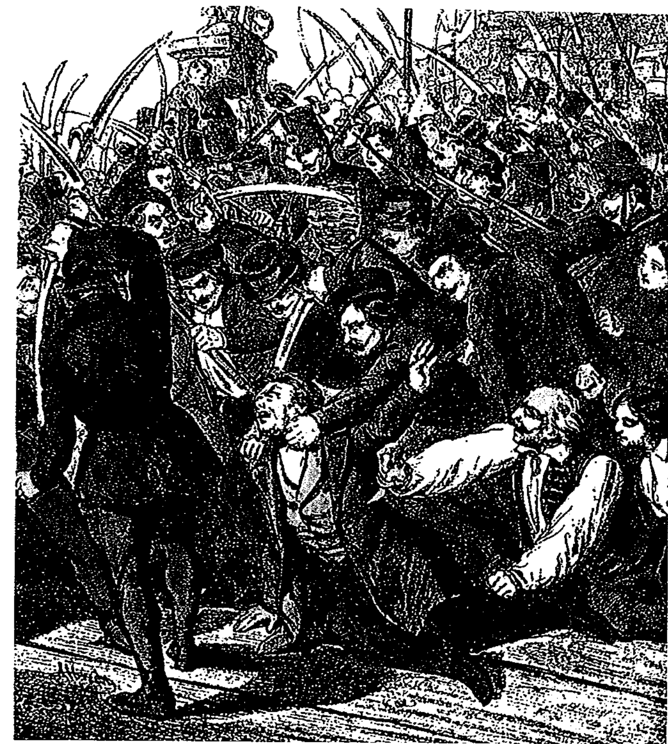
Kossuth Lajos toborzóbeszédet mond

Lamberg miniszterelnöki ellenjegyzés nélkül történt kinevezése gyanakvóvá tette a magyar ellenzéket, mert attól tartottak, hogy Lamberg Ferenc együtt fog működni Jellasiccsal a magyar önállóság felszámolásának érdekében. Ezért Kossuth Lajos indítványára az országgyűlés tagjai az ellenjegyzés nélküli kinevezés törvénytelenségére hivatkozva érvénytelennek nyilvánították Lamberg megbízatását, és megtiltották a magyarországi haderőknek, hogy engedelmeskedjenek neki.

Szeptember 28-án mindenki megdöbbenésére Lamberg Ferenc Pestre érkezett. Jövetelének híre futótűzként terjedt el a városban. Váratlan feltűnése gyanakvást váltott ki, és számos találgatásra szolgáltatott okot. Mivel Pesten nem tartózkodott sorkatonaság, és ezért érthetetlen volt, hogy miért nem a magyar katonai táborba utazott. Lamberg délelőtt érkezett meg Pozsonyból, és a budai Fortuna fogadóban szállt meg. Jövetelének célját a magyar politikusok közül hivatalosan senkivel sem közölte, délben azonban felkereste Hrabovszky János altábornagyot, Magyarország hadparancsnokát, akit tájékoztatott küldetésének részleteiről. Innen Hrabovszky segédtisztje, Blasovits Károly őrnagy kísérte el Lamberget Mailáth György országbíró Hatvan utcai lakására. Lamberg és Mailáth megbeszélésének részleteiről kevés információ került napvilágra, mindenesetre az elég biztosnak látszik, hogy Mailáth azt tanácsolta Lambergnek, hogy utazzon Batthyány után a magyar táborba. A Hrabovszkyval történt találkozása eközben ismertté vált a pestiek körében, amely miatt egyre nagyobb és dühösebb néptömeg kezdte járni az utcákat, azzal a céllal, hogy Lambergre rátaláljanak, és kérdőre vonják szándékai felől. Mailáth és Lamberg tárgyalása a királyi biztos szempontjából eredménytelenül zárult, mivel Mailáth közölte vele, hogy nem vállalja el a király magyarországi helytartójának tisztét.

Lamberg a tárgyalást követően kocsijával visszaindult Budára, és el is jutott egészen a budai hídfőig, ahol azonban az őt kereső tömeg felismerte. A felbőszült emberek kiráncigálták Lamberget a kocsijából, ám a hídfőnél lévő nemzetőrség parancsnoka ki tudta még menekíteni őt az őrség épületébe. Mivel ekkor a tömeg az őrbódé megostromlására készült, ezért az őrparancsnok úgy döntött, hogy Lamberget Pestre kísérteti, és

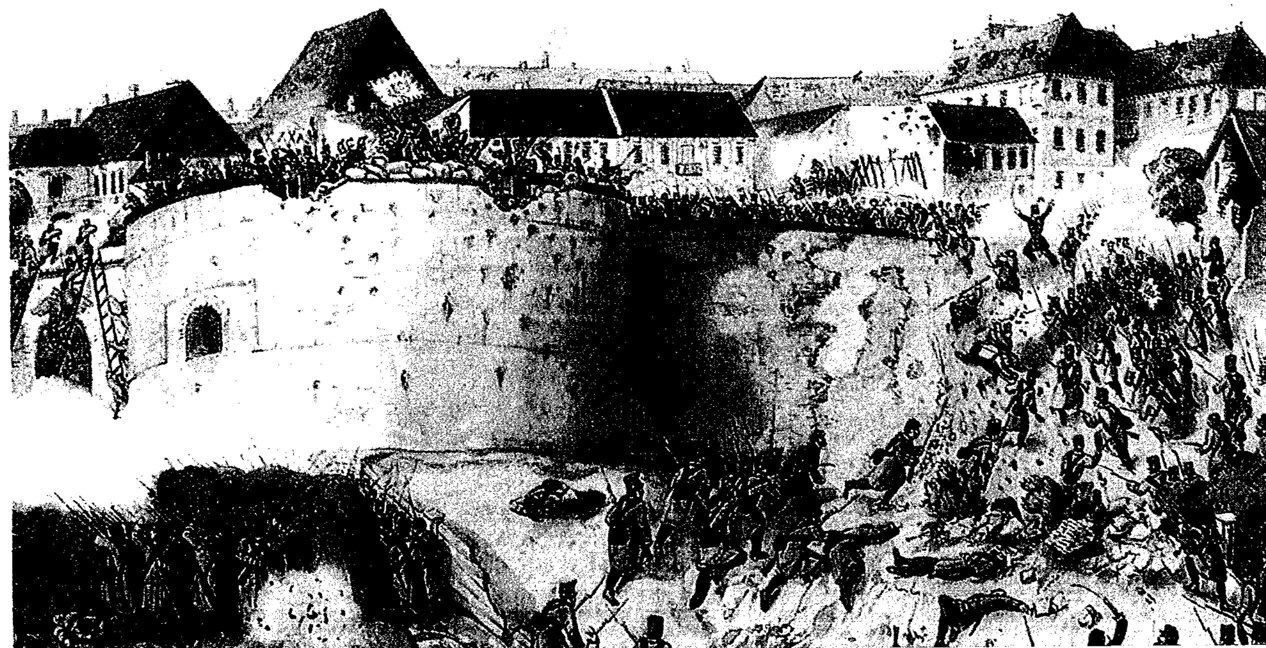

Lamberg meggyilkolása

ott a nemzetgyűlés oltalma alá helyezteti. Szerencsésen el is indultak Pestre, ám csak a híd közepéig jutottak el, amikor egy újabb, szembejövő tömeggel találkoztak össze. Pillanatok alatt verekedés kerekedett a kíséret és a tömeg néhány haragos tagja között, miközben egyre többen és egyre hangosabban kezdték el követelni Lamberg halálát. A tömegből néhányan kaszákkal hadonásztak, és meg is sebesítették alkalmi fegyverükkel az altábornagyot, Lamberg pedig tehetetlenül így könyörgött:

„Az istenért és a felebaráti szeretetért, hagyjatok békén, én senkit se bántottam."

A tömegben azonban ott volt a harmincnegyedik gyalogezrednek egy olyan katonája, akit állítólag néhány évvel korábban fegyelemsértés miatt megbotoztatott, és ez a katona szuronyával átdöfte a könyörgő Lamberget. Ettől felbátorodva Kolosy György joghallgató a kezében lévő karddal az altábornagy fejére sújtott. A kifröcs-

Buda visszafoglalása

csenő vér látványától az amúgy is bősz tömeg teljesen megvadult, és egyre többen döfték bele fegyverüket a haláltusáját vívó Lambergbe. Az agyonszurkált holttestet ezután egészen a Károly kaszárnyáig hurcolták, ahol egy lámpavasra akarták felakasztani, de ezt már a nemzetőrség meg tudta akadályozni. A nemzetgyűlés tagjai hamarosan értesültek Lamberg haláláról, és elítélték azt. A veszélyes helyzetben futárt menesztettek Batthyányhoz, arra kérvén őt, hogy azonnal térjen vissza Pestre. Batthyány azonban úgy döntött, hogy inkább a már halott Lamberg nevében az ellenség táborába siet, és megpróbálja Jellasicsot a hadműveletek leállítására rábírni. Csakhogy Lamberg meggyilkolása a bécsi udvarnak és Jellasicsnak egyaránt kapóra jött, mert jogalapot biztosított a Magyarország elleni nyílt fellépésre. Másnap, szeptember 29-én a Velencei-tó közelében, Pákozd és Sukoró között indított támadást Jellasics a magyar haderő ellen, de vereséget szenvedett, és emiatt fegyverszünetet kért, majd Bécs irányába kezdett menekülni. A pákozdi csata elvágta a magyar és osztrák tárgyalások minden további lehetséges fonalát. A szabadságharc kitörése miatt Battyány egyértelmű helyzetet kívánt teremteni, ezért október 2-án Bécsbe utazott, ahol végleg beadta a lemondását. A bécsi udvar sem taktikázott tovább, hanem október 3-án V. Ferdinánd nyílt parancsot adott ki, amelyben Jellasicsot nevezték ki Magyarország teljhatalmú biztosává:

„Mély fájdalommal és megütközéssel tapasztalván, hogy a képviselőház Kossuth Lajos és társai által nagy törvénytelenségekre magát rávenni hagyta, sőt több törvénytelen végzéseit, királyi akaratunk ellenére végrehajtotta (...), ezennel rendelünk és végrehajtásul parancsolunk: 1. Az országgyűlést ezennel feloszlatjuk, úgy hogy (...) üléseit azonnal berekeszteni köteles. (...) 5. Horvát, Tót és Dalmát országok bánja, Báró Jellacsics József, mint királyi felségünk teljhatalmú biztosa küldetik ki, mind azt, amit rendelend, intézend, végezend és parancsoland, királyi hatalmunk szerint rendeltetnek (...)."

„Jól tudom, ki tüzelte ezt fel"

Gyilkossági kísérlet Bem József ellen

A magyar és a lengyel történelem a több mint egy évezredes szomszédság okán megszámlálhatatlan szállal kapcsolódik össze. A két nép lelki rokonságának kialakulásában a történelmi viszontagságok hasonlósága igen nagy szerepet játszott. A sok kapcsolódási pont közül az egyik legfontosabb és legérdekesebb Bem József személye.

Lengyelország a XVIII. században már nem volt képes a felemelkedő és terjeszkedni kívánó szomszédos országokkal szemben hatékonyan megvédelmezni magát. E hanyatlást kihasználva Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom 1772-ben jelentős területeket szakított el az országtól, ezt nevezték Lengyelország első felosztásának. A továbbra is fenyegetett ország nemesei a belső anarchia felszámolása érdekében egy új alkotmányt fogadtak el 1791-ben, ez a lépés azonban már elkésett, mert 1793-ban a szomszédos hatalmak másodszor is felosztották az országot. Ez ellen Tadeusz Kosciuszko vezetésével szabadságharc robbant ki, de a lengyeleknek nem volt esélyük a túlerővel szemben. A vérbe fojtott szabadságharcot követően, 1795-ben harmadszor, immár végleg felosztották Lengyelországot, megszüntetve ezzel Európa egyik legnagyobb múltú államát.

A francia polgári forradalmat követően hatalomra került Napóleon császár (1804–1815) – háborúba szállva minden európai nagyhatalommal – legyőzve az osztrákokat és a poroszokat egy időre visszaadta a lengyelek szabadságát. Az 1807-ben létrehozott Varsói Nagyhercegség megteremtésében és igazgatásában számos lengyel szabadságharcos vett részt Napóleon oldalán. Ezek közé tartozott az osztrák fennhatóság alá került Tarnówban, 1794-ben született Bem József is, aki még szinte gyermekfejjel kezdte meg katonai pályafutását a varsói hercegség haderejében, a napóleoni háborúk utolsó időszakában. 1809-ben elvégezte a krakkói tüzériskolát, majd 1810-ben alhadnagyi kinevezést kapott. 1812-ben már főhadnagyi rangban csatlakozott Napóleon Oroszország ellen indított hadjáratához. 1813-ban megvált a katonai szolgálattól és a varsói tüzériskola tanára lett. Napóleon és a Varsói Nagyhercegség bukása után az idegen uralom ellen szervezkedők táborához csatlakozott. Ezért 1822-ben letartóztatták és egy év büntetőszolgálatra ítélték. 1826-ban ismét megvált a hadseregtől, és egy ideig műszaki tanulmányokkal foglalkozott.

Bem József

I. Miklós orosz cár (1825–1855) minden eszközzel igyekezett megsemmisíteni az uralma alá tartozó lengyelek jogait. Ennek következményeként 1830-ban egy újabb lengyel szabadságharc robbant ki. Az ekkor Varsóba összehívott lengyel országgyűlés letaszította a Romanovokat a trónról, ám a hősiesen harcoló lengyel hadsereg nem bírt az oroszok nyomasztó fölényével. E háború során vált igazán ismertté az oroszokkal szembeszálló lengyel katonai haderő megszervezésében és irányításában nagy érdemeket szerzett Bem József neve. A szabadságharc 1831-ben bekövetkezett leverése után Bem emigrációba kényszerült, és a lengyel függetlenség propagálása érdekében beutazta Nyugat-Európát. A nyugati lengyel emigráció megosztott volt, belső ellentétek gyötörték, mert egy úgynevezett arisztokratikus, illetve demokratikus szárnyra bomlottak. Bem Józsefet sokan az arisztokratikus szárny képviselőjének tartották, mert az önállóság megteremtése után egy erős és központosított lengyel állam megteremtésének híve volt. Jó kapcsolatai voltak a legfelső körökkel nyugaton is, ez tovább erősítette azt a nézetet, hogy az arisztokratikus megoldás híve. Bem 1832-ben lengyel légiót akart szervezni Portugáliában az alkotmányosságért küzdő Dom Pedro oldalán, ám ezt a tervet a lengyel emigránsok többsége végül megakadályozta. Ez a kudarc végképp kiélezte Bem és egy bizonyos lengyel emigráns kör ellentétét, amelyben a személyes ellenszenveknek is nagy szerep jutott.

Josip Jellasics horvát bán 1848. szeptemberi támadása és a magyar önvédelem megszervezése számos lengyel emigránst vonzott Magyarországra, mert leghőbb vágyuk az volt, hogy a hazájuk felosztásában résztvevő, és egy részét Galícia tartomány néven birtokló Habsburgok ellen harcolhassanak. Bem József ez év tavaszán Párizsban megpróbálta a politikusokat rávenni a lengyel ügy támogatására, majd ennek sikertelenségét belátva Magyarországra indult. Október 6-án azonban kitört a második bécsi forradalom, és az éppen odaért Bem elvállalta az ottani mozgó nemzetőrség parancsnokságát. Ebben a minőségében abban reménykedett, hogy az osztrák forradalmi erőket sikerül egyesítenie a magyar szabadságharc haderejével. A császári haderővel szemben nem tudták azonban megvédelmezni a várost, ezért a vereséget követően, november 3-án Pozsonyba ment, ahol felajánlotta Kossuth Lajosnak a katonai szolgálatait. Kossuthnak eleinte az volt a terve, hogy Bem Józsefet fogja a megszervezendő lengyel légió élére állítani, ez ellen azonban Józef Wysocki és Józef Dzierkowski vezetésével a Magyarországon már itt tartózkodó lengyel emigránsok egy jó része hevesen tiltakozott. Bemet ugyanis jellemtelennek tartották, hibájául rótták fel a portugáliai sikertelen kalandot, valamint azt, hogy arisztokratikus nézeteket vall. Miután Bem értesült Wysocki és Dzierkowski ellene irányuló agitációjáról, úgy ítélte meg a helyzetet, hogy e belső ellentétek miatt nem tanácsos egy önálló lengyel légiót létrehozni a magyar haderőn belül, és ezt a nézetét Kossuthtal is közölte. A lengyel légió ügyében szintén sokat tevékenykedő Julius Falkowski megpróbálta az ügyükre olyannyira veszélyes belviszályt elsimítani, ezért rábeszélte Bemet, hogy tárgyaljon Wysockival és Dzierkowskival. Ezen a találkozón Bem kifejtette, hogy eredeti elképzelései ellenére azért ellenezte mégis a lengyel légió felállítását, mert:

„...nehogy a magyar sereg szervezésénél szakadás és fejetlenség álljon elő, nehogy idejekorán a magyarok ellen vonassék az orosz, s végül, nehogy a szlávok gyűlöletét vonják a lengyelek magukra, akiket oly sok éven át megnyerni igyekeztek, s akiket éppen a magyarokkal való kibékülésre kellene rávennünk."

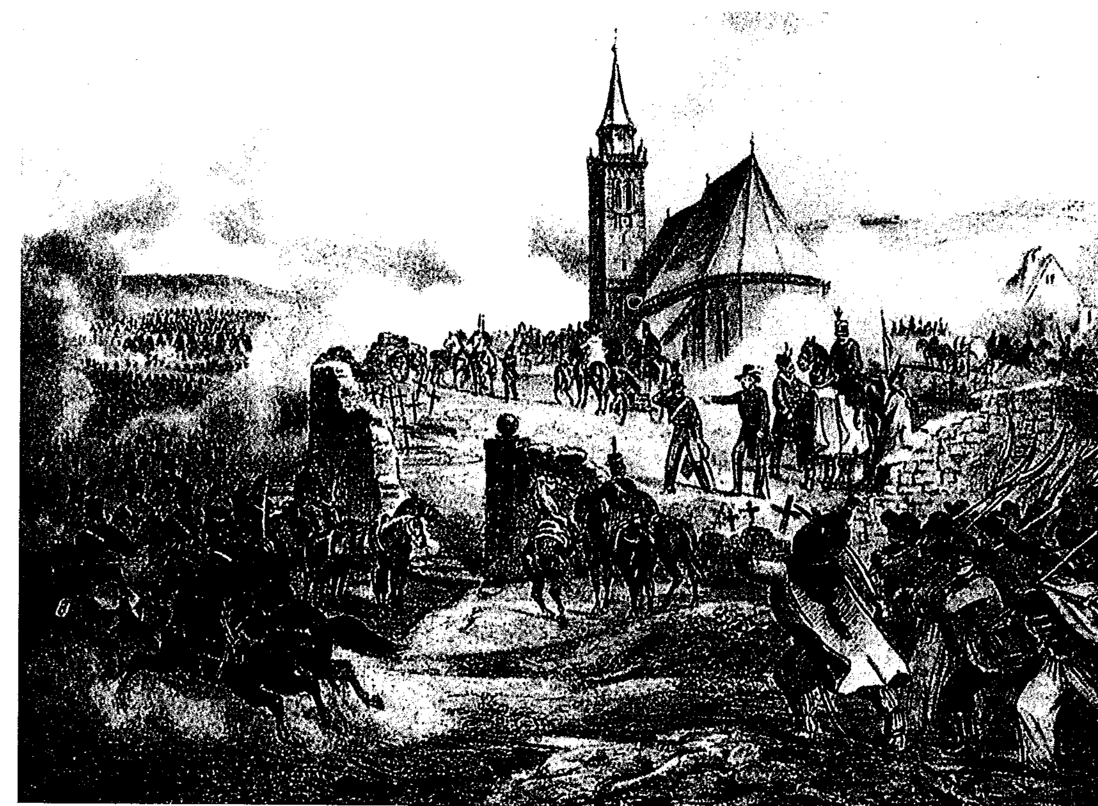
Bem szavaiból kitűnik, hogy szándéka szerint a lengyeleknek kellett volna a magyarok ellen uszított szláv népeket megbékítenie, és a közös ellenség, a Habsburg-dinasztia ellen összefognia. Úgy tűnt, hogy ebben vitapartnerei is egyet tudnak érteni, ám a tárgyalás végén Wysocki a portugáliai lengyel légió ügyével ismét előhozakodva az engedékenységre hajlamos Bemet vérig sértette, amit már nem tudott szó nélkül hagyni:

„Úgy! Protestálni, gyalázkodni, az érdem hírnevét bemocskolni: gyönyörű egy foglalatosság! Protestáljatok tehát és gyalázkodjatok – veletek többé nincs dolgom – távozzatok!"

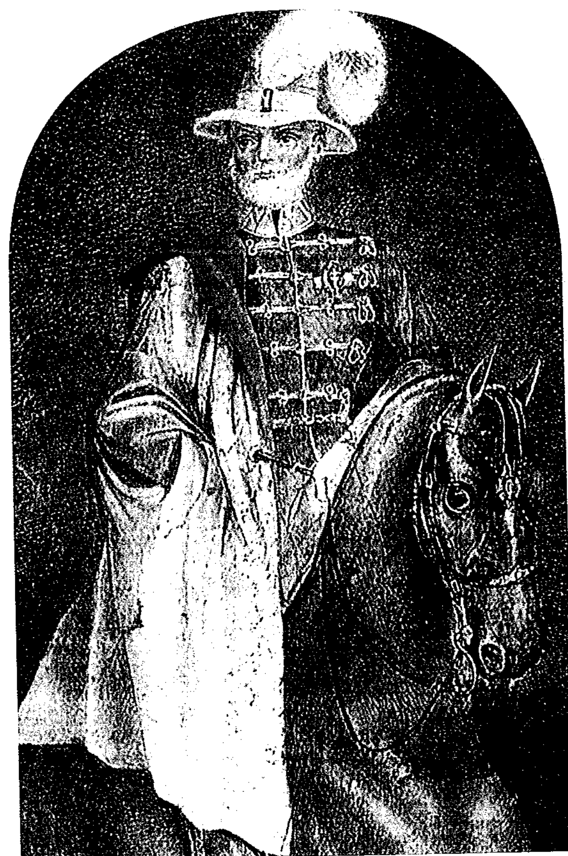
A tárgyalásról távozó Wysocki másnap egy felhevült, súlyosan gyalázkodó beszédet mondott Bem ellen a lengyel fiatalok körében, aminek hatására az ifjak egyike, Ksawery Kolodziejski Bem Józsefnek az István fogadóban lévő szállására vette útját. Mindez 1848. november 10-én történt. Kolodziejski bekopogtatott a fogadó egyik első emeleti ajtaján, és amikor a tábornok ajtót nyitott ezt kérdezte: *„Bem tábornokhoz van szerencsém?"* Miután igen választ kapott, a zsebéből egy pisztolyt rántott elő, és közvetlen közelről Bem arcába lőtt. A lövés zajára Bem segédtisztje, Wladyslaw Jordan nyomban ott termett, és kivont karddal rontott rá a merénylőre. Bem József, akinek az állkapcsában akadt el a golyó, időközben felocsúdott a meglepetéséből, illetve a pillanatnyi fájdalomból, és megakadályozta segédtisztjét abban, hogy használja fegyverét a merénylő ellen. Ugyanakkor a még fiatalkorú Kolodziejskit is megakadályozta a menekülésben. Galléron ragadta, és a zajra előkerült hotelszolgát ezekkel a szavakkal utasította arra, hogy kihívja a rendőrséget:

„Jól tudom, ki tüzelte ezt fel, de a bíróságnak is meg kell azt állapítania."

Kolodziejskit el is vitte a rendőrség, és a nagy megdöbbenést keltett merénylet miatt Kossuth utasítást adott arra, hogy a merénylőt állítsák rögtönítélő bíróság elé. Fiatal kora miatt Kolodziejski végül mégsem rögtönítélő, hanem rendes bíróság elé került, amely azután egy év börtönbüntetésre ítélte a vádlottat. A merényletre feltüzelő Wysockinak Bem reményei ellenére semmi bántódása sem esett, sőt november 18-án Kossuth kinevezte őt őrnagyi rangban a magyar–lengyel csapat élére is. Kolodziejski 1849 májusában megszökött börtönéből, Miskolcra ment, ahol Ksawrey Bognarski álnéven beállt a magyar szabadságharcot védelmező lengyel légióba. A háború végén már őrmesteri rangot is szerzett,

Nagyszeben bevétele

Bem tábornoki egyenruhában

majd a szabadságharc leverését követően Törökországba emigrált. Török földön, a vidini emigránstáborban még egyszer találkozott Bemmel, aki nagylelkűen megbocsátott neki. Kolodziejski Angliába távozott a törökországi emigrációból, későbbi sorsát már homály fedi.

A merénylet okozta sokkból és fájdalomból Bem József nagyon hamar felépült, miután állkapcsából a golyót kioperálták. Kossuth Lajos 1848. december 1-jén kinevezte őt az erdélyi hadak főparancsnokának. Czetz János (1822–1904) későbbi honvédtábornok Bem Erdélybe való megérkezéséről ezt írta az 1850-ben Hamburg városában kinyomtatott emlékiratában:

„A [megérkezése utáni] következő reggelen Bem szemlét tartott, s a jelentéstételeknél az egybegyűlt tisztikarának csak ezt a pár szót mondotta: Uraim! A kormány engem e hadsereg teljhatalmú főparancsnokává nevezett ki. Feltétlen engedelmességet követelek Önöktől. Aki nem engedelmeskedik, azt agyonlövetem. De tudok jutalmazni is. Ez a néhány szó jellemzi a valósághoz leghűbben az öreg hadvezért úgy, ahogyan alantasai előtt bemutatkozott: kérlelhetetlen szigor, pártatlanság, keménység a büntetésben, ugyanakkor nagylelkűség az érdem jutalmazásában, távol minden bosszúvágytól, s az önzés legcsekélyebb árnyékától is menten (...)"

A hadvezéri képességeit megcsillogtató Bem alig három hónap alatt kiűzte Erdélyből a császári hadakat, és ezzel a fényes győzelmével hátországot tudott biztosítani a magyar szabadságharc további folytatásához. A magyar országgyűlés hálája jeléül 1849. március 23-án altábornaggyá léptette elő. Nem sokkal ezután az Erdélyre tört mintegy hetvenezres cári intervenciós haderővel vette fel a küzdelmet, de végül július 31-én a Segesvár közelében húzódó mezőn súlyos vereséget szenvedett. Augusztus elején a Délvidékre visszaszorult magyar erők főparancsnokává Kossuth kormányzó-elnökként Bem Józsefet nevezte ki, aki augusztus 9-én csatát vállalt Temesvárnál az ellenséggel. Az itt csatát vesztett és súlyosan megsebesült Bem ezután már tehetetlenül volt kénytelen szemlélni a magyar szabadságharc tragikus végkifejletét. A világosi fegyverletétel után Törökországba emigrált, ahol sebesülésének egészségügyi következményeit figyelmen kívül hagyva belépett a török hadseregbe azzal a céllal, hogy tovább folytathassa harcát a cári despotizmus ellen. Katonai erényeit elismerve I. Abd al-Medzsid szultán (1839–1861) Bemet Murad Tevfik pasa néven Szíria katonai parancsnokának nevezte ki. Tisztségét egészen 1850-ben bekövetkezett haláláig viselte.

A hazaárulók így bűnhődnek

EGY FELTÉTELEZETT MERÉNYLET GÖRGEY ARTÚR ELLEN

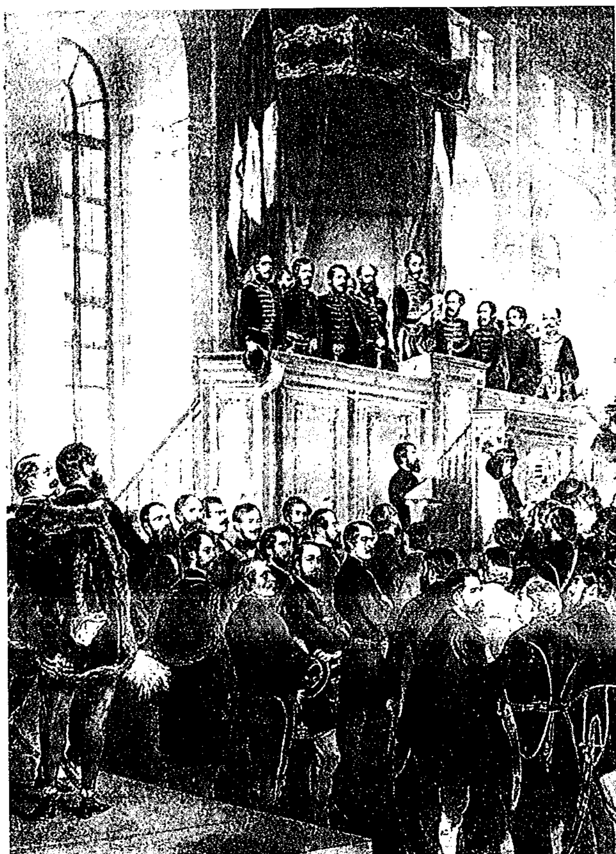
Ez a történet egy olyan merényletről szól, amit nagy valószínűséggel el sem követtek. Főhőse az a Görgey Artúr, aki a szabadságharc talán legtehetségesebb, ugyanakkor az egyik legellentmondásosabb személyisége is volt. Az 1818-ban született Görgey Artúr elszegényedett köznemesi családból származott. 1832-ben íratták be a tullni utásziskolába, és 1837-ben hadnagyi rangot kapott. Katonai tevékenységét a magyar nemesi testőrségnél kezdte, majd 1842-től főhadnagyi rangban a Nádor-huszárokhoz került. A sorsával és katonai karrierjével elégedetlen Görgey 1845-ben leszerelt, és ezután a polgári életben próbált még érvényesülni. A forradalom hatására 1848 júniusában meggondolta magát, és jelentkezett a magyar honvédségbe, ahol jó szervezőkészségének köszönhetően rövid idő alatt sikerült feljebbvalói figyelmét maga iránt felkeltenie. Hadvezéri képességeinek bizonyítására Jellasics 1848 szeptemberében indított támadása nyújtott először lehetőséget, ekkor vehette át ugyanis a Tiszán inneni önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki táborának parancsnokságát, majd még e hónap végén őrnagyi kinevezéssel a Pest melletti, Csepel-szigetén állomásozó erők irányításával bízták meg. Ez utóbbi azért volt rendkívül fontos pozíció, mert Jellasics haderői már a magyar fővárost fenyegették. Először azonban mégsem katonai erényeivel, hanem egy váratlan és igencsak merész politikai tettével vált egy csapásra országosan ismertté. Szemere Bertalan akkori belügyminiszter, majd 1849-ben a szabadságharc miniszterelnöke Görgey életrajzának megírása kapcsán erről így számolt be:

„Görgey [1848] szeptember 28-án, midőn Jellasics Székesfehérvárra, Pesthez már csak hatmérföldnyire álla, Csepel szigetén önkéntes seregével, az ottan a Dunán netalán próbálandó átmenetel meggátlása végett. Pesten a legnagyobb zavar, remegés és kétségbeesés uralkodott. Az országgyűlést a király hatalomszavával eloszlatta. (...) Jellasicsot a király, kit ezelőtt árulónak deklarált, Magyarország főparancsnokává nevezte, királyi teljes hatalommal. S fog-e a magyar tábor, mely még tele volt osztrák tisztekkel, Jellasics ellen harcolni? És fog-e győzni, ha megütközünk vele? Aggódva mindenki ezt kérdezte magától. S mialatt a harc 29-én Jellasiccsal folyt, s a nemzet még mindig a legalitáshoz szorongva ragaszkodik, Görgey, az egyszerű őrnagy gróf Zichy Ödönt, a gazdag mágnást, cs. kir. kamarást elfogatja, s alig

Görgey Artúr

egyébre, mint gyanúra, mint hazaárulót önhatalmából felakasztatja. Leírhatatlan azon hatás, melyet ez a felrázott nemzetben előidézett."

A konzervatív, bécsi udvarhoz feltétlen hű gróf Zichy Ödönnek, mint Jellasics kémjének rögtönítélő bíróság elé való állíttatása, majd felakasztása az önvédelmi harc melletti bátor kiállásra buzdította a még bizonytalankodókat. Görgey ezt követően, egyesítve haderejét a Tolna megyei népfelkelőkkel, Jellasics egyik hadoszlopának bekerítésében, majd október 7-én Ozoránál történt legyőzésében vett részt. Ebben a csatában Perczel Mór volt a feljebbvalója, akinek a hadtudományokban kevéssé járatos nézeteit és utasításait többször felülbírálta, illetve figyelmen kívül hagyta. Perczel ezért főbe akarta

Az első népképviseleti országgyűlés megnyitása 1848-ban

lövetni Görgeyt, aki azonban az elítélésére összehívott haditanácson olyan sikeresen védte meg tetteinek jogosságát, hogy a Batthyány-kormány helyére lépett Országos Honvédelmi Bizottmány Kossuth Lajos javaslatára ezredessé léptette elő. Perczel azonban az ozorai csatától kezdve nagy ellenszenvvel viseltetett iránta, és a későbbi események során éppen ő lett annak a nézetnek az egyik fő hangadója, hogy Görgey áruló.

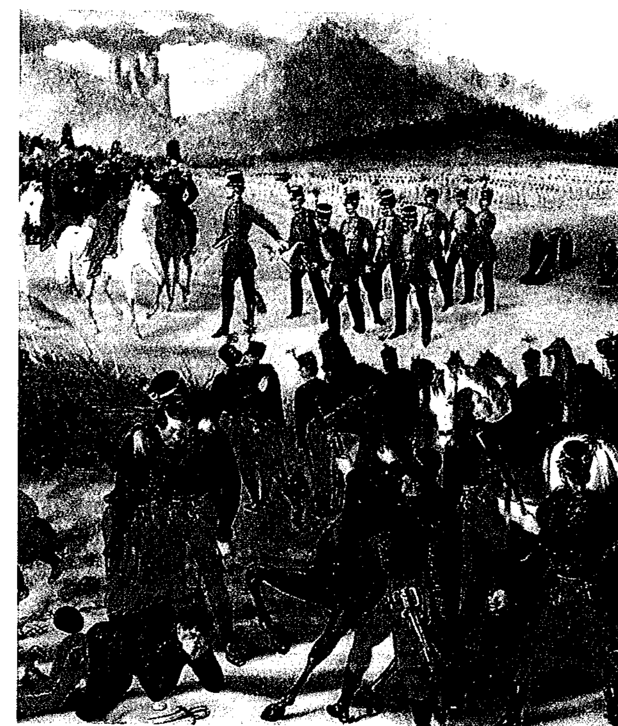
Görgey Artúrt már tábornoki rangban 1848. november elején tette meg az Országos Honvédelmi Bizottmány a felső-dunai honvédsereg vezérének. Hamarosan legendás, félelmet nem ismerő hidegvérével, személyes bátorságával, gyors manőverezési készségével, illetve a tüzérség koncentrált felhasználására való képességével általános tekintélyt vívott ki magának a politikai és a katonai körökben egyaránt. 1848. december 2-án V. Ferdinándot a bécsi udvar lemondatta trónjáról, és helyére a tizennyolc esztendős unokaöccse, Ferenc József került, aki magára nézve nem tartotta elfogadhatónak a magyar kormányzattal korábban megkötött megállapodásokat, illetve a polgári átalakulást megteremtő áprilisi törvényeket. Ferenc József egyik legelső intézkedése az volt, hogy parancsot adott a Windischgrätz herceg által vezetett császári haderőknek arra, hogy kilenc oldalról támadjanak rá Magyarországra, és fojtsák vérbe a forradalmat. A Bécs felől a Duna mentén Pest irányába vonuló osztrák főerőkkel szembeni védekezés feladata Görgeyre hárult, akitől az Országos Honvédelmi Bizottmány aktív védekezést várt el, vagyis azt, hogy egy jól átgondolt ütközetben állítsa meg Windischgrätz erőit, és ezzel akadályozza meg a magyar főváros osztrák kézre kerülését. A nagy túlerőben lévő ellenséggel azonban Görgey az utasítások ellenére sem vállalta fel a nyílt ütközetet. Újabb keletű engedetlensége abból a megfontolásból fakadt, hogy nem akarta hadseregét egy reménytelennek látszó csatában feláldozni, és ezzel a későbbi harc számára elveszejteni. Ezzel együtt önálló politikai ambíciói is egyre nyilvánvalóbbá váltak, nézeteivel azonban korábbi patrónusával, Kossuth Lajossal került egyre inkább élesedő konfliktusba. Görgey 1848 decemberének utolsó napjaiban harc nélkül feladta Pestet, és seregével Vácra vonult. Emiatt a magyar törvényhozók és az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai

kénytelenek voltak Debrecenbe menekülni. A városban maradt Batthyány Lajos és Deák Ferenc Windischgrätz herceget megpróbálta békekötésre bírni, ám az osztrák fővezér föltétlen megadást követelt a magyaroktól. Erre válaszképpen Görgey 1849. január 5-én Vácott egy kiáltványt bocsátott ki, amelyben a föltétlen megadás lehetőségét elutasította ugyan, ám az áprilisi törvények szellemében elfogadta az egységes monarchia elvét, ennek alapján béketárgyalásokat ajánlott, és elhatárolta magát a Kossuth által vezetett országos Honvédelmi Bizottmánytól. A váci kiáltvány miatt Kossuth árulónak minősítette Görgeyt, mint a békepárt egyik meghatározó vezetőjét, és megfosztotta őt vezéri tisztétől. Erről Görgey nem vett tudomást, és haderejével a Felvidékre vonult, ahol téli hadjáratával, amelynek legkiemelkedőbb csatája a branyiszkói ütközet volt, megalapozta a szabadságharc legjelentősebb és leghíresebb diadalsorozatát, az 1849 áprilisában és májusában lezajlott tavaszi hadjáratot.

A tavaszi hadjárat fényes győzelmeinek hatására Ferenc József menesztette Windischgrätz herceget, és felismerte, hogy saját erejéből az osztrák hadsereg nem lesz képes a magyar függetlenséget felszámolni, ezért I. Miklóshoz fordult segítségért. Az orosz cár az 1815-ben aláírt „szent szövetségre" hivatkozva meg is adta ezt a segítséget, és Paszkievics herceg, lengyel kormányzó vezetésével egy hatalmas orosz sereget indított útjára 1849 júniusában Magyarország ellen. A magyar vezetést ezzel egy időben súlyos belső ellentét osztotta meg. A Kossuth kormányzó-elnök vezette liberálisok a teljes függetlenség kivívására, a békepártiak, élükön most már igen egyértelműen Görgeyvel, a Habsburg-udvarral való megegyezésre törekedtek. Görgey alaposan kihasználta ebben a vitában azt a helyzetet, hogy Kossuth nem igazán értett a katonai vezetéshez és a haditaktikához:

„Görgey nem szeretett vitázni... Kossuthtal; ő a kevély, a dacos, nem akarta, hogy a táborban legyen valaki, ki fölötte áll, ő tehát Kossuthot igyekezett a hadseregtől eltolni, tudván, hogy a nemzet most a hadsereg, s ki a hadsereg ura, az a nemzeté is."

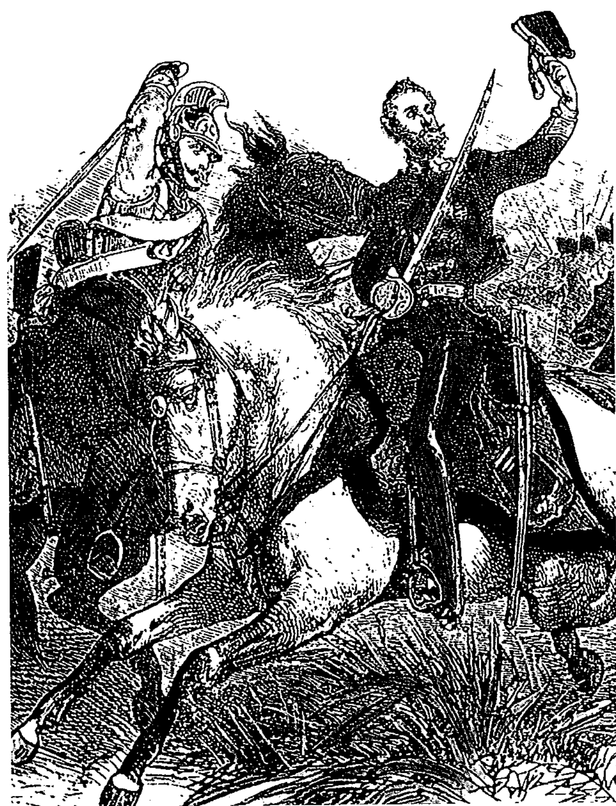
Az osztrák seregek új fővezére Julius Haynau haderejével időközben a Felvidékre nyomult, és a Vág folyó

A világosi fegyverletétel

mentén érzékeny veszteségeket okozott az ott állomásozó honvéderőknek. A magyar haditanács ekkor úgy döntött, hogy a magyar haderőket koncentrálni kell, mert csak így lehet esély a nagy túlerőben lévő osztrák és orosz erők megállítására. A kormány az összpontosítást a Tisza–Maros szögébe rendelte el, amit Görgey is elfogadott, végül azonban mégsem engedelmeskedett, hanem csapataival Komárom térségében maradt. Görgey később azzal érvelt, hogy a komáromi összpontosítás mellett ugyanannyi érv szólt, mint a Tisza–Maros szögi mellett, és Haynau osztrák erőivel valamivel nagyobb eséllyel lehetett felvenni a harcot, mint Paszkievics orosz seregével.

1849. július 2-án Komárom mellett vívta meg Görgey Haynauval a magyar szabadságharc egyik legvéresebb ütközetét. Az ellenséges túlerő megtörésére Görgey személyesen vezetett lovasrohamot az osztrák sereg egyik oldalszárnya ellen. Magas termetével és vörös szí-

Görgey Artúr megsebesülése

nű atillájával már messziről jól kivehetően megkülönböztethető volt környezetétől. A Hannover-huszárok élén előrevágtatva észrevette, hogy Poeltenberg Ernő tábornok lovascsapatának oldalában osztrák tüzérek jelentek meg, ezért fehér tollas kalapját lekapva integetni kezdett, hogy figyelmeztesse őt a veszélyre. Ezzel felhívta magára az ellenséges lovastüzérség figyelmét is, akik azonnal tüzelni kezdtek rá. Miközben a magyar roham során lemaradt huszárok elvágtattak mellette, Görgey hirtelen egy hatalmas ütést érzett hátul a fején. Vére végigcsorgott a nyakán és elvegyült vörös kabátjának színével. A sebesülés mértékével és következményeivel a csata hevében nem volt módja törődni, kötés gyanánt kalapját nyomta jó erősen a fejébe, az ütközet végéig kitartott, és a tábori orvos csak ezt követően látta el fejsebét.

Görgey Artúr sebesülésének körülményeiről rövid idő alatt számos mendemonda és pletyka terjedt el. Görgey kíséretének egyik tagja, Karsa Ferenc honvéd hadnagy emlékiratában elég talányosan fogalmazott erről:

„(...) a tarkóján tátongó sebet vélhetően akkor kaphatta, mikor a menekülő lovasság űzésére a Ferdinánd-huszárok közül egynehány előre száguldott, s közvetlen Görgey közelében rohant el, egy azok közül akarva, nem akarva, az ő lelke tudja, sebesítette meg."

A szöveg tulajdonképpen azt sugalmazza, hogy Görgey sebesülése nem az ellenségtől eredt, hanem a csata hevében egy saját katonája sebesítette meg, ráadásul lehet hogy készakarva, vagyis gyilkos merénylet szándékával. Mivel Karsa nem látta Görgeyt sebesülésének pillanatában, ezért fogalmazott óvatosan az eset körülményeiről, bár emlékiratából arra lehet következtetni, hogy ő maga merényletre gyanakodott. Az ütközetben szintén személyesen részt vett Vasváry Ferenc már jóval egyértelműbben nyilatkozott:

„(...) Görgey főhadparancsnoknak szemem láttára egy nem fiatal huszár, alig hozzám két lóhosszúságnyi olyan két vágást mért feje hátsó felére, mintegy kétujjnyira egyik a másik felett, hogy bár nem is volt a csapás túl erős, de a fejbőrt majd csaknem egy bakarasztnyi távolságban bevágta annyira, hogy a vörös blúzon, amelyet viselt, lovára csurgott hátán a vére. – Sokan úgy vélekedtek, akik nem látták, hogy az ellenségtől kapta a két vágást. – Én azt állítom, aki láttam, hogy ez nem való. Tőlünk kapta azt a pár bélyeget. Ellenségtől ugyan, de nem az osztrákoktól, hanem olyan ellenségtől, aki bizonyosnak tartotta eddigi cselekedeteiből, hogy Görgey áruló."

Ez a leírás már nyíltan azt állította, hogy Görgeyt saját katonája sebesítette meg, méghozzá készakarva, vagyis a fővezér ellen tudatosan előkészített merényletet kíséreltek meg politikai ellenfelei. Görgey Artúr vezérkari főnöke, Bayer József ezredes a komáromi csatát követően, a főhadiszálláson a fővezér testvérének, Görgey Istvánnak azt a gyanúját fogalmazta meg, hogy a bátyját árulónak tartó Perczel Mór tábornok bérelt fel ellene egy huszárt a meggyilkolására. Görgey István azonban ezt a feltételezést határozottan visszautasította, és arra kérte Bayert, hogy tartsa titokban gyanúját. Ő ígéretet

is tett erre, de nem tartotta be, így a magyar hadvezetésben nagyon hamar elterjedt az a nézet, hogy Görgeyt egy saját huszárja vágta meg a fején. Ezt a nézetet a Pesten tartózkodó Perczel Mór is elfogadta, mivel meg volt győződve arról, hogy a gőgös, engedetlen és áruló Görgeyvel szemben akár spontán módon is elbánhatott egy igaz magyar hazafi. A merényletre vonatkozó verzió olyan széles körben elterjedt, hogy még az osztrákok is vizsgálatot kezdtek az ügyben. Haynau vezérkari főnöke, Wilhelm Ramming ezredes 1850-ben kiadott munkájában erről így írt:

„Míg némelyek azt állítják, hogy Görgey a Sibschendandár ellen intézett roham alkalmával egy osztrák lovas altiszt vágásától sebesült meg, mások tudni vélik, hogy a seb egy közhuszár orvtámadásától ered. Ez utóbbi valószínűbbnek látszik, minthogy a legerősebb nyomozás dacára sem lehetett a mi lovascsapatainknál erre vonatkozólag valamit megtudni. Görgey aznap skarlátveres atillájáról volt felismerhető, megsebesülésének tehát ismeretesnek kellett volna lennie lovascsapataink között."

Az osztrákok sem zárták ki tehát a merénylet lehetőségét, bár azt mégis inkább a csata hevében történt véletlen esemény bekövetkeztének tartották. A Hannover-huszárok ezredorvosa, Kereszty Béla látta el a csata után Görgey fejsebét, és később erről ezt írta:

„Megvizsgálván a sebet, azt a koponya tetején 12-15 centiméternyi hosszú, cikkcakk alakú, tehát tompa eszköz, talán gránátdarab által ejtett sebnek láttam, melynek mélységét azonban első pillanatban megvizsgálni nem találtam sürgősnek."

Kereszty egyértelműen a csatában szerzett sebesülésnek tartotta ezek szerint Görgey fejsebét, ráadásul orvosi szakvéleménye szerint az nem is származhatott egy huszárkardcsapástól, mivel a seb alakja és mélysége leginkább egy tüzérségi löveg repeszdarabjának ütéséről árulkodott. Maga Görgey a későbbiekben egyetlen alkalommal sem nyilatkozott egyértelműen sebesülésének körülményeiről, elejtett megjegyzéseiből azonban mégis arra lehet következtetni, hogy nem tartotta merényletnek az esetet, ugyanakkor a merényletre vonatkozó mendemondák jól jöttek neki ellenfelei, főleg Perczel Mórral és Kossuth Lajossal szemben, amint arról Szemere Bertalan is beszámolt Görgeyről írott életrajzában:

„Görgey népszerűsége pedig, kinek diadalai még friss emlékezetben éltek, éppen az ellentét által csak növekedett, annyival inkább, mivel hibái s engedetlenségei nyilvánossá nem tétettek, azokat a közönség nem ismerte. Ehhez járult, midőn a fővezérségből letétetett, másnap, július 2-án Szőnynél habár szerencsés, de véres és vitéz csatát vívván, fején nehéz sebet kapott. Ki merte volna árulónak mondani azt, kinek piros vére még meleg volt, mely omlott a nemzetért? Nem úgy tűnt-e fel ő, mint hű hazafi és mint megmentője a kormánynak éppen azon percben, midőn Kossuth őt letette és maga futott Szeged felé? Soha nem volt Görgeynek több barátja és Kossuthnak kevesebb, mint épp e napokban."

A Görgey ellen elkövetett feltételezett merénylet pusztán hiedelmeken és feltételezéseken nyugszik. A fővezér politikai ellenfelei, akik Görgeyt hazaárulónak tartották, szerették volna azt hinni, hogy valóban merényletet követtek el ellene, mégpedig hazafias okokból. Görgey hívei viszont azért hitték a merénylet verziójában, mert arra gyanakodtak, hogy a kellemetlenné vált tábornoktól így akartak megszabadulni ellenségei. A későbbi események a merénylet valószínűségét még tovább színezték, annak ellenére, hogy a tények nem ezt mutatták. Görgey ugyanis Bem József 1849. augusztus 9-én elszenvedett temesvári veresége után lemondatta a magyar kormányt és Kossuth Lajost a kormányzó-elnöki tisztéből. Görgey Artúr a ráruházott teljhatalom birtokában augusztus 13-án Világosnál, az orosz csapatok előtt feltételek nélkül letette a fegyvert. Ez a tette a Magyarországról elmenekült politikusok és katonák többségében azt a képzetet erősítette, hogy Görgey tényleg elárulta a hazát. Ezt a negatív képet természetesen főként az eltérő politikai elképzelések és ambíciók motiválták. Ráadásul a szabadságharc folytatásának az ellenséges túlerővel szemben nem volt realitása. Görgey így utólag leginkább abban hibáztatható hogy a fegyverletételi tárgyalásokon, meg sem próbált tisztes föltételeket kiharcolni katonáinak, és ezzel tág teret biztosított Haynau hamarosan bekövetkező diktatúrájának és terrorjának.

A szabósegéd

Merénylet Ferenc József ellen

A szabadságharc vérbe fojtását 1849 őszén az osztrák hatóságok bosszúállása követte, amelyhez Julius Haynau által irányított katonai diktatúra biztosította a keretet. Politikusok és katonatisztek százait ítélték halálra. Az Aradon kivégzett tizenhárom honvédtábornok mellett halállal sújtották többek között Batthyány Lajos miniszterelnököt, Csányi László közlekedési minisztert, Perényi Zsigmond országgyűlési elnököt, Szacsvay Imre országgyűlési jegyzőt és Jeszenák János kormánybiztost. Az elítélt majd ki is kivégzett honvédtisztek, tábori lelkészek, tisztviselők és népfölkelők száma meghaladta a százat, a halálraítélt, de kegyelemből ítéletüket várfogságra változtatottak száma több mint négyszáz volt. Százával voltak olyanok is, akik a megtorlás elől kénytelenek voltak külföldre menekülni. Sokukat távollétükben ítéltek halálra, köztük gróf Andrássy Gyula kiegyezés utáni miniszterelnököt, akit távollétében jelképesen fel is akasztottak, ezért a Párizsban letelepedett grófot a francia fővárosban egyszerűen csak „a szép akasztott" jelzővel illették.

Csendőrök parasztlegényt fognak közre

Heinrich Heine német költő 1849 októberében az egyik versében így siratta el a magyar szabadságharcosokat: *„Lehullt a végső bástya is, Magyarország vértől piros már."*

Haynau menesztése után a császár döntésével kinevezett, pusztán tanácsadói jogokkal rendelkező birodalmi tanács alakult, amelynek élére Alexander Bach került. Az 1851 végén kiadott szilveszteri pátens (uralkodói parancs) a polgári szabadságjogok közül csak a törvény előtti egyenlőséget és a jobbágyi függőség megszüntetését tartotta meg, fenntartotta viszont a monarchia tartományi felosztását, és a tartományok igazgatásának központosított és egységes elveit. Az egységesség jegyében vámuniót vezettek be, minden tartományban az osztrák polgári és büntető törvénykönyvet, illetve az osztrák adórendszert tették általánossá, németesítő iskolarendszert és közös mértékrendszert alakítottak ki. Ennek az úgynevezett Bach-rendszernek lett a szülötte az államrendőrség és a csendőrség, Magyarországot ezzel együtt elárasztották a kémek és a besúgók. Mivel a tartományok rendszerében Magyarországot túl nagynak, és így túlságosan veszélyesnek tartották, ezért közigazgatásilag feldarabolták. Leválasztották róla Erdélyt, Horvátországot és a Délvidéken a Szerb Vajdaságot, a megmaradt területet pedig öt kerületre osztották fel, amivel megszüntették a vármegyei önkormányzatok hatáskörét. Egy ekkoriban terjesztett röpirat a magyarság egyre fokozódó elégedetlenségét így foglalta össze:

„Mi lázítja a magyarokat, mit utálnak, mi keseríti őket? Az a taktika, az a kétszínűség, az az álszenteskedés, az, mellyel valamit el akarnak velük hitetni, példának okáért azt mondják: van sajtószabadságtok, és nem igaz, fölöttetek csak a törvény dönt, és nincs úgy, nem akarják szabadságtokat megszorítani, és az ellenkező történik, nemzetiségteket nem bántja senki és ez hazugság (...)."

Az osztrák önkényuralom jelképe természetesen Ferenc József császár volt, akit a magyar közvélemény legnagyobb része gyűlölt, és hatalmát törvénytelennek tekintette. Sokan továbbra is a lemondatott V. Ferdinándot tartották Magyarország törvényes uralkodójának, hiszen mind az ő eltávolítását, mind Ferenc József trónra emelését a magyar törvények, valamint a Habsburgok öröklésrendjét szabályozó pragmatica sanctio figyelmen kívül hagyásával valósították meg. Ráadásul Ferenc József meg sem koronáztatta magát magyar királynak – erre majd csak a kiegyezést követően, 1867-ben került sor. A Habsburg-önkényuralom elleni tiltakozásul, és a börtönben senyvedő magyar szabadságharcosok megbosszulására, Libényi János szabósegéd 1853-ban elhatározta, hogy meggyilkolja Ferenc Józsefet. Az 1831-ben Csákváron született Libényi a szabadságharc alatt katonaszabóként dolgozott Aradon. 1850-ben Pestre költözött, és a Bach-rendszer intézkedései, majd a Makk-féle összeesküvés tagjainak letartóztatása arra indították, hogy bosszút esküdjön az osztrák hatalom ellen. Naivan azt hitte, hogy a császár megölésével fel lehet szabadítani Magyarországot a szolgaság alól.

Köztudomású volt Ferenc Józsefről, hogy ugyanabban az időben ugyanazon a helyen szokott rendszeres sétákat tenni. Libényi tehát Bécsbe utazott, és 1853. február 18-án délidőben lesbe állt a Burg falánál, a császár megszokott, a várost ölelő bástyarendszer melletti sétaútvonala mentén. Ferenc József természetesen aznap is sétára indult a szárnysegédje, Maximilan Karl von O'Donell gróf kíséretében. Ez a séta az uralkodó egyik legkedvesebb szórakozása volt, mert ilyenkor a sáncárokban gyakorlatozó csapatok tevékenységében gyönyörködhetett.

Séta közben egy pad közelébe értek, ahol egy jelentéktelen külsejű fiatalember ült. Senki sem figyelt rá. Amikor a pad mellett el akartak haladni, a fiatalember

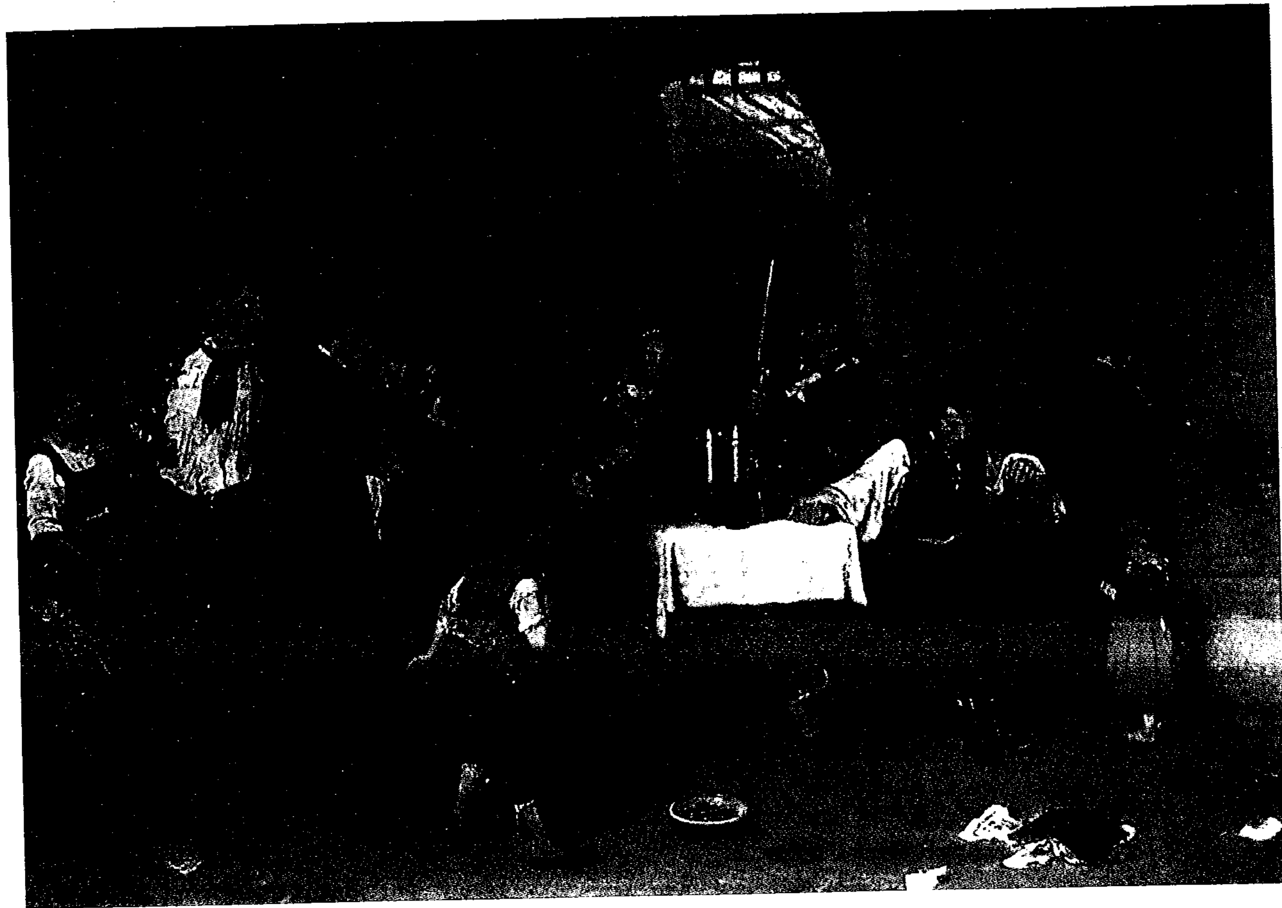
Ferenc József fiatalon

hirtelen felugrott, és a zsebéből előkapott késsel nyakszirten szúrta Ferenc Józsefet. Bár O'Donell gróf teljesen fel volt fegyverkezve, Libényi János olyan váratlanul termett előttük, hogy nem volt ideje uralkodóját megvédeni. Mire a merénylő másodszor is szúrásra emelte volna fegyverét, O'Donell kardot rántott, és egy arra sétáló polgár segítségével a földre teperte őt. A merénylet során a császár mindvégig állva maradt, és bár sebe elég súlyos volt, mégsem bizonyult halálosnak, amit annak köszönhetett, hogy egyenruhájának gallérja felfogta a szúrás erejét. O'Donell egy levelében ezt írta anyjának később az eseményekről:

„[A császár] teljes lelki nagyságával és hidegvérrel megadta a szükséges parancsot a gyilkos őrizetbe vételére, a karomra támaszkodott, és én Alberchtfőherceg palotájába vezettem, ahol hideg vizes borogatást adtam, amíg az orvos és Grünne megérkeztek."

A borogatás nem volt elegendő a seb ellátásra, mivel a császár a merénylet során olyan agyrázkódást szenvedett, hogy egy időre mindkét szemének látása is teljesen elhomályosult, és ezért sürgős kórházi kezelésre szorult.

A merénylet hatalmas izgalmat keltett. Cinkostársak után kutatva bezárták Bécs városkapuit, a pályaudvarokat katonák szállták meg, és katonai erősítést rendeltek a városba.

Munkácsy Mihály: Siralomház

Miután köztudomásúvá vált, hogy a császár túlélte a gyilkossági kísérletet, este hat órakor az anyja, Zsófia főhercegnő részvételével, hatalmas tömeg jelenlétében hálaadó istentiszteletet tartottak a Stephankirchében. Ferenc József állapotáról 1853. február 24-én adták ki kórházi orvosai az első megnyugtató közleményt. A császár ezt követően még négy hétig betegeskedett, közben a látása is visszatért. Magáról a merénylőről a bécsi közvélemény először csak annyi információt tudott meg, hogy magyar, és amikor elvezették tettének színhelyéről Kossuth Lajost éltette fennhangon. Libényi Jánosról ennél többet csak később, kihallgatásának során tett vallomásának az újságokban közölt leírásaiból lehetett megtudni:

„A magyar forradalom idején mint szabót felvettek a ruházati bizottmányba (...) és ezért sohasem kerültem abba a helyzetbe, hogy a császári királyi osztrák hadsereg ellen fegyverrel a kézben szolgálatot teljesítsek. (...) Egész idő alatt mesterségem gyakorlásából éltem. (...) Jelenleg letartóztatásban vagyok, mert ma délután egy késsel megszúrtam a császárt (...). Hazámat mindennél jobban, még az életemnél is jobban szeretem, s látnom kellett, hogy honfitársaimat, a legmagasabb állású nemeseket kivégzik, felakasztják, főbe lövik, és csapatostul várfogságra ítélik, s hogy az országban minden szabadság eltűnt. Ezt az állapotot képtelen voltam elviselni, s mivel beláttam, hogy a jelenlegi szigorú katonai, csendőrségi és rendőrségi felügyelet mellett lehetetlen hazám viszonyaiban kedvező változást látni, már 1850-ben elhatároztam, hogy hazámat a jelenlegi szolgaságból más módon szabadítom ki, mégpedig azáltal, hogy meggyilkolom a császárt (...), ennek a tettnek a gondolata minden idegen irányítástól vagy utasítástól függetlenül, bennem hazám iránti szeretetből fakadt (...)."

Libényi merényletkísérlete

A hadbíróság Libényi Jánost tettéért halálra ítélte, és a huszonegy esztendős magyar szabólegényt 1853. február 26-án felakasztották. Őszinte beismerő vallomása ellenére sem hitték el neki, hogy merényletét egyedül tervelte ki, vagy hogy nem felsőbb utasításra cselekedett. Ezért azután Magyarország-szerte országos nyomozás indult az egyébként nem létező cinkosok felkutatására. Pusztán azért, mert helyeselni merészelték Libényi tettét a legképtelenebb indokokkal csak Pesten háromszázhetvenkilenc embert fogtak le. A vidéki városokban tragikomikus módon főként a szabók körében keresték egy szélesebb körű összeesküvés szálait, sokukat le is tartóztatták és bántalmazták, ám természetesen semmi nyomra nem akadtak. Libényi János közben a magyarság szemében hőssé, és az ellenállás mártírjává nemesedett.

Halott a Dunában

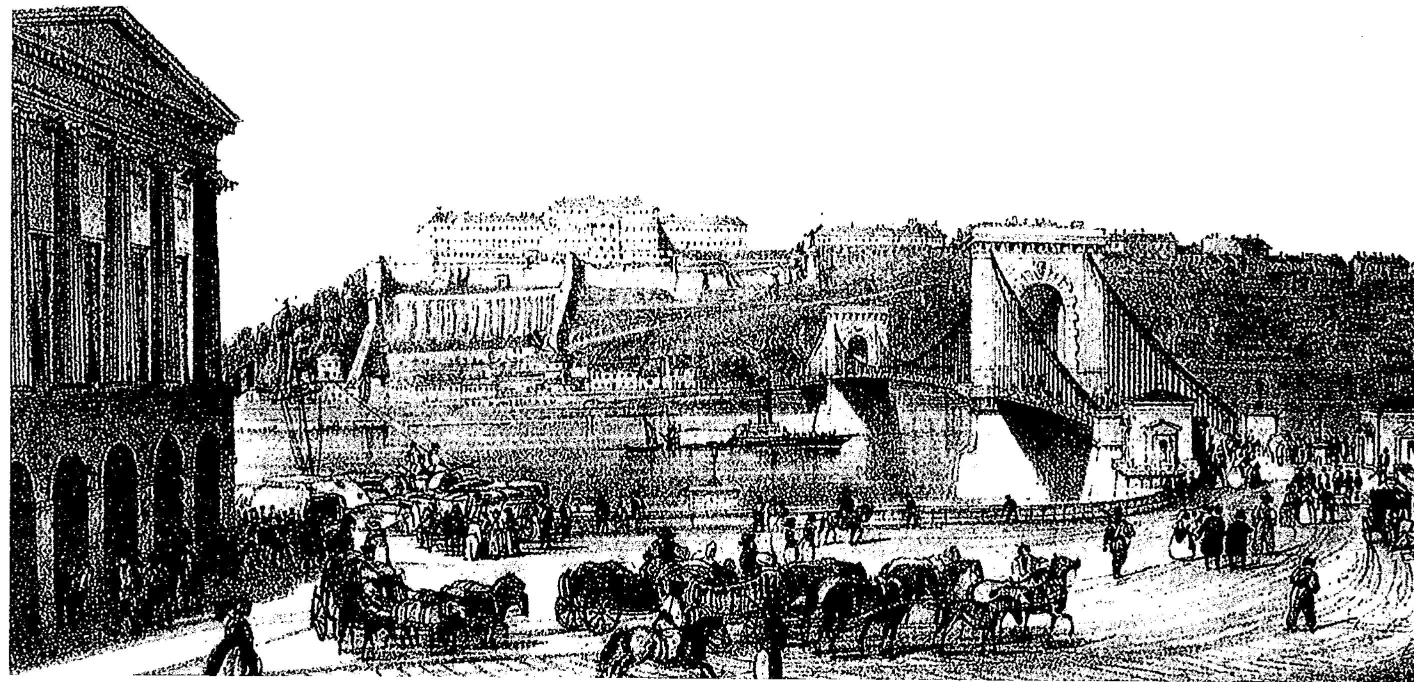
A Pesti Honvédegylet elnökének rejtélyes esete

1868 szeptemberében egy olyan brutális gyilkosság elkövetésére került sor, aminek mind a körülményeit, mind az elkövető kilétét máig homály fedi. Maga az áldozat, a mára már a köztudatból teljesen kikopott, ám korának igencsak jeles személyisége, Beniczky Lajos, a pesti honvédegylet elnöke volt. Az 1813-ban, a Zólyom vármegyei Micsényén nemesi családban született. Beniczky eredendően nem katonatisztnek készült, hiszen a selmecbányai bányatiszti akadémián folytatta tanulmányait. Az akadémia elvégzése után mégis katonai pályára lépett, de már nagyon fiatalon vonzani kezdték a reformkor politikai küzdelmei, ezért leszerelt és egészen 1842-ig különböző vármegyei hivatalokat vállalt. Következetes reformpárti nézetei ekkoriban a sokak által túlontúl radikálisnak tartott Kossuth Lajos táborába sodorták, és ennek következményeként 1842 után megfosztották hivatali állásaitól is. A forradalom kitörése után jelentkezett a honvédseregbe, majd Kossuth feltétlen híveként 1848. augusztus 19-én a felvidéki bányavidék kormánybiztosává nevezték ki őrnagyi rangban. Kormánybiztosként igen sokat tett a felvidéki szlovákok nemzeti ellenállási mozgalmának leszereléséért. Politikai megbízatása mellett önálló katonai különítményt is kapott, így megcsillogtathatta katonai képességeit is. Egységével több kisebb, ugyanakkor mégis fontos győzelmet aratott. Ezek közé tartozik Losonc városának rajtaütésszerű visszavétele az ellenségtől, amelyről Szemere Bertalan nagy lelkesedéssel számolt be az Országos Honvédelmi Bizottmánynak küldött jelentésében 1849. március 27-én:

Beniczky Lajos képmása

„Ismét egy diadalt nyertünk. A hadsereg Pest felé vonulván, Beniczky őrnagy úr egy kis hadtesttel s néhány ágyúval Gömörbe ment. (…) Folyó hó 24-én Beniczky őrnagy Osgyánból kiindul, s 12 órakor délben Losonc közelébe ér, s az előőrsön állt és hírt dobszó mellett ijedve vivő Wimpfen-század után sietve vonul a városba. A huszárok, bár igen kevés volt (…), ölve az ellenséget, mely azelőtt érkezett meg, s éppen evésnél volt. Gyalogságunk több oldalról nyomul a főpiac felé, a huszárok mindenfelé rémülést terjesztenek, honvédeink az időközben rendbe állt három század ellenséget megszalasztják, a házakat szuronnyal veszik be, ágyúkartácsaink a rohanó dzsidáscsapatokat vitézül visszariasztják, hat legény és egy kapitány első lövésre halva maradván. (…) Éljen Beniczky, az okos és szerencsés vezér, ki oly kevés erővel oly szép győzelmet vívott ki. Kövesse Isten áldása hadi lépéseit!”

Pest és Buda látképe

Losonc elfoglalásáért ezredesi rangot kapott. A magyar szabadságharc vérbe fojtása után az osztrák hadbíróság halálra ítélte Beniczkyt, az ítélet végrehajtását azonban elkerülte, mert büntetését végül húszévnyi várfogságra enyhítették. Az 1857-ben kihirdetett általános amnesztia során ő is kiszabadulhatott. Ezután szinte azonnal politizálni kezdett, és 1861-ben a Határozati Párt színeiben országgyűlési képviselő lett. Almásy Pál (1818–1882) nagybirtokos 1864-ben szervezkedést indított a magyarországi Habsburg-uralom megdöntésére. Az 1861-ben összehívott országgyűlés után Nedecky István (1831–1903) és Beniczky Lajos segítségével szervezte meg ellenállási mozgalmát. Az összeesküvést a bécsi udvar titkosrendőrsége hamarosan leleplezte, majd a haditörvényszék Nedeckyt és Beniczkyt halálra ítélte, amit Ferenc József uralkodói kegyelme később tízévi fogságra változtatott. Beniczkyt tehát a magyar függetlenségért való kiállása miatt kétszer is halálra ítélték, végül azonban mindkettő végrehajtásától megmenekült. A Deák Ferenc által vezérelt magyar politikai elit a realitásokat figyelembe véve 1867-ben kiegyezett Ferenc József osztrák császárral és magyar királlyal, amelynek eredményeként egy új, dualista berendezkedésű államformáció, az Osztrák–Magyar Monarchia jött létre. A kiegyezési kompromisszum megkötése érdekében Ferenc József újra közkegyelmet biztosított a politikai elítéltek számára. Ennek alkalmából Beniczky Lajos ismét kiszabadulhatott fogságából.

Második kiszabadulása után Beniczky Lajost érdemeiért megválasztották a pesti honvédegylet elnökének, majd hamarosan a központi (országos) honvédegylet alelnökének is. Ennek a központi honvédegyletnek az elnöke az emigrációból éppen ekkoriban hazatért szabadságharcos tábornok, Perczel Mór lett. Perczel a magyar delegáció tagjaként részt vett a kiegyezés részleteinek megvalósításában, ezért a honvédegylet vezetősége levélben azt kérte tőle, hogy távollétének idejére adja át az irányítást valamelyik alelnökének. Perczel vérig sértődött a levél tartalmán, mert abban Beniczkynek az ő személye ellen irányuló aknamunkáját látta. Perczel 1868. március 29-én megjelent a honvédegylet pesti közgyűlésén, ahol beszédében először alaposan feldicsérte saját személyét, majd hosszasan szapulni kezdte az emigrációban élő, és a kiegyezést hevesen bíráló Kossuth Lajost, valamint még megmaradt híveit, köztük Beniczky Lajost. Szónoklata végén kijelentette, hogy a

honvédegylet kossuthiánus vezetése veszélyezteti az ország érdekeit, ezért a vezetőséget elnöki hatalmánál fogva feloszlatja. Beszéde általános felháborodást keltett, ezért néhány nap múlva a Beniczky elnökletével összeült honvédegyleti bizottmány úgy határozott, hogy Beniczky vegye át Perczeltől a központi honvédegylet irányítását. E gyűlést követően bő egy hónappal, 1868. július 16-án Beniczky Lajos egy névtelen levelet kapott, amelyben arra kérték, hogy keressen fel egy haldokló volt honvédet, aki a szabadságharcra vonatkozó fontos iratokat szeretne átadni neki. Beniczky ezt a névtelen levelet megmutatta ügyvédjének, Dulovits Ernőnek, aki ezt követően elkísérte őt a Lánchíd pesti hídfőjéig, ahol egy általuk ismeretlen személy várta őket. Itt Dulovits magára hagyta az idegennel Beniczkyt, akit ezután már senki sem látott. Egy-két nap múlva futótűzként terjedt el Pesten a hír, hogy Beniczky gyilkosság áldozata lett.

Magyar honvéd

Dulovits Ernő ügyvédnek 1868. július 20-án egy postán feladott névtelen levelet kézbesítettek, amelyben ez állt:

„Beniczky Lajos dacára minden intésnek meg nem szűnvén a honvéd ügynek ártani tegnap megszűnt élni. Vigyázzanak önök is magokra!"

Dulovits ezt a levelet azonnal közzé tette, és annak tartalma a városban nagy megdöbbenést keltett. A belügyminiszter utasítására nyomozás indult Beniczky hollétének megállapítására, ám a holttest hosszú ideig nem került elő. A gyanúsítottak köre elsősorban olyan volt honvédtisztekből állt, akik valamilyen személyes okból gyűlölhették Beniczkyt, bár egyre határozottabbá vált az a gyanú, hogy egy olyan politikai természetű leszámolásra kerülhetett sor, aminek a célja Kossuth egyik legkövetkezetesebb hívének eltávolítása volt. Ez utóbbi feltételezés miatt Perczel Mór és környezete is komoly gyanúba került, bár a nyomozás szálai soha nem vezettek el hozzájuk. Miközben tartott a vizsgálat egyesek azt kezdték el híresztelni, hogy Beniczky nem is halt meg, hanem nézeteinek hiábavalóságát felismerve önszántából tűnt el, esetleg öngyilkos lett. A pesti honvédegylet elnökének egyik közeli rokona, Beniczky Antal újpesti jegyző magánnyomozásba is belefogott, hogy minél hamarabb kideríthesse az igazságot. Ügybuzgóságával a gyilkos, vagy gyilkosok figyelmét sikerült magára vonnia, mert egy napon ő is névtelen fenyegető levelet kapott:

„Beniczky úr! Ha Beniczky Lajos hulaja keresésével föl nem hagy, kéntelen leszek önt is elteni láb alól, hogy továb ne alkalmatlankodhasson. Szolgáljon ez óvásul!"

Ezzel egy időben fenyegető levelet kapott Madarász József, a magyar kormány baloldali, radikális ellenzékének egyik vezéregyénisége is:

„Ha önök meg nem szűnnek kormányellenes törekvéseiket – nem sokára eljutnak a Beniczky sorsára; mert mint köztudott ő rajta, illetőleg ő vele elbánni a kormány, akként higgyék el önök is azt, hogy önökkel is el nem fogunk tudni bánni."

Ezeknek a fenyegető üzeneteknek a hatására gróf Ráday Gedeon földbirtokos és gárdatiszt, későbbi honvédelmi miniszter ötszáz forintos pénzjutalmat tűzött ki azok számára, akik Beniczky hollétéről érdemleges információval bírnak. Felhívása nem járt eredménnyel,

mindenesetre az egyre szaporodó fenyegető levelek azt a vélekedést erősítették meg a közvéleményben és a nyomozóhatóságban, hogy Beniczky Lajos nem személyes, hanem politikai okokból tűnt el, illetve vált áldozattá. A holttest megtalálása 1868 szeptemberének végén egy véletlen eseménynek volt köszönhető. Egy Steinberg Jenő nevű pesti halkereskedő Tököl községbe vetődve arról értesült, hogy helybéli halászok még július 25-én hullát fogtak ki a Dunából. A halálesetet nem jelentették be a hatóságoknak, helyette kifosztották a holttestet, majd a folyótól mintegy harmincöt lépésnyire elföldelték. Steinberg azonnal jelentette értesülését az illetékeseknek, akik intézkedtek a sír feltárásáról. A kiásott magas homlokú, gyér hajzatú, körszakállú férfi teste már bomlófélben volt ekkor, az egyik lábfeje és bal karjának alsó része is hiányzott. A csonkok alakja arra utalt, hogy a hiányzó testrészeket kóbor kutyák hordták el. A holttestet kihantolása után Pestre szállították, ahol a város tiszti főorvosa, dr. Flór Ferenc felboncolta. Az október 2-án kiállított jegyzőkönyv megállapította, hogy a holttest:

„Beniczky Lajos honvéd ezredes valóságos hullája, s benne a rejtélyesen eltűnt honpolgár holtteste minden kétségen kívül feltaláltatott."

A vizsgálat azt is megállapította, hogy Beniczkyt nagy valószínűséggel megfojtották, és tetemét ezután hajították bele a Dunába. A holttest előkerülése után újabb lendületet vett a nyomozás, és a gyilkossággal kapcsolatos találgatások is ismét megsokasodtak. A körülményeket illetően gyanút keltett, hogy egy ilyen megtermett, erős és bátor férfit valaki egyedül, csak úgy meg tudott volna puszta kézzel fojtani, ezért az a nézet alakult ki, hogy több merénylőnek kellett lennie. Az indítékok keresése közben arra a következtetésre jutottak, hogy nem rablógyilkosság történt, hiszen az áldozatot már a halála után fosztották ki, ezért minden bizonnyal politikai okok húzódnak az ügy hátterében. A névtelen levelek tüzetes vizsgálatából kiderült, hogy a gyilkos, vagy gyilkosok a magyar kormányhoz közel álló személyekre, például Perczel Mórra, illetve egyáltalán nem létező alakokra akarták terelni a gyanút. A levelek riasztó

Lámpagyújtogató

helyesírási hibái ugyanakkor azt is mutatták, hogy szerzőjük vagy nagyon műveletlen, vagy idegen származású személy. Néhányan úgy gondolták, hogy ezek a levelek a nyomozóhatóság tudatos félrevezetésének céljával készültek, és ezért nem zárták ki annak a lehetőségét sem, hogy Beniczky egy ismeretlen okból elkövetett magánbosszú áldozata lett. Voltak olyanok is, akik az osztrák titkosrendőrséget vélték felfedezni a merénylet mögött.

A nyomozás során a közvélemény értesülhetett arról, hogy Beniczky börtönből való első kiszabadulása után, 1860-ban jelentéseket küldött az osztrák hatóságoknak az ország politikai hangulatáról, és ezért a tevékenységéért szerény javadalmazást is kapott. Az 1864-ben kibontakozott összeesküvés lelepleződése után is szintén részletes vallomást tett. Mindebből arra is lehetett következtetni, hogy egyesek a magyar honvédelem árulójának tarthatták őt, és így álltak rajta bosszút. A sokféle szál ellenére a nyomozás zsákutcába jutott, ezért mindmáig nem tudható, hogy ki vagy kik, és miért gyilkolták meg a pesti honvédegylet elnökét.

Az örök menekülő

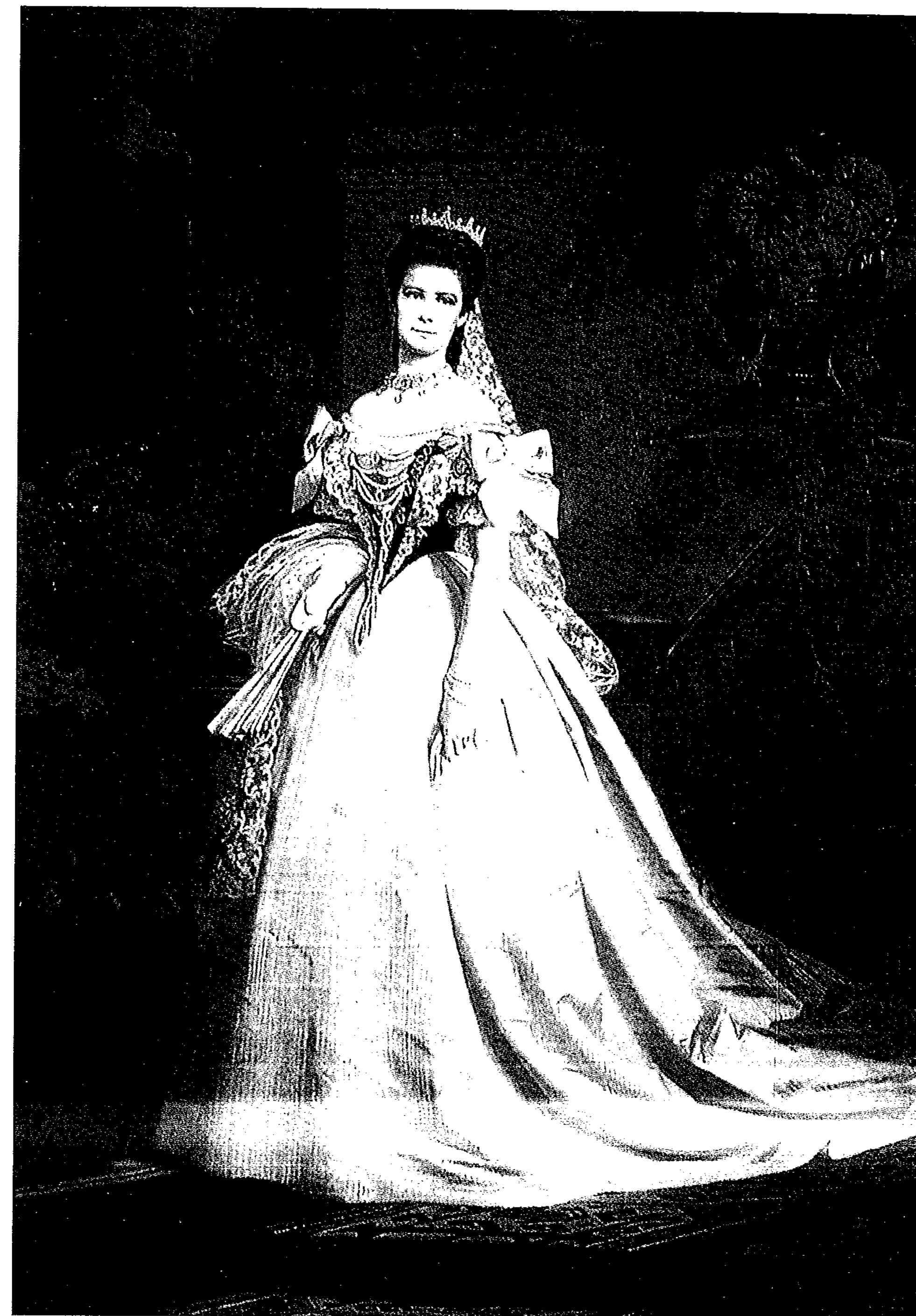
Erzsébet királyné meggyilkolása

Két olyan királyné van a magyar történelemben, akiknek meggyilkolása mélyen beivódott a köztudatba. Az egyik Meráni Gertrúd, II. András felesége (erről szól a könyv Bánk és a merániak c. fejezete), a másik pedig Erzsébet, Ferenc József osztrák császár és magyar király hitvese. A magyarok által mélységesen tisztelt és szeretett Erzsébet, akit csak Sisiként emlegetett mindenki, szerénységével, szépségével és törékeny alkatával, valamint a magyarok iránti kitüntetett figyelmével hódította meg az emberek szívét.

II. Miksa (1848–1864) bajor uralkodó volt Ferenc József anyjának, Zsófia főhercegnőnek az atyja. Másik leánya, Ludovika hercegnő a Wittelsbachok egyik mellékágához tartozó herceghez, Max in Bayernhez ment feleségül, és házasságukból számos leánygyermek született. A bohém, vadászni, csónakázni, mulatozni szerető Max herceg nagy szeretettel vette körül leányait, bár sem velük, sem pedig feleségével nem törődött igazán. Szeretőket tartott, és gyakran volt távol a Stranbergi tó partján lévő Possenhofenben található családi fészküktől. A gyerekek nevelésével így alapvetően az anyjuk, Ludovika foglalkozott, az apjuktól örökölt szabadosságukat azonban alig volt képes egyensúlyozni. Erzsébet ebbe a famíliába született 1837. december 24-én, és a keresztségben az Elisabeth Emalie Eugenie nevet kapta. A gondtalan gyermekévek egészen váratlanul, tizenöt évesen értek véget Erzsébet számára. 1853 augusztusában Ferenc József császár édesanyjával a híres osztrák fürdővárosba, Badl Ischlbe ment pihenni. A nyaralást arra használta fel Zsófia, hogy fia számára bemutassa kiszemelt aráját, Max bajor herceg Helén nevű leányát. A leendő házastársak unokatestvérek voltak, ami a Habsburg-dinasztia történetében egyáltalán nem számított szokatlannak. Zsófia húga, Ludovika a megbeszéltek szerint meg is jelent a fürdővárosban Helénnel, de magával vitte annak egyik húgát, Erzsébetet is. A bemutatkozáskor Ferenc József azonnal beleszeretett a gyönyörű Erzsébetbe, így Helén hoppon maradt. Megismerkedésük után két nappal Ferenc József már meg is kérte a tizenöt esztendős Erzsébet kezét, és a két mama rögvest megállapodott erről a házasságról. Ferenc József igen hálás volt anyjának azért, hogy szíve választottját vezethette az oltár elé:

„Sohasem fogom tudni Önnek, kedves Mama, kellőképpen megköszönni, hogy ilyen őszinte örömöt szerzett nekem. Napról napra jobban szeretem Sisit, és egyre biztosabb vagyok benne, hogy senki sem illene hozzám jobban, mint ő (...).”

Az eljegyzést követően Erzsébetnek fel kellett készülnie arra, hogy Európa egyik legelőkelőbb uralkodójának hitvese lesz. Ezért elsajátíttatták vele a francia és az olasz nyelvet, az udvari etikettet, illetve Mailáth János gróf megismertette vele a Habsburg Birodalom történetét. Ennek során főként a magyar történelem iránt igyekezett felkelteni az ifjú hölgy figyelmét. Ferenc József és Erzsébet házasságkötésére 1854. április 24-én Bécsben került sor rendkívül fényes külsőségek közepette. A fiatalasszony azonban sem lelkileg, sem érzelmileg nem volt felkészülve a császárnéi szerepre, valamint az anyaságra sem. Még csak tizenhét esztendős volt, amikor világra hozta első gyermekét, Zsófiát, majd egy esztendőre rá Gizellát. 1858-ban fájdalmas vajúdások közepette szülte meg a trónörököst, Rudolfot. A gyors egymásutánban bekövetkezett szülések megviselték Erzsébetet, lelkileg egyre ingatagabbá vált, ráadásul anyósa kivette kezéből gyermekei nevelését. Erzsébet nagyon hamar megutálta a felette is zsarnokoskodó anyós-nagynénjét, és szinte alig tudta elviselni a bécsi

Erzsébet királyné

Az idős Ferenc József

udvar merev kötöttségeit. Mindezek hatására fokozatosan férjétől is elhidegült. Keserűségét jól mutatja egy később írott levele:

„Az embert tizenöt éves korában eladják, tesz egy esküt, amit nem is ért, amit azután harminc éven keresztül vagy tovább bán, s ami alól többé nem nyer feloldozást." Erzsébet a bécsi udvarban emberkerülő, mélabús, és csak önmagára figyelő asszonnyá vált.

A magyar szabadságharc leverését követő megtorlás elítélt áldozatai 1857-ben amnesztiát kaptak, és ezt a közvélemény alapvetően Erzsébetnek tulajdonította, mert azt gondolták, hogy a fiatal királyné gyermekeinek megszülésével, valamint a magyarok iránti szeretetével meg tudta enyhíteni a merev és kötelességtudó Ferenc József szívét. Sok szóbeszéd alakult ki Erzsébet és az egykor halálra ítélt, majd kegyelmet kapott gróf Andrássy Gyula bizalmas viszonyáról is. A hiedelem szerint szerelem szövődött közöttük, ám ez minden bizonnyal nem igaz, pusztán arról van szó, hogy Andrássy nagy hatást tudott gyakorolni Erzsébet királyné politikai szemléletére. Ennek volt köszönhető az is, hogy Erzsébet 1867-ben támogatta a bécsi udvar és a magyarok közötti kiegyezést. Az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulását követően Erzsébet sokat és szívesen időzött a gödöllői Grassalkovich-kastélyban:

„Itt, távol a rokonságtól, piszkálódás nélkül, oly nyugodtan élhet az ember – míg ott – ez az egész császári família! Itt engem senki sem zavar, mintha egy faluban laknék, ahol egyedül jöhetek-mehetek oda, ahova akarok."

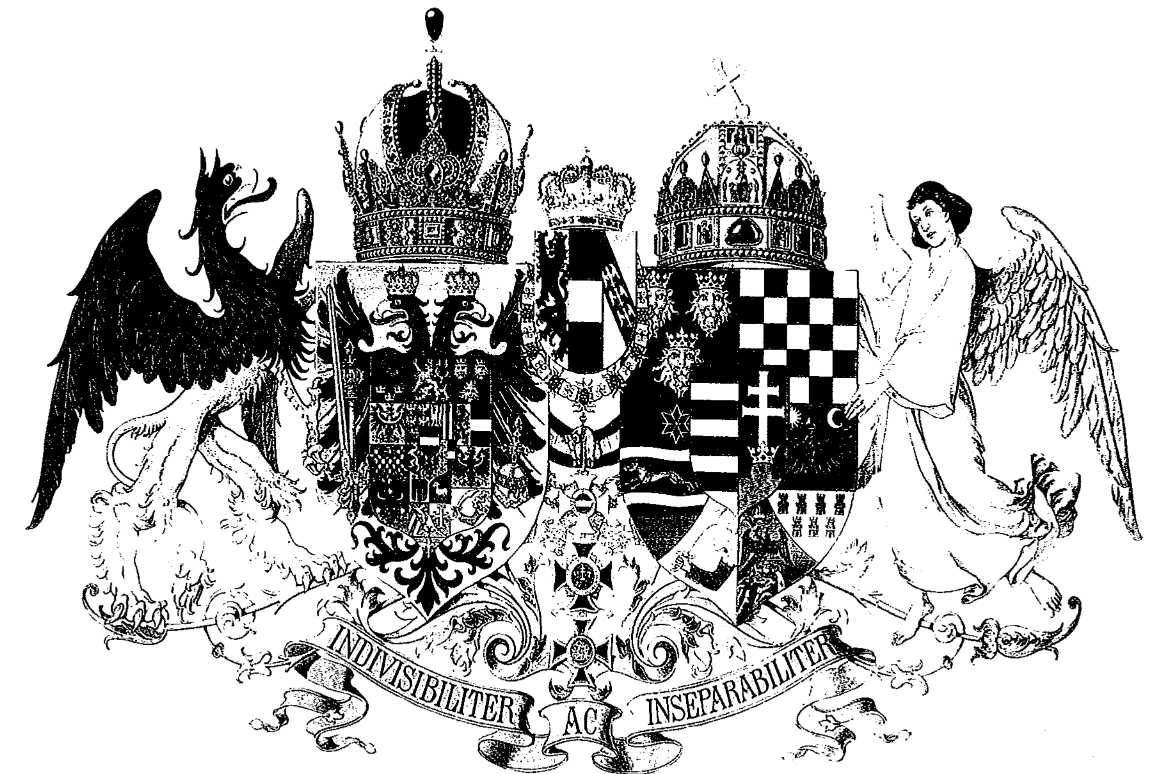
A magyarok iránti szeretetét Erzsébet azzal is kimutatta, hogy szívesen választott magának magyar származású udvarhölgyet, ezek közé tartozott például Ferenczy Ida és Festetics Mária grófnő is. Erzsébet anyósának 1872-ben bekövetkezett halála után sem találta helyét a császárvárosban, és egyre megközelíthetetlenebb, fagyosabb szépséggé vált. Nagyon sokat, szinte szenvedélyesen foglalkozott szépségének megőrzésével, különböző titkos recepteket használt bőre fiatalságának és ruganyosságának megtartására, dús haját rendszeresen tojássárgájával mosatta. Bár csak alig ötven kiló súlyú volt, mégis állandóan fogyókúrázott, minden nap tornázott, és gyakran tett megerőltető gyalogtúrákat. Kényszeres diétája végül annyira betegessé vált, hogy az idők folyamán csontsovánnyá vált. Hiúsága miatt az öregedés első látható jeleinek hatására nem volt hajlandó többé fényképezőgép elé ülni. Férjétől már olyannyira elhidegült, hogy az 1880-as években az ő tudtával és diszkrét közreműködésével találtak egy megfelelő szeretőt Ferenc József számára, Schratt Katalin bécsi színésznő személyében. Családjával egyre kevésbé törődött. Legidősebb leányának, Zsófiának a korai halála nagyon megrázta, és ezért figyelme egy időre fia, Rudolf felé fordult. A katonai nevelők kezébe került fiú a vele szembeni kíméletlen bánásmód miatt alvászavarokkal és ágybavizelési problémákkal küszködött. Erzsébet emiatt a sarkára állt, és elérte Ferenc Józsefnél, hogy átvehesse fia neveltetését.

A királyné problémái elől többnyire külföldi utazásokba menekült. Először 1858-ban választotta a bécsi udvarral szembeni ellenérzései miatt a tiltakozásának ezt a formáját, és ekkor egy kis időre Madeira szigetére

költözött. Később egyre gyakrabban hagyta oda a császárvárost, Európa-szerte bolyongva. Különösen Korfu szigetét szerette, mert rajongott az antik görög művészetekért és a mitológiáért. Magányos, többnyire inkognitóban történt utazásai során eljutott Törökországba, Tunéziába és Egyiptomba is. 1889-ben egyetlen fia, a tragikus sorsú Rudolf trónörökös a mayerlingi vadászkastélyban öngyilkosságot követett el. (Erről részletesen olvashatunk a Magára hagyott trónörökös című fejezetben.) Ez az újabb családi tragédia végképp elvette Erzsébet minden életkedvét. Fia haláláért főként férjét okolta, akit ettől kezdve tudatosan elkerült. Rudolf öngyilkossága után már csak feketében járt, és elméjén eluralkodott a halálvágy:

„Várom a halált. Nem félek tőle, mert nem akarom hinni, hogy van hatalom, amely oly kegyetlen volna, hogy ne elégedné meg az élet szenvedéseivel, hanem kiszakítaná a lelket a testből, hogy tovább kínozza (...)."

1898 szeptemberében Erzsébet királyné nyugtalan vándorlásának újabb állomásán, Genf egyik legjobb szállodájában, a tóparton álló Hotel Beau Rivageban tartózkodott inkognitóban. Egyedüli társasága Sztáray Irma magyar grófnő volt. Szeptember 10-én, délidőben a két hölgy hajókirándulásra indult, és sietve lépkedtek, hogy le ne késsék a kikötő mólójánál már indulásra kész hajót. A szállodából kilépett asszonyokkal szemben egy zömök, kopott ruhájú ember tűnt fel, aki hirtelen nekilódult, és beleütközött Erzsébetbe, majd futásnak eredt, és eltűnt az utcasarkon. Erzsébet az ütközés erejétől megtántorodott és elesett. Sztáray Irma megpróbálta őt felsegíteni, az eseményeket figyelemmel kísérő hotelportás is azonnal ott termett, majd együttes erővel sikerült talpra állítaniuk a császárnét. Erzsébet rövid ideig sápadtan és ijedten támolygott, majd odasúgta kísérőnőjének, hogy nem történt semmi, minden rendben van, az a fontos, hogy ne keltsenek föltűnést: – *Sejtelmem sincs,*

Az Osztrák–Magyar Monarchia címere

mit akarhatott – tette még hozzá. Erzsébet és Sztáray Irma ezután folytatta útját a mólóhoz, és fél egykor hajóra szálltak. Mindkét nő állva maradt az elindult hajó korlátjánál, amikor néhány perc múltán Erzsébet hirtelen rosszul lett, kénytelen volt leülni, és egyre hevesebb fájdalmat érzett a mellkasában. Az Erzsébetért aggódó Sztáray grófnő egy szintén a hajón utazó hölgy segítségével kioldotta Erzsébet ruháját, lefejtették róla a fűzőt, és ekkor a császárné testét elöntötte a vér. A látványtól a grófnő elájult, az odasiető hajóskapitány pedig azonnal visszafordította hajóját a part felé. A partot érés után egy hevenyészetten összetákolt hordágyon Erzsébetet visszavitték szállodai szobájába, és orvost hívtak hozzá. Ekkor Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja már haldoklott. A nagy nehezen előkerített orvos először elmondatta a szemtanúkkal, hogy mi történt, majd megpróbálta szondával megvizsgálni a sebet, a ruháitól megszabadított Erzsébet azonban néhány perccel később, délután fél három után meghalt. Ferenc Józsefet táviraton értesítették a tragédiáról, aki a hír kézhezvétele után halkan csak ennyit mondott: *„Senki sem tudja, hogy mennyire szerettem ezt az asszonyt."*

Az uralkodótól a svájci hatóságok engedélyt kértek arra, hogy feleségének holttestét felboncolhassák. A boncolási jegyzőkönyvben rögzített megállapítások szerint Erzsébet gyilkos merénylet áldozata lett. A szálloda előtt nekiütköző ismeretlen férfi ugyanis egy kihegyezett reszelővel az egyik bordáját áttörve szíven szúrta a királynét. A boncolás során kioperálták a szívét, és megállapították, hogy a gyilkos szerszám a bal szívkamrába hatolt bele. A seb azonban olyan szűk volt, hogy a vér csak nagyon lassan tudott átszivárogni a szívkamrából a szívüregbe, ezért nem halt meg azonnal Erzsébet a merénylet elkövetésének pillanatában.

Minthogy a gyilkosságnak sok szemtanúja akadt, így a genfi rendőrségnek nem ütközött nehézségébe azonosítani és elfogni a merénylőt. A huszonhárom esztendős gyilkos az olasz származású kőművessegéd, Luigi Luccheni meggyőződéses anarchista volt, aki gyűlölte a gazdagokat, és merényletével az volt a célja, hogy megsemmisítsen egy semmittevő kizsákmányolót. Luccheni nyomorúságos és koplalásokkal teli gyermekkora óta gyűlöletet táplált a híres és gazdag emberek iránt. Bár semmilyen szervezethez sem tartozott, mégis meggyőződéses anarchistának tartotta magát, és Erzsébet királynét a világ igazságtalan berendezkedése iránti tiltakozásból, és figyelemfelhívás céljából gyilkolta meg. Mindent egymaga tervelt ki. Először egy reszelőt vásárolt, amit tűhegyesre köszörült, és ezt követően elhatározta, hogy a Genfben élő neves személyiségek valamelyikét meggyilkolja. Eredetileg az orleans-i herceget szemelte ki áldozatul, akit először Evianba, majd Genfbe követett, de a herceg mindig továbbautózott, mire Luccheni gyilkos tervét megvalósíthatta volna. Még bírósági tárgyalása során sem sikerült megállapítani, hogy ezután miért esett a választása éppen Erzsébet királynéra. Amikor letartóztatták megkérdezték tőle, hogy miért ölte meg a rangrejtve élő császárnét, fellengzősen csak ennyit válaszolt: *„A hatalmasok és gazdagok elleni harcban minden eszköz megengedett."*

Lucchenit a bírósági eljárás végén életfogytiglani fegyházra ítélték. Tizenegy évet töltött ki egyre inkább elboruló elméjével börtönbüntetéséből, amikor 1910-ben cellája szűk falai között öngyilkosságot követett el.

„Ez a szegény, megölt Ondris"

ÁCHIM L. ANDRÁS ERŐSZAKOS HALÁLA

Ady Endrének, a *Világ* című újság hasábjain 1911. november 21-én közölt cikke egy ellentmondásokkal teli, mégis jelentős Békés megyei politikus halálával foglalkozott:

„Ez a szegény, megölt Ondris nem volt Messiás, s akik élnek, okvetlenül többet érnek, mint ő, aki már halott. De ha valaki nem is Messiás, haló poraiban is hozzátartozhatik az Élethez és az élőkhöz, és ilyen halott Áchim András. Aki bántja, élőket bánt, aki piszkolja, bepiszkolódik..."

Az 1871-ben Békéscsabán született Áchim L. András középbirtokosi parasztgazda-környezetből származott, és az 1900-as évek elején tűnt fel a politikai életben. Pályafutását a Békés megyei törvényhatósági bizottságban kezdte, ahol radikális, szocialista elveket megfogalmazó beszédeivel hamar felháborodást keltett az úri világ helyi képviselőiben. Békés megyében a legnagyobb és legbefolyásosabb politikai ellenfele a szarvasi gimnázium tanárából kétezer holdas nagybirtokossá előlépett idősebb Zsilinszky Endre lett, aki nemcsak Áchim radikális nézeteit, hanem heves, gyakran igencsak indulatos természetét is gyűlölte.

Az 1867-ben tető alá hozott osztrák–magyar kiegyezés lehetővé tette az 1848-ban elindított polgári átalakulás folytatását. A jelentős mértékű, és egyre gyorsuló iparosodás ellenére azonban a magyar társadalom egészen a XX. század első évtizedéig megőrizte alapvetően agrárjellegét. Ennek oka abban rejlett, hogy fennmaradt a nagybirtokrendszer, és így az egykori nemesség át tudta menteni a feudális korszakból előjogainak egy részét, és ezzel együtt meghatározó szerepét a politikai életben. Az „úri", illetve az „úri középosztály" gyakorlatilag mesterségesen zárta el az egyébként már vagyonilag erősen rétegzetté vált parasztságot a társadalmi és politikai felemelkedés lehetőségétől, annak ellenére, hogy a magyar társadalomnak ekkoriban még mindig valamivel több, mint hatvan százalékát ők alkották. A parasztságon belül erre az időre kialakult egy vagyonos gazdaréteg, a többség azonban falun élő bérmunkássá vált. Ez utóbbiak közül a legnehezebb sorsúak az uradalmi cselédként élők voltak. A XIX–XX. század fordulójára Magyarországon a törpebirtokosok, valamint a teljesen nincstelen parasztok száma már megközelítette a hatmillió főt. A szegényparasztok körében kibontakozó mozgalmak legfőbb törekvése éppen ezért a földosztás lett. A szinte reménytelen helyzetben lévők számaránya éppen Áchim L. András szülőhelyén, a Viharsaroknak is nevezett Tisza–Maros szögében volt a legmagasabb.

Áchim L. András politikusként először a Szociáldemokrata Párthoz csatlakozott, majd megalakította saját mozgalmát Alföldi Parasztpárt néven, ami később a

Népiskola

Magyarországi Független Parasztpárt nevet vette fel. Az ezt követő politikai szövetkezések során Áchim pártja egyesült a Magyarországi Független Szocialista Szövetséggel. Ennek programja elsősorban az általános és titkos választójog megadását, a nagybirtokok ezer holdban történő maximalizálását, valamint az e fölött államosított földek tartós bérletbe történő adását követelte. Áchim így 1905 után egyre inkább szembekerült a hagyományos pártokkal és érdekszervezetekkel, számos ellenséget szerezve ezzel magának. 1902-ben a szociáldemokraták színeiben választották meg először országgyűlési képviselőnek. 1906-ban már saját mozgalmának színeiben nyert képviselőséget, ám politikai ellenfeleinek sikerült elérniük, hogy mandátumát a Kúria megsemmisítse. Mivel ez ellen igen hevesen tiltakozott, gyakran elég durva és személyeskedő hangnemet engedve meg magának, ezért lázítás és osztály elleni izgatás vádjával bűnvádi eljárást indítottak ellene. Pere sokáig húzódott, csak 1908-ban mentették fel. Ezután ismét belevetette magát a politikába és létrehozta a Kisgazdák, Földmunkások és Kubikusok Szakegyletét, aminek alakuló kongresszusát szűkebb pátriájában, Békéscsabán

Vásárban

szervezte meg. 1910-ben ismét elindult a választáson, és újra megválasztották országgyűlési képviselőnek. A választáson nyertes, gróf Tisza István nevével fémjelzett Nemzeti Munkapárt, és más konzervatív erők szinte azonnal erőteljes politikai hadjáratba kezdtek Áchim és mozgalma ellen. Áchim ezekre saját hetilapjában, a Paraszt Újságban válaszolt, ismét csak egyáltalán nem válogatva meg szavait, hiszen politikai ellenfeleiről való mondandóját sokszor fűszerezte durva, személyeskedő kiszólásokkal.

1911 májusában a Friss Újság *A parasztkirály birodalmában* címmel cikksorozatot jelentetett meg Áchim személyéről és politikájáról. Ez egy olyan szervezett sajtótámadás volt ellene, aminek hátterében természetesen politikai ellenfelei álltak. Ennek a becsmérlő és lejárató kampánynak az egyik fő szervezője idősebb Zsilinszky Endre volt. Áchim a támadásra válaszul május 11-én, majd a rá következő két napon folytatólagos cikket írt Zsilinszky politikáját és személyét támadva. Ezekben a napokban gyakori kifakadásai során állítólag többször is becsmérelte élőszóval idősebb Zsilinszky Endrét és családját, köztük az éppen serdülőben lévő két leánygyermekét is. Mindezek bosszúra sarkallták két fiát, Zsilinszky Gábort, és azt az ifjabb Zsilinszky Endrét, aki később, a két világháború közötti Magyarország egyik legismertebb politikai szereplőjévé lett Bajcsy-Zsilinszky Endre néven. Áchim elleni támadásukat 1911. május 14-én hajtották végre Békéscsabán. Két nappal később a Friss Újság címoldalán hozta a gyászhírt:

„Áchim meghalt. Délután egy órakor vesszük a szomorú hírt, hogy Áchim L. András, a halotti szentségek felvétele után meghalt. A haldokló körül ott volt három gyermeke és hitvese. Megbocsátott mindenkinek és visszaadta a lelkét az Úrnak."

Az események rekonstruálása és megítélése a kezdetektől fogva számos ellentmondást tartalmazott. A gyilkosság miatt perbe fogott Zsilinszky fiúk a bíróság előtt ügyvédeik útján azzal védekeztek, hogy tettüknek nincsen semmilyen politikai motivációja, ők csak kérdőre akarták vonni Áchimot a családjukat, és legfőképp a leánytestvéreiket ért becsmérlő megnyilvánulásai miatt, ám Áchim rájuk támadt, és ezért önvédelemből kénytelenek voltak őt megölni. Fényes Samu, aki ügyvédbojtárként végig részt vett a tárgyaláson, a tanúvallomások és egyéb információk alapján később könyvet írt *Az Áchim-per. Fellebbezés a közönséghez* címmel, amelyben leleplezte a Zsilinszky testvérek védekezésének hamis voltát:

Falusi elöljáróságon

„Bejönnek [a Zsilinszky fiúk Áchim szobájába] kopogtatás nélkül. Nemcsak Áchim Ilona bizonyítja ezt, hanem az a tény, hogy kalapjukat kint hagyták, de a botot és korbácsot bevitték, és a Peszkár Jenő szerint meg is mondták, hogy inzultálni mennek. Aki inzultálni megy, nem kopogtat. A sértett kiutasítja őket, kölykökkel nem beszél. Erre Endre rátör bottal, míg a félénkebb Gábor, mint ő mondja, hat lépéssel hátrébb marad. A fegyvertelen sértett menekül előle. Endre utána [megy], és paskolja a bottal, hisz a sértetten több botütés nyoma. Gábor pedig a lábába lő. Ha a két lábszár sebe egy lövés eredménye, úgy azt csakis futás, vagy szökés közben kaphatta, mert akkor van a két láb egymás előtt. A két lába megsebesülve meghorkan, akár a szőnyegben megbotolva, akár a két lába megsebesülése miatt. Átfúrt lábszárakkal lehet még futni, de ne feledjük, hogy a jobb lábában a térdkalácsnál állott meg a golyó. A térdkalács sérelme folytán meg kellett horkannia, mégha nem botlott is a szőnyegbe, és a meghorkanás következtében került görnyedt helyzetbe, ahol hátulról kapta az utolsó lövést. Igazán mellékes, melyik szobában. Csak ez a tényállás lehet helyes, mert ez mindent a legtermészetesebb módon megmagyaráz. De így vagy úgy, a jogos védelem fennforgását mindenképp kizárhatjuk."

Fényes Samut e könyv megírására az késztette, hogy a bíróság elfogadta a Zsilinszky fiúk védekezését, és jogos önvédelemnek minősítve az esetet felmentette őket. Pedig a támadásba Áchim nem halt bele azonnal, hanem kórházba szállították, ahol még volt ereje ahhoz, hogy a hozzá kiszálló járásbírónak vallomást tegyen:

Bajcsy-Zsilinszky Endre

„Öltözködtem, amikor kopogtatás nélkül rám rontottak a Zsilinszky fiúk. Már a küszöbről kiáltották: Most meghalsz kutya! Az egyik többször rám lőtt, a másik bottal támadott rám. Orozva öltek meg. Érzem, hogy meghalok. Ne hagyják megbosszulatlanul!"

Áchimnak ezt az utolsó, halála előtti vallomását a bíróságon egyáltalán nem vették figyelembe. Minthogy Áchim a bántalmazásba néhány órával később kórházi ágyában belehalt, a bíróságon már nem tudta elismételni állítását, ezért azt csak egy haldokló utolsó vádaskodásának minősítették az eljárás vezetői. Bár a történet minden részletét, főként a békéscsabai bíróságnak a Zsilinszky család iránti elfogultsága okán nem sikerült feltárni, az azért elég nagy bizonyossággal állítható, hogy Áchim nem támadt rá a Zsilinszky fiúkra, sőt ez éppen fordítva történt, így részükről jogos önvédelemről szó sem lehetett. Az ügy kizárólagosan személyes viszályra történő bagatellizálása sem állja meg a helyét, ahogyan arra 1912-ben Gonda József *A Jövendő* című újságban közzé tett. *A nagy per* című írása is egyértelműen rámutatott:

„(...) itt nem a magánbecsület, nem a női tisztesség, nem szubjektív sérelem volt a támadás alap oka. A közélet harca ez, évszázados nagy viadal, parasztok és urak elszánt gyűlölettel vívott régi-régi harca."

Bár még ma is sokan szeretik, vagy szeretnék vitatni, Áchim L. András megölése alapvetően olyan politikai gyilkosság volt, amelyet az úri osztály két képviselője követett el egy általuk lázítónak és kártékonynak minősített parasztvezér ellen. Ez az eset azért tud időnként a jelenben is indulatokat gerjeszteni, mert a gyilkosság egyik elkövetője, Bajcsy-Zsilinszky Endre nagy ívű politikai pályát befutva 1944 decemberében az antifasiszta ellenállás mártírja lett, és erre a nemes küzdelmére vet árnyékot ifjúkorának súlyos ballépése.

Lövések Szarajevóban

Ferenc Ferdinánd trónörökös megölése

A magyar történelem legismertebb és következményeit tekintve legtragikusabb gyilkossági merényletét az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse, Ferenc Ferdinánd ellen követték el 1914. június 28-án. Ferenc Ferdinánd 1863-ban született Grazban Ferenc József osztrák császár és magyar király öccsének, Károly Lajos főhercegnek legidősebb fiaként. Szigorúan katolikus és konzervatív nevelésben részesült. Amikor 1889-ben Ferenc József császár egyetlen fia, Rudolf öngyilkosságot követett el, akkor kimondatlanul ugyan, trónörökössé lépett elő. Ennek hivatalos kinyilvánítására csak apja, Károly Lajos főherceg 1896-ban bekövetkezett halála után került sor. Ferenc Ferdinánd katonai iskoláinak befejezéseként 1890-től két esztendeig Sopronban szolgált a Nádasdy-huszárezrednél, és itt alakult ki benne a magyarok iránt érzett, egészen élete végéig tartó ellenszenve. Hamarosan ezredparancsnokká, majd 1892-ben dandártábornokká léptették elő. Új állomáshelye a csehországi Budweis lett, ennek elfoglalása előtt tíz hónapos világkörüli utat tett. Bár szenvedélyes utazóként és vadászként ismerték, ennek az útnak azonban mégis az volt igazi oka, hogy súlyos tüdőbajban szenvedett, és a tartós testi megerőltetéstől, illetve a levegőváltozástól remélt gyógyulást. Ugyan senki sem reménykedett igazán benne, mégis az Alpokban, a Földközi-tengeren és Egyiptomban végzett kúráknak köszönhetően váratlanul teljesen meggyógyult.

Ferenc Ferdinánd 1895-ben ismerkedett meg a nem túlságosan szép, elég nagydarab és hízásra hajlamos, cseh származású Chotek Zsófia grófnővel, aki iránt lángoló szerelemre lobbant. Szerelmük és házassági tervük a bécsi udvarból heves felháborodást, Ferenc József császárból pedig makacs ellenkezést váltott ki, mert bár Chotek Zsófia ősi nemesi família sarja volt, ám egy Habsburg főherceghez mégis nagyon alacsony származású volt. Ferenc Ferdinánd azonban hajthatatlannak bizonyult, így végül hosszas huzavona után 1900-ban oltár elé vezethette választottját, de csak azzal a feltétellel, hogy a rangon aluli házasságból megszületendő gyermekei nem örökölhetik majd a trónt. A pár így is boldogan frigyre lépett, kínos volt ugyanakkor, hogy az esküvőn a császári család egyetlen tagja sem jelent meg. Ferenc József kegyesen küldött egy üdvözlő táviratot, amiben azt is tudatta, hogy Chotek Zsófiát Hohenberg hercegnőjének címével ruházta fel. A házaspár ezt kö-

Ferenc Ferdinánd trónörökös (elöl középen) tisztjei körében

vetően meghitt családi életet élt, és nászukból három gyermek született. Ferenc Ferdinánd a politikai életbe aktívabban csak 1906-tól kapcsolódott be, és az osztrák–magyar kiegyezés felülvizsgálatára törekedve a föderalizmus hívének mutatkozott, miközben alapvetően a konzervatív és antidemokratikus kormányzást tartotta követendőnek.

A XIX. század végén a függetlenné vált Szerbián kívül jelentős szerb közösségek éltek Magyarországon, Bosznia-Hercegovinában, Bulgáriában, de még Horvátország területén is. A Nagy-Szerbiáról álmodó szerb nacionalizmus szerbeknek tekintette a macedónokat és igényt tartott az olyan már albánok lakta területekre is, amelyeket ősi szerb földeknek tartottak, ezek közül is különösen Rigómezőre, vagyis a mai Koszovóra. A berlini kongresszus határozataival elégedetlen, csalódott szerbek eleinte a nagy és közvetlen szomszéd, az Osztrák–Magyar Monarchia támogatását igyekeztek elnyerni déli, bolgár és macedón területeket érintő terjeszkedésükhöz. A jószomszédi viszony csak akkor romlott meg a két ország között, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia 1908-ban annektálta, vagyis tartományainak sorába illesztette azt a Bosznia-Hercegovinát, ahol

Ferenc Ferdinánd és felesége Szarajevóban

a lakosságnak ekkoriban már több mint egyharmada szerb volt. A szerb nacionalista politika ezt nemzetük arculcsapásaként értékelte, és most már az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben keresett magának szövetségeseket. Sokáig persze nem kellett keresgélnie, hiszen a balkáni befolyásáért folyamatosan küzdő cári Oroszország készségesen állt a szerb nacionalista politika rendelkezésére, ráadásul az angolok jóindulatára is számíthatott.

Az 1910-es évektől kezdve számos titkos és kevésbé titkos nacionalista szervezet jött létre a szerbek lakta területek felszabadítására, és Nagy-Szerbia létrehozására. Ezeknek a szervezeteknek a szálai Dragutin Dimitrijevic, Szerbia titkosszolgálati vezetőjének, majd vezérkari ezredesének kezében futottak össze, aki maga is létrehozott egy jól szervezett titkos társaságot, ami az *Egyesülés vagy Halál*, másként a *Fekete kéz* nevet viselte. Dimitrijevic jelentős befolyását a szerb politikára annak köszönhette, hogy 1903-ban az egyik vezetője volt I. Sándor szerb király (1889–1903) meggyilkolásában, és I. (Karagyorgyevics) Péter király (1903–1921) hatalomra juttatásában. Dimitrijevic attól kezdve, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia 1908-ban bekebelezte Bosznia-Hercegovinát olyan szervezetek és szövetségek támogatásába fogott a maga erőszakos és terrorista eszközeivel, amelyek a monarchia boszniai képviselői ellen irányultak. Néhány év alatt hét merénylet megszervezésére került sor. Az egyik éppen Ferenc József császár ellen irányult, aki 1910 nyarán szemleútra indult Boszniába. Mostarban egy Bogdan Zerajic nevű fiatalember várta őt kibiztosított fegyverrel, ám az utolsó pillanatban elhagyta a bátorsága, és nem merte meghúzni a ravaszt. Ezután alig két héttel Szarajevóban a tartomány katonai kormányzója, Marijan Varesanin ellen kísérelt meg merényletet Zerajic, ekkor már meg is húzta a ravaszt, és öt golyót lőtt ki a kormányzóra közvetlen közelről. Azonban mind az öt golyó célt tévesztett, egyedül az a hatodik nem, amellyel Zerajic ott helyben főbe lőtte magát. Zerajic a boszniai szerb ifjúság hősévé nemesedett, és az ő példája nyomán jött létre az Ifjú Bosznia nevű mozgalom. E mozgalom többnyire fiatalkorú tagjai határozták el azt 1914-ben, hogy valami jelentős akcióval hívják fel magukra a

figyelmet. Kapóra jött, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege éppen ekkor tartott a szerbek szerint provokatív hadgyakorlatot Bosznia-Hercegovinában, és 1914. június 28-ára Szarajevóba várták Ferenc Ferdinánd trónörököst, a monarchia *„összfegyveres erőinek főparancsnokát"*, hogy megszemlézze a hadsereg készültségének állapotát. Már maga a dátum is különösen bántó volt a szerbek számára, hiszen 1389-ben éppen június 28-án szenvedtek a szerbek Rigómezőn katasztrofális vereséget a törököktől, amely után majdnem ötszáz évre elveszítették függetlenségüket. A látogatás hírére Dimitrijevic, a Fekete kéz vezetője azonnal egy Ferenc Ferdinánd elleni gyilkos merénylet szervezésébe fogott. A terv végrehajtására az Ifjú Bosznia három tagját, Gavrilo Principet, Trifko Grabezt és Nedjelko Cabrinovicot bérelte fel, akiket állítólag így esketett meg Belgrádban:

„Most amikor az Egyesülés vagy Halál szervezete tagjává fogad, esküszöm a napra, amely melegít, a földre, amely éltet, a mindenható Istenre, őseim vérére, esküszöm a becsületemre és a tulajdon életemre, hogy ettől a pillanattól kezdve mindhalálig hűséggel szolgálom ezt a szervezetet, és mindenkor kész vagyok rá, hogy meghozzak érte bármilyen áldozatot. Becsületemre és életemre esküszöm, hogy minden parancsát feltétel nélkül teljesítem. Ítéljen fölöttem az Isten és társaim, ha ezt az esküment tudatosan vagy akaratlanul megszegem (...)"

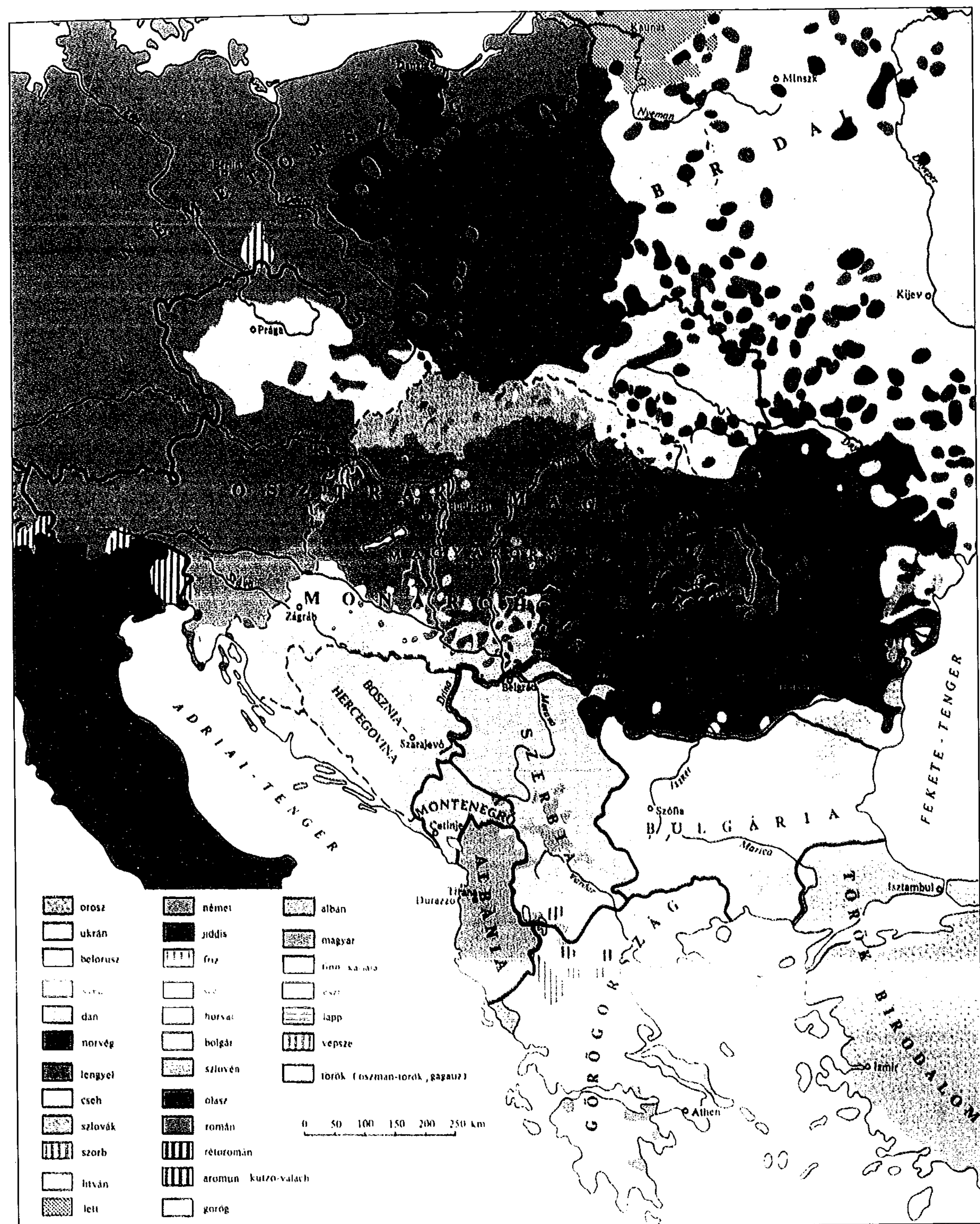
Később számos spekuláció jelent meg arra vonatkozóan, hogy a szerb összeesküvők mellett még milyen más nemzetközi erők vehettek részt a Ferenc Ferdinánd elleni gyilkos merényletben. E vádak között szerepelt, hogy Szerbia akkori orosz nagykövete Viktor Alekszejevics Artamonov a terv kiagyalói közé tartozott, mások azt állították, hogy a merénylet a szabadkőművesek nemzetközi összeesküvésének műve, míg megint mások zsidó összeesküvést emlegettek, illetve az angolok kezét látták a történtekben. Valamennyi feltételezést légből kapottnak kell tekintenünk, hiszen egyikre sem volt a leghalványabb bizonyíték sem. Dimitrijevic ezredes volt tehát a merénylet kiagyalója, és ő készítette fel Belgrádban annak végrehajtóit. Az Ifjú Bosznia három tettre kész tagját ciánkáli kapszulával is ellátta, hogy lelepleződésük esetén végezzenek magukkal. Nem bízott meg bennük

Ferenc Ferdinánd és családja

teljesen, ezért tőlük függetlenül egy másik háromtagú csoportot is Szarajevóba küldött a gyilkosság végrehajtására, így összesen hat ember várta hat bombával, négy revolverrel és száz tölténnyel fölszerelkezve a monarchia trónörökösét Bosznia-Hercegovina fővárosában. A merénylők helyzetét némileg elbizonytalanította, hogy I. Péter király éppen ezekben a napokban adta át a hatalom gyakorlását fiának, Sándornak, szándékuktól végül mégsem álltak el.

Ferenc Ferdinánd feleségével, Zsófia főhercegnővel 1914. június 23-án indult el a dél-csehországi Chlumecben lévő kastélyából végzetes útjára. Bécsben elváltak, Ferenc Ferdinánd vonattal Triesztbe utazott, ahonnan hadihajóval folytatta útját Dél-Dalmáciába, majd autóval Szarajevóba. Zsófia főhercegnő Bécsből Budapestre utazott, és innen vonattal Szarajevóba, ahol azután találkozott férjével a Bosna Szálloda legszebb lakosztályában. Az utazás előtt és közben mindkettejüket figyelmeztették egy várható merénylet veszélyeire,

A monarchia nemzetiségei

ám szándékukat ennek ellenére sem változtatták meg. Zsófia számára azért is volt olyan nagy jelentőségű ez az út, mert az alacsony származása miatt őt ért annyi megaláztatás után végre először fogadhatta hivatalosan a trónörökös hitvesének kijáró hódolatot. Maga a hadgyakorlat pontosan, a terveknek megfelelően zajlott le. Június 27-én a trónörökös pár rangrejtve bejárta Szarajevó belvárosát és a bazár szűk sikátorait, és ez arról győzte meg őket, hogy nincs mitől tartaniuk a városban. Az estét és az éjszakát a Szarajevó melletti fürdőhelyen töltötték, ahonnan másnap reggel különvonattal érkeztek vissza a városba. A pályaudvarról autón indultak a szarajevói városházára. Mivel a városban már két hete ott leselkedő merénylők tisztában voltak a trónörökös pár programjával, ezért a városházára vezető úton már mind a hat merénylő lesben állt. Az új kaszárnya épülete előtt várakozott az első két merénylő kézigránátokkal, ám ők nem mertek támadni. Egy valamivel távolabb álló harmadik merénylő látva, hogy két társa csődöt mondott, kibiztosította a fegyverét, és a mellette elhaladó kocsikonvoj után eredt, ám kísérletével elkésett. A negyedik merénylőnek sikerült kézigránátját a trónörökös párt szállító autóra hajítania. A gránát azonban nem robbant fel azonnal, és a repülő tárgyat észlelő Ferenc Ferdinánd az autó lehajtott fedelére esett gránátot nagy lélekjelenléttel a földre hajította, így az az utánuk haladó kocsi közelében robbant fel. A detonáció okozta ijedtségtől a Ferenc Ferdinándot szállító kocsioszlop hirtelen megállt, miután azonban kiderült, hogy komolyabban nem sérült meg senki, úgy döntöttek, hogy folytatják útjukat a városházára. A merénylők sorában a következő, Gavrilo Princip a gránát felrobbanásának helyszínétől mindössze száz-százötven méternyire tartózkodott, így látta, hogy a kísérlet nem sikerült, ezért a városháza elé hajtató kocsik nyomába eredt.

Mire Gavrilo Princip gyalogosan a városházához ért, addigra Ferenc Ferdinánd és kísérete már bement az épületbe, ahol a rémült polgármester fogadta őket. Miközben Princip a városháza előtt várakozott, odabent a gránáttámadás által okozott igencsak felpaprikázott kedélyeket sikerült lenyugtatni, és ennek során arra az ostoba következtetésre jutottak, hogy további merénylettől már nem kell komolyan tartani. Ferenc Ferdinánd ekkor úgy döntött, hogy további programja részeként először felkeresi a katonai kórházat, hogy meglátogassa a gránáttámadás során megsérült Merizzi alezredest, majd onnan a város új múzeumának megnyitására megy, ezt követően pedig a tiszteletére tartandó díszebéden vesz részt. A főherceg és felesége háromnegyed tizenegykor hagyta el a városházát, és a számukra már előkészített nyitott tetejű autóba szálltak. Az elindult kocsikonvoj nemsokára néhány lépésnyire haladt el Gavrilo Princip mellett, aki a járda széléhez furakodott, előkapta fegyverét és a trónörökös párra tüzelt. A Ferenc Ferdinándot szállító autó oldalsó felhágóján álló Franz von Harrach gróf a merénylők későbbi tárgyalásán így számolt be a bekövetkezett eseményekről:

„Miközben elővettem zsebkendőmet, hogy letörüljem a főherceg szájából kibuggyanó vért, a hercegnő felkiáltott: az Istenért, mi bajod történt? Aztán lehanyatlott az ülésről, fejjel a főherceg térde közé. Eszembe se jutott, hogy eltalálták, azt hittem, az ijedtségtől ájult el. Zsófikám. Zsófikám, ne halj meg, neked élned kell a gyerekeimért! – mondta a királyi fenség. Ekkor megfogtam a gallérját, hogy a feje előre ne bukjon, és megkérdeztem: Nagy fájdalmat érez fenséged? Érthető hangon ezt felelte: Nem, semmi az egész. Az arca nagyon kimerült volt, hat-hétszer ismételte meg egyre halkabban, ahogy az eszmélete gyorsan tünedezett: Nem, semmi az egész. Egy kis szünet támadt, aztán hallottam, amint szájából szaggatottan bugyog a vér. Akkor szűnt meg, amikor a kormányzói palota elé értünk. Mire bevitték őket, már mind a ketten eszméletlenek voltak. Csakhamar megállapították a halált."

Az orvosi vizsgálat megállapította, hogy Ferenc Ferdinándot a gerincén érte a golyó és átszakította a főütőeret, Zsófiát pedig lágyékon találta el a kocsi ajtaján gellert kapott másik gyilkos golyó. Egy Smail Spahovic nevű rendőrügynök vetette magát a merényletet követő pillanatokban elsőként a merénylőre, és erről azután ezt vallotta:

„Vagy tízlépésnyire álltam a merénylőtől. A kapott parancs szerint a nézőket kellett figyelnem, nem az automobilt. Egyszerre csak revolverlövést hallottam, balra nézek, nem látok semmit, nézek jobbra, akkor dörrent a második lövés. Először lekuporodtam, majd felugorva elkaptam a támadó kezét. Ekkor azonban valaki ököllel gyomron vágott,

Princip pedig a pisztoly agyával hatalmas ütést mért a fejemre. (...) A támadót a karjánál fogva tartottam. Néhány tiszt karddal Principre támadt, nem tudtam őt kihozni közülük. Aztán odaugrott segítségemre a szakaszvezető."

Princip megpróbálta magát főbe lőni a támadás után, de a rávetődő és őt foglyul ejtő emberek ebben megakadályozták. Az összeesküvők meglepetésére a boszniai közvélemény a merénylők ellen fordult, és csakhamar hadsereget kellett kivezényelni azért, hogy megakadályozzák a szerb lakosság elleni lincseléseket. Szerbia is kényelmetlen helyzetbe került, mert a nemzetközi közvélemény élesen elítélte a gyilkosságot, és láthatóan az Osztrák-Magyar Monarchiával kezdett el szimpatizálni. Nemsokára a már elfogott Princip mellett a többi összeesküvő is rendőrkézre került, és az ügy kitervelőjeként Dimitrijevic és szervezete is lelepleződött, ami az egész összeesküvés dilettáns voltát mutatja. Az októberben lefolytatott per során kiderült, hogy az egész ügyefogyott merénylet csak a véletlenek sora miatt járhatott sikerrel. Mivel a merénylők közül Princip és még ketten nem voltak húszesztendősek, ezért az osztrák törvények értelmében nem lehetett őket halálra ítélni, így egyenként húszesztendei börtönbüntetést kaptak. A perbe fogott másik három, nagykorú merénylőt azonban kötél általi halálra ítélték, és a kiszabott büntetést végre is hajtották. A három fiatalkorú elítélt a terezíni katonai fegyházban töltötte büntetését, sokáig azonban egyikük sem élt. A legtovább Gavrilo Princip húzta, aki 1918 áprilisában halt meg tuberkolózisából fakadó nagy kínok közepette.

Mivel a merénylet szálai egyértelműen Belgrádba vezettek, ezért a bécsi kormányzat a szerb kormányzattól a felelősök és bűnrészesek azonnali felkutatását, illetve példás megbüntetését követelte. A szerb kormány halogatta a követelés végrehajtását, ezért a Német Császárság ösztönzésére az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumot küldött Szerbiának. A német diplomácia azért avatkozott be, mert a gyilkosságot megfelelő alkalomnak (casus belli) tartotta arra, hogy a Monarchiával összefogva legyőzze a szerbeket, majd kiterjessze uralmát az egész Balkánra. Az ultimátum határideje anélkül járt le, hogy Szerbia egyetlen lépést is tett volna az abban foglaltak végrehajtására, ezért a Ferenc Ferdinánd elleni gyilkos merénylet után egy hónappal, 1914. július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának. Az oroszok a szerbek védelmében hadba szálltak a Monarchia ellen, a németek viszont a Monarchia védelmére hivatkozva üzentek hadat Oroszországnak, majd megtámadták az oroszokkal szövetségben álló Franciaországot. Néhány nappal később az angolok, a franciák és az oroszok oldalán szálltak harcba, és ezzel megkezdődött az első világháború.

Hat pisztolygolyó

TISZA ISTVÁN MEGGYILKOLÁSA

Gróf Tisza István miniszterelnök meggyilkolásának okait, valamint a merénylet kitervelőinek és végrehajtóinak személyét mindmáig homály fedi. Az 1861-ben Budapesten született gróf Tisza István apja, Tisza Kálmán a dualizmus korának egyik legismertebb politikusa volt. 1867-ben, a kiegyezést követő választásokon Tisza Kálmán a közjogi ellenzékiséget felvállaló Balközép Párt vezéreként jutott be a parlamentbe. A választásokon győztes Deák-párt kormányzása (1867–1875) idején a mérsékelt ellenzékiség álláspontján nagy politikai tekintélyt tudott kivívni magának. 1875-ben fúziók sorával létrehozta a Szabadelvű Pártot, és a parlamenti többség birtokában miniszterelnökké lépett elő. A magyar történelemben eddig felül nem múlt ideig, tizenöt éven át, egészen 1890-ig kormányozta miniszterelnökként Magyarországot. Tisza István fiatalkorának meghatározó élménye tehát apjának politikai közszereplése volt. Már gyermekfejjel tudatosan politikusnak készült, és nagy figyelemmel kísérte apja tevékenységét. Tizenöt éves korában, egyik levelében írta ezeket a sorokat:

„Sokkal jobban szeretném, ha Magyarország mint különálló alkotmányos királyság, lemondva minden nagyhatalmi pretenziókról, saját érdekeinek kielégítésén dolgozhatnék, de a jelen nemzetközi viszonyok közt mindenkinek be kell azt látnia, hogy a magyar nemzet a szlavizmussal szemben csak mint az Osztrák–Magyar Monarchia egyik fele tarthatja fenn magát."

E levél megírásakor már túl volt a debreceni kollégiumi éveken, és joghallgató volt a pesti egyetemen. A következő években Heidelbergben és Berlinben képezte tovább magát, elsősorban a jog és a politikai gazdaságtan területén. Húszéves korában szerzett doktorátust a pesti egyetemen politikai tudományokból. Ezután egy évig katonai szolgálatát töltötte, majd 1882-ben, Bihar vármegyében átvette a családi birtokok egy részének kezelését. 1883-ban unokatestvérét, Tisza Ilonát vezette az oltár elé, és házasságukból egy korán elhunyt kislány, illetve egy fiú született. Családi fészkét Geszten rendezte be. Bár jól értett hozzá, a gazdálkodás egyre jobban untatta, ezért 1886-ban elindult a vízaknai választókerületben a Szabadelvű Párt színeiben az országgyűlési választáson, és a mandátumot sikerült is megszereznie. Apja 1890-ben bekövetkezett miniszterelnöki bukása után forrtak ki csak igazán saját politikai

Gróf Tisza István

nézetei, melynek központi eleme a liberális-konzervatív konszenzuskeresésé volt. Ez azt jelentette, hogy liberális elvként hitt a jog uralmában és az alkotmányosságban, konzervatívként viszont ragaszkodott az arisztokrácia és a dzsentri rétegek politikai vezető szerepéhez. Meg volt győződve ugyanis arról, hogy a magyarság csak az arisztokráciája révén képes megőrizni vezető szerepét az egyre öntudatosabbá váló nemzetiségekkel szemben. Egyszerre liberális és konzervatív álláspontja számos, gyakorlatilag feloldhatatlan ellentmondást tartalmazott, ám mégis kitartóan és makacsul ragaszkodott hozzájuk. Elhatározásait és elveit illetően meggyőzhetetlennek bizonyult, a kritikák többségét személyes támadásként vagy sértésként élte meg, amikért rendszerint keményen visszavágott, ezért nevezte később Ady Endre az egyik írásában Tisza Istvánt *„vad, geszti bolondnak"*.

1903-ban lett először Magyarország miniszterelnöke. Meggyőződése volt, hogy a szláv terjeszkedéssel szemben a dualista monarchiát minden eszközzel erősíteni kell. Az ellenzéki pártok tevékenységében, illetve politikájában az ország gyengítését látta, ezért miniszterelnökként határozottan fellépett velük szemben, ellenszenvet váltva ki maga iránt ezzel még saját pártján, a Szabadelvű Párton belül is. Az ellenzék letörésére házszabály-revíziót terjesztett be, és ezzel egy időre meghátrálásra kényszerítette ugyan őket, ám kíméletlen fellépése olyan népszerűtlenné tette őt és pártját a közvélemény szemében, hogy az 1905-ben megrendezett választásokon a vele szemben koalícióra lépett ellenzéki pártok listája fölényes győzelmet aratott. A választási vereség és a személyi ellentétek a Szabadelvű Párt felbomlásához vezettek, ezért pártelnökként Tisza István 1906-ban feloszlatta a pártját, és egy időre visszavonult a politikai élettől. A választásokon győztes pártok szövetségéből létrehozott koalíciós kormány négyéves teljesítménye azonban katasztrofálisnak bizonyult, mivel az ország valódi problémái helyett a szövetkezett pártok képviselői leginkább az egymással szembeni rivalizálással voltak elfoglalva. Az 1910-es parlamenti választásokon tehát a koalíció bukásra volt ítélve, ezt a lehetőséget Tisza István jó taktikai érzékkel kihasználta, és a korábbi szabadelvű bázisán megalapította új politikai erejét, a Nemzeti Munkapártot. Ez az új párt meg is nyerte elég nagy fölénnyel az 1910-es választásokat, Tisza István személyes népszerűsége azonban továbbra is igen alacsony volt, ezért nem ő, hanem pártjának egy másik prominense, Khuen-Héderváry Károly alakította meg az új kormányt. Tisza István pártvezérként befolyásolta a következő két esztendőben a magyar belpolitikai életet.

Az ekkoriban egyre mélyülő balkáni válságok és háborúk miatt Tisza István elkerülhetetlennek tartotta a monarchia katonai erejének növelését és modernizálását. Ennek a meggyőződésének a véghezvitelét azonban már nem akarta másra bízni, ezért 1912-ben a parlament alsóházának elnökévé választatta magát, Khuen-Héderváry Károly helyett pedig személyes bizalmasát, Lukács Lászlót tette meg miniszterelnöknek. Ezután gyakorlatilag önkényesen fogadtatta el parlamenti többségére és pozíciójára támaszkodva az új véderőtörvényt, ami az ellenzék heves ellenállását váltotta ki. Ekkor az egyik ellenzéki képviselő, Kovács Gyula még egy sikertelen revolveres merényletet is elkövetett ellene. Az ellenzék kemény letörése után megszavaztatta a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket, valamint a hadiszolgáltatásokra vonatkozó törvényeket. 1913-tól immáron másodjára kezdte el kormányozni az országot. 1914 júliusában, Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása után magyar miniszterelnökként ellenezte a Szerbia elleni háborút, amint azt egy akkoriban Ferenc Józsefhez írt levele is bizonyítja:

„Legkegyelmesebb Uram! Bármennyire is szeretném elkerülni, hogy Felségednek ezekben a napokban terhére legyek, mégis kötelességemnek érzem, hogy a következőket, lehetőleg röviden, a legalázatosabban előadjam. Csak kihallgatásom után volt alkalmam Berchtold gróffal beszélni, és tudomást szerezni arról a szándékáról, hogy a szarajevói rémtett alkalmát megragadja a Szerbiával való leszámolásra. Nem titkoltam el Berchtold gróf előtt, hogy ezt végzetes hibának tartanám, és semmi esetre sem vállalnám a felelősséget. Ez idáig nincsenek kielégítő támpontjaink arra, hogy Szerbiát felelősségre vonhassuk (...). Ha egyszer eljön a rajtaütés ideje, a legkülönbözőbb kérdésekből lehet a háborút felgöngyölíteni. Előbb azonban mindenesetre olyan diplomáciai konstellációt kell összehozni, amely az erőviszonyokat ránk nézve kevésbé kedvezőtlenül osztja el."

Őszirózsás forradalom, 1918

E levélből kiderül, Tisza István egyrészt nem tartotta kedvezőnek a nemzetközi helyzetet a háborúhoz, mert túl erősnek ítélte Szerbia katonai szövetségeseit, másrészt attól is tartott, hogy ha sikerül legyőzni és a Monarchiához csatolni Szerbiát, akkor az még kedvezőtlenebbé tenné az osztrák–magyar állam etnikai viszonyait, hiszen ezzel már egyértelmű szláv túlsúly alakult volna ki. Szava azonban nem sokat nyomott a latba, és miután német sürgetésre Bécsben elhatározták a Szerbia elleni akciót, az 1914. július 19-i minisztertanácson hozzájárult a Szerbiához intézendő, hadüzenettel is felérő ultimátum elküldéséhez. Miután a szerbek nem teljesítették az ultimátumot, Ferenc József 1914. július 28-án hadat üzent Szerbiának. Az első háború kirobbanását követően mindent megtett a belső gazdasági és politikai erők háborús szolgálatba állításáért. Mindvégig következetesen kitartott a németekkel fennálló szövetség mellett, ezért került hamarosan konfliktusba a hosszú uralkodás után elhunyt Ferenc József helyére lépő IV. Károly (1916–1918) királlyal. Az új uralkodó ugyanis már számolt a háború lehetséges elveszítésének realitásával, és ebből fakadóan a Monarchia szétesésének veszélyével. Ezt úgy akarta megelőzni, hogy különbéke-tapogatózásokba kezdett az antanthatalmaknál, illetve a Monarchia föderális átszervezésével politikailag egyenjogúsítani akarta a birodalom szláv népeit. Tisza István mind a különbéke-tárgyalásokat, mind a kiegyezés rendszerének felülvizsgálatával történő fő-

derális átszervezés tervét hevesen ellenezte. IV. Károly elunva akadékoskodását és ellenkezését 1917 májusában lemondásra kényszerítette őt a miniszterelnökségről. A Nemzeti Munkapárt vezetéséről azonban ezt követően sem mondott le, de a debreceni huszárezred parancsnokaként kivonult a frontra.

1918 októberére nyilvánvalóvá vált az Osztrák–Magyar Monarchia veresége. A Birodalom nemzetiségei egymás után alakították meg nemzeti tanácsaikat és jelentették be kilépési szándékukat a Monarchiából. 1918. október 24-én Magyarországon is megalakult a Magyar Nemzeti Tanács a három legjelentősebb ellenzéki párt, a Függetlenségi és 48-as Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Polgári Radikális Párt részvételével. A Magyar Nemzeti Tanács elnöke gróf Károlyi Mihály lett, aki két nappal később kibocsátotta a Nemzeti Tanács kiáltványát, amelynek tizenkét pontjában többek között a Nemzeti Munkapárt kormányának azonnali lemondását, a képviselőház feloszlatását, a háborúból való azonnali kilépést és a magyar függetlenség helyreállítását követelték. A Nemzeti Tanács megalakulása miatt lemondott Wekerle Sándor miniszterelnök, és így hivatalos kormány nélkül maradt az ország. Néhány nap múlva Budapesten nagyarányú tömegtüntetéseken kezdték el követelni, hogy IV. Károly a Nemzeti Tanács tagjaiból álló kormányt nevezzen ki, és gróf Károlyi Mihály legyen az új miniszterelnök. Időközben József főherceg Bécsből Budapestre érkezett IV. Károlynak azzal a felhatalmazásával, hogy ő nevezze ki az új magyar miniszterelnököt. Október 30-án a tüntetők oldalára átállt rendőrök és katonák elfoglalták Budapest stratégiai pontjait, és ezzel eldöntötték az eseményeket. Másnap október 31-én délelőtt József főherceg a Várban miniszterelnöki megbízást adott gróf Károlyi Mihálynak, és ez az úgynevezett őszirózsás forradalom, vagyis a polgári demokratikus átalakulás győzelmét jelentette. Ezen a napon azonban történt egy olyan esemény is, amely alaposan beárnyékolta a forradalom győzelmét kivívó erők örömét.

1918. október 31-én délután két katonai teherautó állt meg gróf Tisza István Hermina úton lévő otthona, az úgynevezett Róheim-villa bejáratánál. A teherautókból felfegyverzett katonák és matrózok szálltak ki, majd behatoltak a villa kertjébe. A háznál egyedüliként szolgálatot teljesítő csendőrt azonnal lefegyverezték, és ezután négyen közülük beléptek a villába, ahol Tisza Istvánt keresték. A zajra Tisza István fegyverrel a kezében elő is került, hangos szóváltásba kezdett a támadókkal, aminek hallatán felesége és unokahúga, Almássy Denise grófnő is megjelent a teremben. A négy katona azzal vádolta meg Tiszát, hogy ő volt az egyik kitervelője és okozója a háborúnak, ezért családjuk minden szenvedéséért őt tették felelőssé. Közben az egyikük felszólította Tisza Istvánt, hogy tegye le a kezében lévő fegyvert, amit meg is tett. A vádaskodás befejeztével Tisza meg akart felelni a katonáknak, azonban azok váratlanul ráemelték a fegyverüket és tüzet nyitottak rá. Tisza Istvánnak felesége és unokahúga szeme láttára hat pisztolygolyó fúródott a testébe és azonnal meghalt. Egy célt tévesztett golyó Almássy Denise grófnőt is megsebesítette. Az egykori miniszterelnök gyilkosai ezután visszaszálltak teherautóikra és eltűntek a környékről. A Károlyi-kormány tagjai éppen miniszteri eskütételükre várakoztak a Várban, amikor értesítették őket a gyilkos merényletről. Bár Tisza István az egyik legádázabb és legengesztelhetetlenebb politikai ellenfelük volt, mégis őszintén megdöbbentek halálának szörnyű körülményein. Károlyi Mihály később így emlékezett meg erről:

„Tisza meggyilkolása volt az első vérfolt, amely gyönyörű októberi forradalmunkon esett, amelynek jelszava ez volt: vér nélkül! Teljesen tudatában voltunk annak, hogy ez a meggondolatlan cselekedet, a népszenvedélynek e fék nélküli tombolása semmit sem használhatott a diadalmas forradalom ügyének."

A két hölgyszemtanú későbbi vallomásából arra lehetett következtetni, hogy a Tisza István ellen megnyilvánuló általános népgyűlölet vezetett a gyilkossághoz, vagyis nem egy magasabb körökből kiinduló, előre megtervezett merényletről van szó. A Tisza elleni népharagot mutatta az is, hogy a holttestét családi birtokára, Gesztre szállító vonatot útközben több helyütt is megdobálták, és a temetésére is csak alig néhányan mertek elmenni.

A közvélemény Tisza iránti ellenszenve igen régi keletű volt, ám az a makacs és konok magatartása avatta igazán őt a háború, és az emiatti szenvedések szimbólumává, hogy minden eszközzel akadályozni igyekezett IV. Károlynak a háborúból való kilépésére, a németekkel való szakítására, és a Monarchia átalakítására vonatkozó reformelképzeléseit. A személye iránti harag odáig vezetett, hogy 1917–18-ban több terv is született meggyilkolására, ám ezek közül a megvalósításig csak az egyik jutott el. Egy Lékai János nevű antimilitarista fiatalember 1918. október 16-án a parlament üléséről távozó Tiszát megpróbálta lelőni, de izgalmában elfelejtette fegyverét kibiztosítani, így merénylete csúfos kudarcot vallott. A Károlyi-forradalom, majd a Tanácsköztársaság bukása után hatalomra került Horthy-rendszer képviselői 1920-ban széleskörű nyomozást rendeltek el a Tisza-gyilkosság kiderítésére, céljuk elég nyilvánvalóan az volt, hogy a korábbi forradalmak vezetőit próbálják meg a vádlottak padjára ültetni a gyilkosság kitervelésének és elrendelésének vádjával. Emiatt került a vádlottak padjára Károlyi Mihály környezetének több kulcsfigurája is. Az egyre koncepciósabbá váló pert botrányok és rejtélyes halálesetek sora kísérte. A vizsgálóbíró, aki több alkalommal is panaszkodott bizonyos külső tényezők befolyására a perben, az egyik tanú kihallgatása közben váratlanul öngyilkosságot követett el, de nagyon gyanús körülmények között halt meg az ügy egyik vádlója, Szilassy ügyész is. Végül sem Károlyi Mihály, illetve egyetlen közvetlen munkatársának érintettségét sem sikerült az elhúzódó perben bizonyítani. Eredményt azonban produkáltak, mert a vélt felbujtók közül Kéri Pál, Dobó István és Sztanykovszky Tibor zászlósokat halálra, míg Hüttner Sándor főhadnagyot tizenöt évi börtönbüntetésre ítélték. A kemény büntetések kiszabása sem győzte meg azonban a közvéleményt arról, hogy valóban a tetteseket ítélték el, és valószínűleg ártatlanok is voltak a megbüntetettek. Ebből viszont az következik, hogy máig nem tudjuk, hogy kik és miért ölték meg Tisza Istvánt.

Forradalmi plakát 1918-ból

A kellemetlenkedők

Somogyi Béla és Bacsó Béla újságírók kivégzése

Az első világháborút lezáró béketárgyalások 1919 januárjában kezdődtek meg Párizsban. Ezzel egy időben Magyarországon kikiáltották a köztársaságot, gróf Károlyi Mihály köztársasági elnökké lépett elő, és az addigi igazságügyi miniszter, Berinkey Dénes lett az új miniszterelnök. Március elején a kormány közzétette az alkotmányozó nemzetgyűlési választásról szóló törvényt, és a választást április 14-ére tűzték ki. A demokratikus választás kitűzése aktivizálta a kormány ellenzékét, mert felismerték a politikai hatalom átvételének lehetőségét. Gróf Bethlen István konzervatív mozgalma, a Nemzeti Egyesülés Pártja úgynevezett polgári blokkba tömörült a Lovászy Márton vezette függetlenekkel, illetve más, keresztényszociális, földműves és polgári mozgalmakkal, ami jó esélyt teremtett számukra a választás megnyerésére. Velük szemben a legnagyobb és legszervezettebb tagsággal rendelkező szociáldemokraták is választási győzelemre készülődtek, miközben a kommunisták még a választások előtt a hatalom erőszakos megszerzését tűzték ki célul. A kommunista akciók ennek megfelelően egyre szélsőségesebbekké váltak. 1919. február 20-án egy nagyobb csoportjuk rátámadt a Népszava szerkesztőségére, mert a szociáldemokraták lapja rendre a kommunistákat leleplező és kritizáló cikkeket tett közzé. A támadás során meggyilkolták a szerkesztőség hét védelmezőjét, köztük rendőröket is. A kormány válaszlépéseiként letartóztatták a kommunista vezetőket, a párt helyiségeit bezáratták, illetve betiltották a Vörös Újságot. Ezzel együtt a kormány feloszlatta a vele egyre inkább szembeforduló Magyar Országos Véderő Egyletet is, amelynek ekkoriban már a radikálisan jobboldali Gömbös Gyula volt a vezetője.

Károlyi Mihály mélyen hitt abban, hogy a Wilson amerikai elnök által megfogalmazott elvek szerint megvalósítható egy önrendelkezésen alapuló, igazságos területelosztást tartalmazó béke. Reményei azonban összeomlottak, amikor Vix francia ezredes egy további területi követeléseket tartalmazó jegyzéket nyújtott át neki. Ez a Vix-jegyzék megmutatta, hogy az etnikai határokat figyelmen kívül hagyva a győztes antanthatalmak a Magyarországgal szomszédossá vált országok, Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területi éhségét kívánják minél nagyobb arányban kielégíteni. Károlyi Mihály a jegyzék átvétele után közölte Vix ezredessel, hogy az új területi követeléseket elfogadhatatlannak tartja, és egyben bejelentette a kormány lemondását is. Ez utóbbira abból a megfontolásból került sor, hogy a még mindig jelentős tömegbázissal rendelkező szociáldemokratáknak adják át a kormányzást, akik majd az antant intervenciós seregeivel már háborúban álló szovjet kormány felé tájékozódva talán képesek lesznek az antant akaratának ellenszegülni. 1919. március 21-én a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetősége azonban úgy határozott, hogy nem vállalja egyedül a kormányzás felelősségét, és Böhm Vilmos javaslatára megállapodást kötöttek a Kommunisták Magyarországi Pártjával. E megállapodás értelmében a két párt egyesült Magyarországi Szocialista Párt néven, majd Károlyi Mihályt eltávolították az elnöki székből, és kikiáltották a Tanácsköztársaságot, amely nem volt egyéb, mint a szovjet-orosz berendezkedés mintájára létrehozott proletárdiktatúra. A Vix-jegyzék elutasítása és a proletárdiktatúra létrehozása miatt Franchet d'Esperey francia tábornok szervezni kezdte a csehszlovák, román és szerb hadsereg Magyarország elleni támadását. Először a román haderő lendült támadásba 1919. április 16-án, majd néhány nappal később a csehszlovák hadsereg is átlépte a demarkációs vonalat. A támadás megkezdése után a

Kormányzótanács toborzásba fogott. Az önkéntesekből felállított mintegy kétszázezres haderő főparancsnokaivá Böhm Vilmost és Stromfeld Aurélt nevezték ki. Májusban megindult a magyar hadsereg északi hadjárata, amellyel sikerült a csehszlovák haderőktől a Felvidék középső és keleti területeiről kiszorítani.

A Tanácsköztársaság hatalomra kerülése után nem sokkal szervezkedni kezdtek a proletárdiktatúrával szemben álló, magukat ellenforradalminak nevező erők. Április közepén Bécsben megalakult gróf Bethlen István vezetésével a konzervatívokat összefogó Antibolsevista Comité (ABC), ezzel szinte egy időben gróf Károlyi Gyula Aradon ellenkormányt alakított. Az ellenkormány innen hamarosan átköltözött az antanthaderők által megszállás alatt tartott Szegedre. Károlyi Gyula ellenkormánya hadügyminiszterének Horthy Miklóst, az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének egykori ellentengernagyát kérte fel, aki hozzá is fogott egy nemzetinek nevezett haderő létrehozásához. Emlékiratában erről az időszakról ezt jegyezte föl:

„Egyenként az ország minden részéből érkeztek tisztek, s ezeket Prónay Pál őrnagy tiszti századokba szervezte. Szeged környékéről megindult a hadviseltek önkéntes bevonulása, és csakhamar összejött az új, fegyelmezett és megbízható sereg magva."

Horthy Miklós seregébe főként a Monarchia feloszlatott haderejének egykori tisztjei jelentkeztek, akiket tiszti különítményekbe szerveztek. A legerősebb és legelszántabb különítmények parancsnokai Prónay Pál és Ostenburg-Moravek Gyula lettek. A proletárdiktatúrával szembeni elégedetlenség miatt időközben az ország több területén sztrájkok és felkelések bontakoztak ki. A felkelőkkel szemben Szamuely Tibor a tanácskormány nevében vörösterrort vezetett be, a Duna-melléki felkelés tagjai közül például több mint ötven embert végeztetett ki.

A párizsi békekonferencia antant-képviselői körében a Tanácsköztársaság haderejének sikeres északi hadjárata nyugtalanságot és elégedetlenséget váltott ki. A békekonferencia elnöke, Clemenceau francia miniszterelnök ezért egy jegyzéket intézett a magyar kormányzótanácshoz. Ebben közölte Magyarország leendő északi és keleti határait, azt követelve, hogy a tanácskormány hadserege északon vonuljon vissza e határok mögé, cserébe viszont azt ígérte, hogy a románok ki fogják üríteni a megszállásuk alatt tartott Tiszántúlt. Hosszas viták után a kormányzótanács elfogadta a Clemenceau-jegyzékben foglaltakat, és a hadsereget visszavonták a Felvidékről, a románok azonban mégsem ürítették ki a Tiszántúlt. Ekkor a kormányzótanács elhatározta, hogy fegyverrel szerez érvényt a kapott ígéreteknek, és 1919. július 20-án támadást kezdeményeztek a románok ellen. Ez a hadjárat nagyon hamar összeomlott, és a román hadsereg július 29-én átkelve a Tiszán, gyors ütemben megindult Budapest felé. Ennek hatására augusztus 1-jén lemondott a Forradalmi Kormányzótanács, vezetőik különvonattal Bécsbe menekültek, és így a Tanácsköztársaság megbukott. A kormányzótanács lemondásának napján Budapesten Peidl Gyula vezetésével egy olyan szociáldemokrata szakszervezeti vezetőkből álló kormány alakult, amelynek tagjai korábban szemben álltak a proletárdiktatúrával. Az új kormány intézkedéseivel azon nyomban visszaállította a polgári demokráciát, munkájának kiteljesítéséhez azonban nem maradt ideje.

A köztársaság kikiáltása

Augusztus 4-én ugyanis a román hadsereg bevonult Budapestre, majd két nappal később Friedrich István román katonai segédlettel lemondatta Peidlt, és maga alakított új kormányt. Ezzel párhuzamosan Horthy Miklós szakított gróf Károlyi Gyula senki által el nem ismert ellenkormányával, létrehozta a Nemzeti Hadsereg Fővezérségét, és ezután a főként tiszti különítményekből álló hadserege megszállta a Dunántúl területét.

Horthy Miklós fővezérsége ellenére a Dunántúlt megszálló Nemzeti Hadsereg tiszti különítményeinek parancsnokai nagyfokú önállósággal tevékenykedtek, és fehérterrort vezettek be. Véres bosszúszomjukat és kegyetlenkedéseiket azzal látták igazoltnak vélni, hogy mindezt a Szamuely-féle vörösterrorra adott válaszként

Tiszti különítményesek akasztanak

állították be. Természetesen főként azokra igyekeztek lecsapni, akiket a proletárdiktatúra képviselőinek és helyeslőinek tartottak, de ennek során több pogromot is elkövettek a dunántúli zsidóság ellen. Az antiszemitizmusnak ezek a vérgőzös megnyilvánulásai alapvetően abból fakadtak, hogy a proletárdiktatúra vezetői között több zsidó származású is volt, és ezért a Tanácsköztársaság kikiáltásáért, sőt egyes különítményparancsnokok az egész háború elvesztéséért a magyar zsidóságot tették, egyébként minden alap nélkül felelőssé. Egy zsidó származású kecskeméti tanító özvegye évtizedekkel későbbi visszaemlékezésében ezeket mondta férje halálának körülményeiről:

„Férjem szegény, kecskeméti tanító volt. Soha nem politizált. Amikor jött a proletárdiktatúra, nekem csak anynyit mondott: Most már könnyebb lesz a tanítás, kevesebbet kell hazudnom (...). Ennyit tett csak. Nem volt hős, nem volt kommunista (...). Engem december 21-én rendeltek ki Orgoványra, ahol a hullaházban hatvan halott feküdt (...), azt a szörnyűséget, amit akkor láttam, ha van másvilág, még ott sem felejtem el. Szegény férjem testéről a bőr le volt nyúzva, a két szeme, amivel egész életén át az abc betűit nézte, kiszurkálva. És ott voltak a többi áldozatok: Deutsch Imre holtteste, nyaka kettétörve, feje az ölébe helyezve, dr. Halmos Imre ügyvéd kettéfűrészelt holtteste, és a többi, a sok, szörnyen megcsonkított tetem."

A fehérterror miatt a jelentős párttagsággal és támogatóbázissal rendelkező szociáldemokraták helyzete is egyre tarthatatlanabbá vált. A párt újságja, a Népszava rendszeresen leleplező, tényfeltáró riportokat közölt a tiszti különítmények véres cselekményeiről. E cikkek többsége Somogyi Béla nevéhez fűződött. Az 1868-ban született Somogyi fiatal korában szabósegéd, majd tehénpásztor volt. Később lehetővé vált számára, hogy elvégezze a csáktornyai tanítóképzőt. Első írásai, cikkei a Népszavában és a Cipészek Szaklapjában jelentek meg 1895-ben. Két évvel később Budapesten telepedett le, és ekkortól vált a Népszava állandó munkatársává. Az első világháborút követő Károlyi-forradalom aktív szereplőjeként közoktatásügyi államtitkár lett. A proletárdiktatúrát viszont elvi okokból ellenezte, ezért a Tanácsköztársaság idején nem vállalt közszereplést. A tanácskormány bukása, majd a Peidl-kormány lemondatása után a

Népszava felelős szerkesztőjeként a tiszti különítmények fehérterrorjával szemben a demokrácia és a törvényes rend védelme érdekében szállt harcba. Cikkei a nemzetközi elismertetésre vágyó Horthy Miklós és hadserege számára egyre kellemetlenebbé váltak, hiszen a nyugati lapok átvették tudósításait, és ezeknek az összefoglalói igen rossz színben tüntették fel a nyugati közvélemény előtt a magyar Nemzeti Hadsereg tevékenységét.

A párizsi békekonferencia vezetői 1919 őszén megelégelték, hogy nincsen olyan törvényes magyar vezetés, amellyel Trianonban a békediktátumot aláírathatták volna. Ezért George Clerk angol diplomatát Budapestre küldték, akinek látszólag sikerült Horthy Miklós fővezért, és a vele személyes rivalizálásban álló Friedrich István miniszterelnököt megegyezésre bírnia. E megegyezés után Clerk elérte, hogy 1919 novemberében a román hadsereg megkezdte kivonulását, előbb Budapestről, majd az ország keleti feléből is. Horthy Miklós hadserege élén november 16-án bevonulhatott Budapestre. A fővezér néhány nappal később, november 24-én megszabadult Friedrich Istvántól, és ezután már az ő akaratából alakulhatott meg Huszár Károly „nemzeti koncentrációs" kormánya. A Nemzeti Hadsereg által birtokba vett Budapesten, majd a Duna–Tisza közén még egy ideig tovább folyt a tiszti különítmények leszámolása, terrorja, miközben Huszár Károly miniszterelnök 1920 januárjára kiírta a parlamenti választásokat. A terror légkörében lehetetlenné vált, hogy a szociáldemokraták ezen a választáson elindulhassanak. Az akkori légkört jól illusztrálja, hogy az Ostenburg-Moravek Gyula vezetése alatt álló, a legtöbb gyilkosságban részes tiszti különítmény tagjai 1920. január 16-án elrabolták, majd meggyilkolták Cservenka Miklóst, a vasutasok szociáldemokrata vezetőjét.

Leleplező cikkei miatt Somogyi Béla a különítményesek egyik fő ellenségének számított, ezért a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása után élete már állandó veszélyben forgott. Ezzel maga is tisztában volt, ám elveit így sem volt hajlandó feladni. 1920. február 16-án megalakult az új nemzetgyűlés. Másnap a Népszava szerkesztőségéből az esti órákban társával, Bacsó Bélával együtt hazafelé tartó Somogyit elrabolták és meggyilkolták. A Dunakeszin 1891-ben született Ba-

Horthy Miklós

csó Béla tanulmányait szülővárosában, Kassán végezte, és ott is kezdte meg újságírói működését a Kassai Napló munkatársaként. A forradalmi változások sodorták a fiatal és lelkes szociáldemokrata beállítottságú újságírót Budapestre, ahol hamarosan Somogyi Béla mellett a Népszava társszerkesztője lett. Újságírói tevékenysége mellett szépirodalommal is foglalkozott, és főként társadalmi problémákat feszegető elbeszéléseket írt. A Somogyi Béla és Bacsó Béla elleni akciót az Ostenburg-különítmény tagjai hajtották végre február 17-én, amint arról később Beniczky Ödön, a Huszár-

kormány egykori belügyminisztere egy 1925-ben kelt írásában elég nagy részletességgel be is számolt *Az Újság* hasábjain:

„Somogyi Béla a nemzeti hadsereg bevonulása után észrevette, hogy ismeretlen egyének figyelik. Ezért Átlós úti lakásából elköltözött, és a Nemzeti Színház közelében, az Orient Szállóban vett ki lakást, ahonnan a Népszava Conti utcai szerkesztősége csak jóformán pár lépés volt (...). 1920. február elején a Népszavában megjelent volna egy cikk, amelyet az előzetes cenzúra nem engedélyezett (...). A cikk kefelevonatát a cenzúráról átküldték a fővezérség Gellért szállóbeli szállására, hol egy esti társaság előtt, melyen a fővezér is jelen volt, felolvasták. Általános megbotránkozást keltett, többen a vezérkar tagjai közül megjegyezték, hogy a gaz Somogyi Bélát a Dunába kell tenni. Horthy Miklós fővezér úr őméltósága azután e kijelentéssel bontott asztalt: Itt nem beszélni kell, hanem cselekedni! Nemes verseny indult erre a kijelentésre a Prónay- és Ostenburg-különítmények között. Hozzájárult ehhez az is, hogy az Ostenburg-különítmény ócska taxija helyett a fővezérségtől egy szép gépkocsit kapott. Ezt az ügyet a különítményben a nyomozóosztag parancsnoka: Schweitzer Jenő főhadnagy és Soltész István főhadnagy intézték. Beszéd tárgya volt már a városban, hogy Somogyi Bélát, a Népszava szerkesztőjét akarják lefogni. A gyilkosság után, míg a nyomozás tartott, az Ostenburg-különítmény készenlétben állott (...)."

Beniczky Ödönt ezért az írásáért perbe fogták, és a kormányzó megsértésének vádjával börtönbüntetésre ítélték. Mindez annak ellenére történt, hogy az Ostenburg-különítménnyel állandó rivalizálásban álló Prónay Pál emlékiratában részletesen beszámolt a gyilkosság körülményeiről:

„Somogyi Bélát és az őt kísérő Bacsó Bélát felszólították, kövessék őket az autóba, mert le vannak tartóztatva. Ennek a jelenetnek csupán egy cukorkaárus volt a szemtanúja, akit harmadiknak szintén betuszkoltak ebbe a nagy, hatüléses gépkocsiba, nehogy a jelenetnek hírmondója legyen. A kocsit azután, melynek födele fel volt húzva (...) Kovarcz a megyeri csárda felé vezette. De előzőleg a vámsorompóhoz érve, nem állott meg, hanem azt áttörve, továbbment. Az ott álló őrség a kocsi után lőtt, a golyó azonban csupán a sárhányót horzsolta. A megyeri csárda után és a Fővárosi Vízművek között, közel a Duna-parthoz, megállottak. A delikvenseket leszállítva, a Duna felé vezették őket, ahol néhány revolverlövéssel őket elintézték, és holttestüket a Dunába hajították (...). Ennél az akciónál a következő furcsa eset adta magát elő: a cukorkaárus, akinek valami bajonettszúrást adtak, de rosszul – halottnak tetette magát, de amint a tisztek elmentek, felkelt a sekély vízből, és hazaszaladt."

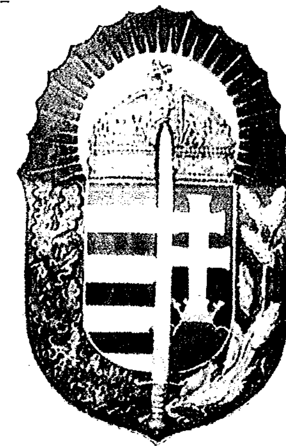
Somogyi és Bacsó meggyilkolása nagy felháborodást váltott ki a nyugati közvélemény körében, és az ügy miatt rendkívül kínos helyzetbe került Horthy Miklós kénytelen volt vizsgálatot elrendelni az ügyben. Ezt már csak azért sem kerülhette el, mert a nemzetgyűlés időközben visszaállította Magyarországon államformaként a királyságot, és mivel nem volt alkalmas jelölt a trón betöltésére, így Horthy a kormányzói tisztség megszerzésére tört. 1920. március 1-jén meg is választották őt az ország kormányzójának. Somogyi és Bacsó meggyilkolásának vizsgálata még ezt követően is hosszú hónapokig elhúzódott, majd végül a nyilvánvaló tények ellenére az ügyet eredmény nélkül zárták le, arra hivatkozva, hogy a tettesek kiléte kideríthetetlen.

Tátongó lyuk a falban

ROBBANTÁS A POLGÁRI KÖRBEN

Az 1920 januárjában megválasztott nemzetgyűlés tagjainak megbízatása két esztendőre szólt. Erre a parlamenti választásra még a Friedrich-kormány által 1919-ben kihirdetett általános és titkos választójogi rendelkezése alapján került sor. Ennek megfelelően a parasztság társadalmi számarányának megfelelően adhatta le voksait, és így a választáson a Nagyatádi Szabó István által vezetett Kisgazdapárt győzedelmeskedett, megelőzve néhány mandátummal a konzervatív erők gróf Bethlen István által irányított mozgalmát, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját. A tiszti különítmények, valamint a hozzájuk közel álló radikális jobboldali erők terrorja miatt a szociáldemokraták távol maradtak a választástól. Az ellenforradalomban aktív szerepet vállaló baloldalellenes, antiszemita és fajvédő erők közül a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) vált a legjelentősebbé. Ennek vezetője Gömbös Gyula lett, aki Horthy Miklós egyik legkövetkezetesebb hívének számított, és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának alelnöki posztját is megszerezve Horthy kormányzóvá történő megválasztásának legharcosabb követelőjeként lépett fel. A MOVE mellett a szintén katonatisztek által létrehozott, ám tömegbázisát főként diákokra, kispolgárokra, valamint az elszakadóban lévő területekről elmenekült köztisztviselőkre és értelmiségiekre alapozó Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) vált még a jobboldali radikalizmus jelentős erejévé. A MOVE és az ÉME közötti viszony feszült és időnként kifejezetten ellenséges volt, annak ellenére, hogy mindkét szervezet tagjai a nemzeti radikalizmus és a fajvédő politika hívei voltak. Ennek oka részben személyes ellentétekből fakadt, valamint abból, hogy a MOVE tagjai a kiformálódó új politikai elit tagjai közé egyre jobban a kiformálódó új politikai elit tagjai közé olvadtak, míg az ÉME tagjai alacsony társadalmi származásuk okán továbbra is alapvetően becsapottnak és kisemmizettnek érezték magukat.

Az 1920 februárjában összeült új nemzetgyűlés elsőként az államforma és az államfői tisztség kérdését rendezte. Ennek megfelelően Magyarország király nélküli alkotmányos királysággá vált, mivel az adott nemzetközi helyzetben nem találtak olyan alkalmas személyt a trónra, akit a külföldi hatalmak is elismertek volna. E kérdésben persze szerepet játszottak Horthy Miklós politikai ambíciói is, akit Gömbös Gyula előterjesztésére a parlament 1920. március 1-jén megválasztott Magyarország kormányzójának. A formálódó új államjogi rendszerben Horthy kormányzóként államfői hatalmat kapott, ám a törvényhozáshoz képest alárendelt szerep jutott neki, mivel a kormányzói jogkörök rendezése során több királyi jogkört megvontak tőle. Így például nem adományozhatott nemességet és nem gyakorolhatta a főkegyúri jogokat.

Vitézi rendjel

Az első királypuccs által előidézett belpolitikai válságot Horthy Miklós 1920 áprilisában gróf Bethlen István miniszterelnöki kinevezésével oldotta fel. Bethlen folytatta az 1921. október 21-én bekövetkezett második királypuccsal szemben nagy határozottsággal lépett fel, és annak kudarca után elfogadtatta a magyar parlamenttel a Habsburg-ház trónfosztását, ami

nemcsak Magyarország nemzetközi megítélését javította, hanem nagymértékben megszilárdította Horthy kormányzói jogállását is. Bethlen a konszolidáció érdekében normalizálta a kormány és a Szociáldemokrata Párt viszonyát, ezzel lehetővé téve a baloldali párt törvényes politizálásának kereteit. A belpolitikai stabilitás útjában álló következő akadályt a szilárd parlamenti többség hiánya jelentette, ezért Bethlen a kialakult pártstruktúrák felbomlasztásával egy új, egységes kormányzópárt összekovácsolására törekedett. Ennek során 1922 februárjában elérte, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja összeolvadjon a Kisgazdapárttal. Az új formáció az Egységes Párt nevet kapta. E párt elnöke Nagyatádi Szabó István, ügyvezető elnöke Gömbös Gyula lett. Ezzel az egyesüléssel a kisgazdák elveszítették parasztidemokrata arculatukat, és a nemzeti konzervatív kormánypárt részévé váltak.

Az Egységes Párt sikere azon állt vagy bukott, hogy az 1922-ben lejárt mandátumú nemzetgyűlés helyébe milyen összetételű parlamentet sikerül megválasztani. Bethlen úgy gondolta, hogy a kormánypárt választási sikerét csak egy új, a korábbinál jóval antidemokratikusabb választójogi törvény elfogadtatásával lehet biztosítani. Világos volt azonban, hogy ezt az új választási szisztémát a nemzetgyűlés tagjai nem fogják megszavazni, ezért Bethlen úgy terjesztette azt be, hogy közben lejárt a nemzetgyűlés megbízatása. Miután Horthy Miklós feloszlatta a nemzetgyűlést, Bethlen 1922. március 2-án már rendeleti úton léptethette életbe az új választójogi szabályokat. Ennek értelmében a szavazópolgárok számát mintegy háromnegyed millióval csökkentették, és az addigi titkos szavazást Budapest és a megyei jogú városok kivételével nyílt, ezért könnyen ellenőrizhető és számon kérhető voksolássá változtatták.

Az új választójogi rendelet a parlamenti választásokra készülődő polgári demokratikus erők körében óriási felháborodást váltott ki. Az ország számos helyén polgári demokrata körök alakultak, hogy a szétforgácsolt ellenzék egységét, összefogását valamilyen módon megteremthessék. Nem sokkal a nemzetgyűlési választások előtt, 1922. április 2-án vacsorával összekötött összejövetelt tartottak az erzsébetvárosi Polgári Demokrata körben. Amint a kör tagjai szép számmal összeültek, egy hatalmas erejű pokolgép robbant fel a teremben. A detonáció következtében a helyiség egyik falában hatalmas lyuk keletkezett, miközben a pokolgép nyolc embert szétszaggatott, huszonhárom embert pedig súlyosan megsebesített. A rendőrség helyszíni szemléje során világossá vált, hogy a merényletet profik hajtották végre, hiszen a robbanóanyag német katonai felszerelésből származott. A gyilkos robbantás után a rendőrség hamarosan letartóztatott néhány fiatalembert, akik azonban tisztázni tudták magukat, így kénytelen volt elengedni őket. A Bethlen-kormányzat számára igen kínos volt ez a merénylet, ezért alapos nyomozást rendeltek el. A vizsgálat húsz hónapon át tartott. Közben lezajlottak a parlamenti választások, amit az Egységes Párt az új választójogi rendelkezéseknek köszönhetően nagy fölénnyel meg is nyert. A szinte általános megdöbbenést és keserűséget kiváltó robbantási ügyben az elhúzódó nyomozás ellenére sem sikerült a rendőrségnek a valódi tetteseket kézre keríteniük. Mivel a közvélemény megnyugtatására eredményt kellet produkálni, ezért egyszerűen ártatlanokat vádoltak meg és állítottak bíróság elé a gyilkos robbantás kitervelésének illetve végrehajtásának vádjával. A koncepciós ügy főszereplőjévé egy huszonhárom éves fiatalember, Márffy József vált. Ő a proletárdiktatúra idején, 1919-ben hazafias okokból a Győri Katonai Kerületi Parancsnokság politikai megbízottjaként tevékenykedett hadnagyi rangban, majd csalódva a tanácskormány politikájában az Ébredő Magyarok Egyesületéhez csatlakozott. A szélsőbalról a szélsőjobbra való átállása tette őt a robbantási perben ideális vádlottá, hiszen mindkét oldal ekkoriban már árulónak tekintette őt, és így sem a bal-, sem a jobboldaltól nem remélhetett támogatást. A rábeszélések és fenyegetések ellenére sem volt azonban hajlandó Márffy bűnösnek vallani magát. A tárgyalás során mindvégig tagadott, és beadványokkal, felterjesztésekkel árasztotta el az igazságügyi szerveket, annak ellenére, hogy tisztában kellett lennie azzal, hogy a rendőrség az irományait visszatartja, vagyis nem juttatja el a címzetteknek. Az egész per koncepciós, előre kitervelt voltát mutatja Strache Gusztávnak, az ügyészség akkori elnökének visszaemlékezése:

„A rendőrség ígéretekkel, pénzzel, ajándékkal, fenyegetéssel, kínzásokkal, súlyos bántalmazásokkal, hipnotizálással és hamis jegyzőkönyvekkel szerzett tanúkat, illetve vádlottakat."

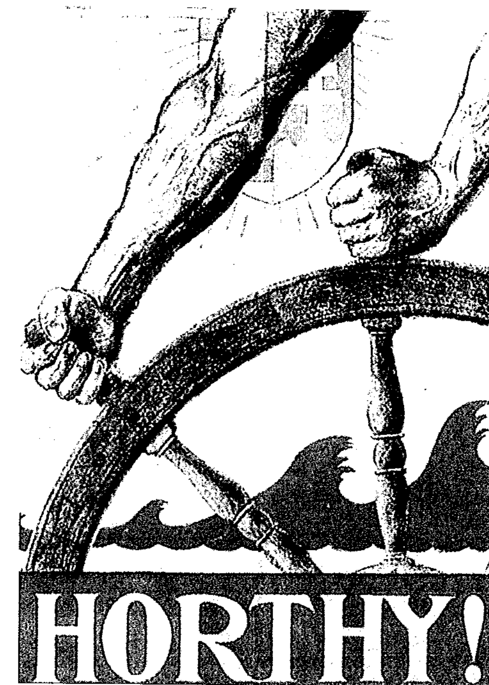
A peres eljárás során nyilvánvalóvá vált a szélsőbal és a szélsőjobb ellen folytatott „kétfrontos" kormányzati küzdelem szinte minden eleme. Erre utal Strache egyik árulkodó megjegyzése is:

„A tárgyaláson is csak vállalják a dolgot, engedjék magukat elítélni: majd a tárgyalás után innen, a fogházból megszöktetik őket. Adnak útlevelet, pénzt, állást stb. Amerikában. Az egész csak formai dolog, erre jelenleg szüksége van a Magyar Hazának (...)."

A vádlottak többségét hazafias szólamokkal megtörték, Márffyt azonban semmilyen módon sem sikerült makacs ellenállásából, tagadásából kibillenteni. A per így, finoman szólva, igencsak furcsára sikeredett, hiszen bizonyíték nem volt a vádlottak ellen, és a vád tanúi is olyan gyatrán játszották szerepüket, hogy senki nem hitt nekik. Ezért a bíróság egyszerűen nem merte feltenni azt a kérdést, hogy a vádlottaknak hol, és milyen módon sikerült a speciális robbanóanyagot beszerezniük. Ráadásul Márffy védekezése során azt állította, hogy a merénylet időpontjában bizonyíthatóan a vasútnál dolgozó apjánál tartózkodott, sőt éppen akkor egy saját kezűleg írt táviratot adott fel IV. Károly váratlan halálhíréről. A bíróság ennek bizonyítását azonban feleslegesnek tartotta, így a Márffy ártatlanságát egyértelműen bizonyító távirat nem kerülhetett a periratok közé.

Az egész eljárás sejtelmességét csak fokozta, hogy a Márffy letartóztatása és az ítélethozatal között eltelt egy esztendőben a vádlottak közül hirtelen hárman is meghaltak. Ketten közülük a húszas éveikben jártak, az egyikük öngyilkos lett. Márffyt a peres eljárás végén a Törvényszék halálra ítélte, és a még élő további hét vádlottra is súlyos börtönbüntetéseket szabtak ki. Márffy a Budapesti Királyi Ítélőtáblához fellebbezett, amely megállapította ugyan kisebb bűncselekményekben való bűnösségét, ám a polgári körben történt robbantásban való részvételét illetően ártatlannak nyilvánította, és ezért halálbüntetését hatévi fegyházbüntetésre enyhítette. Márffy kálváriája még ezt követően sem ért véget, mert az újabb feljebbviteli eljárások még évekig elhúzódtak, és végül nyolcesztendei börtönbüntetésre ítélték, amit le is töltött. A második világháborút követően, 1945-ben újra letartóztatták, ekkor népellenes bűntettekkel vádolva meg őt. Második nagy pere 1948-ig húzódott, majd bűncselekmény hiányában felmentették.

A polgári kör ellen elkövetett gyilkos robbantási merénylet valódi tettesei sohasem kerültek elő. Az mégis megállapítható e politikai indíttatású terrorcselekmény kapcsán, hogy az a polgári demokrata szavazók megfélemlítését szolgálta a választások előtt. A Bethlen-kormánynak és az Egységes Pártnak az ilyen drasztikus lépés nem állt és nem állhatott érdekében, hiszen ez éppen az ő megítélésüket rontotta leginkább a közvélemény szemében. Ezért is várták el a rendőrségtől, hogy minél hamarabb produkáljon eredményt a nyomozásban. Márffy megvádolása az ÉME tagjait tüntette fel rossz színben, ami így a MOVE pozícióját erősítette tovább. Bizonyíték híján azonban a MOVE tagjaihoz kötni a merénylet kitervelését puszta spekuláció.

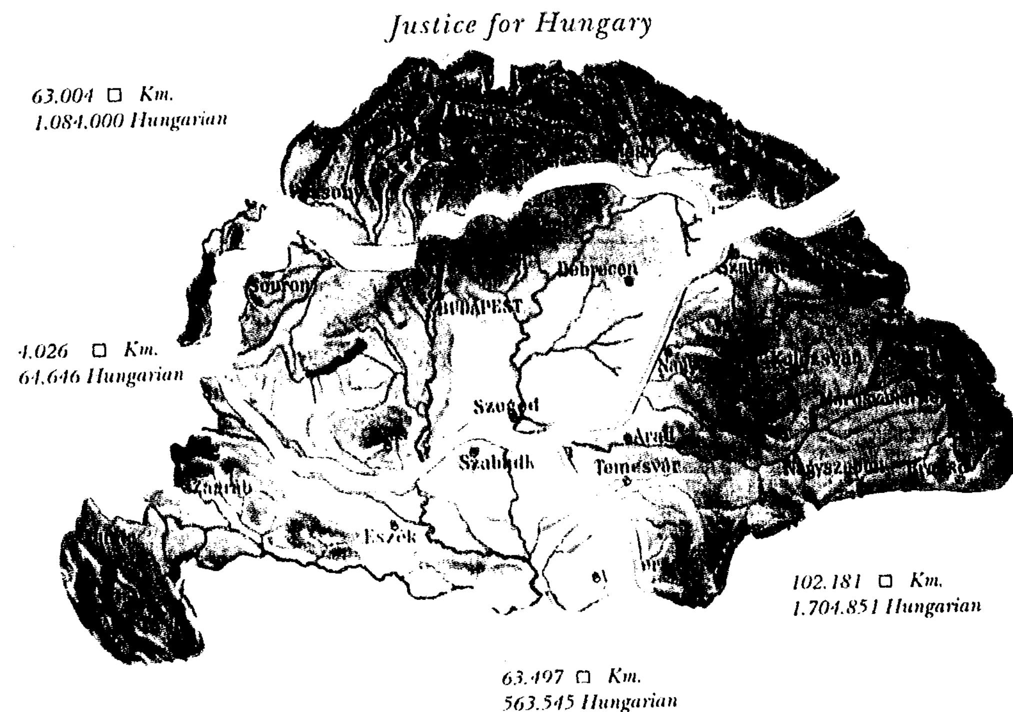
Politikai plakát 1922-ből

A biatorbágyi viadukt

Matuska Szilveszter merényletének következményei

A nagy gazdasági világválság következményeként 1930-ban Magyarországon mezőgazdasági és hitelválság, majd ipari válság bontakozott ki. A világgazdaság és a világpiac összeomlása, illetve a pénzügyi feltételek folyamatos romlása miatt az ipari termelés csökkenése bizonyos ágazatokban elérte az ötven százalékot. Ez hatalmas munkanélküliséget okozott, 1932-re a munkanélküliek aránya a népességen belül már meghaladta a harmincöt százalékot. Minderről a Társadalmi Szemle egy akkori számában közölt elemzés ezt írta:

„Magyarországon különösen gyorsan élesedett ki a kapitalizmus válsága (...), az agrárválság kimélyülése még az ipar viszonylagos fellendülése alatt kezdődött. (...) A falusi szegénység küzdelmeinek szervezett kibontakozásához szükséges az ipari proletariátus szövetsége (...). 1930 elején ért először (...) a falusi éhezők harca olyan fokot, mint például Dorozsmán a csendőrkordonok áttörése."

Trianon-térkép

Az egyre mélyülő válságot mutatta a szélsőjobboldali radikalizmus megerősödése és egyre nyíltabb szervezkedése, valamint az illegalitásban működő Kommunisták Magyarországi Pártjának a folyamatos üldöztetés ellenére történő térnyerése. Az általános társadalmi elégedetlenség kiváltotta a kormánypárton belüli belső ellentétek felszínre kerülését, és ezért Horthy Miklós kormányzó 1931 elején erőteljesebb politikát kezdett el szorgalmazni Bethlen István miniszterelnöknél. Ez év nyarán minden addiginál nagyobb pénzügyi válság rázta meg az országot. A válságból kivezető utat csak egy sor újabb népszerűtlen intézkedés megtételével lehetett volna megtalálni, Bethlen azonban ezek véghezvitelére már nem volta hajlandó, és ezért benyújtotta a lemondását. Eredetileg úgy képzelte, hogy csak rövid időre, a válság megoldásáig engedi át másnak a kormányrudat. Ezzel eleinte Horthy Miklós is egyetértett, ezért esett választása a vele rokoni kapcsolatban álló egykori ellenforradalmi harcostársára, gróf Károlyi Gyulára:

„1931. augusztus 24-én Károlyi Gyula grófot, az egykori szegedi ellenkormány elnökét, a Bethlen-kormány utolsó külügyminiszterét neveztem ki miniszterelnökké, s ő tevékenységének súlypontját pénzügyi és gazdaságpolitikai kérdések megoldására helyezte."

Horthy-plakát

Az ősi arisztokrata családból származott gróf Károlyi Gyula Bethlen Istvánnak azon felvetéséből kapott tehát miniszterelnöki megbízatást, hogy a gazdaság szanálásának népszerűtlen feladatát végrehajtva hamarosan lemond. A korábbi politikai irányvonal továbbvitelét mutatta, hogy Károlyi kormányát az egyébként egymástól sokban különböző jobboldali erők kompromisszumára építette. Az addigi irányvonal megtartásának lehetőségét jelezte az is, hogy a miniszterelnökségről lemondott Bethlen István a kormányzópárt, vagyis az Egységes Párt elnöki tisztét megtartotta. A Károlyi-kormány minden szinten szigorú takarékossági gazdaságpolitikába kezdett, amelyet kényszerűségből antiszociális intézkedésekkel volt kénytelen összekapcsolni. Az állami kiadások befagyasztása, a beruházások visszafogása, és a fizetések csökkentése az állam pénzügyi helyzetének stabilizálását szolgálták. A válságkezelés negatív társadalmi hatásai mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal erőit cselekvésre ösztönözték. A néhány szélsőjobboldali által szervezett puccskísérletet a kormány könnyedén megakadályozta, közben azonban a kommunisták a válság terjedésében meglátták egy új proletárdiktatúra megteremtésének lehetőségét, és ezért 1931 őszén létrehozták az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéket.

1931. szeptember 13-án, nulla óra húsz perckor felrobbant a biatorbágyi vasúti viadukt. A vasúti völgyhíd felrobbanására éppen abban a pillanatban került sor, amikor azon a Budapest-Keleti pályaudvarról elindult és a Bécs–Passau–Köln–Ostende útvonalon közlekedő nemzetközi gyorsvonat haladt keresztül. A robbanás következményeként hat Pullmann-kocsi a mozdonnyal együtt belezuhant a völgybe, és összetört. További három vagon a mélység felett függött, és csak az utolsó három kocsi maradt meg a híd roncsain. A merénylet következtében huszonkét utas életét veszítette, míg ti-

Választási plakát 1931-ből

zenheten súlyosan megsebesültek. A katasztrófa helyszínére kiérkezett rendőrök a nyomok átvizsgálása során egy olyan pokolgép maradványait fedezték föl, amely egy vulkánfíber strandbőröndből, egy zseblámpából és egy mérőlécből állt. A kutakodás során találtak egy kő alá rejtett levelet is, amiből arra lehetett következtetni, hogy a gyilkos merényletet kommunisták követték el politikai okokból:

„Munkások! Nincs jogotok, hát mi majd kierőszakoljuk a kapitalistákkal szemben! Minden hónapban hallani fogtok rólunk (...)!”

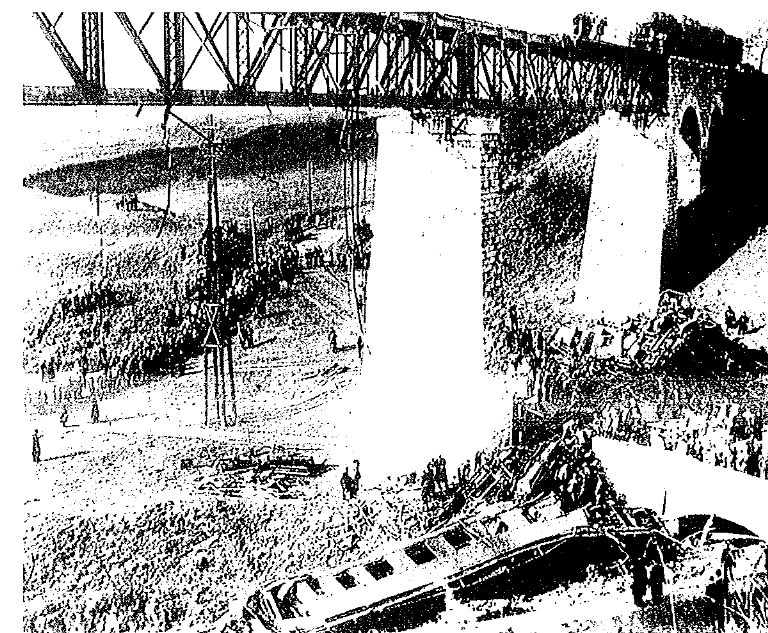
Gömbös Gyula hadügyminiszter és hívei követelésére a Károlyi-kormány szeptember 19-én statáriumot hirdetett, majd megindult a hajtóvadászat a merényletért okolt kommunisták ellen. A korabeli újságok nagy terjedelemben számoltak be a vasúti robbantásról, és így komoly szerepük volt abban, hogy a közvélemény is a kommunistákat tette felelőssé a tragédiáért. A sajtóhadjáratot a kormánykörökből is gerjesztették, ezzel kívánva elterelni egy időre a figyelmet a gazdasági és társadalmi válságról, illetve a kormány egyre nyilvánvalóbbá váló tehetetlenségéről és népszerűtlenségéről.

A biatorbágyi merénylet nyomozásának váratlan fordulataként az osztrák rendőrség őrizetbe vette Matuska Szilvesztert, aki beismerő vallomást tett. Matuska a délvidéki Csantavéren született. Ezt a Szabadkától délre elhelyezkedő települést ugyan jórészt magyarok lakták, környezete azonban kevert lakosságú volt, hiszen a magyarok mellett szerbek, horvátok, németek és szlovákok egyaránt szép számmal lakták. A kispolgári környezetben felnőtt Matuska mélyen hívő katolikussá vált, de lakhelyének nemzetiségi feszültségei miatt a magyar nacionalizmus és a jobboldali radikalizmus elvei egyaránt hatottak rá. Az első világháború idején katonatisztként szolgált, és miután a Károlyi-forradalom, valamint a Tanácsköztársaság idején megerősödött benne a kommunisták iránti gyűlölet, csatlakozott Horthy Nemzeti Hadseregének egyik tiszti különítményéhez. Különítményesként részt vett az ellenforradalomban és a fehérterrorban. Amikor a Horthy-rendszer megszilárdításának egyik elemeként feloszlatták a tiszti különítményeket, Matuska nem fogadta el a neki felajánlott csendőri állást, és súlyos csalódásában elhagyta az országot. Bécsben telepedett le, ahol sikerült egy biztos megélhetést nyújtó gyárat és kereskedőcéget alapítania. A kommunisták iránti engesztelhetetlen gyűlölete az évek során csak erősödött, és valószínűleg ez késztethette arra, hogy házi készítésű bombáival olyan merényleteket terveljen ki és hajtson végre, amelyek tetteseiként a kommunistákat igyekezett gyanúba keverni. Első robbantási merényletét a németországi Jüteborg közelében hajtotta végre a vasút ellen, a másodikat az ausztriai Ansbachnál. Ezek a robbantásai az időzítés pontatlansága miatt nem követeltek halálos áldozatokat, bár súlyos károkat okoztak. Legnagyobb szabású akciója a biatorbágyi merénylet lett, annak minden szörnyű következményével együtt. Kiderült, hogy a robbanás után a halottak és sebesültek között téblábolva gyönyörködött művében, és közben magát is áldozatként tüntette fel.

Letartóztatása után részletes tényfeltáró vallomást tett a bécsi hatóságoknak, akik ezen annyira megdöbbentek, hogy elrendelték elmeorvosi vizsgálatát. A magyar lapok figyelemmel kísérve az ausztriai eseményeket a korábbi kommunistaellenes kirohanásaikat ellensúlyozandó Matuskáról már mint hibbant szörnyetegről kezdtek el cikkezni.

Matuska Szilveszter bécsi letartóztatása ellenére Magyarországon a statárium, és az ezzel együtt járó rögtönítélő bíráskodás érvényben maradt, mert ez adott lehetőséget a kommunisták elleni politikai és rendőri hajsza folytatásához. Ennek meg is lett az eredménye, hiszen hamarosan letartóztatták Sallai Imrét (1897–1932) és Fürst Sándort (1903–1932). Az árva gyermekként felnőtt Sallai fiatalon megismerkedett a szociáldemokrata baloldal vezetőivel, de 1918 októberében mégis a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik alapító tagja lett. A tanácskormány bukása után előbb Bécsbe, majd a Szovjetunióba emigrált. 1928-ban tért haza Magyarországra, ahol feladata az illegális kommunista sajtóapparátus megszervezése lett. Rövidesen visszatért a Szovjetunióba, majd 1931-ben újból hazatért, és kommunisták titkárságának vezetőjeként tevékenykedett. Fürst Sándor a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségének tagjaként ismerkedett meg a baloldali eszmékkel. 1926-ben lett az illegalitásban működő hazai kommunisták egyik vezetője. Tevékenysége főként arra irányult, hogy a szakszervezeti mozgalomban erősítse a kommunisták jelenlétét és befolyását. Ő volt az egyik alapítója a kommunisták ifjúsági szervezetének is. 1929-ben illegális szervezkedésért letartóztatták, és csak 1931-ben helyezték ideiglenesen szabadlábra. 1932. július 15-én Sallai Imrét és Fürst Sándort több más kommunista társukkal együtt egy jól szervezett rendőri akció során letartóztatták. Bár ekkor már mindenki tudta, hogy a biatorbágyi vasúti robbantást nem a kommunisták követték el, ennek ellenére a statáriumot kihasználva Sallait és Fürstöt rögtönítélő bíróság elé állították, amely július 28-án halálos ítéletet mondott ki rájuk. Az ítélethirdetést követően két órával a kivégzéseket végre is hajtották. A statáriális időszak közben a politikai vezetőréteg erőviszonyait is átrendezte. A teljesen népszerűtlenné vált Károlyi Gyula miniszterelnökkel szemben Gömbös Gyula hadügyminiszter és hívei vették át a kezdeményezést. Erőteljes és határozottságot sugalló tevékenységük miatt egyre többen álltak melléjük abban a hitben, hogy ők képesek lesznek rendet teremteni az országban. Bethlen István is aktivizálódott, mert elérkezettnek látta az időt arra, hogy ismét kezébe vegye a kormányrudat. Nem kis meglepetésére és csalódására azonban Horthy Miklós az 1932 szeptemberében lemondatott Károlyi Gyula helyett nem őt, hanem Gömbös Gyulát bízta meg az új kormány megalakításával.

A magyar belpolitikai eseményekkel párhuzamosan zajló bírósági eljárás során Matuska Szilvesztert a bécsi bíróság hatévnyi börtönbüntetésre ítélte. A kiszabott büntetés enyheségét a bíró részben a vádlott elmeállapotával, részben azzal indokolta, hogy Ausztriában nincsen halálbüntetés. Az osztrák bíróság határozatától függetlenül egy magyar bíróság is lefolytatta a Matuska elleni pert, amelyben a magyar törvények szerinti lehetőségekkel élve halálra ítélték. Ez az ítélet azonban azt jelentette, hogy az osztrák börtönben letöltött évei után

A felrobbantott viadukt

a bécsi hatóságok nem adták volna Matuskát Magyarországnak, ezért végül a büntetését ténylegesen letöltendő életfogytiglani fegyházra változtatták. Ausztriai büntetésének letöltése után a Váci Országos Királyi Fegyintézetbe szállították át életfogytiglani rabságra. Itteni fogsága idején vallásossága elmélyült és őszintének látszó megbánást tanúsított. Ezt bizonyítja az egyik, szüleinek karácsonyra írt levele is:

„A közelgő kedves ünnep a világ minden részének legbájosabb örömünnepe, egyszersmind a kiengesztelődés napja is. Erre a napra való tekintettel arra kérem úgy az Önök, mint a drága jó Apus bensőséges és végleges bocsánatát, hogy ezen a szeretet ünnepén, tízévi vezeklésem után fogadjanak ismét fiúkká, ahogy a bibliai beszédből tanultunk egy követésre méltót – a tékozló fiú történetét."

A börtönben példamutatóan viselkedett, idejét többnyire tökéletesen kidolgozott vallási tárgyú, valamint misztikus tájképeket ábrázoló festmények alkotásával töltötte. Amikor 1944 decemberében a szovjet csapatok bevonultak Vácra, akkor a teljes zűrzavarban a fegyintézet egy időre teljesen őrizetlen maradt. Matuska Szilveszter ezt kihasználva megszökött. Utoljára szülőfalujában, Csantavéren látták egy rövid időre feltűnni, ezt követő sorsa azonban teljesen ismeretlen.

Hungarista terror

Mónus Illés sorstragédiája

Mónus Illés sorsának alakulása és halálának körülményei egyáltalán nem egyediek, mert egy vészterhes korszak jellegzetes vonásait viselik magukon, mégis példázatként szolgálnak. Mónus eredetileg Brandstein Illés néven született 1888-ban a cári Oroszország területén egy Balta nevű kis faluban. Családjával még gyermekkorában volt kénytelen a zsidóüldözések, pogromok elől Magyarországra menekülni. Újpesten telepedtek le, ahol az elemi iskola befejezése után kitanulta a cipőfelsőrész-készítő szakmát. Ipari tanonc korában kapcsolódott be a munkásmozgalomba, és az ifjúmunkások szociáldemokrata szervezőjeként autodidakta módon képezte tovább magát. Hamarosan az újpesti munkásképző egyesület könyvtárosa és jegyzője lett. A munkásképzés jelentőségéről 1907-ben írta ezeket a sorokat:

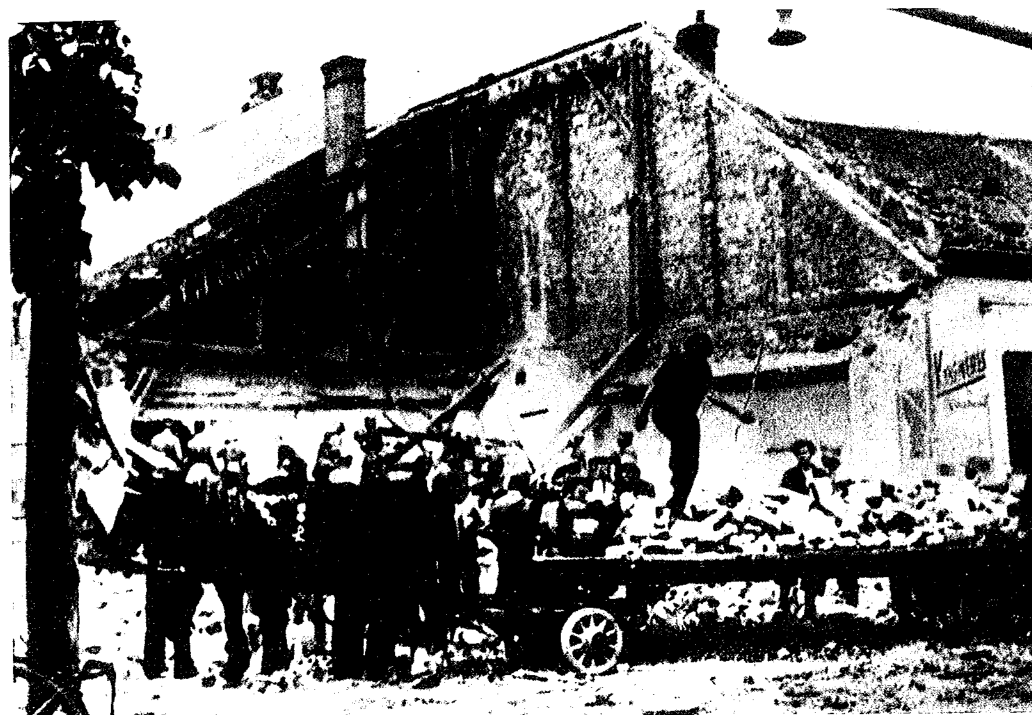
„Minden elmélet elöl jár az alkalmazásban, a gyakorlatban csak igazolást nyerhet az elmélet helyes vagy nem helyes volta (...), csak céltudatos és tervszerűen nevelt, osztályhelyzetét felismerő (...) munkásokkal lehet csak helyes, eredményes, a munkásság távolabbi céljainak megfelelő mozgalmat vezetni."

A fiatal, szakképzett és művelt fiatalemberre hamar felfigyeltek a szociáldemokrata vezetők, ennek köszönhetően Mónus 1908-ban a cipőfelsőrész-készítők szakegyesületének alelnöke, valamint a Cipőfelsőrészkészítők Szaklapjának szerkesztője és publicistája lett. A bőrmunkásszövetség megalakulása után a *Cipész*, majd a *Bőripari Munkás* című szaklapok szerkesztőjeként dolgozott. Írásait különböző neveken, például Bihari Illés vagy Ács Tamás jegyezte, a Mónus nevet csak 1918-tól használta rendszeresen. Az 1910-es évektől már országosan is ismert szakszervezeti politikusnak számított, pályájának fő egyengetője Farkas István, a szociáldemokrata párt titkára lett. Hamarosan a *Népszava* kiadóhivatalában kapott tisztviselői állást, mellette pedig folyamatosan publikált és agitált:

„A munkásosztálynak magáévá kell tenni minden egyetemes és nagy ügyet. Magáévá kell tenni a függetlenség és szabadság utáni vágyat (...). A munkásosztálynak minden országban fokozottabb érdeklődést kell tanúsítania a parasztság és az értelmiség problémái és törekvései iránt."

Szociáldemokrata választási plakát

Romeltakarítás bombázás után

Az első világháború elvesztése és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a gróf Károlyi Mihály által vezetett polgári forradalom céljaival Mónus mélységesen egyetértett. Ekkoriban az lett a meggyőződése, hogy a polgári demokráciát mindinkább szociális tartalommal kell megtölteni:

„A dolgok nem fejlődnek önmaguktól. Semmit sem lehet ölbe tett kezekkel bevárni (…). A szocializmust akarni kell. A szocializmusért dolgozni kell (…). A szocializmusnak híveket kell szerezni. Híveket és harcosokat, olyanokat, akik akarják a szocializmust és dolgoznak is érte, és nem bízzák a dolgokra, hogy a szocializmus önmagától valósuljon meg."

A Tanácsköztársaság kikiáltásával nem értett egyet, de szakszervezeti vezetőként ekkoriban is a helyén maradt. A proletárdiktatúra bukása után keletkezett írásaiban a Tanácsköztársaságot hibáztatta a polgári demokrácia megdöntéséért, és a Horthy Miklós vezette ellenforradalom hatalomra jutásáért egyaránt. Mivel 1919 augusztusa után a szociáldemokrata vezetők egy jó része a fehérterror elől külföldre emigrált, a korábbi második vonalhoz tartozó, jobbára szakszervezeti vezetők kerültek előtérbe. Ezek közé tartozott Mónus Illés is, aki az 1922-ben megtartott parlamenti választásokat követően a szociáldemokrata párt parlamenti titkárságát vezette, jelentős hatáskörrel. Parlamenti képviselő nem lehetett, mert galíciai származása miatt még mindig nem volt állampolgár, annak ellenére, hogy teljes szívvel magyarnak vallotta magát. Állampolgárságát csak nagyon hosszú huzavona után, 1928-ban nyerhette el. Ezután a szociáldemokrata pártvezetőség tagjává választották, és ilyen minőségében részt vett a párt új, reformista programjának kidolgozásában. Az 1930-as évek elején keletkezett írásaiban végképp eltávolodott a kommunistáktól, de az elsők között hívta fel a figyelmet a fasizmus veszélyére is. Szemléletében ekkortól vált a szocializmus és a demokrácia egymástól elválaszthatatlanná.

Mónus Illés az 1930-as években jutott politikai pályafutásának csúcsára. 1933 és 1936 között a szociáldemokrata párt főtitkára, 1936 és 1939 között a *Népszava* főszerkesztője, 1934 és 1938 között a *Szocializmus* című elméleti folyóirat főszerkesztője volt. Ebben az időben minden befolyását latba vetette azért, hogy a nemzetiszocializmus eszméi ne szivároghassanak be a szociáldemokrata párt képviselőinek gondolkodásmódjába, ugyanakkor elutasított mindenfajta egységpolitikát, vagyis a kommunistákkal való szövetségkötést is.

Magyarországon a náci Németországgal való mind szorosabb szövetség kialakítása a politikai életben egyre inkább felerősítette az antiszemitizmust. A jobboldali radikalizmus és az ehhez kapcsolódó vallási, szociális és faji alapú zsidóellenesség kialakulása Magyarországon egyértelműen az elvesztett első világháborút követő válságidőszakhoz köthető. A Horthy Miklós környezetéhez tartozó úgynevezett ellenforradalmi tábor eleve két, egymástól jól megkülönböztethető csoportra oszlott, az egyik a már az Osztrák–Magyar Monarchia idején is meghatározó szerepet vivő keresztény-nemzeti, vagyis konzervatív tábor, a másik az ekkoriban gomba módra elszaporodó jobboldali radikális csoportosulások. Az antiszemita felhangokkal teletűzdelt jobboldali nemzeti-radikális csoportosulásoknál is jóval szélsőségesebb nemzetiszocialista erők csak az 1929 végén kibontakozott világgazdasági válság hatására tudtak megjelenni Magyarországon. Több apró csoportjuk ekkor kezdett el szerveződni a nácik mintájára, olyannyira, hogy a hitleri erők elképzeléseit és jelképeit igyekeztek „magyarítani", így lett a nácik horogkeresztes jelképe nyomán a magyar nemzetiszocialisták szimbóluma a nyilaskereszt. Ezek a kisebb-nagyobb szervezetek állandóan torzsalkodtak egymással, és emiatt komoly tömegszervezetet 1935-ig nem voltak képesek létrehozni. A hazai nemzetiszocialista ideológia meghatározó alakja időközben az a Szálasi Ferenc lett, aki eredetileg Kőszegen végzett katonai reáliskolát. Hadnagyi rangban hadiiskolát vezetett az első világháború idején, majd a Tanácsköztársaság alatt csatlakozott az ellenforradalom egyik tiszti különítményéhez. Szálasit 1925-ben a vezérkarhoz osztották be, és ezt követően alakultak ki nemzetiszocialista elvei elképzelései. A magyar faj mindenekfölött való felsőbbrendűségét hirdetve meg volt győződve arról, hogy a történelmi Magyarország bukásának a zsidók világméretű összeesküvése az oka, és ezért a magyar nemzet újbóli felemelkedésének éppen az a legfőbb záloga, ha a Kárpát-medencéből elűzik a zsidókat. Szálasi politikai pályafutását 1930-ban, a Taby Árpád nyugalmazott testőrőrnagy által alapított, Magyar Élet Szövetsége nevű titkos fajvédő társaságban kezdte. Ennek a náci eszmékért rajongó társaságnak a tagjaként alakult ki benne az a meggyőződés, hogy a magyarság felemelkedésének egyetlen útja csakis a vezérelvű totális fasiszta diktatúra megteremtése lehet. 1935-ben nyugdíjaztatta magát, és ettől kezdve minden idejét egy magyar fasiszta tömegpárt kiépítésének szentelte. Még ugyanebben az esztendőben megalakította a saját, Nemzeti Akarat Pártja névre keresztelt szervezetét, amely azonban csúfosan megbukott az 1936-ban megrendezett választásokon. Németországból, a náci mozgalom tagjaitól ekkoriban elég sok szellemi és anyagi támogatást kapott, ám mániákus viselkedése, és gyakran összefüggéstelen kirohanásai miatt később egy időre megvonták tőle bizalmukat, mert nem tartották őt képesnek arra, hogy egy hatékony tömegszervezetet létre tudjon hozni. A hazai nemzetiszocialista eszmék másik nagy propagálójaként Hubay Kálmán vált ismertté az 1930-as évek második felében. Hubay a miskolci jogakadémián végzett, majd

Fővárosi zsidók halálmenete

1919 és 1933 között különböző lapoknál újságíróként, valamint szerkesztőként működött. 1933-ban Gömbös Gyula akkori miniszterelnök meghívására a *Függetlenség* című jobboldali radikális lap felelős szerkesztője lett. 1937-ben csatlakozott Szálasi Ferenchez, és annak hungarista mozgalmához. Szálasit éppen ekkoriban minősítette a konzervatív államhatalom a fennálló rendre veszélyesnek, ami miatt rövidesen elítélték és bebörtönözték, ezért Hubayra maradt a nemzetiszocialisták összetartása és szervezése. 1938-ban Hubay Kálmán az antiszemitizmus fellángolásának köszönhetően fajvédő programot hirdetve országgyűlési képviselő lett. Rövid időre szembekerült Szálasival, majd nézeteltéréseiket tisztázva 1939-ben Szálasi és Hubay 1939 februárjában közösen megalapították a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom nevű szervezetet, amely rövid idő alatt sikeressé vált, hiszen tagsága már az alapítás évében majdnem háromszázezer főre duzzadt. Ezen túlmenően az 1939-ben megrendezett parlamenti választásokon valamivel több mint egymillió szavazatot kaptak, és ezzel a mintegy harmincszázalékos eredménnyel negyvenkilenc képviselői mandátumot szereztek az országgyűlésben. Sikerüket elsősorban azoknak az egyre növekvő szociális feszültségeknek köszönhették, amelyekért a társadalom peremére szorult tömegek a leegyszerűsítő radikális ideológiák hatására a magyar zsidóságot tették felelőssé. Szálasi pártja 1939-ben *„munkaállamot”* hirdetett, vagyis a munkanélküliség felszámolására tettek ígéretet, méghozzá oly módon, hogy megszüntetik az *„élősdi jövedelmeket”*, ami alatt természetesen a zsidó vállalkozások kisajátítását, valamint a zsidóság vagyonának az állam javára történő elkobzását értették. Minden bajra legfőbb orvosságként a *„zsidómentes állam”* megvalósítását tekintették. A választási siker után a nyilasok az egész országban kiépítették legális szervezeteiket, ugyanakkor ezzel párhuzamosan létrehoztak egy olyan titkos *„országépítő”* Hungarista Mozgalmat is, amely arra készítette fel tagjait, hogy a nemzeti-konzervatív horthysta államgépezettől alkalomadtán át tudja venni a hatalmat.

Gömbös Gyula miniszterelnök 1936-ban bekövetkezett halála után a kormányzó Darányi Kálmánt bízta meg kormányalakítással. Darányi 1938-ban beterjesztette azt az első zsidótörvényt, amely a zsidóknak a közéletből és a szellemi pályákról történő kiszorítását célozta. Ezzel a törvénnyel kezdődött el Magyarországon az állami politika rangjára emelt antiszemita törvénykezés folyamata. Ezek a zsidótörvények Mónus Illés közéleti tevékenységét is lehetetlenné tették, és ezért kénytelen volt lemondani a szociáldemokrata pártban viselt tisztségeiről. A következő néhány évben visszatért korábbi elméleti és publicisztikai tevékenységének folytatásához, illetve képességeit és képzettségét az oktatás területén igyekezett hasznosítani.

1939-ben, a második világháború kirobbanását követően a nyilasmozgalom a náci Németországgal való nyílt kiállást és szövetséget követelt. 1940-ben megalakították az úgynevezett országépítő tanácsot, amelynek fő céljaiként a trianoni békében elvesztett minden terület maradéktalan visszaszerzése, és a zsidókkal való mihamarabbi teljes leszámolást határozták meg. Ennek az országépítő tanácsnak az elnöke Szálasi, míg helyettese Hubay lett. A harmadik zsidótörvény 1941. júliusi tárgyalásakor Maróthy Károly a magyar szélsőjobboldal célját már nyíltan fogalmazta meg parlamenti felszólalásában:

„T. Képviselőház! Egyedül és kizárólag az elkülönítés, a kitelepítés, az Európából való kitelepítés lehet a zsidókérdés végleges megoldása. Addig is azonban, amíg ez bekövetkezik, természetesen gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális teljes elkülönítést követelünk a zsidósággal szemben. Gettót követelünk a zsidóság számára, jogi gettót és tényleges gettót követelünk, hogy az asszimilációnak még az árnyéka és az ábrándja is végleg és tökéletesen megszűnjék már ebben az országban."

Szálasi és Hubay között anyagi okok miatt 1942-ben ismét fellángoltak az ellentétek, ezért Hubay Kálmán egy időre a gróf Pálffy Fidél által létrehozott Egyesült Nemzeti Szocialista Párthoz csatlakozott. Pálffy Fidél a német SS magyarországi bizalmi emberének számított, és a zsidók elleni faji törvények bevezetésének, később a magyarországi zsidók gettókba zárásának, deportálásának és megsemmisítésének egyik legelkötelezettebb alakja volt. Pálffy pártja 1944 októberében egyesült Szálasi nyilasmozgalmával, ezért Hubay ismét kibékült a hungarista vezérrel, sőt elvállalta a nyilaskeresztes hatalomátvétel után a kultuszminiszteri pozíciót is. Szálasi nyilaskormányában Pálffy Fidél a földművelésügyi tárcát kapta meg, aminek persze a háborús fronthelyzetben nem sok értelme volt.

Amikor 1944 elején a szovjet hadsereg katonái megközelítették a Kárpátok vonulatait, akkor Kállay Miklós miniszterelnök megerősítette a náci németektől való elszakadási törekvéseit, és ehhez a nyugati hatalmaktól várt segítséget. Mivel a német vezetés minderről tudomást szerzett, ezért elhatározták Magyarország katonai megszállását, amire 1944. március 19-én sor is került. Kállaynak távoznia kellett a miniszterelnöki székből, és helyére a németeket készségesen kiszolgáló Sztójay Döme került, aki szélsőjobboldali politikusokból alakította meg új kormányát. Először a demokratikus pártok ellen indítottak támadást, majd megkezdődött az ellenzéki és baloldali politikusok letartóztatása. Ezzel párhuzamosan a zsidóság is a Sztójay-kormány célkeresztjébe került. Már a német megszállást követő második minisztertanács 1944. március 29-i ülésén sorozatban kezdték tárgyalni és bevezetni a zsidórendeleteket. Az első kormányrendelet a zsidó távbeszélő-előfizetők adatszolgáltatási kötelezettségének elrendelése lett. Március 31-én már a zsidók diszkriminációját célzó rendeletek egész sora következett: zsidók háztartásában nem zsidók alkalmazása tilos, zsidók közszolgálatának és közmegbízásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetése, zsidók sajtókamarai, színművészeti és filmművészeti kamarai tagságának megszüntetése, zsidók tulajdonában lévő közúti gépjárművek bejelentése, és végül a legfontosabb: a sárga csillag viselésének kötelezővé tétele. A Magyarországra bevonuló német hadsereget a Gestapo századai kísérték, és Adolf Eichmann vezetésével egy speciális egység, a Sonderkommando is megjelent. A zsidók megsemmisítésének irányítójaként hírhedté vált Eichmann nézeteiről jó képet kaphatunk az egyik ismert beszédének részlete alapján:

„Önök közül sokan tudják, hogy mit jelent az, amikor száz vagy ötszáz vagy ezer [zsidó] holttest fekszik egymás mellett. Ezt kibírni és közben megmaradni derék fickónak – nos ez az, ami megkeményített bennünket. Olyan dicsőséges lapja ez történelmünknek, melyet még sohasem írtak meg és a soha nem is fognak."

A német bevonulás miatt a nyolcszázezres magyarországi zsidóság többi tagjához hasonlóan Mónus Illés élete is veszélybe került, ráadásul baloldali nézetei és szociáldemokrata vezetőségi múltja miatt neve közismert is volt. Életét féltve barátai segítségével bujkálni kezdett. Az Eichmann-kommandó irányításával és a Sztójay-kormány igazgatási, valamint csendőri szerveinek hathatós közreműködésével 1944 májusától a magyar zsidóságot gyűjtőtáborokba, illetve gettókba zárták, majd vasúton deportálták őket az egykori Lengyelország területén működő koncentrációs táborokba, főként Auschwitzba. Néhány hónap alatt mintegy félmilliónyi magyar zsidót pusztítottak el ezekben a megsemmisítő lágerekben.

A Sztójay-kormány tevékenységének idején némileg háttérbe vonult Horthy Miklós kormányzó a románok náci szövetségből való kiválása után, 1944 augusztusában ismét aktivizálta magát, és menesztette a teljességgel kompromittálódott Sztójay Dömét, akinek helyét Laka-

„Franci"

tos Géza vezérezredes vette át. Az augusztus 29-én Lakatos vezetésével megalakult magyar kormány olyan megállapodást kötött a Magyarországon állomásozó német erőkkel, hogy a még meglévő zsidó lakosságot a háború érdekeire tekintettel nem deportálják, hanem vidéken koncentrálják, és munkára fogják őket. A magyar politikai vezetésnek hamarosan be kellett látnia, hogy a németek hamarosan el fogják veszíteni ezt a háborút, és oldalukon a magyar háborús erőfeszítéseknek már semmilyen értelme sincs. A kormányzó ennek hatására 1944. október 15-én proklamációban jelentette be Magyarország háborúból való kiválását, ám a németek közreműködésével ezt egy nyilas puccs azonnal megakadályozta. A horthysta vezetés eltávolításával hatalomra került Nyilaskeresztes Párt, Szálasi Ferenccel az élen szélsőségesen antiszemita és nacionalista programot hirdetve összekötötte sorsát a már éppen összeomlófélben lévő náci Németországgal. Szálasi kormánya az addig még megmenekült budapesti zsidó lakosság teljes elpusztítását célozta meg. Erről Bosnyák Zoltán így írt a *Harc* című nemzetiszocialista újság hasábjain:

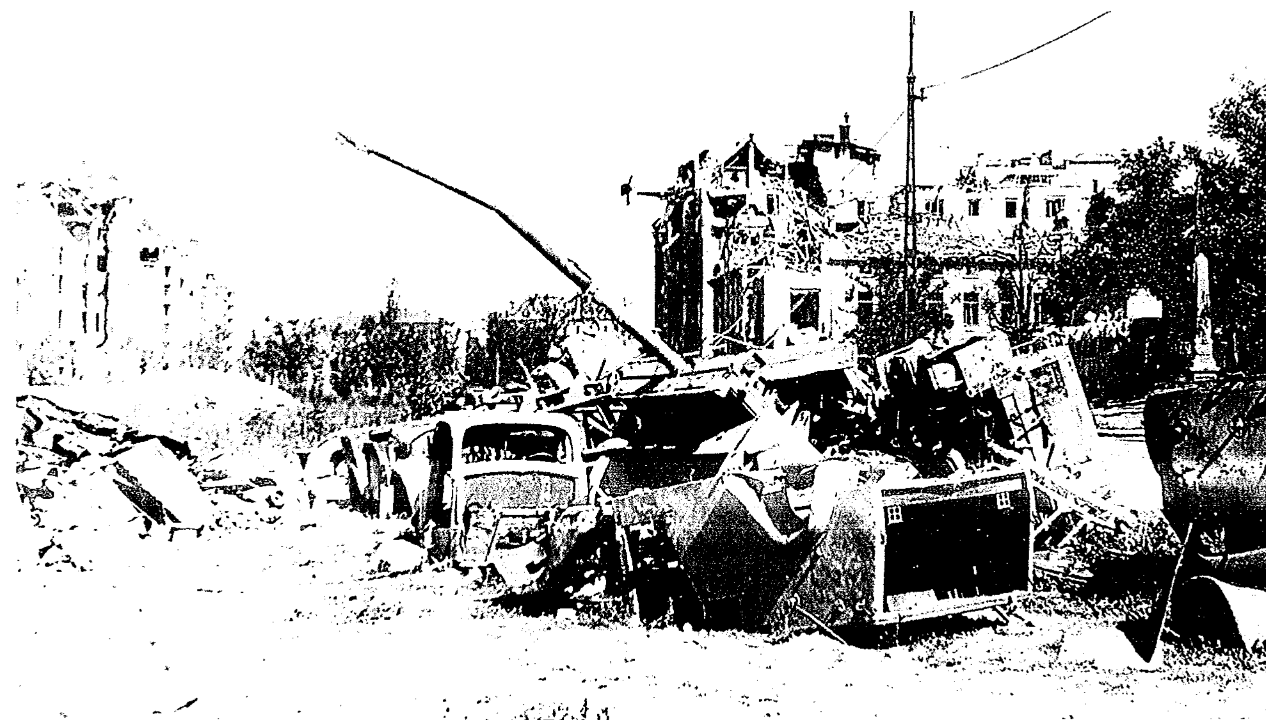
„Elérkezett a számonkérés órája. Ebben az órában bennünket nem vezet a túlfűtött bosszúvágy, de nem hagyjuk befolyásolni magunkat ócska, érzelgős humanista jelszavaktól sem. Egyetlen szempont, egyetlen cél irányít csak bennünket: a zsidókérdést végleg fel akarjuk számolni, a zsidósággal végleg le akarunk számolni."

A nyilas-hatalomátvétel után az SS-nek átadott deportáltakat részben Dachauba, részben a magyar határ mentén kiépítendő erődvonal munkatáboraiba szállították. Szálasi még november közepén döntött úgy, hogy Budapesten külön gettót állíttat fel az érvényes külföldi állampolgárságot igazoló védlevéllel, védőútlevéllel nem rendelkezők számára. A nyilashatóságok megpróbálták összegyűjteni és gettóba kísérni a keresztényeknél, vagy keresztények által elhagyott lakásokban bujkálókat is. Nem egy alkalommal azonban az elfogottakat a Dunába lőtték. A Budapesten szabadon garázdálkodó nyilas egységek az általuk összeterelt, összefogdosott zsidókat mindenki szeme láttára azzal az indokkal hurcolták halálmenetekben a pesti rakpartra, majd lőtték őket a Dunába, hogy a zsidók a fő akadályai a magyar nemzet nyugati szövetségesekkel szemben vívott élet-halál harcának. Néhány hét múlva már indokot sem kerestek fosztogatásaik és gyilkolási vágyuk igazolására. Az 1944 novemberében újra indult zsidódeportálások vasúti szállítással történő megoldása a háborús összeomlás következtében már komoly akadályokba ütközött, a nyilasok tehát leginkább ezért folyamodtak a budapesti zsidóság Dunába lövésének barbár és ostoba módszeréhez. Mónus Illést 1944 novemberének utolsó napjaiban fogta el egy nyilasegység, és számos más sorstársához hasonlóan a Dunába lőtték. Meggyilkolása egy szörnyű kor barbárságának jellegzetes mementója.

A parlamenterek

STEINMETZ ÉS OSZTAPENKO ÉRTELMETLEN ÁLDOZATA

A két világháború közötti revíziós, a trianoni békeszerződésben elvesztett területek visszaszerzésére irányuló magyar külpolitikai törekvések Magyarországot a náci Németországgal való egyre szorosabb szövetségkötésbe sodorták. Mivel a magyar külpolitika célja az egész történelmi Magyarország helyreállítása volt, a szomszédos országok viszont ragaszkodtak a trianoni határokhoz, így minden fél az európai nagyhatalmaktól várt segítséget. Darányi Kálmán miniszterelnök (1936–1938) az olasz és német hatalommal való mind elkötelezettebb együttműködés mellett 1938-ban egymilliárd pengős fegyverkezési programot hirdetett meg a magyar hadsereg színvonalának emelése érdekében. Ugyanebben az esztendőben kezdte meg a hitleri Németország Csehszlovákia felbomlasztását, amelynek egyik elemeként az úgynevezett első bécsi döntés révén Magyarország visszakapta a Felvidék és Kárpátalja magyarlakta területeit. Ez az első sikeres re-

Budapesti utcakép 1945 tavaszán

Osztapenko temetése

vízió a magyar politikai vezetők többségét megerősítette külpolitikai törekvéseik helyességében. 1939 márciusának közepén német sugallatra Szlovákia kinyilvánította függetlenségét, a német hadsereg megszállta Csehországot, a magyar haderő pedig birtokba vette Kárpátalját. Az újabb siker ellenére Teleki Pál miniszterelnök (1939–1941) 1939 szeptemberében, a második világháború kirobbanásakor a magyar kormány nevében fegyveres semlegességi politikát hirdetett, vagyis nem volt hajlandó egyértelműen elkötelezni magát a német szövetség mellett. Az a törekvése, hogy a semlegességi politikát és a revíziós törekvéseket egyaránt fenntartsa, kezdetben sikeresnek látszott, hiszen 1940 augusztusában a második bécsi döntéssel sikerült visszaszerezni Észak-Erdélyt és a Székelyföldet. A náci birodalom árnyékában e kettős cél azonban nem volt sokáig tartható. 1941 elején a németek követelni kezdték Magyarország részvételét a Jugoszlávia elleni akcióban, ami végül Teleki politikájának összeomlásához és a miniszterelnök öngyilkosságához vezetett. Az új kormányfő, Bárdossy László (1941–1942) a délvidéki bevonulással 1941 áprilisában végrehajtotta az utolsó sikeres magyar területi revíziót. Mindennek azonban igen nagy ára volt, minthogy a Szovjetunió német megtámadása után a magyar kormány rivalizálva a szintén német szövetséges Szlovákiával és Romániával belépett 1941. június 26-án a második világháborúba a szovjet kormánynak küldött hadüzenettel. Kállay Miklós miniszterelnök (1942–1944) a második magyar hadsereg voronyezsi katasztrófája, pusztulása után, 1943-ban titkos fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett az angolokkal, aminek kézzel fogható következményeként a tárgyalásokról értesült német hadvezetés Magyarország katonai megszállása mellett döntött, és erre 1944. március 19-én sor is került. A német megszállás Kállay bukásához, és a nyíltan nácibarát Sztójay Döme miniszterelnöki kinevezéséhez vezetett. A keleti fron-

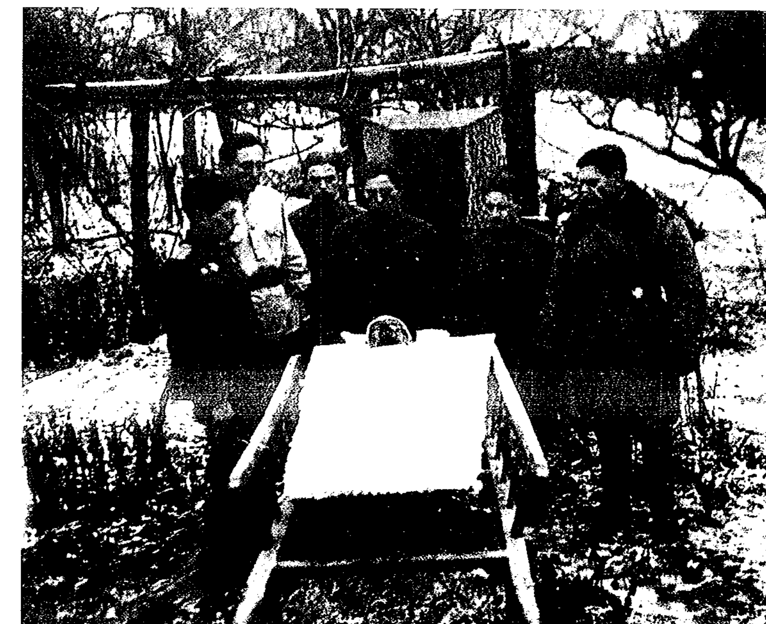
ton elszenvedett súlyos német vereségek hatására 1944. augusztus 23-án a románok kiugrottak a német szövetségből, és átálltak a szövetséges hatalmak oldalára. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a keleti front súlypontja egyszeriben a keleti magyar határokra helyeződött át. Adolf Hitler az így kialakult új hadi helyzetet a következő módon értékelte:

„A legfontosabb számunkra, és marad is, a magyarországi térség megtartása. Élelmezési szempontból az egyetlen lehetséges pótlása annak, amit másutt elveszítettünk, nyersanyag szempontjából pedig értékes forrása a bauxitnak, mangánnak stb. Közlekedésileg pedig ez a kulcsa délkeletnek. Ezért a magyar térség biztosításának létfontosságú jelentősége van."

Horthy Miklós kormányzó a román kiugrást kihasználva leváltotta Sztójayt, és Lakatos Géza vezérezredest nevezte ki miniszterelnökké. Hamarosan a szovjet haderő a románok hathatós támogatásával elfoglalta a Székelyföldet és Észak-Erdély területét. Ez arra indította Lakatost, hogy rábeszélje Horthyt egy magyar békedelegáció Moszkvába küldésére. Horthy egy ideig vonakodott a szovjet külügyminiszter, Molotov teljes kapitulációt követelő álláspontjának elfogadására, ám időközben a szovjet hadsereg benyomult a Tiszántúlra, és a debreceni páncéloscsatában súlyos vereséget mért a német és magyar haderőkre. Ennek hatására végül Horthy elfogadta a szovjet feltételeket, és 1944. október 15-én elmondott proklamációjában elismerte a németek, illetve Magyarország katonai vereségét a keleti fronton, ezért bejelentette Magyarország kilépését a háborúból. A németeknek azonban egyetlen percig sem állt szándékukban Magyarországot harc nélkül feladni, így Horthy kiugrási kísérletét megakadályozták. A proklamáció napján a német haderő megszállta Budapestet, másnap Horthy kénytelen volt nyilatkozatát visszavonni, valamint Lakatost meneszteni és a zavaros fejű nyilas pártvezér, Szálasi Ferenc miniszterelnökké kinevezni. Ezután Horthyt lemondatták a kormányzóságról, és családjával együtt német földre hurcolták. Maga Hitler sem becsülte semmire Szálasi Ferencet, ám ekkori céljainak megvalósítására tökéletesen megfelelt a nyilas pártvezér, aki immár magyar *„nemzetvezetőként"* kijelentette, hogy Magyarország a németek oldalán a háborút a *„végső győzelemig"* folytatja.

A szovjet hadsereg úgynevezett második és harmadik ukrán frontja 1944 novemberében a Duna–Tisza közén, valamint a Dunántúl területén végrehajtott átkaroló hadműveletek révén bekerítette Budapestet. Szálasi Ferenc december 4-én találkozott Hitlerrel a magyarországi hadi helyzet és a főváros sorsát tisztázandó. Hitler világossá tette, hogy Budapestet semmi esetre sem szabad harc nélkül feladni, és a várost erőddé nyilvánította. A Budapest körüli szovjet katonai gyűrű december közepére kezdett teljesen bezárulni. Karácsony előestéjén kemény harcok után a szovjet csapatok már elérték Buda elővárosait. Esztergom elfoglalásával végképp bezárták a főváros körüli ostromgyűrűt, és ezzel megkezdődhetett Budapest ostroma.

A szovjet haderővel szemben Budapestet százezer bekerített német és magyar katona próbálta meg Hitler parancsára, és a nyilaskormány utasításai szerint megvédelmezni. A körülzárt katonai egységek aknamezőkkel és más műszaki zárak telepítésével igyekeztek az ostromot megnehezíteni, ám a szovjet csapatok számbeli és anyagi túlerejével szemben gyakorlatilag semmilyen

Steinmetz kapitány temetése

Osztapenko és Steinmetz bronzszobra

esélyük sem volt. A Szovjet Főparancsnokság 1944. december 29-én kelt ultimátumban is rámutatott a harcoló német és magyar egységek parancsnokainak arra, hogy a *„a harc céltalan folytatása csak a csapatok teljes megsemmisítéséhez, a békés polgári lakosság lelketlen feláldozásához, és a főváros teljes elpusztításához vezetne."*

Az ultimátum átadását és az esetleges kapitulációs tárgyalások lebonyolítását ezen a napon két küldöttre, vagyis parlamenterre bízták. Az egyik kiválasztott parlamenter, Steinmetz Miklós (1913–1945) életútja fordulatokban igen gazdag volt. Apja Pécsen részt vállalt a Tanácsköztársaság megszervezésében, ezért a Horthy-adminisztráció fenyegetése elől családjával 1921-ben Argentínába emigrált, ahol tizenegy esztendőt éltek. Innen 1932-ben a Szovjetunióba költöztek át, ahol az ifjú Steinmetz Miklós bekapcsolódott a Komszomol munkájába. 1936–38-ban önkéntesként harcolt a spanyol polgárháborúban a köztársaságiak oldalán. A második világháború kitörése után a szovjet hadsereg századosa lett, és négy éven át a keleti fronton szolgált. A Szovjet Főparancsnokságnak a Budapestnél körülzárt német erők megadására felszólító ultimátumát fehér zászlóval Vecsés határában átadni kívánó Steinmetz Miklós 1944. december 29-én három társával együtt tisztázatlan körülmények között életét vesztette. A másik parlamenterről, az orosz származású J. A. Osztapenkóról csak annyit tudunk, hogy a szovjet hadsereg kapitányaként szolgált, és feladata Steinmetzhez hasonlóan az volt, hogy a budai oldalt védelmező német egységeket felszólítsa a megadásra, ám ugyanazon a napon szintén tisztázatlan körülmények között ő is meghalt.

A parlamenterek halálával kapcsolatban számos kérdőjel merül fel. A hadi helyzet, valamint az ostromgyűrűbe zárt budapesti lakosság erőszakos, illetve éh- vagy fagyhalállal fenyegető életkörülményei közepette sem illetékes hatóság, sem mód, sem akarat nem volt arra, hogy a parlamenterek halálát nemhogy körültekintő, de akárcsak a legkisebb mértékben is tárgyszerű módon bárki megvizsgálja. A háború borzalmai közepette naponta százával, ezrével pusztuló polgári lakosság veszteségei közül a parlamenterek halálát csak az tette egyedivé, hogy a fehér zászlóval érkező béketárgyalók megölése még ilyen körülmények között is súlyos incidensnek, a nemzetközi jog arculcsapásának számított. Ráadásul azt a következtetést lehetett levonni belőle, hogy éppen az ő megölésük tették elkerülhetetlenné a szovjetek számára Budapest ostromát. Mindezek miatt a budapesti harcok befejeződése után elég hamar megindultak a találgatások a parlamenterek halálának körülményeit illetően. A találgatások ilyen esetekben mindig azt a kérdést feszegetik, hogy a gyilkosság kinek, vagy kiknek állhatott érdekében. A második világháború utáni, a kommunista ideológia által befolyásolt magyar történetírás egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a parlamentereket a várost semmiképpen feladni nem akaró németek gyilkolták meg. Felmerült még lehetőségként, hogy a gyilkosságokat a németek tudtával és beleegyezésével a nyilasok hajtották végre. E felfogás indoklása szerint a németek és a nyilasok így akarták megakadályozni a további fegyverszüneti tárgyalásokat, valamint azt, hogy a főváros lakossága félelmében és nyomorúságában a szovjet csapatok mellé állhasson.

A Horthy-korszak néhány prominensének nyugati emigrációban készült emlékiratában viszont feltűnt egy olyan másik verzió, amely szerint éppen a Vörös Hadsereg volt az, amely a saját parlamentereit meggyilkolta. Mindezt azzal a hátsó szándékkal tették volna, hogy bizonyítsák a világ közvéleménye előtt a maguk békülékenységét, a város megmentésére tett erőfeszítéseiket, amit azonban megakadályozott a németek és a nyilasok megbocsáthatatlan tette, vagyis a parlamenterek meggyilkolása. Ennek a verziónak a hitelességét abban látták bizonyítottnak, hogy a magyarokat gyűlölő szovjet vezér, Sztálin a parlamenterek német akcióként feltüntetett meggyilkolásával akarta volna elhárítani az orosz vezetés felelősségét a főváros kegyetlen elpusztítására már régen kiadott parancs végrehajtásának az európai közvélemény szemében várhatóan elítélő álláspontja, valamint annak következményei alól. Az erősen ideologikus felvetések mellett a későbbiekben kialakult egy harmadik megközelítési mód is, amely szerint a parlamenterek halálát véletlen egybeesések sorozata idézte volna elő. E szerint például Steinmetz és három társa dzsipjével Vecsés határában egyszerűen csak aknára futott, ami egy háborús helyzetben egyáltalán nem meglepő, hiszen ez ekkor bárki mással is előfordulhatott volna. Ezt a feltételezést azonban eléggé gyanússá teszi az a körülmény, hogy a másik parlamenter, Osztapenko Vecséstől elég nagy földrajzi távolságra, vagyis Budaörs határában hogyan tudta gyakorlatilag Steinmetz és társainak pusztulásával éppen egy időben máig tisztázatlan körülmények közepette az életét veszíteni. Budapest ostroma Steinmetz és Osztapenko halálának minden értékelhető nyomát eltüntette, így ma is mindenki a maga szája íze szerint kommentálhatja és értékelheti a történteket. Ráadásul a hidegháború elmúltával, az ideologikus megközelítések enyhülésével a parlamenterek halálának történelmi megítélése egyre inkább elveszítette jelentőségét, aminek természetes következményeként ma már szinte alig van olyan ember, aki bármely okból is emlékezne rájuk. A köztudatból való kikerülésük korántsem jelenti azt, hogy életük és haláluk, ne befolyásolta volna – még ha epizódjelleggel is – a magyar történelem alakulását.

A közös nő

Gyilkossági mellékszál a Rajk-perben

A második világháborút követő időszakban Magyarországon egy polgári demokratikus fejlődés indulhatott meg, aminek lehetőségeit és irányait azonban jelentős mértékben befolyásolta, illetve korlátozta az ország területén állomásozó szovjet hadsereg, valamint az ennek a katonai jelenlétnek keretet biztosító Szövetségi Ellenőrző Bizottság. Ez a bizottság bármikor korlátozhatta az országgyűlés működését, megakadályozhatta a neki nem tetsző törvénytervezetek megvitatását, és a magyar kormány is köteles volt az utasításait betartani. Az 1945 novemberében megtartott parlamenti választásokat ugyan abszolút többséggel nyerte meg a Független Kisgazdapárt, ám a SZEB vezetője, Vorosilov marsall egyértelművé tette, hogy az új kormányból a kommunistákat nem lehet kihagyni. Végül Tildy Zoltán vezetésével egy olyan nagykoalíciós kormány alakult meg, amelyben a kisgazdák és a kommunisták mellett a szociáldemokraták és a parasztpártiak képviselői is helyet kaptak. 1946 elején, a köztársaság kikiáltását követően Tildy köztársasági elnök lett, és ezért Nagy Ferenc kisgazdapárti politikus foglalta el a miniszterelnöki széket. Ennek a kormánynak a belügyminisztereként jutott fontos állami pozícióba Rajk László.

Rákosi Mátyás

A Székelyudvarhelyen 1909-ben született Rajk bölcsészeti tanulmányainak befejezése után, 1930-ban kapcsolódott be az illegális kommunista mozgalomba Budapesten. 1931-ben lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, amiért már ugyanebben az évben le is tartóztatták. Szabadulása után néhány éven át építőmunkásként dolgozott, majd pártjának utasítására 1937-ben Prágába ment. Innen hamarosan Spanyolországba került, ahol a polgárháborúban a Nemzetközi Brigád politikai biztosaként harcolt a köztársaságiak oldalán. A vereség után Franciaországba internálták, ahonnan csak 1941-ben térhetett haza. Mint politikailag megbízhatatlan elemet mindjárt le is tartóztatták, börtönéből 1944-ben szabadult ki. Ezután a kommunista párt Központi Bizottságának titkára és a Sztójay-kormánnyal szemben fellépő Magyar Front egyik vezetője lett. A nyilasok 1944 decemberében letartóztatták és először Sopronkőhidára, majd Münchenbe hurcolták. Szerencsésen megmenekülve a második világháború után országgyűlési képviselőként és a kommunista párt budapesti pártbizottságának titkáraként vált országosan is ismertté.

Mint az egyik legkövetkezetesebb és legharcosabb kommunistát jelölte Rajkot pártja Nagy Ferenc kormányába belügyminiszternek. Nem is okozott csalódást, hiszen belügyminiszterként nagy határozottsággal számolta fel a polgári demokrácia alapegységeinek számító civil szervezeteket, többek között a Magyar Cserkészszövetséget és a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testületét is.

Nagy Ferenc kormányának megalakulásával szinte párhuzamosan a kommunisták a szociáldemokratákkal és a Nemzeti Parasztpárt képviselőivel létrehozták azt a Baloldali Blokkot, amelynek célja a polgári erőket tömörítő Független Kisgazdapárt felbomlasztása volt. E tevékenység eredményeként számos kisgazda politikust tartóztattak le, vagy kényszerítettek a koalíció elhagyására és különböző ellenzéki pártok megalakítására. Nagy Ferenc miniszterelnök a személyét ért folyamatos támadások miatt 1947-ben Svájcba emigrált. Közben a nemzetközi politikában is jelentős fordulat állt be, hiszen a második világháború alatti náciellenes szövetség két meghatározó tagja, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között kibontakozott a világot két táborra szakító hidegháború. A kétpólusúvá fejlődő világrendszer egyik renitense a Jugoszláviát vezető Joszip Broz Tito lett, aki ugyan a sztálinizmushoz sokban hasonló kemény diktatúrát valósított meg hazájában, mégis nagy önérzettel önálló politikai erőként kívánt fellépni a nemzetközi diplomácia porondján, és ezért gyakran nem volt hajlandó követni Sztálin utasításait. Mivel Tito saját partizánhadserege segítségével és nem a szovjeteknek köszönhetően jutott hatalomra, ezért nem volt Sztálin lekötelezettje.

Éppen a hidegháború kibontakozása idején vetette fel Tito a Duna menti népek konföderációjának tervét, amely szerint a románokat, a bolgárokat, a jugoszláv népeket, a magyarokat, a cseheket és a szlovákokat egyetlen nagy közös államban kellene összefogni. Ezzel az önálló kezdeményezésével végképp felhergelte Sztálint. A szovjet vezér befolyásának erősítésére 1947-ben létrehozatta a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform), amelyet 1948-ban utasított a Tito elleni határozott fellépésre. Ez meg is történt, a Kominform elítélte a jugoszláv kommunisták politikáját, Titót imperialista kémnek minősítették. Ezzel próbálták meg őt önkritikára kényszeríteni, és arra, hogy feltétel nélkül vesse alá magát a sztálini politikának. Tito azonban erre nem volt hajlandó, ezért a Kominform 1949-ben kizárta soraiból Jugoszláviát, és ideológiai hadjáratot indított a titoista vezetés ellen. Sztálin ekkor annak is elejét akarta venni, hogy a kelet-európai kommunista vezetők közül bárki is követni merészelje Tito példáját, ezért a csatlós kommunista országok pártjaiban nagyarányú tisztogatásokat rendelt el.

Választási plakát 1949-ből

Nagy Ferenc emigrációja után a koalíciós kormány élére a kisgazdapárti Dinnyés Lajost ültették, aki azonban már a Rákosi Mátyás által vezetett magyar kommunisták bábjának volt tekinthető. Ebben a kormányban is eleinte megőrizte Rajk László a belügyminiszteri posztját. A kommunisták politikai befolyásának továbberősítése céljából 1948 augusztusától a hatalom csúcsain jelentős változtatásokat hajtottak végre. Tildy Zoltánt lemondatták a köztársasági elnökségről, és helyére a kommunistákkal erre az időre már Magyar Dolgozók

Pártja néven összeolvadt szociáldemokraták egyik vezetőjét, Szakasits Árpádot ültették. Dinnyésnek is mennie kellett, az új miniszterelnök Dobi István, akinek kormányában a belügyminiszter Kádár János lett, míg Rajk László a külügyi tárcát kapta meg. Külügyminiszterként Rajknak jutott az a kínos feladat, hogy a sztálini instrukcióknak megfelelően a magyar kormány nevében fellépjen Tito és az egész jugoszláv vezetés politikája ellen. Ezt meg is tette, ám 1949. május 20-án váratlanul megfosztották tisztségétől, tíz nappal később pedig koholt vádak alapján letartóztatták több munkatársával együtt. A Rajk ellen felhozott nevetséges vádakat a Magyar Nemzet egyik korabeli száma így kommentálta:

Brankov és Rajk szembesítése

„Rajk László és társai olyan szervezkedést létesítettek, amely célul tűzte ki, az alkotmányos törvénnyel biztosított magyar demokrácia megdöntését, Magyarország függetlenségének megsemmisítését, az ország idegen szolgaságba taszítását. Rajk és bandája azt a célt tűzték maguk elé, hogy kiszakítsák Magyarországot a béke védőinek táborából, mely egyedüli biztosítéka népünk szabadságának, boldogulásának, országunkat odaláncolják az imperialista háborús fronthoz, s ezzel az imperialisták csatlósává, játékszerévé alacsonyítsák. Ezt a célt megbízóik, a jugoszláv állam mai vezetői, Tito, Rankovics, Kardelj és Djilasz fegyveres segítségével remélték megvalósítani. Rajk és bandája meg akarta semmisíteni a magyar népi demokrácia minden vívmányát, a parasztoknak kiosztott földet vissza akarták adni a nagybirtokosoknak, a bányákat, gyárakat a nagytőkéseknek, a dolgozó nép kezét újra bilincsbe verni, és újra hatalomra juttatni a magyar nép nyugatra szökött ellenségeit... Rajk László és társai e bűnös, aljas célok elérésére semmiféle gazságtól nem riadtak vissza. A vád a vádlottak beismerésével, az iratokhoz csatolt és a főtárgyaláson ismertetendő iratokkal és feljegyzésekkel bizonyított."

1948. július 10-én a késő esti órákban a magyarországi szerb ortodox egyház patronátusa alatt működő nagyhírű budapesti oktatási intézményben, a Thökölyaneumban lelőttek egy Milos Mojic nevű szerb diákot, aki egy jegyzőtanfolyam résztvevőjeként lakott az intézetben. A hasán és hátán több lövéstől vérző Mojicot súlyos állapotban szállították a Rókus Kórházba, ahol halálos ágyán Zivko Boarov jugoszláv követségi sajtótitkár személyében megnevezte merénylőjét, majd sebeibe két óra múltán belehalt. A nyomozás során kikérdezett Thökölyaneum lakói elmondták a rendőröknek, hogy Boarovot aznap kétszer is látták bemenni az épületbe. Az esti, második látogatásakor dulakodás és szóváltás zaja szűrődött ki az áldozat szobájából, aminek azután több lövés vetett véget. A nyomozók tárgyi bizonyítékként egy gallérmerevítőt találtak a gyilkosság helyszínén. Ennek elhajított párját később a jugoszláv követség kertjében lelték meg. E gyilkosság iránt felmerült nagy közérdeklődést alapvetően két tényező motiválta. Az egyik az volt, hogy éppen a gyilkosság előtt két héttel bélyegezte meg a Kominform Tito politikáját és zárta ki Jugoszláviát

tagjai sorából, a másik az, hogy mind a támadó, mind az áldozat szerb volt, ráadásul a merénylő a jugoszláv nagykövetség alkalmazásában állt. A rendőrség azonnal szoros megfigyelés alá helyezte a jugoszláv követség épületét, és a bent tartózkodó Boarov kiadását követelte. A jugoszlávok kezdetben ellenálltak a kiadásnak, és politikai természetű provokációnak minősítették az esetet, ám végül a belgrádi vezetés mégis engedett, és hozzájárult ahhoz, hogy Boarovot a magyar hatóságok kihallgathassák. Boarov a bizonyítékként felmutatott gallérmerevítő hatására saját kézzel írt beismerő vallomást tett:

„Én, Boarov Zsivko, a budapesti Jugoszláv Követség sajtóattaséja beismerem, hogy 1948. július 10-én este háromnegyed tíz óra tájban korábbi megbeszélés alapján felmentem Milos Mojic, Veres Pálné utca 17. III. 17. számú lakására, ott revolveremből hat lövést adtam le, amelyek közül kettő Mojic testébe hatolt és halálosan megsebesítette. Beismerem, hogy az ingem gallérjából az egyik celluloid merevítőt a helyszínen elvesztettem, a másikat később eldobtam. Tettemet azért követtem el, mert Mojic lakásán vita keletkezett köztünk. Mojic meg akart győzni arról, hogy az én álláspontom helytelen és hogy fogadjam el én is a Kominform határozatát a Jugoszláv Kommunista Párt ügyében. Én Mojic álláspontját élesen visszautasítottam. Dulakodni kezdtünk, és ennek során lőttem bele."

A vallomásból egy politikai természetű vita tragikus elfajulásának képe bontakozott ki. Bár Boarov kihallgatása során elmondta, hogy Mojic és ő ugyananannak a nőnek udvarolt, és személyes ellentétük alapvetően a közös nő miatti szerelemféltésből fakadt, az eljárás során azonban ezt a személyes szálat mellékkörülménynek vették, és a továbbiakban nem foglalkoztak vele. A gyilkosság után négy esztendővel, 1952-ben Boarov a gyűjtőfogházban az egyik rabtársának elmesélte, hogy tettét a közös nő birtoklása miatt kirobbant, majd elfajult vita váltotta ki, és politikai természetű merényletet csak a magyar hatóságok kreáltak belőle.

Az 1949-ben letartóztatott Rajk László és társai perében a Mojic-gyilkosság mint az egyik vádpont tűnt fel. A Rajk-per harmadrendű vádlottja ugyanis az a Lazar Brankov lett, aki a jugoszláv nagykövetség első tanácsosaként, majd később, Mrazovics nagykövet hazarendelése után a követség első számú ügyvivőjeként dolgozott. Brankov ellen a per során felhozott harmadik vádpont így hangzott:

A budapesti Sztálin-szobor

„1948 nyarán Lazar Brankov magához rendelte a jugoszláv kémszervezet tagját, a budapesti jugoszláv nagykövetség sajtóattaséját, Zivko Boarovot, és közölte vele, hogy

Milos Mojic, a magyarországi jugoszlávok egyik vezetője, a Kominform határozata mellett foglalt állást, és ezért félő, hogy leleplezi Titóék magyarországi működését. Brankov azt az utasítást adta Boarovnak, bírja rá Mojicot, hogy ettől a szándékától álljon el, és ha Mojic kitartana álláspontja mellett, akkor ölje meg."

Lazar Brankov szereplése a Rajk-perben több szempontból is érdekes. Jugoszlávia és Tito megbélyegzése után ugyanis elég hamar a Kominform elítélő határozata mellé állt, majd politikai menedékjogot kért Magyarországon. Ezután a Rákosi-féle magyar kommunista vezetés Brankovot használta fel arra, hogy Rajk László jugoszláv kémnek történő minősítéséhez bizonyítékokat szolgáltasson. Brankov volt az is, aki ekkor előrángatta a Mojic-gyilkosságot, mint olyan konkrét esetet, ahol mind a merénylő, mind az áldozat megfogható, létező személy volt. Brankov persze nem számított arra, hogy egy váratlan fordulattal majd a Rajk-per harmadrendű vádlottjának minősítik, és éppen az általa felvetett gyilkossági ügyet fogják ellene fordítani. A Mojic-gyilkosság alkalmasnak bizonyult arra is, hogy egy széles körű összeesküvés-elmélet szálait lehessen összekötni vele. A gyilkos, Boarov ugyanis a jugoszlávok nemzeti hőse, Nedelkovic ezredes tolmácsaként ott volt Rómában azon az első nemzetközi partizánkongresszuson 1947 decemberében, amelyen Magyarországot az a Pálffy György altábornagy képviselte, aki a Rajk-per másodrendű vádlottja lett. A Mojic-gyilkosságot a Rajk-perben csak bizonyítékként használták fel, maga Boarov nem került a vádlottak közé. Majdnem öt évet kellett várnia perének lezárására, hiszen csak 1953-ban ítélték el hivatalosan. Az életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Boarov 1955-ben amnesztiával szabadult és hazatérhetett Jugoszláviába.

Rejtélyes halálesetek

A hatalomban, vezető pozícióban, illetve kitüntetett szerepben lévő személynek a halálát megkülönböztetett figyelem, vagyis közérdeklődés kíséri. Ilyenkor gyakran előfordult az is, hogy az elhunyt politikai vagy más természetű jelentősége miatt halálának természetes voltát kétségbe vonták, és igyekeztek valamilyen összeesküvést, merényletet, gyilkosságot látni és láttatni végzetének bekövetkeztében. A burjánzó, szerteágazó szóbeszéd időnként oly mértékben volt képes összekuszálni a szálakat, hogy még a megbízhatónak vélt dokumentumok alapján is a történetírásnak gyakran évtizedekbe, sőt néha évszázadokba telt némely haláleset természetes voltának bebizonyítása. E könyv utolsó része éppen az ilyen legérdekesebb eseteket gyűjtötte össze.

Csak egy vadkan?

Szent Imre herceg végzetes balesete

I. István királynak és Gizella királynénak a korabeli források tanúsága szerint több fiú utódja is született, ám a felnőttkort közülük csak egyedül Imre herceg érte meg. Imre életére vonatkozóan nagyon kevés valósnak tekinthető tényanyag maradt fenn, életszentségének bizonyítására született legendája szerint:

„A nemes Imre herceg előkelő nemzetségből, mint a cédrus a Libanonról, Szent Istvántól, Magyarország első királyától származott, erényekkel nagyon feldíszítve ragyogóan tündökölt. Gyermekkorában gondos felügyelettel nevelték és először a grammatika egész tudománya itatta át. Szent István király aztán, akit az atyai szeretet lángja serkentett, fiának, Szent Imrének erkölcstanító könyvet szerkesztett. Ebben őszintén, barátian figyelmeztette és bensőséges szavakkal szólt hozzá. Arra oktatta őt, hogy mindenekelőtt őrizze meg a katolikus hitet (...). Szent Imre megelégedett kevés alvással. Minden éjjel, amikor a többiek már lefeküdtek, ő – mint királyi sarjhoz illik – maga előtt két gyertyával világított, Istennek zsoltárokat énekelve virrasztott, és mindegyik zsoltár végén szíve töredelmével kért bocsánatot."

A csekély számban fennmaradt utalásokból mindössze annyi hámozható ki, hogy I. István felcseperedő fiát nagyon gondos nevelésben részesítette, és igyekezett őt a kormányzás terheire felkészíteni. Ezt a célt szolgálta az Imre számára szerkesztett *Intelmek* című munkája is, amelyben az uralkodó a helyes és igazságos kormányzás elveit foglaltatta össze fia számára. A korabeli Európába történő beilleszkedés, a kereszténység felvétele, valamint az államszervezés feladatai mellett I. István az Árpád-házi rokonság ellenállását leküzdve a trónutódlás kérdésében az elsőszülöttségi elvet is érvényre akarta juttatni. Ez azonban élesen szemben állt a magyar nemzetségek körében azzal az évszázadok során meggyökeresedett szokással, amely szerint a hatalmat a család legidősebb életében lévő férfi tagja örökli. Márpedig I. István királynak ekkoriban volt a fiánál két jóval idősebb unokabátyja, Vazul és Szár László. Ráadásul Vazulnak három felnövekedett fia is született: András, Béla és Levente hercegek személyében. Az *Intelmek* összeállí-

Benczúr Gyula: Vajk megkeresztelése

tását annak egyértelmű bizonyítékaként is felfoghatjuk, hogy I. István mellőzve nemzetségének idősebb férfi tagjait, egyértelműen fiára kívánta hagyni a királyság kormányzásának terheit. Valószínű, hogy ezt megerősítendő választott Imre herceg számára jegyest, illetve házastársat. Imre legendáriuma szerint:

„Amikor atyai rendelkezésből nemes, mégpedig királyi nemzetségből származó szüzet jegyeztek el Szent Imrével és hoztak hozzá, hogy a két királyi ágból királyi utódok származzanak a jövőre, ő a húsból való népséget – mivel az mulandó – a szüzesség lelki fogadalma mögé helyezte. Testét böjtökkel sanyargatta, lelkét azonban Isten igéjének kenyerével táplálta, nehogy a test incselkedése úrrá legyen rajta, és felesége szüzességét romlatlanul megőrizze. Ó, milyen csodálatra méltó az ifjú magatartása, mely a könnyek patakjával fojtotta el a szerelem tüzét, és bár lángot hordozott kebelében, nem égett meg annak tüzétől. Hiszen nagy és szinte a halandó természetet felülmúló dolog a test érzékiségét elaltatni, s a vágyat – amit az ifjúkor fáklyái gyújtottak lángra – a lélek erejével kioltani; az érzéki gyönyörök erejét a szellem fáradozásaival megfékezni (...).”

Szent István és Imre herceg

Erről a házassági kapcsolatról szinte semmit sem tudunk. A jóval később keletkezett, Árpád-házi Szent Margit életét feldolgozó legendában annyi utalás található minderről, hogy Szent Imre herceg jegyese, vagy esetleg felesége egy korabeli bizánci császár leánya volt. Csakhogy a kortárs bizánci uralkodó, II. Baszileosz nőtlen volt, így az ő leányáról szó sem lehet. Öccsének és társuralkodójának, VIII. Konsztantinosznak viszont három leánya is született, az ő életútjuk ismeretében azonban egyikükről sem lehet egyértelműen azt kijelenteni, hogy Imre herceggel bármelyiküket is eljegyezték volna. Ezért ha a jegyesség és házasság valóban megköttetett, akkor Imre herceg bizánci hitvese számunkra mindmáig csak egy ismeretlen, rejtélyes bizánci hercegnő. Az e házassággal kapcsolatos kérdőjeleket sokszorosára növeli az a többszörösen megfogalmazott állítás is, hogy az ifjú herceg mindenfajta testi örömről lemondott Isten nagyobb dicsőségére, vagyis szent szüzességi fogadalmat tett. Bizonyos krónikák ezt az ellentmondást azzal vélik feloldani, hogy az Istennek tetsző élet megtartása érdekében az ifjú pár nem élt szexuális életet, szűzi és lelki kötelék fűzte csak össze őket. Ez viszont ellentmond I. István azon igyekezetének, hogy érvényesítse az elsőszülöttségi elvet családján belül, hiszen ez mindenképpen azt követelte volna meg, hogy Imre fiú utódokat nemzzen. A *Képes krónika* középkori szerzője tudni vélte, hogy I. István király le akart mondani a trónról, hogy még életében átadhassa fiának a hatalmat:

„Szent István király úgy tervelte és szilárdan elhatározta, hogy az evilági dicsőség minden pompáját félreveti, az ideig tartó királyság koronáját leteszi és egyedül Isten szolgálatának szenteli magát. Elhagyja a külső gondokat, csöndes békességben, szemlélődésben tölti életét; a királyi fönség koronáját pedig fiának, Imre hercegnek akarta adni, aki szentséges erkölcsökkel volt áldva, úgy is nevelkedett. Szent Imre herceg ifjúsága virágjában volt, isteni ajándokok a közönséges emberi természet fölé magasztalták, fegyverkezve volt az igazság, bölcsesség, vitézség, mérséklet, okosság, tu-

Vazul megvakítása és Imre herceg temetése a Képes krónikából

domány, szerénység, irgalmasság, jóság, bőkezűség, emberség és türelem erényeivel, ékes volt a többi katolikus és államférfiúi virtusokkal is, hasonlóan atyjához, Szent Istvánhoz. Midőn tehát a szentséges atya fiának át akarta adni a kormányzás gondját és az országlás terhét, Szent Imre herceg hirtelen halállal halt el. Siratta őt Szent István király és egész Magyarország, vigasztalhatatlan, nagy sírással. A keserves, nagy fájdalom beteggé tette Szent István királyt, súlyos kórságba esett; sok napok után is csak alig érte egészsége javulását (...)."

Imre herceg 1031-ben bekövetkezett váratlan haláláról, illetve annak körülményeiről a korabeli krónikák és évkönyvek igen szűkszavúan számolnak be. A lengyel–magyar krónika leírásából például arra következtethetünk, hogy a herceg halálát egy váratlanul jött betegség idézhette elő:

„*Nemsokára nemes Imre, Sclavonia hercege gyengélkedve nyolc napig bágyadozott; a kilencedik napon, a kilencedik órában kilehelte lelkét, amelyet a szent angyalok osztályrésze szerint maguk közé fogadtak. Felesége pedig, aki sértetlen volt, állandóan vele maradt, a hetedik napon, vasárnap, elöltözött az Úrhoz.*"

Más források még a betegségre való utalást is mellőzik, így Imre herceg imént idézett legendája is csak annyit közöl velünk, hogy az ifjú hirtelen halállal hunyt el. Ebből később némelyek arra a merész következtetésre jutottak, hogy Imrét esetleg megmérgezték, azért, hogy I. István akarata ellenében Vazul, vagy az ő utódai örökölhessék a trónt. E verzió már egy gyilkos összeesküvés történetét próbálta meg körvonalazni. A hildesheimi évkönyv ezekkel szemben viszont ezt jegyezte fel:

„*Imre, István király fia, a russzok vezére, vadászaton, vadkantól felhasogatva siralmas halállal halt meg.*"

Ez a mondat arra enged minket következtetni, hogy a trónörökös vadászbaleset áldozata lett, hiszen egy vadkan sebesítette őt halálra. Ez a kijelentés azonban alkalmas egy másfajta értelmezésre is, ami szintén egy merénylet képét tárhatja elénk. A magyar történelemnek ugyanis ekkoriban voltak Vadkan személynevű szereplői is, emiatt nem szükséges az évkönyv kijelentéséből automatikusan vadászbalesetre gondolni. Még I. István király nagyapja, Taksony fejedelem idején telepedett be a Kárpát-medencébe a besenyők Kabán, magyarul Vadkan nevű törzse, amelynek vezető rétege azután a magyar főemberek sorába emelkedett. Nemzetségi vezetőjük tiszteletbeli címe és rangjelzője a Tonuzoba, vagyis a Vaddisznó-apa volt. Anonymus a XII. század végén lejegyzett gesztájában megemlékezett egy Szent István uralkodása alatt jelentős funkciót betöltő Tonuzobáról, akit az uralkodó élve eltemettetett a feleségével együtt. Ha ez a történet igaz, akkor azért meglepő, mert ehhez hasonló kegyetlen megtorlásról I. István uralkodásának idejéből nincsen tudomásunk. Ez meg arra enged következtetni, hogy Tonuzobának valami rendkívül szörnyű tettet kellett elkövetnie a király, vagy annak családja ellen. Tovább gombolyítva Anonymus – egyébként igencsak kétséges – megállapításait, a geszta szövegéből arra is következtethetünk, hogy I. István unokabátyjának, Vazulnak a felesége Tonuzoba leánya lehetett, és ebből a házasságból születtek András, Béla és Levente hercegek. Ha ezeket a feltételezéseket mind összerakjuk, akkor megint csak egy Imre herceg ellen elkövetett gyilkos összeesküvés képét tudjuk megrajzolni. E szerint Vazul nem tudott és nem akart belenyugodni abba, hogy István király a nemzetségi szokásokat félretéve nem őt, hanem a saját fiát, Imre herceget tette meg utódának, és ezért összeesküvést szőtt az uralkodó, valamint annak családja ellen. Ez az összeesküvés azonban lelepleződött, István király Vazult megvakíttatta, hogy uralkodásra alkalmatlanná tegye, majd Nyitra várában fogságra vetette. Vazul apósa, Tonuzoba mindezt nem hagyta annyiban, hanem az összeesküvés szálait tovább mozgatva megölte, vagy megölette Imre herceget, amiért viszont I. István bősz haragja lesújtott rá és családjára. Vazul fiainak sebtében távozniuk kellett az országból, András és Levente Kijevbe, míg Béla Lengyelországba menekült. Akár igaz, akár nem ez a konstrukció, Imre herceg halálának körülményei mindmáig számos kérdőjelet vetnek fel, és sokféle gyanúra adnak okot.

Az összedőlt trón

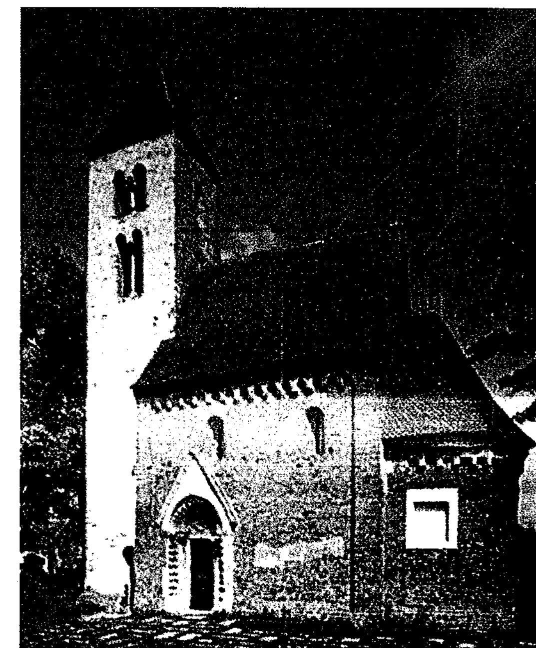
I. BÉLA FURCSA HALÁLA

I. István király kijelölt utódának, Orseolo Péter királynak 1038-ban sorra került trónra lépését követően nem kellett komolyan számolnia Vazul idegen földre száműzött fiaival, vagyis András, Béla és Levente hercegekkel. A krakkói udvarba menekült Béla kitüntetett figyelemben részesült II. Mieszko lengyel király (1025–1034) részéről, akinek azután ezt a figyelmet azzal hálálta meg, hogy számos ütközetben vezette győzelemre a lengyel hadakat. II. Mieszko fia, I. Kázmér király (1034–1058) szintén igényt tartott az ifjú Béla herceg lovagi erényeket megcsillogtató katonai szolgálataira, és még arra is méltónak találta a magyar király száműzött rokonát, hogy feleségül adja hozzá Richeza nevű leányát. Ebből a házasságból azután három fiú és négy leánygyermek született. Bélát testi ereje és katonai kiválósága miatt ekkoriban ruházták fel a „Bölény" és a „Bajnok" melléknevekkel.

Már vagy tizenhét esztendeje élt Lengyelországban, amikor a magyar történelem fordulatai mégis úgy hozták, hogy hazatérhetett. Az Orseolo Péter király elleni második sikeres lázadás során ugyanis Béla testvéreit, Andrást és Leventét hazahívták Magyarországra, és I. Andrást 1046-ban meg is koronázták magyar királynak. Péter király megbuktatása azonban kiváltotta szövetségese és hűbérura, III. Henrik német-római császár (1039–1056) haragját, aki I. Andrásnak a trónról történő letaszítása érdekében egy nagy Magyarország elleni hadjárat tervét kezdte el szőni. Eközben I. András legfontosabb hazai támaszának számító öccse, Levente herceg váratlanul meghalt, ezért a király úgy döntött, hogy katonai segítség gyanánt hazahívja másik testvérét Lengyelországból. Béla 1048-ban nagyszámú kíséretével haza is jött Krakkóból.

A hazatért Béla herceg számára I. András kialakította az ország egyharmad részére kiterjedő dukátust (hercegséget), ezáltal önálló hatalommal és jövedelemforrással felruházva őt. Megesküdött arra is, hogy halála után öccse követheti majd a királyi trónon. Mindezt Béla herceg azzal hálálta meg, hogy 1051-ben a III. Henrik utasítására Magyarországra támadt német haderőt a Vértes hegységben legyőzte, majd maradékait az ország egész területéről kiűzte.

I. András király Anasztázia kijevi hercegnővel kötött házassága sokáig gyermektelen maradt. 1053-ban a királyné mégis teherbe esett, és egy fiúgyermeknek adott életet, aki a keresztségben a Salamon nevet kapta.

Csempeszkopács Árpád kori temploma

Egy esztendővel később egy újabb fiú, Dávid is megszületett. I. András fiainak megszületése miatt a király és öccse, Béla herceg viszonya egyre feszültebbé vált, ám a fenyegető német veszély nem engedte meg, hogy már ekkor szakításra kerülhessen sor közöttük. A nagy ellenfél, III. Henrik császár azonban hamarosan, 1056-ban elhunyt, és utóda az akkor még kisgyermekkorú IV. Henrik (1056-1105) lett. A trónváltást kihasználva I. András a kapcsolatok normalizálása érdekében házassági kapcsolatot kezdeményezett a német udvarral. Ennek eredményeként a négyesztendős Salamont összeházasították az életének tizenegyedik esztendejében járó Judit hercegnővel, IV. Henrik testvérével. A németekkel történt megegyezést követően I. András elérkezettnek látta az időt arra, hogy dédelgetett tervét megvalósítva megszegje az öccsének korábban tett ígéretét, és Béla mellőzésével fiát, Salamont jelölje ki hivatalosan örökösének:

I. Béla király

„A rokoni szeretet és vérségi vonzalom bizony gyakran áll az igazság útjába: András királyban is az atyai szeretet legyőzte az igazságot: megszegte ígéretét, ami nem méltó királyhoz. (...) Salamont még mint ötesztendős gyermeket felkenette és megkoronáztatta egész Magyarország királyává. (...) Béla herceg tolmács útján megértette, hogy a kisded Salamont az ő urává rendelték, nagyon megsértődött."

I. András 1058-ban az ötéves Salamont királlyá koronáztatta, csak azért, hogy ezzel Béla herceget kész tények elé állítsa. Bélában forrt a harag bátyja szószegése miatt, ráadásul hívei is lázadásra ösztönözték őt. I. András azonban gyanakodott, ezért próbára tette öccse hűségét. Ezt az úgynevezett várkonyi próbatételt számos magyar legenda feldolgozta, az egyik így beszéli el:

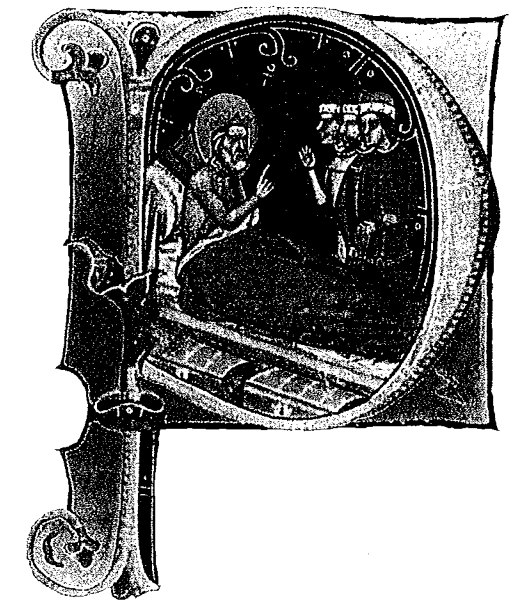
„Erőskezű, éles eszű uralkodó volt András király, de amikor a betegség gyötörni kezdte, mindenütt ellenséget szimatolt, még a rokonaiban sem bízott. Különösen attól tartott, hogy halála után Béla foglalja el a trónszéket, pedig ő a fiát, Salamont koronáztatta királlyá. Az udvari besúgók (...) csak tovább növelték a király gyanakvását. Egyre azt mondogatták a királynak: Salamon csak akkor uralkodhat, ha felséged Béla herceget megöleti. A besúgók Béla herceget is felkeresték. Neki azt mondták: Addig szerezd meg a trónszéket, amíg Salamon kisfiú, az apját meg betegség gyötri. Ezután a király és a herceg Várkonyba mentek. A király jól tudta, hogy Salamon nem uralkodhat a herceg akarata ellenére, ezért két hívét tanácskozásra szólította, és azt mondta nekik: Próbára teszem a herceget, és megkérdem tőle, hogy a koronát akarja-e vagy a hercegséget. Ha a herceg jó békével a hercegséget kívánja, ám legyen. De ha a koronához nyúl, mindjárt ugorjatok fel, és Béla herceget nyakazzátok le! A főemberek megígérték, hogy megteszik. András király pedig, aki ágyban fekvő beteg volt, maga elé tette a koronát, és melléje helyeztette a kardot, amely a hercegséget jelentette. Amíg ezt tárgyalták, azalatt Miklós, a hírvivők ispánja, aki az ajtót őrizte, és a küszöbnél állott, mindent hallott. Amikor a herceget a királyhoz behívták, és az ajtón belépett, gyorsan odasúgta neki az ispán: Ha kedves az életed, válaszd a kardot! Ennél többet nem mondhatott. Amikor a herceg belépett, és meglátta a koronát meg a kardot a király előtt, nagyon elcsodálkozott. A herceg leült, a király pedig felemelkedett az ágyában, és így szólt: Herceg! Én megkoronáztam a fiamat, de nem nagyravágyásból, hanem az ország bé-

kessége kedvéért. Neked szabad akaratod van; ha akarod a királyságot, vedd a koronát, ha a hercegséget, vedd a kardot. Az egyiket engedd át fiamnak, mert a korona igazság szerint a tied. Mindjárt megértette a herceg az ispán szavait, és így szólt: Hadd legyen fiadé a korona, hiszen már fel is kenték királlyá, és add nekem a hercegséget. Ezekkel a szavakkal a kardot mindjárt elvette. Ekkor a király a herceg lábához hajolt, ami ritkán történt meg. Azt hitte, hogy a herceg együgyűségből adta a koronát az ő fiának, pedig Béla félelemből tette."

Béla herceg tehát híveinek köszönhetően megmenekült András király cselvetésétől, de továbbra sem érezte biztonságban magát egyikük sem. Ennek az lett a következménye, hogy Béla végül ismét lengyel földre menekült, ahol sógorától, II. (Merész) Boleszláv lengyel királytól (1058–1079) kért és kapott is segítséget. I. András a herceg és lengyel támogatói ellenében IV. Henrik udvarából szerzett magának támogatást. Közöttük az elkerülhetetlen összecsapásra 1060-ban került végül sor:

„A herceg szemes lévén, óvakodott a király csapdájától és egész házanépével kiköltözött Lengyelországba (...), a lengyel fejedelem híven és készségesen megsegítette. Béla herceget három dandárja is támogatta, úgy tért vissza Magyarországba. Megtudta András király, hogy öccse sereggel jött be Magyarországba, a német császártól két vezért küldetett a maga megsegítésére (...). De Isten segítségével Béla herceg nyert győzelmet (...), András király Németország felé futott, de el nem menekülhetett; a mosonyi kapunál ugyanis elfogták. És mivel a Bakony erdejében Zirc nevű udvarházában gondatlanul tartották, meghalt. (...) Béla herceg (...) Fehérvárra ment, ahol a püspökök fölkenték és a királyi koronával szerencsével megkoronázták."

A küzdelemből győztesen kikerült herceg fogságra vettette I. András királyt, aki a vele szemben tanúsított kíméletlen bánásmódba rövidesen belehalt. Ebben az is szerepet játszott persze, hogy egészsége már a korábbi években alaposan megrendült. A herceget hamarosan I. Béla néven magyar királlyá koronázták. András fia, Salamon herceg emiatt német rokonaihoz menekült. I. Béla hatalomra jutásában az a magyar történelemben utolsónak bizonyult pogány tömegmozgalom is szerepet játszott, amit Vata fia János vezetett. A mozgalom po-

Béla és testvérei Szent István előtt a Képes krónika iniciáléján

gány fegyveresei ugyanis Béla táborához csatlakoztak András király ellenében, és vitézül szolgálták őt a győzelem megszerzésében. I. Béla számára azonban hamarosan terhessé, és keresztény királysága számára kifejezetten veszélyessé terebélyesedett ez a mozgalom, ezért 1061-ben szembefordult velük, majd kíméletlen eszközökkel megszabadult tőlük. Ezzel megtette az első lépést királyi hatalmának megszilárdítása érdekében, de a belső rend helyreállítása ellenére tekintélyét és uralmát folyamatos külső veszély fenyegette, hiszen Salamon és német hívei csak az alkalmat várták arra, hogy visszatérhessenek. I. Béla ezért megpróbálta rendezni viszonyát a német-római császársággal, törekvése azonban kudarcot vallott, mert IV. Henrik és udvara elutasította javaslatait, sőt az 1063-ban megtartott mainzi birodalmi gyűlésen döntés született arról, hogy fegyveres támogatásban részesítik Salamont. I. Béla ekkor már arra is hajlott volna, hogy békésen lemondjon a trónról Salamon javára, a fegyveres konfliktust azonban még így sem tudta elkerülni.

Salamon német hadai élén hamarosan átlépte a nyugati határt és Moson ostromába kezdett. A katonai

A Monomakhosz-korona

értelemben reménytelen helyzetbe került I. Béla ekkor a Duna közelében lévő dömösi kúriájába vonult vissza, ahol egy olyan szerencsétlenség érte, amelynek körülményei máig tisztázatlanok:

„A jámbor Béla király ezután betöltve uralkodásának harmadik évét, királyi jószágán, Dömösön összezúzódott beomló trónján; teste gyógyíthatatlan betegségbe esett; az ország néminemű dolgai miatt félholtan vitték a Kanizsa patakjához, ott távozott el e világból."

A szerencsétlenség egyik verziója szerint Dömösön baleset történt. I. Béla halálát eszerint egy olyan hordozható trónszék okozta, aminek négy oszlopa egy keményfából ácsolt tetőzetet tartott, és az egyik tartóoszlop elmozdulása, vagy eltörése következtében a király fejére szakadt a trón tetőzete, ami összezúzta a koponyáját. A bajnak nem lehettek túlzottan riasztóak a külső jelei, mert a félholt király és környezete ezután még útnak indult Moson felé, hogy megszervezze a németek elleni védekezést. Állapota ekkor vált végzetessé, és az út során meghalt. A korabeli krónikák némelyike a balesetet isteni büntetésként, égi jelként fogta fel, amit azzal magyaráztak, hogy Béla fellázadt bátyja és törvényesen felkent uralkodója, I. András ellen, ráadásul még a halálát is előidézte, ami az égiektől nyilván nem maradhatott megtorolatlanul. A szerencsétlenség magyarázatának egy másik verziója szerint sikerre vitt merényletet követtek el I. Béla ellen. Salamont összeesküvőként, gyilkos merénylet kitervelőjeként nem volt, és ma sincs ok semminemű gyanúba keverni, hiszen ha ez lett volna az eredeti szándéka, akkor nem indított volna egy oly nagy erőfeszítéseket megkövetelő támadást riválisa ellen, mint amelyet 1063-ban véghez vitt. Ha a merénylet verzióját mégis elfogadnánk, akkor csakis arról lehetne szó, hogy azt Salamon tudta nélkül olyan hívei tervelték ki és hajtották végre, akik I. Béla környezetébe tartoztak. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy I. Béla király néhány híve ítélte olyannak Salamon német segítséggel végrehajtott támadását, amely az ő helyzetüket kilátástalanná tehette, és azért hajtották végre a merényletet, hogy ezzel az új király kegyeibe férkőzhessenek. Az azóta eltelt hosszú idő távolából mindez ma már szinte megfejthetetlen, persze mindaddig, amíg az esetre vonatkozóan valamilyen szerencsés véletlen folytán újabb dokumentumok, források nem kerülnek elő.

Nem ott, és nem akkor

PÉTER ÉS SALAMON KIRÁLYOK KÁLVÁRIÁI

A korai magyar történelemnek két olyan uralkodója is van, akiknek a halála körül máig sok a nyitott kérdés. Az egyik a Szent István halála után két részletben uralkodott Orseolo Péter, a másik az I. Béla halála után trónra jutott Salamon. Kettejük életének utolsó szakasza között elég sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Péter királyt immár másodszor fosztotta meg trónjától az 1046-ban kirobbant Vata vezette pogánylázadás, amelynek során Vazul fiai, András és Levente visszatérhettek Magyarországra. Thuróczy János krónikájában Péter vesztéről ezeket írta:

„Péter király pedig, amikor látta, hogy a magyarok egy szívvel, egy lélekkel András és Levente hercegekhez csatlakoznak, maga is futni kezdett németjeivel Mosony felé. (...) Amikor betért a Zámoly nevű faluba, az említett követ el akarta fogni őt, és megkötözve András herceg elé akarta vinni. Péter azonban megsejtvén ezt, bevette magát egy udvarházba, és három napig vitézül harcolva védelmezte magát. Végre minden katonáját elpusztították az íjászok, őt magát élve foglyul ejtették, és megvakítva Fehérvárra vitték; itt a szörnyű fájdalom miatt rövidesen befejezte életét. Pécsett temették el, abban az egyházban, amelyet ő alapított Szent Péter apostol tiszteletére, másodszori uralmának harmadik évében."

Kézai Simon a magyarok cselekedeteiről írt művében óvatosabban fogalmaz Péter halálának körülményeiről:

„S a mint Fejérvár körül egy faluba érkezett, a sereg hirtelen körülvevé, hol is fogságba jutván szemeit kiszúrják. S jóllehet életben marada, lelke fájdalmában életét végezvén Pécsett temetik el, melyet mint mondják ő alapított."

E két krónika, és más források is azt nagyjából egybehangzóan állítják, hogy Pétert másodszori bukásakor foglyul ejtették, majd megvakították a lázadók, a történteket azonban túlélte. Azt is egyformán közlik a források, hogy halálakor testét Pécsre vitték, és ott temették el. Találgatásra okot tehát ezért leginkább annak az időnek a hossza ad, amely Péter megvakítása és halála között telt el. Ennek alapján a későbbi kutatások annak a feltételezésnek adtak hangot bizonyos források elejtett megjegyzései alapján, hogy Péter király túlélte az 1046-os év eseményeit, és csak jóval később, 1059-ben hunyt el. E feltételezés kapcsán azonban nyilván felmerül az a kérdés, hogy akkor hol és hogyan élt a megvakított Péter ebben a tizenhárom esztendőben. Valószínűsítik egyesek, hogy I. András király kegyelméből Magyarországon, valahol a nyugati vagy déli határszélen, talán

Középkori viseletek

éppen Pécsen, nagyon szerény körülmények között, esetleg szerzetesként. Mások szerint viszont 1046 után egy időre német földre vitték, ahol második felesége, Schweinfurti Judit német hercegnő kegyelemkenyerét ette. Ez utóbbi feltételezés szerint csak akkor tért vissza Magyarországra, amikor Judit meghalt. Vak emberként azonban támaszra volt szüksége, ezért 1055-ben ismét megnősült. Mindegyik feltételezéssel kapcsolatban további kérdések sokasága merül fel, amelyekre hiteles források híján nincsenek megnyugtató válaszok.

A dömösi tragédia következtében elhunyt I. Béla királyt a német hadak élén az országba tört Salamon,

Salamon király

I. András fia követte a trónon 1063-ban. Salamon megkoronázásakor még mindig csak tízesztendős volt, ezért kezdetben a nála hét évvel idősebb felesége, Judit királyné, valamint anyja, az özvegy Anasztázia királyné kormányoztak helyette. Az ifjú király hatalmának megszilárdítását leginkább I. Béla fiai, Géza, László és Lampert hercegek nehezítették, akiknek a magyar előkelők körében igen széleskörű táboruk volt. 1064-ben a legidősebbnek, a Magnus (Nagy) melléknévvel illetett Gézának sikerült kikényszerítenie a királyi udvartól a hercegség átadását. Ezzel Géza Magyarország területének majd egyharmadát vehette birtokba, ahol saját hatalmat épített ki testvére, László segítségével. Salamon király és Géza herceg között egészen 1071-ig békés és együttműködő viszony alakult ki. Ebben az esztendőben közös erővel megostromolták Nándorfehérvárt, amelyet sikeresen el is foglaltak. A zsákmányon azonban összevesztek, mert Salamon megítélése szerint Géza magának és katonáinak jóval nagyobb részt hasított ki belőle, mint amekkora megillette volna őt. Elég valószínűnek tűnik ugyanakkor az, hogy mindez csak ürügy volt, mivel Géza herceg öccse, László segítségével ekkoriban már egyre nyíltabb lépéseket tett a hatalom megszerzésére. Az ellentétek elmérgesedésére, illetve a király és a herceg közötti katonai konfliktusra végül 1704-ben került sor. A *Képes krónika* leírásában:

„A két sereg közt Mogyoród nevű hegy feküdt (...). Szombaton virradóra azután a király elrendezte csapatait, átlovagolt a mogyoródi hegy gerincén (...). De hajnalhasadáskor a hercegek is elrendezték a hadsoraikat (...). Salamon ide-oda tekergő dandárát rémítő kardcsattogással adták kegyetlen halálra. Másfelől Géza vitézei itatták őket a keserve halál poharából. (...) Majdnem minden embere elhullván, Salamon király megfutott, Szigetfőnél átkelt a Dunán és Márton fia Opossal végül is Mosonba jutott anyjához és feleségéhez; reggeltől napnyugtáig üldözték őt és embereit a hercegek seregei. Ebben a csatában nemcsak németek és olaszok estek el, de mondják, odaveszett Magyarország vitézeinek java része is."

Salamon számára mogyoródi veresége királyi koronájának elvesztésébe került, hiszen az ország ura Géza lett, akit 1074-ben meg is koronáztak. Salamon megmaradt híveivel az ország nyugati határszélére szorult visz-

sza, ahol makacsul tartotta magát. A következő években többnyire Pozsony és Sopron megyékben tartózkodott, és sógora, IV. Henrik német-római császár segítségével folyamatos veszélyforrást jelentett I. Géza számára. IV. Henrik ugyanakkor VII. Gergely pápával éppen ekkoriban került súlyos konfliktusba az invesztitúra kérdésében. A császárság és a pápaság között kibontakozó harc miatt IV. Henrik éppen ezért nem volt képes akkora segítséget nyújtani Salamonnak, aminek révén az elvesztett hatalmát vissza tudta volna szerezni. Rövid uralkodás után, 1077-ben meghalt I. Géza, és királyi hatalmát nem fiaira, Kálmánra és Álmosra, hanem öccsére, Lászlóra hagyta. I. (Szent) László ellenében sem hagyott fel Salamon a próbálkozással, ám ismét sikertelenül járt. 1081-ben ezért kénytelen volt László király ajánlatát elfogadni, és kibékülni vele:

„Salamon pedig Pozsonyban volt. Főtisztelendő püspökök azon fáradoztak, hogy kibékítsék őket. Tudta László király, hogy Salamon konok és engesztelhetetlen, mégis győzött benne a kegyesség, (...) országlásának negyedik esztendejében kibékült Salamonnal és elegendő költséget adott neki királyi szükségleteire. (...) Salamon felsebzett lelkét emésztő harag és keserűség marcangolta. Háborogva és dühös lélekkel László ártatlan vérének veszedelmére mesterkedett: de maga esett a verembe, melyet ásott. László király pedig rajtakapta a gonoszságon Salamont, elfogta, és Visegrádon börtönbe vetette. (...) Miután Salamon király kiszabadult a börtönből, Szent István király és Szent Imre hitvalló testének fölemelésekor néhány napig a király mellett volt, majd futva ment Kutesk kun vezérhez, megesküdött neki, hogy tulajdonul neki adja Erdély tartományát és feleségül veszi a lányát, ha megsegíti őt László ellen."

A *Képes krónikából* származó idézet szövegéből az rajzolódik ki, hogy Salamon összeesküvést szőtt I. László király ellen, és meg akarta öletni. Terve azonban kitudódott, és László foglyul ejtvén őt Visegrádon becsukatta. 1083-ban István, Imre és Gellért szentté avatásakor László kegyelmet gyakorolt, és szabadon bocsátotta riválisát. Salamon viszont még ekkor sem volt képes megengesztelődni, hanem inkább a Keleti-Kárpátokon túl élő besenyőkhöz menekült, és a királyi hatalom visszaszerzése érdekében szövetkezett velük. Ettől a ponttól kezdve Salamon további sorsára vonatkozóan a forrá-

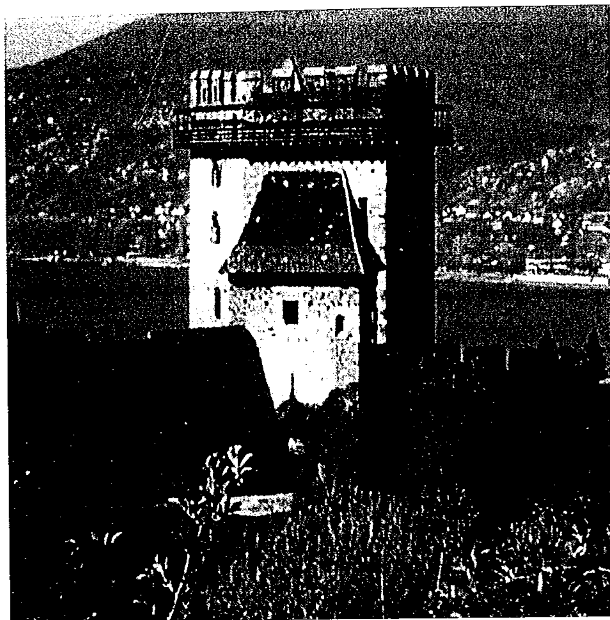

Salamon király követeket fogad

sok nagyon eltérő leírásokat fogalmaztak meg. Az egyik változat szerint Salamon a besenyők (némely források szerint kunok) segítségével betört Magyarországra, de megint vereséget szenvedett, így kénytelen volt Bulgária felé menekülni, ahol egy csetepatéban életét vesztette. Egy másik változat szerint a sikertelen magyarországi betörést követően is a besenyők között maradt, és az ő körükben érte utol a halál 1087-ben. Egy harmadik, szintén elég hihetően hangzó változat szerint Salamon az 1083-ban bekövetkezett újabb kudarcát túlélve, híveitől elhagyatva az Isztriai-félsziget Pula nevű kikötővárosába ment, ahol lemondva a földi élet hívságairól szerzetesi fogadalmat tett, és kolostorba vonult. Kézai Simon leírása szerint:

„Salamon (...) eltávozék onnan az Adriai-tenger felé, hol is Póla városában haláláig igen nagy szegénységben, vezeklésben tölté életét."

Itt még több mint egy évtizedet élt, és egy alkalommal még a hazájába visszatért. Feleségét, Juditot is meglátogatta, aki azonban elutasította a közeledését, ezért ezt követően többé már nem találkoztak.

A visegrádi Salamon-torony

A Salamon élete és halála körüli mendemondák utóéletének van még egy igen sajátos fordulata. 1657-ben ugyanis Rómából Pulába hozták Szent Purpurinus ereklyéit, amit a városka székesegyházának mellékoltárában akartak elhelyezni. Amikor felnyitották ezt a mellékoltárt, akkor benne különböző csontokat, valamint egy 1487-ben kiállított írást fedeztek fel. Ez az írás azt tanúsította, hogy az ott lévő csontok hat szent ereklyéi, ezeket Michele Orsini püspök helyeztette el oda, és köztük találhatók Szent Salamon magyar király és hitvalló csontjai is. Az írás azt is leszögezte, hogy a csontmaradványok abból a város melletti Szent Mihály apátságból származnak, amely időközben megszűnt. Salamonnak az Isztriai-félszigeten, helyi szentként való liturgikus tisztelete erre az okmányra alapozva a XVI. század második felére alakult ki. Az egész történet Salamon utolsó éveire vonatkozóan azt a verziót látszik igazolni, hogy nem a besenyők között érte őt a halál, hanem valóban eljutott Pulába, és ott a város mellett lévő Szent Mihály kolostorban élte le szerzetesként hátralévő napjait. Mindezt tovább tűnik erősíteni az, hogy 1851-ben ásatásokat végeztek a Szent Mihály apátság még megmaradt romjai között, és az akkor előkerült sírkövek közül az egyiket Salamonnak tulajdonítják. A *Képes krónika* feltételezése szerint igen tisztes kort érhetett meg Salamon, hiszen még Könyves Kálmán király (1096–1116) uralkodása idején is látták egyszer Magyarországon feltűnni:

„Salamon király nemes teste királyi gyönyörűségben nevelkedett: most megtörve fekszik porban és hamuban; és aki előbb idei-tartó javakért küzdött, most csupán a mennyeiekre törekszik. Életének minden idejét ugyanis zarándoklásban, imádságban, böjtben, virrasztásban, fáradozásban és ájtatosságban végezte. Kálmán király idejében egyszer Magyarországon is látták, de nyomban eltűnt, és soha többé nem mutatkozott. Polában, Isztria városában távozott el a világból az Úrhoz, ott is van eltemetve. Felesége és anyja Admontban nyugszanak."

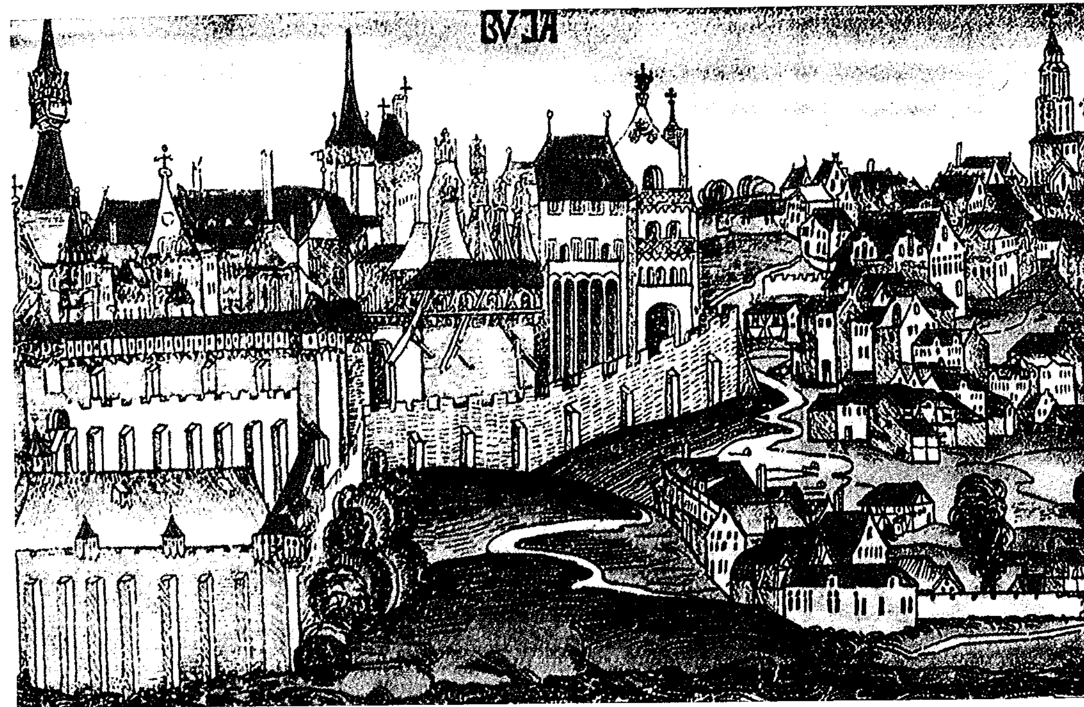
Hirtelen halál

V. László esete

Az 1395-ben elhunyt III. Albert osztrák herceg ugyancsak Albert (1397–1439) nevű unokája 1422-ben feleségül vette Luxemburgi Zsigmond német-római, cseh és magyar király egyetlen leányát, Erzsébetet. Apósa őt tette meg minden trónja örökösének, így az 1422 óta birtokolt osztrák hercegség mellé 1437-ben a magyar és a cseh királyságot is megszerezte, majd még ugyanebben az esztendőben a választófejedelmek II. Albert néven elismerték őt német királynak. A személye által összekötött államszövetségben Magyarországnak szánta a vezető szerepet, ezért székhelye Buda városa lett. A tehetséges és törekvő Albert király uralkodása azonban tragikusan rövidnek bizonyult. 1439-ben hadjáratot indított a törökök ellen, és seregeivel a török had által ostromlott délvidéki Szendrő várának felmentésére indult. Kísérlete kudarcot vallott, mert táborában vérhasjárvány ütötte fel a fejét, és ennek ő maga is az áldozatául esett. Halála zűrzavart, és hatalmi harcokat váltott ki országaiban. Egyes főúri csoportosulások ki akarták várni azt, hogy Albert király megözvegyült, ám teherben lévő felesége fiút szül-e, míg más csoportok nem akartak egy csecsemőt a trónon látni. Az elhunyt Albertnek 1440 februárjában végül fia született, akit anyja, Erzsébet királyné a László névre kereszteltetett. Kortársai kezdettől fogva az Utószülött ragadványnévvel illették a gyermeket. Az 1440 nyarán összegyűlt választófejedelmek mellőzve Utószülött László személyét éltek szabad királyválasztói jogukkal és a Habsburgok Lipót ágából származó III. Frigyest választották meg királyuknak. III. Frigyes Habsburg Ernő stájer és karantán herceg fiaként született 1415-ben és 1440-től haláláig, 1493-ig volt a Német-római Birodalom uralkodója. A trónutódlás kérdésében a Podjebrád György által vezetett cseh főurak várakozó álláspontra helyezkedtek, ami azt jelentette, hogy III. Frigyest nem hívták meg a cseh trónra, ugyanakkor Utószülött László mellett sem kötelezték el magukat egyértelműen. Magyarországon a gyermek pártján álló Cillei Ulrik vezette csoportosulás alulmaradt a Hunyadi János által vezetett nemesi táborral szemben, akik a tizenöt esztendős lengyel királyt, Jagelló Ulászlót hívták meg a magyar trónra a törökök elleni hatékony védekezés szükségességére hivatkozva. A jogaiban szinte minden oldalról fenyegetett özvegy Erzsébet királyné merész lépésre szánta el magát. Ellopta a Szent Koronát, Székesfehérváron megkoronáztatta vele csecsemő fiát, majd gyermekével és a koronával a Bécsben tartózkodó III. Frigyes védelme alá menekült, amikor Jagelló Ulászló lengyel hadai élén bevonult Magyarországra.

V. László rézmetszetes ábrázolása

A középkori Buda

Erzsébet királynénak ezek a lépései azért tűntek oly nagyon kockázatosnak, mert gyermek fia a Habsburgok Albert-ágának egyetlen élő férfi leszármazottja volt, így váratlan halála esetén az osztrák hercegségre, valamint a magyar és cseh királyságra vonatkozó öröklési jogai III. Frigyes német-római királyra szálltak volna. Természetesen ezzel III. Frigyes is tisztában volt, aki azonnal tisztes házi őrizetbe helyeztette hozzá menekült rokonait. Annak ellenére, hogy Frigyesnek érdekében állt Utószülött László mielőbbi halála, nem vitatható, hogy a gyakorlatilag fogságban tartott gyermeket gondos nevelésben részesítette. Miután Erzsébet királyné hamarosan meghalt, így Frigyes lett a teljesen elárvult fiú gyámja, illetve jogainak képviselője. Közben Magyarországon I. Ulászló király (1440–1444) és elsőszámú hadvezére, Hunyadi János vezetésével sikeresen folytak a törökök elleni harcok. Az 1444-ben indított újabb török elleni hadjárat azonban váratlan fordulatot hozott, mert a húszesztendős I. Ulászló holtan maradt a magyarok szempontjából súlyos vereséggel végződött várnai csatában. Ekkor Cillei Ulrik, mint Utószülött László anyai unokanagybátyja, a négyesztendős gyermek királlyá történő azonnali megválasztása mellett lépett fel, de a Hunyadi-párt ismét ellenállt, és emiatt egy hosszas hatalmi belharc bontakozott ki. Cillei Ulrik és tábora pozícióját nagyban rontotta az a tény, hogy III. Frigyes nem volt hajlandó Utószülött Lászlót kiengedni a kezei közül. A hatalmi harcnak 1446-ban végül az a kompromisszumos kényszermegoldás vetett véget, hogy a magyar rendek elismerték ugyan a gyermeket V. László néven királyuknak, ám kiskorúságának idejére Hunyadi Jánost választották meg az ország kormányzójának. Az erős hatalmi ambíciókat tápláló Cillei Ulriknak ez sem szegte kedvét, hanem kitartóan áskálódott a kormányzó ellen. Időközben a csehek is a magyarországi megoldást választották, vagyis elismer-

ték ugyan Utószülött Lászlót királyuknak, ugyanakkor 1448-ban Podjebrád Györgyöt megtették országuk kormányzójának. Cillei Ulrik és Hunyadi János hatalmi vetélkedésének újabb állomásaként 1452-ben a cseh és magyar főurak egy részének támogatásával Cillei Utószülött László azonnali kiadását követelte Frigyes császártól:

„Mivel a rómaiak királya, Frigyes, nem akarta szabadon bocsátani László királyt – noha az ország nemesei megbékélt lélekkel kérték, hogy tegye meg –, László király országainak számos főembere és velük együtt Cillei Ulrik gróf is, hajlott rá, hogy erőszakot alkalmazzon, nagy tömeg katonát és fenyegető fegyvert gyűjtött egybe, és Bécsújhely városát s benne a római királyt súlyos ostromzárral vette körül mindenfelől. Ezért aztán a rómaiak királya félelmében és élelemhiányban szenvedve, kénytelen volt László királyt az ország főembereinek visszaadni."

Cillei Ulrik tehát fegyveres erőszakkal érte el végül Utószülött László szabadon engedését, aki ettől kezdve teljesen az ő befolyása alá került. Hunyadi János az események hírére lemondott a kormányzóságról, de politikai hatalmát az országos főkapitányi tisztség megtartásával továbbra is fenntartotta. Állítólag Cillei ettől kezdve úgy irányította Utószülött László életét, hogy elvonja érdeklődését az uralkodás feladataitól. Kicsapongó és könnyelmű életmódra ösztönözte a még mindig csak tizenkét esztendős V. Lászlót, akit rászoktatott a nőkre és a borra. Egy ideig Bécsben mulatozott az ifjú uralkodó, és csak 1453-ban jött Magyarországra Cillei Ulrik kíséretében:

„László király életének tizenharmadik évében, az évnek ama részében, amikor az urak asztalán a húsételeket a halételek készülnek felváltani, Magyarországra jött, Ulrik grófnak és az ország sok más nemesének kíséretében, és Buda városába bevonulva, vígan ott lakott."

A krónikás egyértelműen Cilleit okolja V. László jellemének megrontásával, és ennek célját abban látta, hogy minél erősebben magához kösse őt, és helyette kormányozzon. A király és kísérete csak rövid ideig maradt Magyarországon, mert még 1453 folyamán Csehországba utaztak, ahol V. Lászlót ünnepélyesen cseh királynak is megkoronázták. 1453 és 1456 között többnyire Prágában élt, a magyarországi ügyek intézését pedig jórészt Hunyadi Jánosra hagyta. Ezekben az években serdült férfivá V. László:

„László király testileg megfelelő magasságúra nőtt; kékes és hullámos haja volt, az arca fehér, piros színnel vegyülve; orra egyenes volt a közepéig, a közepén egy kis görbülettel kidagadt."

1456-ban a törökök felett aratott nándorfehérvári diadala után nem sokkal Hunyadi János elhunyt pestisben. Ekkor V. László Magyarországra jött, és a kíséretében lévő Cillei Ulrikot nevezte ki az ország főkapitányának. Cillei ezt Hunyadi János fiainak, Lászlónak és Mátyásnak a teljese kisemmizésére próbálta meg felhasználni. Mindennek az lett a következménye, hogy Hunyadi László Nándorfehérváron megölette Cillei Ulrikot, V. Lászlót pedig foglyul ejtette. Halálfélelmében az uralkodó esküt tett arra a Hunyadiaknak, hogy nem áll bosszút Cillei megöléséért, ám kiszabadulva fogságából azonnal megszegte ígéretét, és Hunyadi Lászlót Budán perbe fogatta és lefejeztette. Ennek hírére Hunyadi László nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak a vezetésével felkelés robbant ki a szószegő király uralma ellen:

„[Hunyadi] László gróf hívei uruk kivégzését szakadatlan háborúskodással bosszulták meg. Országszerte heves zavargás támadt, és a grófok viszontagsága miatt válogatás nélkül osztogatták a büntetéseket. (...) végül László gróf halála után néhány nappal a váradi püspök urat – mivel érdemes méltósága úgy követelte –, király határozatának

Imádságoskönyv a XV. századból

A Hunyadiak címere

meghozataláig Dénes esztergomi érsek őrizetére bízták. Mátyás grófot is állandó őrizet alatt tartották, egy szűk kis házban (...) A többi foglyot is bezárva tartották – Mátyás gróftól elkülönítve – a király kívánságára. (...) Buda várát felhőszakadás rázta meg, és a magas falai közé zárt foglyok (...) a vár meredek faláról két lepedő segítségével lebocsátkozva, valamennyien kiszabadultak, csupán Mátyás gróf és Modrár Pál maradt vissza a király fogságában. Amikor László király tudomására jutott a foglyok kiszabadulása, nagyon a szívére vette, és nemcsak ő rémült meg miatta, hanem azok is, akiknek a foglyok őrzése volt a feladatuk. (...) A király és a bosszú csatlakozott fiaink attól rettegtek, hogy mindezek felkelnek ellenük, hogy bosszút álljanak. Ezért sebtében felfegyvereztek minden pártjukon levő hadinépet, és a király késedelem nélkül Bécs városába távozott. (...) Végül, miután egy kevés időt Bécsben töltött, Csehországba [ment]. (...) Amikor azonban Prága városában élvezte a királyi pompát, hirtelen súlyos betegség támadta meg, amely utolsó leheletének pillanatában életétől is, hitszegése alól is feloldozta. Hogy halálos méreg okozta-e halálát, amelyed Podjebrád Györgynek, az ország kormányzójának rendeletére adtak neki, vagy csak egyszerűen elszólította az Úr, bizonyosan nem tudnám megmondani. Sok ember szája nyílik mindenféle kiszínezett elbeszélésre. És ki tudhat mindeniknek hitelt adni?"

Amint Thuróczy leírásából is kitűnik, a Hunyadi-párt lázadása elől V. László Prágába menekült, túszként magával hurcolva Hunyadi Mátyást. Itt szinte azonnal megfeledkezve a magyarországi viszonyokról nagy külsőségek közepette menyasszonyának, Margit francia hercegnőnek a fogadására készült, amikor hirtelen, mindössze tizenhét esztendősen meghalt. Váratlan halála hamarosan különböző mendemondák és gyanúsítgatások táptalaja lett. Sokan azt terjesztették, hogy mérgezés áldozatává vált. E feltételezés oka az volt, hogy legalább három embernek kitüntetett személyes érdeke fűződött a halálához. Ezek közül az első III. Frigyes császár volt, hiszen V. Lászlóval kihalt a Habsburgok Albert-ága, így ő örökölte meg egyrészt az osztrák örökös tartományokat, másrészt jogot formálhatott magának a magyar és a cseh trónra is. A másik személy, akinek jól jött V. László hirtelen halála, az Podjebrád György korábbi cseh kormányzó volt, aki el tudta érni, hogy III. Frigyessel szemben őt válasszák meg cseh királynak. Ehhez hasonlóan járt el a harmadik érdekelt fél is, hiszen Szilágyi Mihálynak sikerült ugyancsak III. Frigyes ellenében Hunyadi Mátyást magyar királynak megválasztatnia. Mindez azt jelentette, hogy V. László örökségét gyorsan szétkapkodták. Később mind a hárman egymással szemben igényt formáltak V. László teljes örökségére, ami viszont évtizedekig elhúzódó háborúskodásokhoz vezetett. Ezek miatt az események miatt évszázadokig tartotta magát az a hiedelem, hogy V. Lászlót meggyilkolták. A mérgezési verzióban kételkedő kutatók a XX. században felnyitották a király prágai sírját, és tudományos alapossággal megvizsgálták csontjait. Ennek eredményeként megcáfolták a mérgezés vádját, és V. László halálát vagy pestisnek, vagy a szintén a nyirokcsomók vészes duzzanatával járó Hodgin-kórnak tulajdonítják.

Lótetem a mocsárban

II. LAJOS VÉGZETE

1540-ben egy Shakespeare tollára való vérgőzös királydrámát nyomtattak ki Bécsben II. Lajos magyar király halálának körülményeivel kapcsolatban. Az állítólagos szerző, Tatai Miklós királyi káptalan néven és címzéssel jegyezte a művet, személyére vonatkozóan azonban semmilyen más egyéb utalás nem maradt fenn, így létezésében erősen kételkednünk kell. Az irat stílusa ráadásul kísértetiesen hasonlít Szerémi György (1490–1548) jobbágyszármazású író jeles művének, a *Magyarország romlásáról* című munkának a stílusához. Szerémi szerzőségét sejteti az a tény is, hogy a Tatai név alatt jegyzett *„vallomás"* Szerémi munkájához csatolva maradt ránk, sőt a jeles író a maga szövegében szinte szóról szóra követi annak leírását:

„Lajos királyt... Szepesi [Szapolyai] György s vele Tomori Pál, aki bácsi [kalocsai] érsek volt, a [csata végén] maga közé vette. Békésen vezették a Csele mocsáron át, s elvitték Szekcső faluba, a plébános házába... Tomori Pál elment szállására szolganépeivel, lámpásokkal. Azután pedig Szapolyai György mondta Lajos királynak: Te táncos király, Te parázna király! Te igazságtalan király! Elvesztetted Magyarországot, s a mi atyai jogunkat Ujlaki Lőrinc herceg összes birtokaira... Megragadta a királyt dühösen a hajánál, s mindjárt jobb oldalába három helyen beledöfött a háromélű cseh karddal... Hogy ezt hallotta a kalocsai érsek, felkelt, s tombolva rohant csapatával Szapolyai György ellen, s ő viszont őt ölte meg. Hogy ezt meghallotta György hadnagya, mivel a nagyobb rész György-párti volt, viszont az érseket ölték meg."

Mint a szöveg alapján látjuk, a reneszánsz kori nagy angol drámaíró emlegetése azért kívánkozott ide, mert egy olyan szenvedélyektől fűtött, személyes sérelmeken alapuló hármas politikai gyilkosságot elevenít meg az irat, amely a sors végzetszerűségeként mutatja föl a középkori Magyarország pusztulását. A történet személyes motívumát Szapolyai Györgynek az Ujlaki-örökségért folytatott sikertelen, pervesztéssel zárult küzdelme, míg politikai szálát a mohácsi csatatéren húszesztendősen, gyermektelenül elpusztult II. Lajos király örökségéért

II. Lajos portréja

majd két évtizeden át folytatott ádáz harc jelenti. II. Lajos meggyilkolásának verziója mellett létezett egy másik magyarázat is, amelyet Brodarics István (1470–1539) humanista író és szerémi püspök jegyzett le az egyik szemtanú, Ulrich Czettrich királyi kamarás beszámolója alapján:

„A küzdelem pontosan egy és fél óráig tartott. A mocsár is nem egy embert nyelt el mély örvényeiben, sokan azt mondták, hogy a király is ott pusztult el. Azonban később egy meredek part hasadékában lelték meg Mohács fölött, fél mérföldnyire a Csele nevű falu alatt. Ezen a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokottnál magasabban állott a víz: itt fulladt bele a vízbe lovával együtt, úgy hogy fel volt fegyverezve. Mások is vesztek el itt, valamivel arrébb találták meg kamarásainak, Trepka Andrásnak és Aczél Istvánnak holttestét."

A két írás gyökeresen ellentmond egymásnak, hiszen Brodarics semmiféle gyilkosságról nem tud, így nem is tesz róla említést, ehelyett a király halálát egy a mohácsi csatavesztéssel összefüggő kínos szerencsétlenségként mutatja be. A magyar közvélemény Brodarics álláspontját fogadta el, vagyis hogy II. Lajos menekülés közben a Csele-patakba fulladt bele, így a gyilkossági verzió csak néhány évtizeden keresztül tartotta magát. Ennek ellenére még ma is időről időre felmerülnek bizonyos kételyek a szerencsétlen sorsú király halálának körülményeit illetően.

Még 1505-ben a magyar rendek rákosi gyűlésükön egy olyan végzést hoztak, hogy amennyiben a Jagellók magyarországi ágának fiúágon magva szakadna, akkor csakis magyar származású királyt fognak királlyá választani. Ez a végzés Szapolyai János erdélyi vajda uralkodói ambícióit volt hivatva elősegíteni, aki ezt erősítendő azt is elérte, hogy Borbála nevű unokanővérének I. (Öreg) Zsigmond lengyel királlyal történő kiházasítása révén még a Jagellókkal is rokonságba kerülhessen. Tíz esztendővel később a Jagellók és a Habsburgok között létrejött örökösödési szerződés ezt a végzést azonban gyakorlatilag semmibe vette. Ezzel a momentummal a II. Lajos halálára vonatkozó, egymástól alaposan eltérő két megítélésnek az igencsak tekervényes szálai össze is nőttek, hiszen a mohácsi katasztrófa után a köznemesi párt Szapolyai Jánost koronázta meg magyar királynak, majd nem sokkal később az özveggyé vált Habsburg Mária királyné elérte, hogy fivérét, I. Ferdinándot szintén magyar uralkodónak ismerjék el. A kettős királyválasztás után a Habsburg-pártiak a saját legitimitásuk erősítése érdekében terjesztették el minden valószínűség szerint azt a történetet, hogy II. Lajos gyilkosság áldozata lett, és a bűnös nem lehet más, mint a királlyá emelt Szapolyai Jánosnak a mohácsi csatában fővezéri rangot viselő György nevű testvére. János királyi pozíciójának gyengítése érdekében egyesek még azt is elterjesztették a mohácsi csatavesztést követő hetekben, hogy II. Lajos nem is halt meg, hanem sebesülten egy kolostorban rejtegetik. Ennek a mendemondának a kivizsgálására küldték ki a mohácsi csatatérre Sárffy Ferenc győri várkapitányt azzal a feladattal, hogy lelje fel II. Lajos király holttestét. Küldetése sikerrel járt, amint az beszámolójából is egyértelműen kitűnik:

„Legyen róla meggyőződve főtisztelendő uraságod, hogy mindaz, amit annak idején Czettrich a király haláláról

Magyar főurak II. Lajos korában

Székely Bertalan: II. Lajos holttestének megtalálása

mondott, színigazság volt. Mert mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda sem értünk, már Czettrich ujjával mutatta meg azt a helyet. Odasiettünk, s megláttuk egy ló tetemét a mocsárban. S mert Czettrich azt hitte, hogy a királyi felség holtteste is ott van, nem törődve a mocsárral, beugrott az iszapba... De nem találta meg, hanem csak a királyi felség fegyvereire akadt itt rá. Egy kicsit tovább mentünk,... s megtaláltuk a királyi felség udvarmesterének, Trepkának hulláját... Nem messze ettől a mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s az alatt, mintegy isteni útmutatásra, a királyi felség elhantolt holttestét találtuk meg. Odasiettünk valamennyien, s Czettrich rögtön elkezdte a földet kezével kaparni. Mi is követtük példáját mindnyájan... Czettrich megragadta a holttest jobb lábát, gondosan lemosta kétkalapnyi vízzel, s ekkor fölfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt. Erre hangosan fölkiáltott: Ez itten a király őfelsége, ez egészen bizonyos... Nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszlóban, s nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsinyke az ajkán..."

A gyilkossági verzióval ellentétben tehát II. Lajos holttestét a Duna kiáradt mocsaras területén sikerült megtalálni, ennek körülményeit azonban két momentum gyanússá tette. Az egyik az, hogy a király holttestét egy friss sírhant alatt lelték fel, és nem a szintén mocsárba fulladt lova mellett. Dokumentumok utalnak azonban ezzel kapcsolatban arra, hogy a mohácsi csata után jobbágyok járták végig a területet, és a szinte hegyekben álló hullákat kifosztották. II. Lajos tetemére is jobbágyok találtak rá véletlenül, akik azután lehúzták róla értékeit, majd megtalálásának közelében elföldelték. A leírás másik gyanús körülményének azt szokták tekinteni, hogy a csatavesztés után bő hat héttel a kiküldött emberek a megtalált sírhant alól szinte teljesen épségben ásták elő II. Lajos holttestét. Ma már tudjuk, hogy bizonyos mocsarak kémiai összetétele képes konzerválni az emberi, állati vagy növényi maradványokat, így II. Lajos holttestének épségben való megtalálásában semmilyen csodát sem kell keresni. Szapolyai János és I. (Habsburg) Ferdinánd másfél évtizeden keresztül küzdöttek egymással azért, hogy a magyar királyság fölött a kizárólagos uralmat megszerezhessék. E küzdelemben a Habsburgok a maguk jogigényét megalapozó egyik fontos érveként próbálták meg feltüntetni, hogy II. Lajos megölésével Szapolyai János egy királygyilkosság révén kerülhetett rútul, és persze törvénytelenül hatalomra. A Szapolyai-ház 1572-ben történt kihalása után ez a rágalom azonban már nem tűnt olyan fontosnak, így a szerencsétlenül járt utolsó magyar Jagelló király halálának valós körülményei egyre inkább napvilágra kerülhettek.

„Sok különbféle ártalmas practikai"

Bocskai István fejedelem halálának körülményei

A szabadságharcáról elhíresült Bocskai István 1557-ben született Kolozsváron. Apja az a Bocskai György Bihar megyei középbirtokos nemes volt, aki a török és magyar határszéleken fekvő birtokai miatt gyakran váltogatta pártállását. Emiatt egy ideig Habsburg Miksa király (1564–1576) tanácsosa, majd Szapolyai János Zsigmond erdélyi fejedelem (1552–1571) fejedelem kancelláriájának vezetője lett. Az ifjú Bocskai István pályafutását bécsi hadapródként kezdte, és csak tizenkilenc esztendősen, 1576-ban tért vissza Erdélybe. A gyulafehérvári fejedelmi udvarban örömmel fogadták, hiszen rokonságban állt Báthory István fejedelemmel, mivel nénje a fejedelem testvérének, Báthory Kristófnak a felesége volt. A megérkezését követő hetekben indult el Báthory István a lengyel trón elfoglalására, aki Erdély kormányzását Báthory Kristófra bízta, unokaöccsét, Bocskai Istvánt meg számos feladattal és tisztséggel halmozta el. Már húszesztendősen a fejedelmi tanács tagja lett, és főként a diplomáciai feladatok megoldásában jeleskedett. Báthory Kristóf, majd Báthory István halála után a kiskorú Báthory Zsigmond lett Erdély fejedelme, akinek Bocskai István az egyik gyámja lett. 1592-ben a már önállóan rendelkező Báthory Zsigmond Bocskai Istvánt az ország legfontosabb végvárának tekintett Várad kapitányi tisztébe iktatta. Nem sokkal később Habsburg Rudolf német-római császár, magyar és cseh király (1576–1608) a törökök kiűzésére elindította a tizenöt éves háborút. Bocskai ekkor a török függőségtől való megszabadulás egyetlen lehetőségét a Habsburgokkal megvalósítandó szövetkezésben látta, és ezért rábeszélte Báthory Zsigmond fejedelmet 1595-ben arra, hogy csatlakozzék Rudolf törökellenes háborújához. A katonai szövetség meg is köttetett, és az erdélyi hadak még ugyanebben az esztendőben visszafoglalták a töröktől a Temesköz erősségeit, valamint a Maros vonalát védő Lippa és Jenő várait. Báthory Zsigmond legnagyobb katonai sikerét Vitéz Mihály havasalföldi vajda támogatásával a gyurgyevói ütközetben aratta, ahol sikerült megfutamítania a török nagyvezír seregét. A Habsburg hadak viszont nem bizonyultak elég erősnek és kitartónak a törökökkel szemben, így 1596-tól egyre-másra szenvedték el súlyos vereségeiket.

Bocskai István

Bocskai harc közben

Miközben a tizenöt éves háború rendületlenül tovább folyt, az 1600-as évek elejére világossá vált, hogy Rudolf a Magyar Királyság érdekeit minden esetben alárendeli birodalma érdekeinek, ráadásul az ingatag jellemű Báthory Zsigmond sorozatos lemondásai és visszatérései miatt keletkezett politikai káoszban Erdély területét állandóan német és török hadak dúlták. A bizonytalanságot és a zűrzavart az is tovább fokozta, hogy Rudolf a katolicizmus védőbástyájának tekintve magát a legerőszakosabb módszerekkel lépett fel a magyarországi reformáció terjedésével szemben, és a magyar protestáns birtokosokkal szemben indított, rendszerint fej- és jószágvesztéssel végződő fiskális perek sorával gyengítette tovább a törökellenes tábort. Mindezek hatására a református vallású, ám addig Habsburg-párti Bocskai István 1604-ben óvatos tárgyalásokba kezdett a török portával Erdély korábbi státusának visszaállításáról. A Rudolf zsoldjában álló kassai várkapitány és felvidéki katonai parancsnok Jacomo Barbino Belgijoso gróf e tárgyalások hírére parancsot adott arra, hogy fegyveresei szállják meg Bocskai Bihar vármegyei birtokait. Csapatai rögvest elfoglalták a Szentjobb nevű uradalmat, majd bekerítették Bocskai Kerekiben lévő várát. Ekkor azonban váratlan fordulat következett be. Az addig német zsoldban álló, ám helyzetükkel és az ország állapotával egyre inkább elégedetlen hajdúk Bocskai mellé álltak, amint erről a váradi várkapitány egy korabeli levele is tanúskodik:

„Azok [a hajdúk] a dolgot eszükbe vevén, maguk nemzetinek hóhéri nem akarván lenni, úgy meghábborodtanak volt, hogy... maguk jövének érettünk, amikor immár Szentjobbot tőlünk elvötték és Kereki várát vitatták."

Ezt követően a hajdúk támogatásával Bocskai István megrohanta az Álmosd és Diószeg között állomásozó császári seregeket, ahol jelentős győzelmet aratott felettük. Ez a csata jelentette szabadságharcának kezdetét. Rudolf és környezete azonnal valláshábornak bélyegezte meg a református Bocskai felkelését, ám mint az előbbiekből kitűnik, ennek a felkelésnek az okai között éppen a vallási ellentét volt a leginkább elhanyagolható tényező. Az Álmosd és Diószeg közötti csatát követően felgyorsultak az események, mert ezt követően a főként hajdúkból álló serege élén Bocskai bevonult Debrecenbe. Ennek hatására a felvidéki bányavárosok, valamint öt szabad királyi város csatlakozott a felkeléséhez. Nem sokkal később Bocskai ünnepélyesen birtokba vette Kassát, és ott rendezte be udvarát. Közben az ifjú Bethlen Gábor Bocskai érdekében kilincselt Isztambulban, és ennek eredményeként 1604 novemberében I. Ahmed szultántól megkapta az Erdély fejedelme és Magyarország királya címet. A szultáni megerősítés hatására a székelyek egyöntetűen Bocskai mellé álltak, majd 1605 februárjában egész Erdély elismerte őt fejedelmének. Egy hónappal később a királyi Magyarország Szerencsben összegyűlt rendjei szintén megválasztották Bocskai Istvánt fejedelmüknek. Bocskai hadai ezután teljes egészében birtokukba vették a Felvidéket, majd elfoglalták a Dunántúlt is. Ezután az erdélyi rendek Medgyesen távollétében beiktatták Bocskait erdélyi fejedelmi székébe, Rákóczi Zsigmondot pedig a fejedelemség kormányzójává választották. 1605 novemberében Lalla Mehmed török nagyvezír Pest alatt átadta Bocskainak a szultán magyarországi királyságában őt megerősítő oklevelét. Bocskai István azonban reálpolitikusként felismerte, hogy a magyar trón török kézből való elfogadása azt jelentené, hogy az egész ország török fennhatóság alá kerül. Ezért mégis inkább a sorozatos kudarcokba belefáradt Habsburg Rudolf éppen ekkori megérkezett békeajánlatát fogadta el. Ebben a reálpolitikai megfontolásban nagy szerepet játszott az is, hogy Bocskai kassai fejedelmi udvarában szintén kialakult egy törökellenes Habsburg, és egy Habsburg-ellenes törökpárt, amelyek közül végül az Illésházy István báró által vezetett Habsburg-párt bizonyult a megfontoltabbnak és erősebbnek. Bocskai István 1606 júniusában kötötte meg Rudolffal azt a bécsi békét, amelyben a Habsburg uralkodó megerősítette Erdély különállását és függetlenségét, lemondott a protestáns magyar nemesek üldözéséről, valamint elismerte a királyi Magyarország rendjeinek jogait. Rudolf még arra is rákényszerült, hogy Bocskai István közvetítésével hamarosan aláírja a török portával a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békeszerződést. Bocskai mindeközben hálája jeléül a mellette mindvégig kitartó hajdúknak fejedelmi hatalmával élve kollektív nemességet adott.

Az 1606. esztendő elejétől fogva Bocskai István folyamatosan betegeskedett. Teste vészesen legyengült, végtagjai felpuffadtak. Ezeket a tüneteket a korban divatos megnevezéssel vízkórságnak nevezték. Rimay János (1570–1631) korabeli politikus, a magyar késő reneszánsz egyik legjelentősebb íróegyénisége Bocskai betegségéről a következőket jegyezte fel:

„Az dagadás kiment vala mind lábából, mind derekából, sőt ugyan száradni is tért vala már, annyira megemésztette vala magát, hogy az méregnek nagy hévsége tárgyát, semmi nedvet nem találhata magának, az erekre térvén, azokat emészté meg előbb, azután az szívére és májára térvén, azokat emészté meg."

Mivel Bocskai István és Hagymássy Katalin 1583-ban megkötött házasságából egyetlen gyermek sem született, ezért célszerű volt, hogy a fejedelem gondoskodjon utódról. Megözvegyülve házassági ajánlatott tett Báthory Zsigmond egykori feleségének, Mária Krisztina főhercegnőnek, akivel dinasztiát akart alapítani. Ez a házassági terv azonban nem valósult meg, ezért Bocskai utódlását illetően számos kombináció alakult ki, mert fejedelmi utódjelöltekben természetesen ekkoriban sem mutatkozott hiány. E jelöltek között volt az erdélyi kormányzóságot híven és gondosan ellátó, pártatlannak számító Rákóczi Zsigmond, a Habsburg-pártiak, így Illésházy István által is elsőrendűen favorizált Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609), a magyarországi fölkelő hadak főparancsnoka, valamint a törökpártiak által támogatott, és származása okán szinte megkerülhetetlennek tűnő fiatal Báthory Gábor. A bécsi és a zsitvatoroki béke aláírása után Bocskai személyes választása az intrikák keresztüzében Homonnai Drugeth Bálintra esett, ám a komolyan számba vehető

Bocskai István díszöltözetben

két másik jelölt ezt nem volt hajlandó tudomásulvenni, és saját táboruk megerősítésébe fogtak.

A fejedelmi trónutódlás körüli játszma során terjedt el az a hír, hogy Bocskai István betegségét tulajdonképpen az okozta, hogy lassan ölő mérget adagoltak be neki. Ezt a nézetet hangoztatta leírásában a már a fentebb idézett Rimay János is. A méregkeverés gyanúja hamarosan Bocskai humanista műveltségű kancellárjára, a köznemesi származású Káthay Mihályra terelődött. A Habsburg-ellenes párt már 1605-től azzal gyanúsította meg Káthayt, hogy árulóvá lett, mivel kapcsolatot létesített Rudolf császár és király udvarával. Ezt a vádat nemsokára azzal egészítették ki, hogy a Habsburg-udvar utasítására egy olyan lassan ölő mérget adott be Bocskainak, ami azután 1606 decemberében végzett is a fejedelemmel. Mindezt állítólag Káthay azért cselekedte volna, mert magának akarta így megszerezni a fejedelmi trónt. A bekövetkező események hatására a korabeli közvélemény, majd a későbbi történetírás is hitelt adott a mérgezés vádjának, illetve Káthay bűnösségének. Mindezt arra alapozták, hogy a Habsburg-hatalommal való összejátszás vádja tekintetében a már haldokló Bocskai István is gyanakodott Káthayra, és ezért 1606 szeptemberében bebörtönöztette őt azzal az indoklással, hogy *„sok különbféle practikai"* elkövetésében vétkes. Ez a tény azt a látszatot erősítette, hogy Káthay bűnös, vagy legalábbis bűnrészes a fejedelemgyilkosságban.

A többségi véleménnyel ellentétben már akkoriban sem hitt mindenki Káthay bűnösségében, illetve abban, hogy Bocskai mérgezés áldozata lett volna. Az események megítélésében ugyanis több ellentmondás is megfigyelhető. Ezek közül az egyik legérdekesebb éppen a haldokló Bocskai magatartása. Az elég nagy bizonyossággal állítható például, hogy a Bocskai leveléből idézett és Káthaynak tulajdonított ártalmas praktikákat politikai természetűeknek ítélte, mert ha arra gyanakodott volna, hogy Káthay Mihály az életére tör, akkor nem egyszerűen bebörtönöztette, hanem azonnal kivégeztette volna. Erre azonban nem került sor, hiszen Káthay börtönében túlélte a fejedelem 1606. december 29-én bekövetkezett halálát. Végzete azonban nagyon hamar neki is beteljesedett. Bocskai halála után két héttel ugyanis a fejedelem udvarához tartozó törökpárti személyek börtönében pellengérre vonták és felkoncolták. Kegyetlenül megkínzott, szinte teljesen felaprított testét özvegye vitte el azután Kassáról a családi birtokra, Mislére, ahol nagy sietve eltemettette. A fejedelem és állítólagos gyilkosának halálával a kérdőjelek száma az utódlási harc bonyodalmai között még tovább gyarapodott. Igen sajátos például, hogy az egyébként a törökök ellenében a Habsburgokkal való megegyezés mellett kardoskodó Illésházy István volt éppen az egyik, aki Káthayt a német-római uralkodóval való összejátszással és fejedelemgyilkossággal vádolta meg a legnyíltabban. Az Illésházy magatartásában rejlő látszólagos ellentmondást úgy lehet feloldani, hogy vádjait saját fejedelemjelöltje, Homonnai Drugeth Bálint helyzetének megerősítése érdekében híresztelte. Ennek persze csak úgy van értelme, ha azt feltételezzük, hogy Káthay Mihály a neki tulajdonított politikai praktikákat nem saját fejedelemmé választása érdekében folytatta, amire egyébként a leghalványabb esély sem volt, hanem a törökpártinak számító Báthory Gábor fejedelemmé emelésén fáradozott. Mindehhez meg kell említeni még azt is, hogy a mindössze tizenhét esztendősen a kassai udvarba került, és a fejedelemmel rokonságban álló Báthory Gábort tekintette Bocskai István eleinte leginkább a lehetséges utódjának, és ennek érdekében ő volt az is, aki feleséget választott az ifjú számára. A Báthory családot politikai és személyes okokból egyaránt gyűlölő Illésházy István azonban mindent elkövetett azért, hogy Báthory Gábort kiüsse a nyeregből. Ennek érdekében a legocsmányabb vádak terjesztésétől sem riadt vissza, és mivel magának nem volt esélye a fejedelmi szék megszerzésére, ezért szemelte ki azután Homonnai Drugeth Bálintot utódjelöltként Báthory Gábor ellenében. Kitartó áskálódása meg is hozta az eredményt, hiszen Bocskai egyre nagyobb gyanakvással tekintett az ifjú Báthoryra, és végül nem őt, hanem Homonnai Drugeth Bálintot jelölte ki örökösének. Bocskai István halála és Káthay Mihály felkoncolása azonban nem hozta meg Illésházynak és jelöltjének a várt sikert, mert bár sikerült Báthory Gábort egy időre kiiktatni a játszmából, az erdélyi rendek elég váratlanul nem Homonnait, hanem az addig háttérben meghúzódó Rákóczi Zsigmondot választották meg fejedelmüknek, amit a török szultán is megerősített.

Már megint egy vadkan

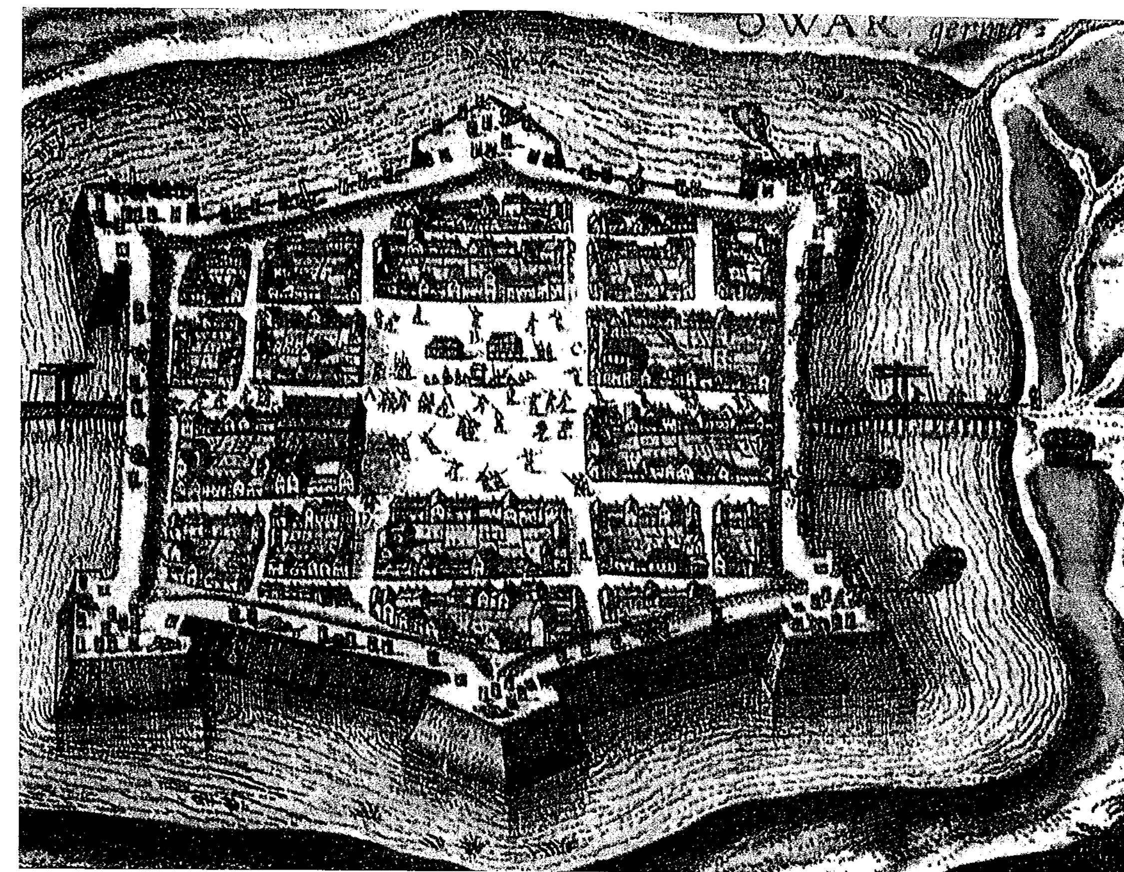
Zrínyi Miklós értelmetlen halála

Zrínyi Miklós a magyar irodalom és történelem egyik legközismertebb alakja. A magyarországi barokk irodalomban, valamint a hadtudomány és a nemzeti összefogás terén végzett politikai tevékenységével kivívott kitüntetett helyét máig sem vitatja senki, halálának körülményeit illetően azonban nagyon sok mendemonda született. Halálának vadászbaleset voltát már kortársai közül sem tudták sokan elfogadni, mert nem tudták azt elképzelni, hogy ez a XVI. századi magyar történelem legjelesebbjei közé tartozó férfiú ilyen értelmetlen körülmények között halt volna meg. Hamarosan elterjedt tehát az a nézet, hogy a politikai és katonai szempontból egyre kellemetlenebbé váló Zrínyi Miklóstól a bécsi udvar akart megszabadulni, és ezért egy baleset látszatát keltve megölették. Ezt a gyilkossági verziót a történetírók is átvették, és számos különféle módon magyarázták, így műveikkel általánossá tették a közvélemény előtt a bán halálának bűnös körülményeibe vetett hitet. A politikai gyilkosságra vonatkozó magyarázatok egyikének sincsenek azonban olyan hitelt érdemlő dokumentumai, amelyekkel ezt a hitet a leghalványabb módon is alá lehetne támasztani.

Zrínyi Miklós képmása

Zrínyi Miklós és Péter nevű öccse már kisgyermekként árvaságra jutott, hiszen apjuk, Zrínyi György 1626-ban bekövetkezett halálakor már az édesanyjuk, Széchy Magdolna sem élt. Neveltetésükről ezt követően egy öttagú gyámi tanács gondoskodott. Ennek a gyámi tanácsnak a rendelkezésére Zrínyi Miklóst és Pétert 1628-ban a jezsuiták grazi iskolájába küldték tanulni. Mindössze nyolcesztendős volt, amikor az első udvari tisztségét megkapva főlovászmesterré nevezték ki. 1633-ban öccsével Bécsben folytatta tanulmányait, majd mindketten megunván a szigorú iskolai kötelmeket hazatértek a Zrínyi család birtokainak központjába, Csáktornyára. 1637 elején ért véget a gyámi tanács felügyelete a két fiú fölött, és ekkor kapta meg Zrínyi Miklós birtokai igazgatásának felelősségét és jogát. A következő években hozzáértő és sikeres gazdálkodó vált belőle, vagyonát Horvátország több kikötőjének bővítésével, azaz tengeri kereskedelemre való alkalmas-

Érsekújvár ábrázolása

sá tételével is nagyban gyarapítani tudta. Hamarosan feleségül vette Draskovich Gáspár Mária Eusébia nevű leányát. Házassága kezdetén, 1646–47 telén írta meg híressé vált barokk eposzát, a *Szigeti veszedelmet*, amelylyel egyrészt a szigetváron hősi halált halt dédapjának kívánt emléket állítani, másrészt a török elleni nemzeti összefogás szükségességére akarta felhívni a figyelmet.

III. Ferdinánd 1647 decemberében nevezte ki Zrínyi Miklóst horvát bánnak, és méltóságának odaítélésétől kezdve teljes lojalitást várt el tőle. Zrínyi közismert Habsburg-hűsége ellenére azonban ekkoriban már egyáltalán nem értett egyet a bécsi udvarnak azon politikájával, amely nem a török kiűzésére és az ország területi megosztottságának megszüntetésére, hanem a keleti határokon való nyugalom mindenáron való fenntartására törekedett. Emiatt rendszeresen kritizálta a Hofburg tevékenységét, és nem rejtette véka alá azt a nézetét sem, hogy ekkoriban az Erdélyi fejedelemség politikájában látta a nemzeti egység megvalósításnak lehetőségét. A bécsi udvar törökpolitikájával szembeni kritikus szellemben születtek már meg jeles hadtudományi művei, a *Tábori kis trakta* és a *Vitéz hadnagy*, majd később az 1660-as évek legelején írt politikai röpirata, *Az török áfium ellen való orvosság* is. A Habsburgok magyarországi ténykedésében való teljes csalódása inspirálta őt azután a *Mátyás király életéről való elmélkedések* című királytükrének megírására, amelyben egy olyan eszményi nemzeti uralkodó megválasztásának szükségességéről elmélke-

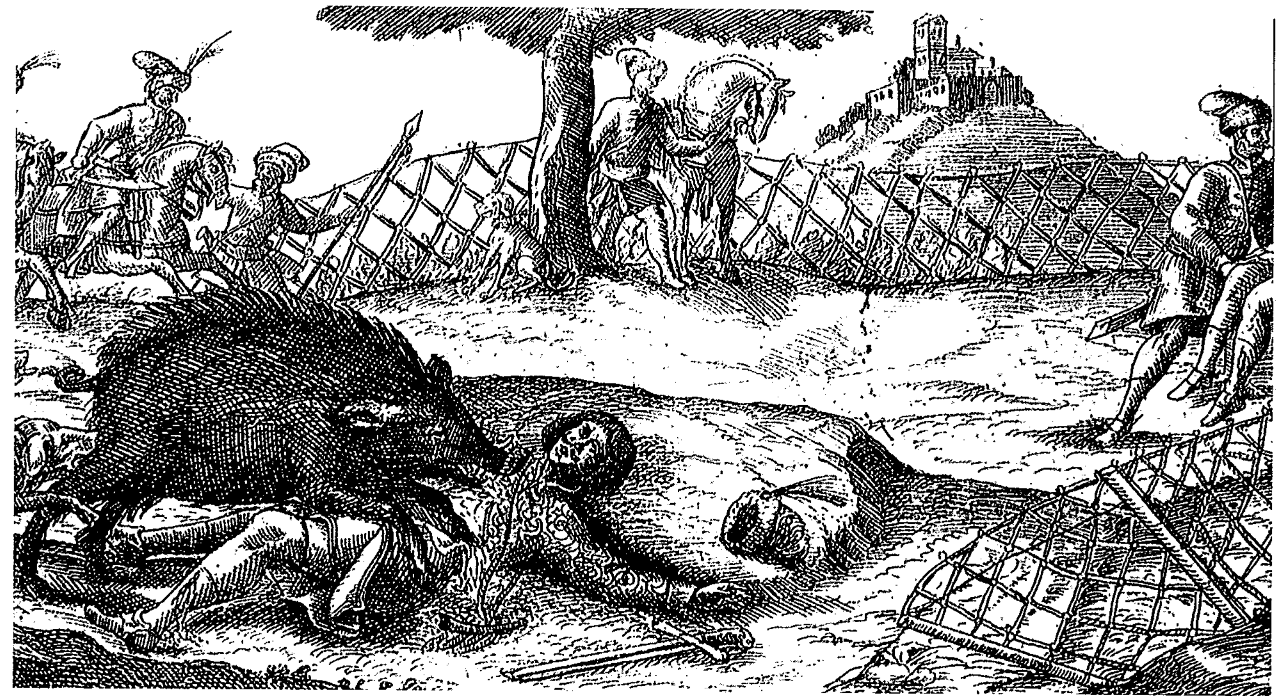
dett, aki képes a nemzeti összefogásra, a török kiűzésére, és ezzel az ország egységének megteremtésére.

Zrínyi Miklós verseket is írt, korai költeményeinek többsége szeretett feleségéhez, Draskovich Eusébiához szóltak, aki azonban tragikusan fiatalon, 1650 őszén elhunyt. A gyászidő letelte után Zrínyi újra megnősült, 1652-ben vette feleségül Bécsben Löbl Mária Zsófiát, aki azután egy Ádám nevű fiúgyermekkel ajándékozta meg őt. Bár ezt még a gyermek születésének pillanatában senki nem is sejthette, a később muraközi főkapitányként jeleskedő Zrínyi Ádám lett családjának utolsó férfisarja.

Az 1657-ben megkoronázott I. Lipót ígéretet tett ugyan a magyar rendeknek arra, hogy azonnal megkezdi erőfeszítéseit a török kiűzésének megvalósítására, ám szavaival ellentétben eleinte mégis tovább folytatta a törökökkel való békés megegyezés politikáját, és ezért 1658-ban semmilyen segítséget nem nyújtott a törökök büntető hadjárata miatt elbukó II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek. Az 1658–60-ban lezajlott erdélyi események miatt Zrínyi Miklós az erdélyi fejedelemben és a Habsburg uralkodóban egyaránt mélységesen csalódott. Erdély feldúlása, majd Várad török kézre kerülése és II. Rákóczi György halála miatt Zrínyi immár elkerülhetetlennek tartotta a törökök elleni háborút, és látva a Habsburg-udvarnak a háború elkerülését szolgáló taktikázását önálló kezdeményezésre szánta el magát. 1661-ben saját erejéből a Mura folyó jobb partján megkezdte Zrínyi-Újvár felépítését. A török elleni mozgósítás végső politikai kísérleteként vezető szerepet vállalt az 1662-ben összehívott országgyűlésen, ahol megpróbálta Magyarország főparancsnoki tisztét is elnyerni. I. Lipót azonban a pozsonyi diétán elvetette Zrínyi törekvéseit, és egy olyan parancslevelet állított ki, amiben utasította őt Zrínyi-Újvár lerombolására. Zrínyi ellenállt ennek a nyílt parancsnak és tovább folytatta a vár megerősítését.

1663-ban a török porta hosszú idő után először utasította el a bécsi udvarnak a békeszerződés megújítására tett ajánlatát, és Köprülü Ahmed nagyvezír irányításával hadjáratba kezdtek. A háborútól megrettent I. Lipót Bécsből Linzbe menekült. Itt kinevezte Zrínyit az összes magyarországi haderő főparancsnokának. 1664 januárjában Zrínyi vezetése alatt egyesültek Batthyány Ádám dunántúli főkapitány, valamint Julius Hohenlohe és Walter Leslie tábornokok csapatai és megindították az Európa-szerte dicsőségessé vált téli hadjáratot. E téli hadjárat során mélyen behatoltak török területre és Berzence, Babócsa, Barcs, Szigetvár, Pécs érintésével egészen az Oszmán Birodalom legfontosabb nyugatra vezető átkelőhelyének számító Eszék városáig nyomultak előre, ahol a Száván átvezető híd felégetésével hónapokra elvágták a törökök nyugat-dunántúli területeinek utánpótlását, illetve megteremtették Kanizsa ostromának lehetőségét is. Zrínyi Miklós hozzá is fogott az ostromhoz, amelynek felmentésére Köprülü Ahmed nagyvezír egy hatvanezer főből álló török sereget küldött. I. Lipót ekkor Zrínyi táborába küldte egyik bizalmas hadvezérét, Raimondo Montecuccolit aki az uralkodó utasítását követve az ostrom félbeszakítására kényszerítette a magyar sereget, majd Zrínyi-Újvárra vonult vissza, amit a nagyvezér megérkező seregei azonnal ostrom alá fogtak. Így lettek az addigi ostromlókból egyik napról a másikra ostromlottak. Montecuccoli végül feladta Zrínyi-Újvárt, amit a törökök felrobbantottak. Zrínyi Bécsbe ment tiltakozni, ám I. Lipót nem fogadta őt, sőt levélben értesítette arról, hogy megfosztja főparancsnoki tisztétől, amit Montecuccolira ruházott át. A Kanizsánál és Zrínyi-Újvárnál aratott győzelmek hatására Köprülü Ahmed nagyvezír úgy döntött, hogy Bécs ellen indít most már támadást, és a Rába vonalán haladva egészen az osztrák örökös tartományok határáig jutott. Szentgotthárdnál azonban Montecuccoli nemcsak megállította a török sereget, hanem jelentős győzelmet is aratott felettük. A szentgotthárdi csata azt a reményt keltette, hogy ezután megkezdődhet a török kiűzése Magyarországról, ám a bécsi udvar titkos tárgyalásokat kezdeményezett a portával, majd a magyar közvéleményt meglepve és felháborítva megkötötték a még 1606-ban aláírt zsitvatoroki béke területi rendelkezéseit helyreállító vasvári békét.

A vasvári békekötés miatt a Habsburg-ház tekintélye mélypontra zuhant Magyarországon, és a magyar nemesség felháborodásában a felkelés küszöbére jutott. Sokan arra számítottak, hogy e várható nemzeti felkelés élére a téli hadjárat Európa-szerte hősként ünnepelt vezére, Zrínyi Miklós fog állni, aki azonban a vasvári

Zrínyi balesetének XIX. századi ábrázolása

békekötés után visszavonult csákvári birtokára, ahol a következő hónapokban a maga és az ország helyzetének újragondolásán elmélkedett. Itt érte 1664. november 13-án I. Lipótnak az a levele, amelyben személyre szóló meghívót kapott az uralkodótól a magyar ügyekről tartandó tanácskozásra. Zrínyi természetesen elfogadta ezt a meghívást, előtte még azonban, november 18-án társaságával vadkanvadászatra indult a kursaneci erdőbe. Ezen a vadászaton veszítette életét, amiről az egyik vadásztárs szemtanú, Bethlen Miklós *Emlékiratá*ban így számolt be:

„No, elménénk vadászni. Ő maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával beméne, és szokása szerint csak egyedül bujkálván, löve egy nagy emse disznót [nőstény vaddisznót], a gyalogok is lövének egyet a hálónál, s vége is lőn a vadászatnak. Kiszereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár hazamenjünk; estefelé is vala. Azonban odahozá a fátum egy Póka nevű vadászát, ki mondá horvátul: én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána mennénk, elveszejthetnénk. Az úr... bocskorban lóra kapott, rövid puska kezében, Póka után nyargala...Majláni így beszélte: hogy amint Póka után bément a disznó vérin az erdőbe, amíg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót; Póka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Póka egy horgos fán, az úr arccal a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Guzics és Angelo, az úr felkél és mondja: rútul bánék velem vélem a disznó... sebtében állítátok a sebnek vérét... Eléggé próbálták véle, de hiába, csak elfolyta a vére, először ülni, azután hanyatt feküdni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala: egy bal felől, a fülén felül, a feje csontján ment csak el a kannak agyara, a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orcáján, a szeme felé, rút szakasztás; de e kettő semmi, hanem a harmadik, jobb felől, a fülén alól a nyaka csigajánál ment bé, s elé a torka felé ment, és a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg, a vére elmenvén."

Bethlen leírása egyértelműen vadászbalesetként mutatja be Zrínyi Miklós tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halálát, ezt azonban a bécsi udvarral szemben

álló magyar nemesség jó része hitetlenkedve fogadta, és gyilkos merényletre kezdtek el gyanakodni. E gyilkossági verzió erősítésére számos mendemondát híreszteltek el, amelyekkel a magyar nemesség vonakodó részét igyekeztek a Habsburg uralkodó ellen hergelni. Ezeket a mendemondákat összegezte és foglalta azután írásba évtizedekkel később Cserei Mihály (1668–1756) jeles erdélyi történetíró:

„Vagyon olyan hír is, hogy az ausztriai udvar, megértvén titkon Zrínyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat, a császár ellen fel akarná lázítani, mivel nyilván s erővel nem mernek vala belékapni, alattomban egy német vadászt nagy fizetéssel fogadtak volna meg, aki Zrínyi Miklós szolgálatára kötelezvén magát, mint keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban meglőhesse; és amikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodék, egy sűrű helyről, mintha a vadkant akarná meglőni, úgy lőtte volna meg a bánt főbe, s amiatt kellett volna meghalnia. Igaz-e, nem-e, én bizony nem tudom. Amint hallottam, úgy írtam meg."

Cserei leírása tehát politikai természetű gyilkosságot sejtet. Feltételezéseit egyébként Zrínyi Miklós egyik kortársától, a Zrínyi család házi történetírójától, Forstall Márktól vette át, aki ezt írta művében a szerencsétlenségről:

„Arcának sebe még a tapasztaltabbaknál is azt a gyanút keltette, hogy ólomgolyó ütötte, mely esetleg a küzdő vadra lőve azt a célpontot érte, melyet egyáltalán nem kellett volna."

Forstall gyanúját még osztrák történetírók is átvették, amint arról egy bécsi történész, Priorato munkája is tanúskodik:

„Miklós gróf 1664-ben vadászaton végezte, de nem a vadkan ölte meg, ahogy a fáma tartja, hanem egy puskából származó lövés a szeme alatt, amelynek golyója a fejébe hatolt..."

Ezek a leírások évszázadokra megalapozták azt a legendát, hogy Zrínyi Miklós nem lehetett vadászbaleset áldozata, hanem a bécsi udvar számára kényelmetlenné vált magyar hőstől egy olyan ravasz gyilkosság útján szabadultak meg, amelyet vadászbalesetként álcáztak. E politikai ármánynak azonban gyökeresen ellentmond a vadászaton részt vett szemtanúk állítása, így a baleset bekövetkezésének jóval nagyobb hitelt kell adnunk, mint ennek a gyilkossági verziónak.

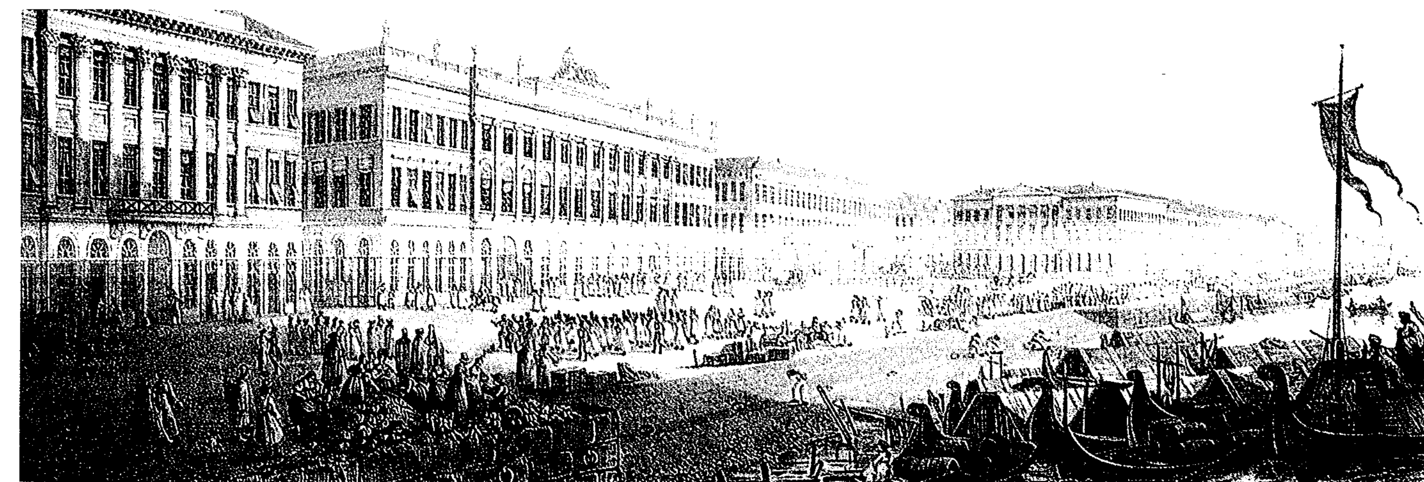
„Nekem semmi sem sikerül"

SZÉCHENYI ISTVÁN ÖNGYILKOSSÁGA

Gróf Széchenyi István teljeséggel megérdemelten vonult be a magyar történelem egyik legjelesebb alakjaként a köztudatba. Személyisége, elvei, kreativitása és tettei mindmáig sokakat csodálattal töltenek el, megbecsülésének jeleként ezért még ma is érvényesnek tekintjük kortársának, Kossuth Lajosnak a reá vonatkozó szavait:

„Ujjait a kor ütőerére tevé, és megértette lüktetéseit; és ezért; egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak..."

Széchenyi István önmagáról alkotott képe azonban soha nem volt ilyen egyértelmű, amint azt magának írott, vagyis eredetileg kiadásra nem szánt naplófeljegyzéseiből tudjuk. E Napló tanúsága szerint belső vívódásai, kétségei és depresszióra való hajlama egész életútját végigkísérték. Főúri családjának bécsi palotájában született 1791-ben. Apja az a Széchenyi Ferenc gróf (1754–1820) volt, aki jelentős összegekkel támogatta a magyar felvilágosodás korának művészetét és tudományos életét, majd 1802 novemberében kelt adományával a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítója lett. Édesanyja, Festetics Julianna annak a gróf Festetics Györgynek (1755–1819) a nővére volt, aki Keszthelyen Georgicon néven létrehozta Európa egyik legelső mezőgazdasági főiskoláját. Széchenyi István Bécsben, illetve családjának nagycenki kastélyában gyermekeskedett. Fiatalkorában katonai karrierre vágyott, amelyre egyrészt arisztokrata származása, másrészt az akkoriban Európa-szerte zajló napóleoni háborúk miatt minden lehetősége meg is volt. Hős katona akart lenni, és ezt a reményét az is táplálta, hogy nagyon hamar főhadnaggyá, majd kapitánnyá léptették elő. Ezután azonban katonai karrierje megrekedt, az őrnagyi rangot már nem nyerte el. A súlyosan csalódott Széchenyi emiatt otthagyta a hadsereget, és ku-

Pest az 1840-es években

darcként megélt katonai pályafutását felejtendő hosszú nyugat-európai utazásokba fogott. Életének ebben a szakaszában jelentkezett először a valószínűleg apjától örökölt depressziós betegsége, amiről egy 1819 áprilisában kelt naplófeljegyzése is tanúskodik:

„Számomra mindent elveszettnek véltem, és készülődtem a másvilágra való átalmenésre. Két hosszú hónapig az öngyilkosság gondolatával álmodtam és ébredtem. Nem követtem el, mert életelveimmel össze nem egyeztethető."

A ma már jól gyógykezelhető depresszió súlyos betegség, mivel nemcsak az idegrendszert támadja meg, hanem ezen keresztül a szervezet fizikai állapotának folyamatos romlását is előidézi. Ennek hatására a depressziós betegek gyógykezelés nélkül gyakran az öngyilkosságba menekülnek. Széchenyi István fiatalkorától kezdve küzdött depressziós betegségével, ami azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy éles, művelt elméjével korának legkiválóbbjai közé emelkedjen. Depresszióra való hajlamáról *Naplójá*ban rendre beszámolt, 1823-ban például ezeket a sorokat vetette papírra:

„Nyolc hónap óta szenvedek testileg és erkölcsileg. Rögeszmém, hogy keresztcsontomban van valami hiba, onnan erednek bajaim... Olyan hangulatban és olyan beteg körülmények közt, hogy mindenki elviselhetetlen nekem. Így én sokáig nem tudnék élni... Egy köpölyözőt, különösebb ok nélkül, a tarkómra tétettem. Egészségem igen rossz. Fájdalmam nincsen – de egészen szétesem."

Hosszabb angliai tartózkodása idején ismerte fel Széchenyi István Magyarországnak a Nyugattól való mérhetetlen elmaradását. Ez a felismerés életcélt adott számára, miután elhatározta, hogy ezután hazájának felemelkedéséért fog küzdeni. E cél megvalósításának első lépéseként látogatott el az 1825–1827-es pozsonyi országgyűlésre, ahol azonban kétségbeesve kellett tapasztalnia a magyar rendek semmilyen perspektívát sem kínáló és sehová sem vezető sérelmi politizálását:

„Elszomorodtam. Nekem semmi sem sikerül. Születésemtől kezdve csupa nem sikerül-t mutathatok fel... Egyszer még főbe lövöm magamat. Az életemből elég volt... Még rosszabbul vagyok. Úgy érzem közeleg a vég. Ó milyen szívesen halnék meg."

Ekkor is úrrá tudott lenni depresszióján, és nagy feltűnést keltve, illetve példát mutatva arisztokrata társainak, birtokai egyévi jövedelmét felajánlotta a Magyar Tudományos Akadémia létrehozására. Az Akadémia 1828-ban meg is kezdte a működését, és ez a siker inspirálta őt a Magyarország modernizálását célul kitűző, összefüggő reformprogramjának végiggondolására, majd megírására. 1830-ban a *Hitel* című művének megjelentetésével lépett a nagy nyilvánosság elé azon töprengéseivel, amit addig csak Naplójának jegyzeteiben fogalmazott meg. A *Hitel* akkora sikert aratott, hogy megjelenése után négy, egymást követő kiadását is elkapkodták:

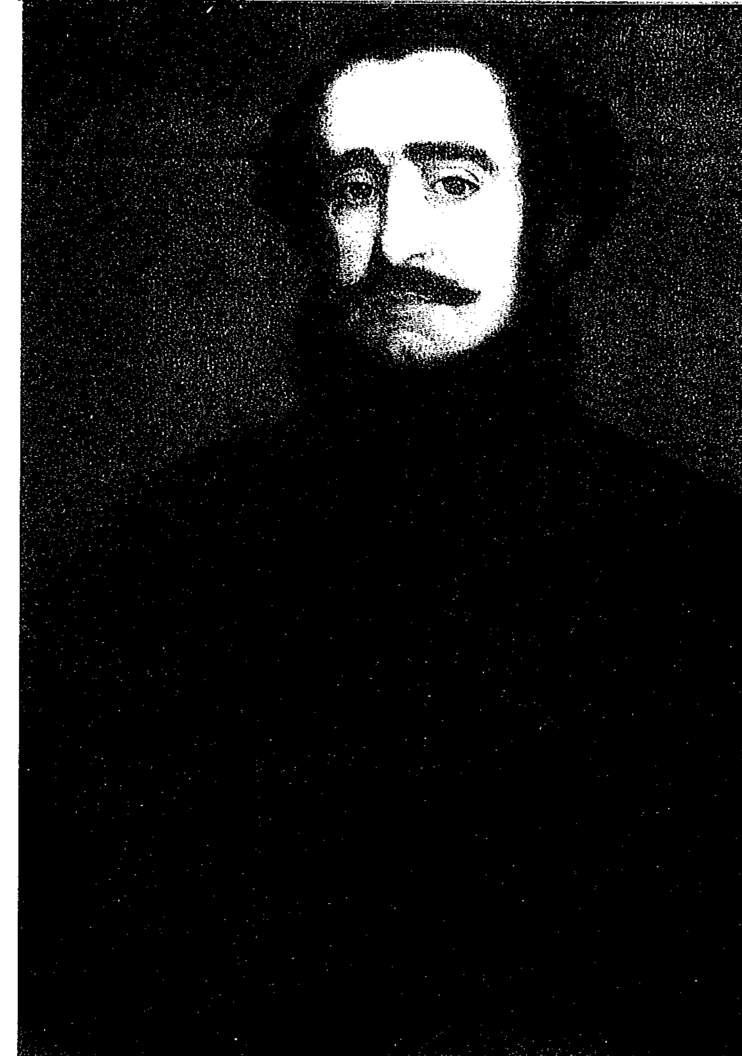
„A Hitel híját tartom azoknak: hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem bírja oly jól, mint körülményei engednék; hogy a mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legmagasb virágzásba; s végre hogy Magyarországnak kereskedése sincs. S így a Hitelt... gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési és kereskedelmi gyarapodásunk s boldogulásunk alapulhat..."

Széchenyi művét azonban nemcsak lelkesedés övezte, mert főként a bécsi udvar iránt szinte feltétlen hűséget tanúsító konzervatív arisztokrácia részéről súlyos kritikák és támadások is érték. A szellemi küzdelmet felvállaló Széchenyi e támadásokra a *Világ*, majd a *Stádium* címmel megjelent könyveivel válaszolt, amelyekkel végérvényesen a reformkor egyik legnagyobb alakjává lépett elő. Legendássá vált eszményein azonban alig egy évtized múltán túllépett az idő, és a nála jóval radikálisabb követeléseket megfogalmazó Kossuth Lajos elképzelései mellé állt a reformellenzék. Emiatt ismét erőt vett rajta a depresszió. Kedélyállapotának újbóli mélypontra kerüléséből ekkor olyan gyakorlati alkotások sikeres megvalósításába menekült, mint például a Lánchíd felépítése, a dunai gőzhajózás megteremtése, vagy a Tisza medrének szabályozása volt.

1848 elején a magyar forradalmi válság kialakulása, valamint a radikális reformpolitikusok személye iránt megnyilvánuló bizalmatlansága Széchenyit addigi életének egyik legsúlyosabb lelkiállapotába sodorták:

„Csak a csoda mentheti meg életemet. Semmi reménysugár. Hangosan gondolkodom. Jobb szemem kezd tönkremenni. Tönkre kell mennem, kínokat kell kiállnom. Egészen lefogyok. Mint egy hulla úgy festek. Nem eszem semmit. Négy órát aludtam, azután továbbűztek az Eumenidák. Agyon akarom lőni magam."

A márciusi forradalom győzelmének sikerült azonban Széchenyi Istvánt kiragadnia betegségének karmaiból, és nagy bizakodással vállalta el Batthyány Lajos gróf (1806–1849) első magyar felelős kormányában a közlekedési és közmunkaügyi minisztérséget. Kedélyállapotának gyors hullámzása éppen ekkoriban vált rendszeressé. Nagy buzgalommal és felajzott lelkesedéssel vállalt minisztérségének aktivitását ugyanis nagyon hamar felváltotta lelkében az a *„nemzethalál"* vízió, amit a bécsi udvarnak a magyar forradalom vívmányaival szembeni, akár a fegyveres erőszakot is felvállaló magatartása váltott ki benne. Naplója és kortársainak visszaemlékezései egyaránt azt dokumentálják, hogy az 1848. augusztusi–szeptemberi politikai válság hatására erősödtek meg ismét lelkének kóros tünetei, ami súlyos hallucinációktól kísért izgalmi állapotot váltott ki nála. Elméjét napok alatt borította el a teljes zavarodottság, amiről politikustársai is meggyőződhettek a minisztertanács szeptember 4-én lezajlott ülésén. Még aznap éjjel háziorvosa egy kocsiba tuszkolta azzal a céllal, hogy Nagycenkre vigye, az utazás alatt történtek azonban megváltoztatták elhatározását. A zavart elmeállapotú Széchenyi ugyanis Esztergomnál kiugrott a kocsiból, hogy Pest felé rohanjon. Ennek megakadályozása után előbb pisztollyal, majd a Dunába vetve magát kísérelt meg öngyilkosságot. A megriadt orvos összekötöztette Széchenyi kezeit és lábait, hogy a továbbiakban ne tudjon kárt tenni magában, majd a főurak számára Bécs mellett fenntartott döblingi magán elmegyógyintézetbe szállíttatta.

Gróf Széchenyi István

Széchenyi István 1848-tól egészen haláláig Döblingben élt, és az elmegyógyintézetben való tartózkodásának első éveiben az állapota erősen változó volt. A tartós javulás jelei csak 1851-től mutatkoztak meg nála. Döblinget biztonságos menedékhelynek tartotta, ahol lelke lassanként megnyugodott, és ismét érdeklődni kezdett a külvilág dolgai iránt. A magyar szabadságharc leverését követő, Alexander Bach (1813–1893) birodalmi belügyminiszter nevével fémjelzett abszolutista, a magyar jogrendet sárba tipró bécsi politika nagy felháborodással töltötte el Széchenyit, és ez késztette őt 1857-ben a *Nagy magyar szatíra* megírására. Ennek a nagy feltűnést keltett gúnyrajznak a céltáblája Ferenc József császár személye és politikai rendszere volt. A névtelenül megjelentetett *Szatírát* a cenzúra természetesen azonnal betiltotta, és megindult a bécsi rendőrség nyomozása a szerző kilétének felderítésére. Mivel Széchenyire a kezdetektől fogva gyanakodtak, ezért megerősítették a megfigyelését. 1858-ban *Rückblick* (Visszapillantás) címmel egy hivatalos röpiratot tettek közzé Magyarországon, amelyben a Bach-rendszer eredményeit foglalták össze az osztrák hatóságok dicsekvő, és fennhéjázó hangnemben. Széchenyi erre válaszul megírta a *Blick auf den anonymen Rückblick* (Pillantás a névtelen visszapillantásra) című művét, ami 1859-ben névtelenül és igen romantikus körülmények között jelent meg Londonban. Ebben ízekre szedte a fennálló politikai berendezkedést:

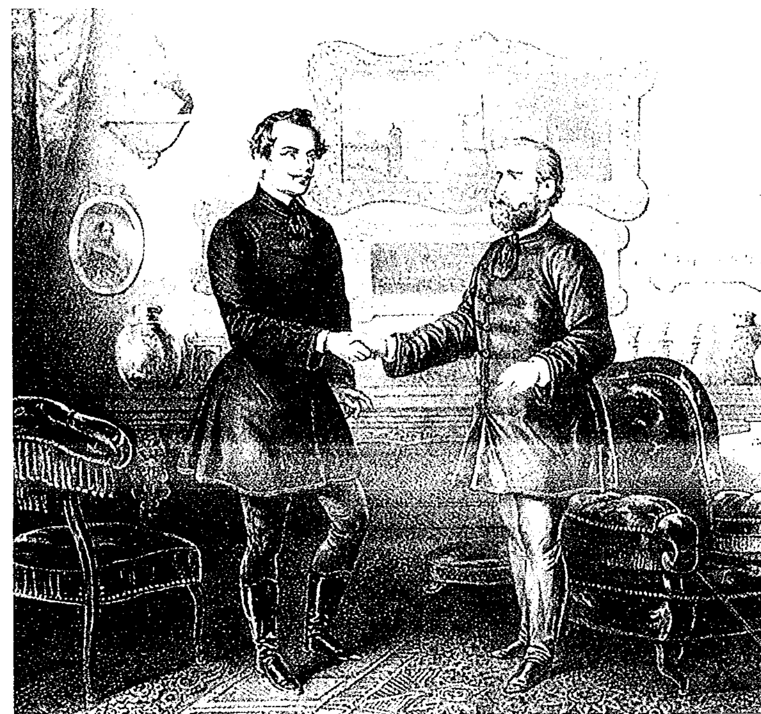
„Az a szolgaság és megalázottság háborítja föl… hogy minden lépésnél az ön valamelyik kopójába ütközik, aki leskelődik utána, ellenőrzi járását-kelését, följelenti, megrágalmazza, házát lépten-nyomon átkutatja, esetleg rá is lőhet…"

A mű szerzőségét illetően az osztrák hatóságok szinte azonnal Széchenyire gyanakodtak, és ezért megpróbálták rávenni a döblingi intézet vezetőjét, Goergen doktort, hogy rendszeresen informálja a hatóságokat Széchenyi tevékenységéről. Emellett egy titkos ügynököt is beépítettek az ápolók közé, akinek feladata a gróf folyamatos megfigyelése, látogatóinak ellenőrzése volt. Mindeközben a birodalom és Magyarország életében komoly változások következtek be, ugyanis 1859-ben az osztrák sereg súlyos vereséget szenvedett a franciákkal szövetkezett piemonti haderőtől, és ennek következményeként megindulhatott az olasz nemzetállam kialakulása. Ezzel az Osztrák Birodalom elveszítette észak-itáliai birtokainak többségét. E kínos katonai kudarc miatt elkerülhetetlenné vált a birodalom kormányzati rendszerének átalakítása, és ez Alexander Bach bukásához vezetett. A birodalmi válság hatására kínálkozó magyar politikai lehetőségek megragadását sokan Széchenyi Istvántól várták, és így a közérdeklődés megint feléje fordult. Ennek reakciójaként az osztrák hatóságok immár nyíltan zaklatni kezdték őt döblingi lakóhelyén. 1860. március 3-án az új osztrák rendőrminiszter, Thierry báró házkutatást rendelt el a döblingi tébolydában, illetve a Széchenyi család és közeli munkatársaiknak bécsi lakásában. Ekkor akadtak rá Széchenyi titkáránál a *Szatíra* egy példányára. Ezután írta Thierry rendőrminiszter Széchenyinek Döblingbe címzett levelében a következő mondatot: *„Az Ön által évekkel ezelőtt kiválasztott menedékhely régen megszűnt az lenni."*

1860. április 8-án reggel a döblingi intézet ápolói hosszan, ám hiába zörgettek Széchenyi István hálószobájának ajtaján. Gyanakodni kezdtek, és ezért értesítették a gróf kezelőorvosát, dr. Goldberget, aki kinyittatta a helyiséget. Erről később így számolt be:

„Micsoda rémületes látvány várt ott bennünket! A gróf felöltözve, szétroncsolódott fejjel ült a karosszékben, és a jobb kéz tartotta még a pisztolyt, amellyel a halálba küldte magát."

Goldbergnek tehát egyetlen pillanatra sem volt kétsége afelől, hogy Széchenyi István öngyilkosságot követett el. A politikai helyzet, valamint a korábbi napokban Széchenyit ért közismert zaklatások miatt szinte azonnal megindultak a találgatások a gróf halálának okairól és körülményeiről. Egyesek az osztrák titkosrendőrségnek tulajdonított politikai természetű gyilkosságról kezdtek el suttogni, amit arra alapoztak, hogy Széchenyit a birodalmi válság közepette a bécsi udvar ismét veszélyes ellenfélnek minősítette. Ezt az elképzelést hirdetői a grófot ért rendőri zaklatások miatt látták egyértelműen igazoltnak. Széchenyinek az osztrák államhatalomra vonatkozó veszélyességét illető megállapításukat arra az egyébként leghalványabb realitásérzéket sem tükröző korábbi epizódra hivatkozva fogalmazták meg, amelyben egyesek a politikai válság eredményeként lehetségessé váló magyar függetlenség esetén a gróf Béla nevű fiát akarták megválasztani nemzeti királynak. A politikai gyilkosság állítóinak hitelét látszott erősíteni az a tény is, hogy az öngyilkosokat nem részesítették egyházi temetésben, márpedig a gróf mégis részesült ebben a végtisztességben.

Széchenyi döblingi szobájában

A reformkor nagyjai Széchenyivel a középpontban

A politikai gyilkosság hirdetőivel szemben többen voltak azok, akik Széchenyi István közismerten labilis idegállapotára hivatkozva elfogadták az öngyilkosság elkövetését. A gróf naplójának legutolsó, zaklatott bejegyzései is azt látszanak igazolni, hogy Széchenyi újra olyan súlyos idegállapotba került, aminek következményeként önkezével vetett véget életének:

„Itt az ideje, hogy magamat ezen üldöztetések elől egy kétségbeesett elhatározással kivonjam… Kétségbeesve. Nem tudok élni és meghalni sem… El vagyok veszve… Nem tudom megmenteni magam."

A korabeli dokumentumokat elemezve a történettudomány egyértelműen az öngyilkosság elkövetése mellett állt ki, vita keletkezett azonban arról, hogy ez miért következett be. Vannak olyanok, akik szerint Széchenyit az a már 1848-ban egyszer előállt politikai helyzethez 1860-ban nagyon hasonló módon bekövetkezett körülmények, illetve az abban való szerepvállalása kergette őt végső kétségbeesésbe, és mardosó önvádtól megtébolyulva követett el végül öngyilkosságot. Mások szerint viszont attól való félelme vezetett tragikus tettéhez, hogy Thierry rendőrminiszter a már idézett levelében egy olyan fenyegetést fogalmazott meg, amely Széchenyi számára annak rémét vetítette előre, hogy a döblingi magánintézet nyugalmat adó védelméből egy állami tébolydába fogják átszállítani. E két lehetséges magyarázat közül bármelyik is volt tettének valós indoka, az mindenesetre bizonyos, hogy halálával rendkívül érzékeny veszteség érte az osztrákokkal való kiegyezés felé haladó magyar politikai életet.

Feszült hangulat

Teleki László áldozata

Széchenyi István öngyilkossága után egy évvel, 1861 májusában ismét csak egy öngyilkossági eset borzolta fel a magyar közélet amúgy is elég viharos kedélyállapotát. Elkövetője, gróf Teleki László a radikális ellenzék vezére, az 1848-as forradalmi vívmányok egyik legelkötelezettebb híve volt. Váratlan halála, illetve annak igencsak gyanús körülményei nagy riadalmat keltettek pártjában, az ekkoriban zajló országgyűlés képviselőinek többségét kitevő Határozati Pártban. Így annak ellenére, hogy a gyorsan lefolytatott hivatalos vizsgálat öngyilkosságot állapított meg, mégis megindultak az esemény körüli találgatások, és egyre többen kezdték úgy gondolni, hogy a sokak szemében kellemetlen ellenfélnek számító Teleki gyilkosság áldozata lett.

Teleki László egy népes és jelentős főúri családba született 1811-ben. Nagyapja, gróf Teleki József (1738–1796) főispán a magyarországi reformátusok egyik fő embereként védelmezte annak idején a bécsi udvarral szemben vallása és egyháza érdekeit. Apja, idősebb gróf Teleki László (1764–1821) az erdélyi közigazgatás területén töltött be fontos funkciókat, miközben korának magyar kulturális életében is kiemelkedő szerepet játszott. Hatalmas könyvtárat hozott létre, amelyet halála után az első házasságából származó fia, gróf Teleki József (1790–1855) a Magyar Tudományos Akadémiának adományozott, és amely így az intézmény könyvtárának alapja lett. Teleki József történetíróként, a Magyar Tudományos Akadémia első elnökeként, illetve egy időben Erdély kormányzójaként egyaránt maradandót alkotott, és pályafutása példaként szolgált féltestvére, Teleki László számára. A családi hagyományoknak megfelelően Teleki László a sárospataki református kollégium növendéke lett, majd a pesti és a berlini egyetemeken tanult. Tanulmányainak befejezése után pályája drámaíróként indult, *Kegyenc* című színművével 1841-ben nagy sikert aratott. Érdeklődése azonban hamarosan a politika felé fordult, és a reformkori küzdelmekbe belevetve magát vezérszerepet játszott a liberális ellenzék radikális szárnyában. Az 1843–44-ben lezajlott országgyűlés főrendi ellenzékének leghatározottabb és legkövetkezetesebb alakjaként vált országszerte is ismertté. 1844-ben elvállalta a Kossuth Lajos javaslatára létrehozott, a magyar ipar védelmét és fellendítését célzó Védegylet alelnöki posztját. 1847–48-ban az utolsó rendi országgyűlésen Pest vármegyét képviselve a magyar függetlenség megteremtésének egyik leghangosabb szószólója lett.

Gróf Teleki László

A polgári forradalom győzelme után megalakulhatott gróf Batthyány Lajos vezetésével az első felelős magyar kormány, amely az egész Európát felzaklató forradalmi hullám közepette a magyar kormányzat pozícióját, elismertségét és támogatottságát növelendő igyekezett minél gyorsabban diplomáciai kapcsolatokat kiépíteni az európai hatalmakkal. E célok érdekében küldték Teleki Lászlót Magyarország követeként Párizsba. Teleki helyzete Franciaországban igen kényes és bizonytalan volt, minthogy az Osztrák Birodalommal szemben egyértelműen egyik európai nagyhatalom sem akarta elkötelezni magát a magyar függetlenségi törekvések mellett. A magyar ügyet képviselve Teleki az egész forradalom majd a szabadságharc idején Párizsban tartózkodott. A szabadságharc leverése után már nem is volt módja hazatérni, vagyis emigrációba kényszerült. A Magyarországot megszállva tartó osztrák hatóság 1850-ben Telekit távollétében halálra ítélte, ami nemzeti dicsfényt vont alakja köré.

Deák Ferenc arcképe

Az emigrációba kényszerült magyar politikusok között elég hamar nézeteltérés támadt a további politikai irányvonal kialakítását illetően. Ez az ellentét Kossuth Lajos és Szemere Bertalan vitájában csúcsosodott ki, aminek következményeként végül a magyar emigráció két szárnyra szakadt. E vita során Teleki László megmaradt Kossuth Lajos pártján, mert úgy ítélte meg, hogy Kossuth és a forradalom ügye elválaszthatatlanok egymástól. A Piemont vezetésével 1859-ben elindított olasz nemzeti egységfolyamat sikereit a Kossuth vezette emigráció tagjai magyar szempontból is új lehetőségként értékelték, és ezért ekkor Kossuth Lajos, Teleki László és Klapka György vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Ennek az emigrációs szervezetnek az egyik vezetőjeként látogatott Teleki László 1860 decemberében Drezdába, hogy támogatást szerezzen ügyüknek, ám a szász kormány őrizetbe vetette, majd kiszolgáltatta őt az osztrák hatóságoknak. Az eset nemzetközi felháborodást váltott ki, ezért Ferenc József császár végül szabadon bocsátatta azzal a feltétellel, hogy Teleki a továbbiakban tartózkodik mindenfajta politikai tevékenységtől. Ezt Teleki meg is ígérte, ám hamarosan jelentős politikai változások következtek be az Osztrák Császárság életében. Az olasz egység megvalósítása során elszenvedett katonai kudarcok és az észak-itáliai tartományok többségének elvesztése arra indították az addig merev abszolutista politikát folytató Ferenc Józsefet, hogy átalakítsa birodalmának kormányzati rendszerét. Alexander Bach belügyminiszter menesztésével kezdődött ez az átalakítási folyamat, ami 1860-ban az októberi diploma, majd 1861-ben a februári pátens kiadásával folytatódott. Ezek az uralkodói dokumentumok meghagyva az erősen centralizált osztrák államapparátus felsőbbségét erősen korlátozott alkotmányos jogokat biztosítottak volna Magyarország számára. Ezzel a bécsi udvar az erő pozíciójából ugyan, de megegyezést keresett az addig szívósan ellenálló magyar politikusokkal. Ennek érdekében Ferenc József 1861-ben összehívta a magyar országgyűlést, amelyre főrendként Teleki László az uralkodótól személyes meghívót kapott. Teleki ettől felmentve érezte magát Ferenc Józsefnek tett azon ígérete alól, hogy nem politizál többet, és nagy hévvel vetette bele magát az országgyűlés munkájába.

Az 1861-ben életre hívott országgyűlés Ferenc József számára csalódást okozott, mert az idő előrehaladásával egyre világosabbá vált, hogy a magyar politikusok sem az októberi diplomát, sem az azt korrigáló februári pátenst nem fogják elfogadni, és éppen ezért megszavazni. Az uralkodó javaslatainak visszautasítását illetően mégis két párt alakult ki a parlamentben. Deák Ferenc és hívei kompromisszumkészségüket bizonyítandó felirat formájában akarták elutasításukat megfogalmazni, ami azt jelentette, hogy a Ferenc József által erőltetett átalakítást

nem fogadták el ugyan, ám őt magát ezzel a formulával elismerték volna törvényes magyar uralkodónak, annak ellenére, hogy még mindig nem volt magyar királlyá koronázva. Ezzel a Felirati Párttal szemben jött létre Teleki László vezetésével az a Határozati Párt, amely betűhíven ragaszkodott az 1848 áprilisában elfogadott és az osztrák államhatalom által semmisnek nyilvánított polgári törvények visszaállításához, ráadásul határozati javaslatukkal azt is kifejezték, hogy nem Ferenc Józsefet, hanem elődjét, a lemondatott V. Ferdinándot tekintik Magyarország törvényes királyának. A megegyezés lehetőségét szívósan kereső Deák a kialakult helyzetről ezeket mondta az egyik felszólalásában:

„Lehet, hogy megint nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltoztatnunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, amelyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza és önlelkiismeretünk előtt... Amit erő és hatalom elvesz, az idő és a kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, félve szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges."

A parlamentben zajló viták egyre feszültebb hangulatban folytak. A számos feszültségforrás közül legerőteljesebbnek az bizonyult, hogy a bécsi udvarból érkező jelzések szerint Ferenc József semmilyen további engedményekre nem volt hajlandó, vagyis sem a határozatiak, sem pedig a feliratiak követelésének nem fog engedni. Komoly feszültségek jelentkeztek a határozatiak táborán belül is, mivel még saját képviselőik többsége is túl radikálisnak tartotta vezérük, Teleki László nézeteit és politikai megnyilvánulásait, melyek a bécsi udvarral folytatott tárgyalások teljes megszakadásának veszélyével fenyegettek. Minden radikalizmusa és következetessége ellenére Telekit mindközben heves szemrehányások, illetve támadások érték az emigrációban maradt magyar politikusok egy részétől is, mert ők meg Teleki hazatérését és belpolitikai csatározásokba való bekapcsolódását vélték ügyük elárulásának. Teleki tevékenységét tehát hívei és ellenfelei részéről egyaránt bizalmatlanság vette körül. Mindez vészes politikai válsággal fenyegetett, hiszen a Határozati Párt tagjai jelentős többséget alkottak a parlamentben. A határozati, illetve felirati vitát eldönteni hivatott szavazást megelőző napon következett be azután Teleki váratlan halála, amely a kiélezett politikai küzdelemben villámcsapásként hatott. A vezérük halálától megrettent határozatiak egy része a szavazáson ezért a feliratiak mellé állt, akik így végül három szavazattal nyerni tudtak. Ferenc József azonban ezt a felirati javaslatot is határozottan elutasította, majd a megegyezés hiányára hivatkozva felfüggesztő határozattal berekesztette az országgyűlés munkáját, és visszatért az abszolutista kormányzati módszerekhez.

Teleki László halálának okait, valamint körülményeit mindenki pártállása, és ezzel összefüggően saját szája íze szerint igyekezett megmagyarázni. Sokan vélték úgy, hogy Teleki nem követhetett el öngyilkosságot, hanem gyilkosság áldozata lett, amire vonatkozóan viszont többféle magyarázat is született. Némelyek szerint a bécsi udvar tétette el láb alól a kiegyezés fő akadályának tekintett radikális politikust, mégpedig azzal a céllal, hogy bizonytalanságot és rémületet idézzenek elő az ellenzék táborában. Ezt az elképzelést látszott alátámasztani a parlamenti szavazás végkimenetele is. Ennek az elképzelésnek az ellenérveként megállapítható volt azonban, hogy a bécsi udvar legalább annyira érdekelt volt Teleki életben maradásában, mint a halálában. Bécs számíthatott arra, hogy a gyanú árnyéka rá fog vetülni, és az ebből fakadó felháborodás elsöpörheti a megegyezés híveit. Erre az ellenérvre válaszként viszont azt hozták fel, hogy a bécsi udvar merénylői éppen ezért igyekeztek Teleki halálát öngyilkosságnak feltüntetni. A kompromisszumra hajló és megegyezést kereső magyar politikusok egy része mindezekkel szemben annak a gyanújának adott hangot, hogy Telekit nem a bécsi udvar gyilkoltatta meg, hanem a politikai emigráció bosszújának áldozata lett, méghozzá azért, hogy a haláleisettel gyanúba keverve az osztrák kormányzatot így akadályozzák meg a kiegyezést. Csakhogy Teleki életéhez még a szélsőséges álláspontot elfoglaló emigrációs politikusoknak is alapos érdekei fűződtek, hiszen minden szemrehányásuk ellenére nézeteikhez az akkori magyar országgyűlésben éppen az ő elképzelései álltak a legközelebb. A haláleisettel kapcsolatos, Pest-Budán keringő fantasztikus rémhírek közül a legképtelenebbnek

Teleki László emlékére készített litográfia

azt minősíthetjük, amely azt állította, hogy Teleki életét egy szerencsétlen kimenetelű párbaj oltotta ki.

Teleki László a Teleki család kétemeletes pesti palotájában vesztette életét.. Az országgyűlésben zajló munka, illetve magántermészetű ügyek miatt a palotában tartózkodott ekkor Teleki László mellett még két unokaöccse, Teleki Sándor és Teleki Gyula grófok, valamint kiterjedt rokonságának még számos más tagja is. 1861. május 8-án reggel Teleki Gyula gróf volt az, aki Thaisz Elek pesti főkapitányt értesítette nagybátyja hirtelen haláláról. Thaisz munkatársaival azonnal kivonult a helyszínre, ahol vizsgálódásuk eredményét az ott felvett jegyzőkönyvben a következő módon rögzítették:

„... a bal kéz a bal mellnek szíve táján nyugodott, amely tájon az ingen keresztül a mellüregbe ható kb. háromvonalnyi átmérőjű kerekded alakú nyílás szemlélhető; az ing ezen seb körül sűrűen volt aludt vérrel beszennyezve s a testhez tapadva... A hulla jobb lábától mintegy egylábnyi távolságra a pamlag felé egy töltetlen pisztoly vala, mely hasonmása a pisztolyszekrényben találtnak, s amelyből Kirner szakértőnek nyilatkozata szerint rövid idő előtt lövés történt..."

Mivel a szobában máshol nem leltek vérnyomokra, ezért arra a megállapításra jutottak, hogy a lövésnek nyilvánvalóan ott kellett bekövetkeznie, ahol a holttest feküdt. A vércseppek helyzete azt is bizonyította, hogy a lövésnek álló helyzetben kellett érnie Telekit, aki ettől

a hátára zuhant. A bizottság természetesen megpróbálta rekonstruálni az esetet, és ennek során a holttest helyzetéből arra következtettek, hogy mivel annyira szűk volt a hely abban a szobasarokban, ahol a tetem feküdt, így a lövés pillanatában Telekivel szemben semmiképpen sem állhatott egy másik személy, és ezért a gróf csakis öngyilkosságot követhetett el.

A Thaisz vezette helyszíni vizsgálat korrektségét a későbbiekben senki sem próbálta meg vitatni, ám azt mégis többen kifogásolták, hogy a végzetes nap, illetve éjszaka eseményeinek teljes rekonstruálása végül elmaradt. Komoly gyanút ébresztett a végkövetkeztetést illetően, hogy a népes ház lakói közül csak nagyon keveseket, például Teleki László és Teleki Gyula inasait, illetve a házmestert és családtagjait kérdezték ki, akik közül senki sem hallotta a pisztoly dörrenését. Érthetetlennek tűnik az a körülmény is, hogy az otthon tartózkodó Teleki Gyula sem hallott semmiféle zajt az éjszaka folyamán, akinek pedig a hálószobája közvetlenül Teleki László lakrésze mellett volt. Mindezek mellett a történteket illetően még számos egyéb körülmény is növelte a gyanút. Az egyik ilyennek a holttest helyzete és a lövés iránya közötti ellentmondást tekinthetjük. Másiknak a haláleset időszakáról szóló beszámolót. Az elmondottak szerint Teleki László május 7-én úgy délután fél négy tájban került haza, ezután íróasztalához ült és írt, majd este hét és tíz óra között az akkoriban az országgyűlés képviselőházának elnöki tisztét ellátó Tisza Kálmán (1830–1902) tartózkodott nála Teleki Gyulával együtt. A megbeszélést követően Teleki László teát vitetett fel magának a hálószobájába, majd tizenegy óra tájban aludni küldte inasát azzal a megbízatással, hogy másnap reggel nyolc órakor feltétlenül ébressze fel őt. A szomszéd helyiségben lakó Teleki Gyula inasa éjfél után Teleki László szobájának ajtaja alatt még gyertyafényt látott kiszűrődni, zajt azonban nem hallott. A Teleki-palotával szemben lévő házak földszintjén húzódó üzletek éjszakai őre, egy Nagy Imre nevű ember azt állította a vizsgálat során, hogy éjjel fél kettő körül a Teleki-ház kapuján egy magas és sovány, magyaros ruhába bújt embert látott bemenni, majd ezután nem sokkal egy erős csattanást hallott, amit azonban a házban lakók közül a vallomásuk szerint senki nem hallott.

A császári rendőrség kapott egy olyan információt is, hogy hajnali három óra körül valaki fiákeren távozott a palotából, majd ezután Teleki Domokos Zsiga nevű inasa hagyta el a házat négy óra tájban, akit állítólag a gyömrői kastélyba küldtek el orvosságért. Ez utóbbi mozzanatok teljesen tisztázatlanok maradtak, mert sem az inas kiküldése, sem a fiáker utasának felderítése érdekében nem folytattak le semmilyen vizsgálatot. A leírt mozzanatokból végeredményben levezethető egy olyan hipotézis, hogy a palotában való nagy jövés-menés közepette a kapuzárás előtt még besurranhatott egy férfi, aki azután elrejtőzve kivárta a megfelelő pillanatot a gyilkosság elkövetésére, majd valamilyen módon még az éjszaka során, vagy a reggel már tárva-nyitva lévő bejárati kapun feltűnés nélkül távozott. Mindez azonban persze csak akkor képzelhető el, ha a merénylőnek volt egy beavatott segítője is a ház lakói közül.

Összességében megállapítható, hogy a tragikus este és éjszaka gyanúra okot adó körülményeinek egyikét sem vizsgálta meg senki alaposabban, hiszen az ezekre vonatkozó kérdéseket egyáltalán nem is tették fel, helyette az öngyilkosság gyors megállapításával lezártnak tekintették az ügyet. Az is tény azonban, hogy a gyilkossági verziót illetően sem tudott senki meggyőző bizonyítékokkal előállni. A Teleki László öngyilkosságát magyarázók a gróf egészségi és idegi állapotának megromlásán túl azzal az egyébként elég hihető következtetéssel álltak elő, hogy a politikus országgyűlési diadalának kapujában végül mégis megrettent a reá váró óriási felelősség terhétől, hiszen ismerve az ország számára igencsak kedvezőtlen nemzetközi helyzetet tisztában kellett lennie radikális politikai elveinek rövid távon történő megvalósíthatatlanságával. Ennek a belátása fordította volna tehát saját fegyverét Teleki ellen, aki talán e lépésével próbálta meg visszatartani pártját a bécsi udvarral való nyílt szakítástól. A halála körüli sok kétely ellenére a későbbiekben ez az öngyilkossági magyarázat került be a történetírásba, és általa a magyar köztudatba.

A véres mellény

Habsburg István nádor betegsége

Az 1970-es években mindmáig ismeretlen tettesek betörtek a Budai Várpalota nádori kriptájába, és kifosztották Magyarország utolsó nádorának, Habsburg István főhercegnek a sírját. Az esetről alig írtak a korabeli lapok, és a nádor bebalzsamozott teste néhány évig a szétdúlt és összetört szarkofágjában érdektelenségtől övezve hevert. Egy idő után azonban mégis eszébe jutott valakinek, hogy a tetem tudományos vizsgálatát kezdeményezze. Ekkor a törvényszéki szakértők a nádor koporsójában egy vérnyomos mellényt találtak. Ezt a ruhadarabot tudományos módszerekkel és műszerekkel orvosszakértői vizsgálatnak vetették alá, és ennek eredményeként arra a szenzációszámba menő következtetésre jutottak, hogy István nádor halálát nem tüdőbaj okozta, mint azt az addigi közkeletű felfogás tartotta, hanem gyilkosság. Állításukat arra alapozták, hogy a mellényen talált vérfoltos lyukat egy 8 mm-es pisztolyból származó lövedék nyomaként értékelték. Szerintük a testet jobb oldalán, elölről, vízszintesen, mintegy tizenöt-húsz lépés távolságból érte a lövés. A szakértői rekonstrukció eredménye tulajdonképpen egy pisztolypárbaj okozta halálos sérülésnek felelt meg. Mivel addig mindenki meg volt győződve arról, hogy István nádor halálát végzetes tüdőbetegsége okozta, ezért az orvosszakértői bejelentés a tudományos körökben nagy izgalmat keltett, és megindultak a találgatások az egykori nádor halálának lehetséges körülményeiről. Egyesek az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban tanúsított magatartása miatt a bécsi udvar által nádori méltóságából menesztett és anyjának németországi birtokára száműzött István főhercegből egyfajta nemzeti mártírt kreáltak azzal, hogy állításuk szerint a nádor politikai merénylet áldozata lett. Mások némileg romantikusabb elképzeléssel előállva egy olyan végzetes párbajnak tulajdonították István főherceg végzetét, amelynek okát nemcsak politikai, hanem magánéleti, személyes konfliktusaiban is láttatni igyekeztek. Végül voltak olyanok is, akik szerint a nádor öngyilkosságot követett el politikai és magántermészetű kudarcai miatt.

Az 1817-ben Budán született István főherceg a Habsburg-Lotharingiai-ház úgynevezett nádori ágából származott. E nádori ág elindítója II. Lipót király azon

István nádor

Sándor Lipót nevű negyedik fia volt, akit 1791-ben választották meg Magyarország nádorának. A konzervatív gondolkodású és politikájú Sándor Lipót főherceg egyáltalán nem hagyott kellemes emlékeket maga után a magyar történelemben. Az 1790-től 1795-ig tartó nádorsága alatt a magyar érdekeket szinte minden esetben figyelmen kívül hagyva kizárólag a bécsi udvar érdekeit képviselte, és ezzel feltétlen bizalmat szerzett magának az időközben trónra lépett bátyja, I. Ferenc (1792–1835) szemében. Sándor Lipót 1794 áprilisától Magyarországon az uralkodó teljhatalommal bíró helyettese lett. E minőségében is nagy szerepet játszott a Martinovics Ignác vezette magyar jakobinus mozgalom felgöngyölítésében, és az ellenük folytatott kíméletlen eljárás kivitelezésében. A főherceg szenvedélyes pirotechnikus volt. 1795-ben a királyné tiszteletére tűzijátékot tervezett, amelynek előkészületei közben az egyik petárda felrobbant a kezében, és ekkor olyan égési sérüléseket szenvedett, amelyekbe rövidesen bele is halt. Váratlan halála után öccsét, József főherceget választotta ki I. Ferenc Magyarország királyi helytartójának, akit egy esztendővel később, 1796-ban az ország nádorává választottak.

Ötvenegy esztendős nádorsága alatt mindvégig a bécsi politika szellemében irányította az ország ügyeit, ám mégis népszerűséget tudott kivívni magának azzal, hogy az ekkoriban kibontakozó reformkorban a nyílt erőszak alkalmazása helyett az okos megegyezés, az előnyös kompromisszumok kialakítása érdekében fáradozott. Emiatt persze a bécsi udvar képviselőinek szemében túl liberálisnak, a reformkor magyar radikális ellenzéki politikusainak körében viszont túl konzervatívnak számított. József nádor jelentős összeggel támogatta a Magyar Tudományos Akadémia létrehozását, az 1838-as katasztrofális pesti árvíz után pedig személyesen irányította a város újjáépítését és továbbfejlesztését. Kulturális és várostervezési tevékenységével nagy megbecsülést szerzett a fővárosi lakosság körében. Az utolsó rendi országgyűlés összehívásának idején, 1847-ben halt meg, és ekkor az összeült rendek elsőszülött fiát, István főherceget választották meg az ország nádorának.

István főherceg gondos nevelésben részesült, és a politika tudományát apja oldalán sajátította el. 1843-tól Csehország polgári kormányzójaként tevékenykedett. Apja halála miatt tért csak haza, majd foglalta el a nádori tisztséget. Apja politikájának folytatójaként a magyar reformellenzék és a bécsi udvar közötti kompromisszum megteremtésén fáradozott, tevékenységének sikerét azonban elsöpörte az 1848 márciusában kirobbant bécsi, majd pesti forradalom. Ekkor nem maradt más választása, minthogy egy küldöttség élén 1848. március 17-én V. Ferdinánd király (1835–1848) bécsi haditanácsának személyesen nyújtotta át a magyar országgyűlés reformköveteléseit tartalmazó feliratot. Az ekkoriban lezajlott udvari konferenciák egyik résztvevője, Szőgyény-Marich László magyar alkancellár emlékirataiban ezt írta István nádornak a polgári forradalmak idején tanúsított magatartásáról:

„István főherceg elbeszélte nekem a Pozsonyban történteket. Nagy sajnálkozását nyilvánította azon gyöngeség fölött, melyet az udvar a bécsi forradalommal szemben tanúsított. Nem tartotta lehetségesnek, hogy miután még a felség személyes bátorságának fenntartására is egy zászlóalj gránátosnak kellett a császári várlakban folyton fegyver alatt állania, a magyar országgyűléstől, törvényes alakú kérelmére megtagadtassék az, mi az osztrák tartományoknak, a bécsi utcai forradalom követelésére megadatott. Ezeket elmondván, egy magyar nyelvű királyi kézirati fogalmazványt adott át nekem, melyben őfelsége az országgyűlés föntebb említett kívánalmait teljesíteni ígéri. Hozzátette a nádor, hogy csak akkor mehet vissza Pozsonyba, ha ezen kézirat kibocsáttatik. Ha azonban őfelsége abban a helyzetben van, hogy az országgyűlés kívánatát meg tudja és meg akarja tagadni, ő kész lemondani nádori állásáról s mint egyszerű tábornok elmenni oda, hová őt őfelsége küldendi."

Az emlékirat szövegéből kitűnik, hogy István főhercegnek jelentős szerepe volt abban, hogy V. Ferdinánd király végül aláírta a polgári átalakulását megteremtő áprilisi törvényeket. Ugyancsak István nádor volt az, aki Batthyány Lajos grófot 1848 márciusában felhatalmazta az első felelős magyar kormány megalakítására. A forradalom eseményeinek törvényesítése nagy bizalmat ébresztett István nádor személye iránt a magyar politikai körökben. Ennek tudható be az is, hogy 1848 szeptemberében, Jellasics horvát bán támadásának, vagyis a magyar szabadságharc kitörésének idején éppen őt bízták meg a támadó haderő ellen küldendő magyar

Kovács Mihály: Magyarország leigázása

hadsereg vezetésével. István nádor a magyar kormány felszólítását még elfogadta, ám a családi és politikai kötelmei között olyan ellentmondás keletkezett, amely miatt teljesen meghasonlott, és végül a magyar haderő főparancsnoki tisztének átvétele helyett 1848. szeptember 22-ének éjjelén Bécsbe szökött, majd három nappal később lemondott nádori méltóságáról is. A bécsi udvar reakciós politikájának kialakításában meghatározó szerepet vállaló Zsófia főhercegnő, az 1848. december 2-án lemondatott V. Ferdinánd király helyébe lépett I. Ferenc József anyja személyesen István főherceget tette felelőssé Magyarország szembeszegülése, a fegyveres harc nyílt felvállalása miatt. Ennek következményeként Istvánt németországi birtokára, Schaumburgba száműzték, és ettől kezdve mind Ausztriába, mind pedig Magyarországra, vagyis a nádori ág Alcsúton lévő birtokközpontjába kizárólag Ferenc József császár kivételes engedélyével látogathatott. Csak már holtában térhetett vissza végleg Magyarországra, ahol testét a Budai Vár nádori kriptájában helyezték örök nyugalomra.

István egészen haláláig, vagyis 1867-ig gyakorlatilag száműzetésben és visszavonultan volt kénytelen élni Schaumburgban, ahol mindenfajta politikai tevékenységtől távol tartva magát leginkább emberbaráti tevékenységet folytatott. Kórházakat, iskolákat támogatott, illetve egy a tudományos körök által is elismerésben részesített ásványgyűjteményt hozott létre. Németországi élete során támadta meg, majd hatalmasodott el rajta végzetes tüdőbaja, aminek lefolyásáról a szenvedélyes levélíró István számos családtagjának részletekbe menően be is számolt. Gyógykezeléséről és a betegségéből fakadó szenvedéseiről tudósító levelei miatt halálának okát illetően ezért nem kételkedett senki mindaddig, amíg az elhunyta utáni jó száz esztendővel később fel nem vetették azt, hogy a halotti mellényén található vérfoltos lyuk egy pisztolygolyótól származik. Ez a feltételezés azután

alaposan felborzolta a magyar történettudomány képviselőinek kedélyét István nádor halálának körülményeit illetően.

A történet elején felvetett variációk közül a politikai merénylet lehetőségének felvetését kell a legkétségesebbnek tekintenünk. E feltételezett politikai gyilkosság hívei ugyanis azzal érveltek, hogy István főherceg halála az osztrák–magyar kiegyezés megkötése idején, Ferenc József császár magyar királlyá történő ünnepélyes megkoronázása előtt öt hónappal következett be, és ez azért nagyon gyanús, mert a kiegyezés és a koronázás ismét lehetővé tették volna az egykori nádor visszatérését a politikai életbe, és ezzel együtt személyének teljes körű rehabilitálását. Ráadásul a szokásjognak megfelelően a koronázásban az esztergomi érsek mellett a nádornak is fontos szerep jutott, amivel István ismét a magyar politikai élet homlokterébe kerülhetett volna. A merénylet feltételezése tehát arra épült, hogy a bécsi udvar egy megrendelt gyilkossággal akadályozta meg a rebellisnek tartott István nádor visszatérést a magyar politikai életbe. Ezzel az okfejtéssel szemben azonban több súlyos ellenérv is állítható. Egyrészt az 1848 után kegyvesztetté vált István beletörődött sorsába, és ezután politikai aktivitást nem fejtett ki, ezért már semmilyen veszélyt sem jelenthetett a bécsi udvar magyarországi tevékenységét illetően. Másrészt 1858-ban családi gesztusként kibékült vele Ferenc József császár, amiből arra következtethetünk, hogy ettől kezdve immár az uralkodó sem családi, sem politikai riválist nem látott benne. Nem elhanyagolható a politikai merénylet hipotézisének cáfolatában az a tény sem, hogy István főherceg, aki levelei tanúsága szerint tökéletesen tisztában volt betegségének következményeivel, a kiegyezés idején már haldoklott. A teljesen legyöngült, szinte naponta vért hányó, mindkét tüdejére fertőzött nagybeteg ember napjai tehát meg voltak számlálva, amiből arra következtethetünk, hogy Istvánt ekkoriban már nyilvánvalóan nem politikai természetű ügyek foglalkoztatták, hanem testi nyavalyái, és a bécsi udvar részéről sem lett volna értelme egy gyilkosságot megkockáztatni csak azért, hogy alig néhány nappal megrövidítsék életét. Ellenérvként hozható fel az is, hogy a kiegyezés során megállapodás született a két fél részéről a nádori méltóság megszüntetéséről, ezért István nádorként már semmiképpen sem térhetett volna vissza Magyarországra.

István főherceg öngyilkosságának lehetőségét egyrészt amiatt kell elvetnünk, mert a mélyen vallásos nádor hite ellen való lett volna e cselekedet, másrészt a hosszú betegsége alatt írt leveleiben erre még csak a leghalványabb célzást sem tette. Az öngyilkosság lehetőségét a véres mellény vizsgálatának orvosszakértői elemzése is kizárta azzal, hogy a feltételezett golyó bemeneti nyílásának és alakjának a holttesten való elhelyezkedése miatt a lövés nem érkezhetett közvetlen közelről, csak mintegy nyolc-tíz méteres távolságból. Éppen ebből következtettek arra, hogy a pisztolylövés egy párbaj következménye lehetett. A Habsburg főhercegek számára azonban családi törvény tiltotta a párbajozást, és a betegsége miatt szinte járóképtelenné vált István főherceg fizikai állapota képtelenné tette a párbajnak még a gondolatát is. Mindezek alapján tehát nem marad más, mint annak kimondása, hogy István halálát végzetessé vált tüdőbaja okozhatta.

Az erőszakos halál lehetőségének kizárása mellett magyarázatra vár még az, hogy miként kerülhetett a véres lyuk a nádor halotti mellényére. A választ erre egy tüdőspecialista, dr. Levendel László főorvos adta meg, aki szerint a mumifikálódott test jobb oldalán keletkezett roncsolódást egy tályog okozta, amely akkor keletkezett, amikor a már régen fertőzött bal oldali tüdőlebenyről a halál beállta előtti időszakban a betegség átterjedt a jobb oldali tüdőlebenyre. Ez a gennyes tályog lett volna tehát az, amely nemcsak a testet, hanem a rajta lévő mellényt is oly módon roncsolta, ami száztíz esztendővel a felfedezése után egy golyó ütötte lyuk bemeneti nyílására hasonlított.

A magára hagyott trónörökös

Habsburg Rudolf utolsó órái

Mayerling vált az Osztrák–Magyar Monarchia hanyatlásának és elmúlásának egyik szimbólumává, miután Ferenc József császár és király fia, Rudolf trónörökös itt követett el öngyilkosságot. Rudolf halála előtt néhány esztendővel vásárolta meg és hozatta rendbe a mayerlingi vadászkastélyt, amely az osztrák fővárostól mintegy húszmérföldnyire, a bécsi erdőben állt. Ez a birtok két okból is nagyon fontos volt számára. Egyrészt kitűnő vadászkörzetben feküdt, még- is elég közel volt Bécshez ahhoz, hogy onnan könnyen felkereshető legyen, másrészt elég félreeső helyen állt, és így ott tartózkodva nem kellett Rudolfnak az udvari etikettre ügyelnie, vagy ellenőrzéstől tartania. Az agyonhajszolt idegrendszerű és harmincéves kora elmúltával egyre gyorsabb fizikai állapotromlást mutató trónörökösnek Mayerling igazi menedéke lett, ahol egyre gyakrabban töltötte idejét akár egyedül, akár közeli barátainak társaságában. Rudolf felesége, Stefánia főhercegnő

Ferenc József családja körében

viszont nem szerette Mayerlinget a bécsi társadalmi élettől való viszonylagos távolsága miatt, a trónörökös pár házassága erre az időre amúgy is már teljességgel megromlott, és így Stefánia nem érezte szükségét annak, hogy férjét vidéki tartózkodásaira elkísérje.

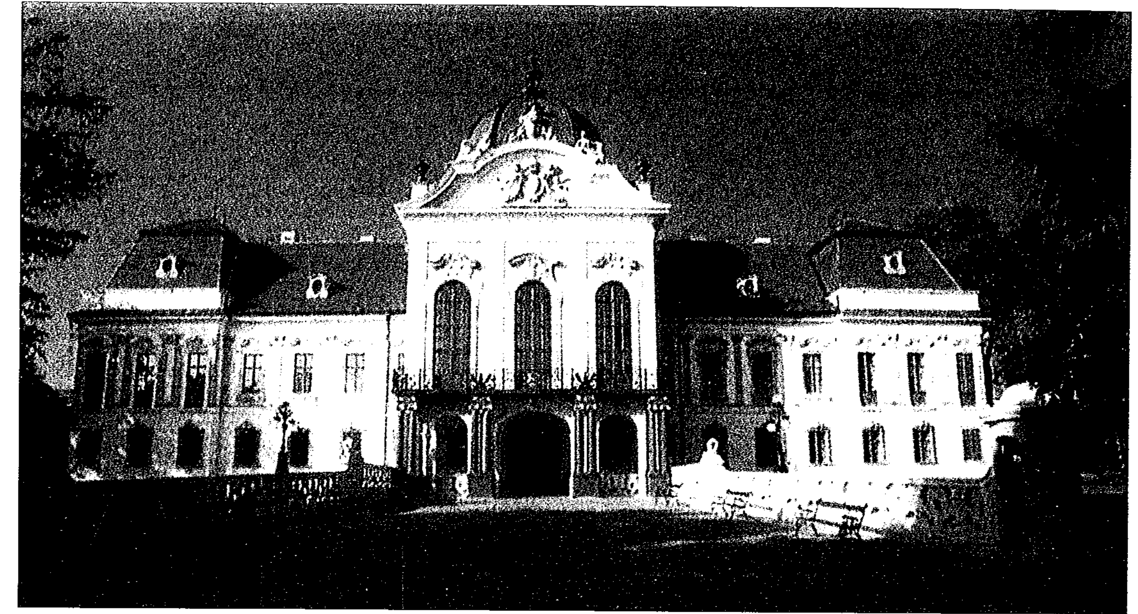
1889. január 28-án Rudolf legújabb barátnőjével, a tizenhét esztendős Maria Vetsera bárónővel utazott Mayerlingbe, miután ismés súlyos, veszekedésbe fajult konfliktusba került apjával. Maria Vetserát még az 1888-as őszi lóverseny alkalmával mutatták be Rudolfnak. A fiatal leány anyai részről görög, apai részről magyar kisnemesi származású volt. Szülei a felkapaszkodott újgazdagok közé tartoztak, bárói rangjukat is gyorsan szerzett vagyonuknak köszönhették. Maria anyja, Helena Vetsera bárónő lubickolva a hirtelen jött anyagi és társadalmi felemelkedésben az osztrák arisztokrácia felső rétegének számos tagjával keveredett szerelmi kalandba. Maria már igen fiatalon gyakorta találkozhatott a monarchia elitjével, és bár nem volt klasszikus szépség, ám hosszú fekete hajával, telt alakjával, kacéran csábító szemével, elegáns öltözködésével, élénkségével, többnyire alig titkolt érzelmeivel minden megjelenésekor nagy hatást gyakorolt a férfiakra. Rudolfot megismerkedésük után elsősorban Maria gyermeki naivitása, állandó lelkesedése, bájossága és érzékisége ragadta meg. Nem tudni, hogy Mariát testileg vonzotta-e a közvélekedés szerint egyébként elég szép férfinak számító trónörökös, az viszont elég bizonyosnak látszik, hogy a leányt elvakította a Habsburg-trón közelsége, és ezért nagy boldogsággal töltötte el, hogy Rudolf hajlandó volt őt elfogadni partnerének. Az ekkoriban már igen csüggedt lelkivilágú, az öngyilkosság lehetőségére egyre többször utaló trónörökös Maria feltétlen csodálatában és érzelmi odaadásában keresett vigaszt családi és politikai természetű kudarcaiért. Maria helyzete ebben a kapcsolatban kilátástalan volt, hiszen arra reménye sem lehetett, hogy Rudolf elválik a feleségétől, Stefániától. Ez nemcsak azért tűnt lehetetlennek, mert a Habsburg-család erős katolicizmusa a válást eleve nem engedte meg, hanem azért is, mert Stefánia II. Lipót belga király leánya volt, és így a válásnak akár csak a felvetése is európai méretű diplomáciai botrányt okozott volna.

Rudolf trónörökös

A Mayerlingben tartózkodó pár utolsó óráinak rekonstruálásában mindmáig sok a homályos részlet, ezekből azonban a lezajlott vizsgálat több tényt is a felszínre tudott hozni. E vizsgálat megállapításai szerint Rudolf trónörökös 1889. január 30-án, a kora reggeli órákban megölte Maria Vetserát, majd ezután tekintélyes mennyiségű konyak elfogyasztása közben négy búcsúlevelet is írt tettét megindokolandó. Többen feltételezik, hogy Maria Vetsera meggyilkolását követően Rudolf elgyávult, ezért teltek el a tekintélyes mennyiségű alkohol elfogyasztásával és a búcsúlevelek megírásával azok a súlyos órák, amíg végül a trónörökös belátva, hogy a leány meggyilkolása miatt immáron nincs visszaút, a maga fejébe is golyót repített.

A bécsi udvar megdöbbenéssel fogadta a trónörökös halálhírét, és képviselőik teljes pánikba estek, amikor felfedezték, hogy Rudolf először a barátnőjét gyilkolta meg. Ezért az udvari körök a Habsburg-dinasztia jó

A gödöllői kastély

hírnevének fenntartása érdekében először azt a hivatalos verziót tették közzé az eseményekről, hogy a trónörökös Mayerlingben váratlanul szívroham áldozatta lett, Maria Vetsera haláláról pedig mélyen hallgattak. Minden titkolózás és ködösítés ellenére azonban hamar elterjedt a hír, hogy a kis baronessz a trónörökössel egyazon helyen és egyazon időben hunyt el, ami azután a legvadabb feltételezésekhez szolgáltatott gyanúanyagot. Az egyik keringő szóbeszéd szerint Rudolfot Mayerlingben egy féltékeny férj ölte meg. E pletyka szerint a féltékenységében gyilkossá vált férj egy olyan erdész volt, aki szerelmi légyotton kapta rajta feleségét a trónörökössel. Ennek az egyébként minden reális alapot nélkülöző pletykának az a közismert tény szolgáltatott alapot, hogy Rudolf szerencsétlennek bizonyult házasságából, és az apjával, Ferenc Józseffel való számtalan, kudarcra ítélt konfliktusából rendre újabb és újabb szeretők karjaiba menekült. Egy másik mendemonda szerint a Mayerlingben barátaival sokszor vad ivászatokat rendező trónörököst ezen alkalommal az egyik társa kólintotta volna fejbe pezsgősüveggel, méghozzá olyan erővel, hogy abba azután bele is halt. E kettő mellett még egy harmadik, ezeknél is sokkal kínosabb pletyka volt képes szárnyra kapni. E szerint Rudolfot Maria Vetsera nagybátyjai, a felbőszült Baltazzi fivérek gyilkolták meg abból fakadó felindulásukban, hogy a trónörökös megbecstelenítette az unokahúgukat. A közvéleményben egyre terjedő vad kombinációk miatt a bécsi udvar a Habsburg-ház tekintélyének további csorbítását megakadályozandó kénytelen volt visszavonni a Rudolf halálának okaként megjelölt szívrohamot, és hivatalosan is elismerték, hogy a trónörökös *„testi gyengeségeiből fakadó hirtelen elmezavarában"* öngyilkosságot követett el, Maria Vetsera halálát, illetve annak körülményeit azonban továbbra is következetesen elhallgatták. A bécsi udvarnak erről az új nyilatkozatáról a *Politikai Újdonságok* című budapesti lap 1889. február 6-án a következőket írta:

„Mintha a szörnyű csapás, mely a monarchia népeit és szeretett uralkodó családját érte, nem volna még elég irtózatos és megrendítő, Rudolf trónörökös halálának okairól a legképtelenebb és leghihetetlenebb hírek és állítások burjánoznak fel. Hisz az öngyilkosságnál szívszaggatóbb és ret-

Rudolf a ravatalon

tenetesebb halálok el sem képzelhető. Miként tehető fel, hogy – minden egyéb körülménytől eltekintve – ő felsége megfogná engedni annak hivatalos konstatálását, hogy egyetlen fia öngyilkossággal múlt ki, ha ez nem felelne meg a valónak és más eshetőség még csak fel is volna tételezhető?"

Nem sokkal ezután a boncolási jegyzőkönyvet meghamisítva az udvari körök még egy újabb nyilatkozatot is közzé tettek, amelyben az állt, hogy Rudolf agysorvadásban szenvedett, és ebből a betegségből fakadóan követte el az öngyilkosságot. Ez az állítás nem volt igaz, a boncolóorvos ugyanis az agy semmilyen kóros elváltozását sem tapasztalta az elhunytnál. Erre a hamis kijelentésre leginkább azért volt szükség, hogy a katolikus egyház eltekintsen a trónörökös bűnnek minősülő tettétől, és hivatalos gyászszertartásban részesítse őt. Rudolf meg is kapta a fényes egyházi végtisztességet. E miatt viszont némelyekben ismét feléledt a gyanú abban a tekintetben, hogy mégsem követett el öngyilkosságot, és halálának valódi körülményeit a hivatalos körök csak eltitkolják. A Rudolf kitalált agysorvadásáról szóló bejelentés is visszafelé sült el abban az értelemben, miszerint arról kezdtek el az emberek suttogni, hogy mivel az apja és az anyja közeli vérségi rokonságuk ellenére kötöttek házasságot, ezért a trónörökös halálát családjától örökölt idegi terheltsége idézhette elő. Ez utóbbi vélekedés még tovább fokozta a közvélemény amúgy is feltétlen rokonszenvét a tragikus sorsú Rudolf iránt, apja és anyja tekintélyének viszont elég sokat ártott.

Rudolf életútjának ismeretében elég nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy halálát nem valamilyen súlyos betegség vagy gyilkos merénylet idézte elő, hanem öngyilkos lett. Rudolf halálának igazi rejtélye valójában nem is abból fakad, hogy tragikus tettét elkövette-e, hanem inkább abból, hogy mi volt az a végső pont, ami azután végzetéhez vezetett. Ebben máig sincs egyetértés, főként amiatt, hogy az esettől megdöbbent bécsi udvar a Habsburg-család vélt vagy valós érdekeit szem előtt tartva számos dolgot elhallgatott, illetve félremagyarázott. Ezek miatt nehezen megállapítható, hogy Rudolfot labilis személyisége, apjával való kibékíthetetlen ellentétei és ebből fakadó politikai kudarcai, vagy magánéletének tragédiái, illetve mindezek együtt sodorták-e a halálba. A találgatásokból természetesen már halála pillanatában mindenki igyekezett kivenni a részét, erre bizonyíték a *Fővárosi Lapok* egyik, 1889. február 2-án megjelent cikke is:

„Határozott jelek vannak arra, hogy a trónörökös, midőn hétfőn Bécsből Mayerlingbe utazott, még nem foglalkozott azzal a gondolattal, hogy életének véget vessen. Sokkal inkább valószínű, hogy Mayerlingben merült fel valami olyan eset, mely rá annyira megrendítőleg hatott, hogy fegyverhez nyúlt, véget vetendő életének, melyet e pillanatban elviselhetetlennek tartott... A trónörökös többször mondta környezetének, hogy rövid ideig fog élni, de persze senki sem hitt neki. Most azonban szembetűnik a jövendölésből borzalmas sejtelmének valósága."

„Szószegők lettünk"

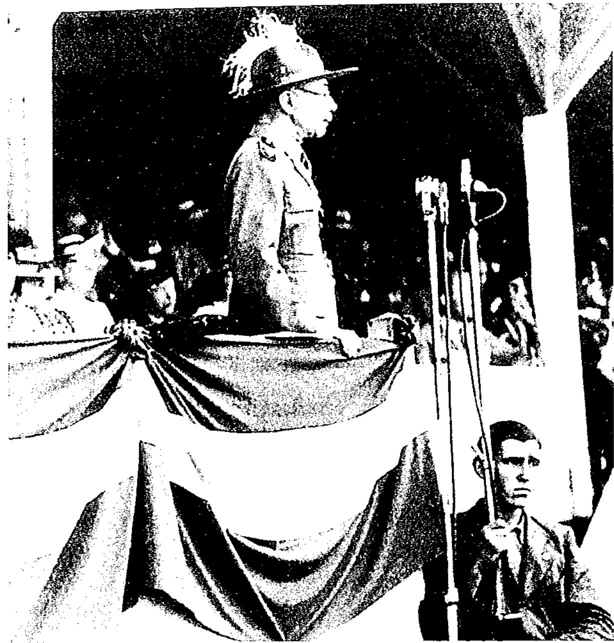
Teleki Pál öngyilkossága

A két világháború közötti magyar történelem egyik meghatározó alakjaként ismertté vált Teleki Pál gróf 1879-ben született Budapesten. Egyetemi tanulmányainak befejeztével, 1903-ban államtudományi doktor, illetve a budapesti egyetem földrajzi tanszékén egyetemi gyakornok lett. Földrajztudományi munkáival hamarosan nemzetközi hírnevet vívott ki magának, ennek hatására egyetemi tanári kinevezést kapott és a Magyar Földrajzi Társaság főtitkárának is megválasztották. Később e tudományos társaságnak ő lett az első elnöke is. A tudományos munka mellett már nagyon ifjan politizálni kezdett. Nemzeti és konzervatív eszméit először Szatmár vármegyei szolgabíróként, majd 1915 és 1918 között alkotmánypárti parlamenti képviselőként fogalmazta meg. Az első világháború előtti években hosszabb tanulmányutakat tett Európában, Észak-Afrikában és Amerikában. A világháború kitörése után tudományos munkásságát háttérbe szorítva egyre erőteljesebb politikai aktivitást fejtett ki. Ekkoriban vállalta el a Magyar Keleti Kultúrközpont alelnöki, az Egyesületközi Fajegészségügyi Bizottság, a Magyar Fajegészségügyi és Népesedéspolitikai Társaság, valamint az Országos Hadigondozó Hivatal és a Területvédő Liga elnöki tisztét. A világháborúban elszenvedett katonai vereség és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása az ország minden lakójához hasonlóan az ő életét is alaposan megváltoztatta, és új pályára állította.

A háborús összeomlást követő forradalmak idején Teleki Pál külföldön tartózkodott, a Tanácsköztársaság kikiáltásának híre is Svájcban érte utol. Ekkor Bécsbe ment, ahol részt vett a Tanácsköztársaság megdöntésére szervezett Antibolsevista Komité létrehozásában, majd innen Szegedre ment, ahol elfoglalta Károlyi Gyula gróf ellenforradalmi kormányában előbb a kultusz-, majd a külügyminiszteri tisztet. Teleki Pál tehát 1918–19-ben jelentős szerepet játszott a magyar forradalmakkal szembeni szervezkedésben, és ennek révén Horthy Miklós ellenforradalmi rendszerének hatalomra jutásában. Ebben az időszakban alakult ki az a nézete, hogy tudományos képességeit és politikai tehetségét a trianoni békeszerződés súlyos következményeinek enyhítésére, az új határok közé szorított ország életképességének biztosítására és az igazságtalan békeszerződés revíziójának szolgálatába kell állítania. Ezért vállalta el 1920 elején ismét a külügyminiszteri posztot, és vett részt személyesen az antanthatalmak kíméletlensége folytán magyar szempontból eleve kudarcra ítélt trianoni béketárgyaláson. A trianoni szerződés aláírása után Horthy

Teleki Pál portréja

Teleki, mint főcserkész

Miklós kormányzó felkérésére miniszterelnök lett, és elindította a szűk határok közé szorított új Magyarország keresztény és konzervatív szellemiségű, a békeszerződés felülvizsgálatát folyamatosan napirenden tartó berendezkedésének konszolidálását. IV. Károly király (1916–1918) 1921 nyarán végrehajtott első királypuccskísérlete azonban az ő személyét is elsodorta, ezért lemondva a miniszterelnökségről a nyilvánosság elől egy időre háttérbe vonult.

Teleki Pál az 1920-as években elsőrendű hazafias feladatának azt tekintette, hogy sokoldalú tudományos – gazdaságföldrajzi, térképészeti, statisztikai, államtudományi és jogtudományi – tevékenységét a területi revízió jogosságának intellektuális megalapozására használja fel. Jelentősnek mondható szellemi munkásságát azonban a későbbi ítészek szemében alaposan beárnyékolta és kétértelművé tette az ekkor írott műveiből is egyértelműen kimutatható intoleráns antiszemitizmusa. Teleki Pált 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjai közé választották, emellett a Keresztény Nemzeti Liga, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége és a Menekültügyi Hivatal elnöki tisztségeit is ellátta, illetve a magyar cserkészmozgalom reprezentáns irányítója lett. Bár 1926-tól a kormánypárt parlamenti képviselőjeként, majd 1927 és 1938 között felsőházi tagként ismét jelentős politikai aktivitásba kezdett, ekkoriban mégis főként a Szociográfiai Intézet, a Magyar Táj- és Népkutató Intézet, az Államtudományi Intézet és a Magyar Revíziós Liga létrehozójaként, valamint a Közoktatási Tanács és a Collegium Hungaricum elnökeként keltett maga iránt országos figyelmet. Az 1930-as évek közepén felismerte a német politikai változásokban rejlő magyar revíziós lehetőségeket, ugyanakkor éppen ő volt az is, aki az elsők között hívta fel a figyelmet a hitleri expanzióban rejlő ellentmondásokra és azok hazai vonatkozású komoly veszélyeire. 1938 májusában vallás- és közoktatásügyi miniszter lett Imrédy Béla kormányában, és ekkor egy átfogó nemzetnevelési koncepciót is kidolgozott.

1939. február 16-án Teleki Pál immáron másodízben foglalhatta el a miniszterelnöki széket. Az európai helyzetből fakadóan fő miniszterelnöki célja az volt, hogy az országot lehetőleg távol tartsa a kibontakozóban lévő újabb nagy háborúból, méghozzá úgy, hogy ne kötelezze el az országot egyoldalúan a német–olasz szövetség mellett, és megpróbálja fenntartani a párbeszédet a nyugati hatalmakkal is. Törekvéseit ekkor főként az angolok látszottak értékelni, bár a sikeres magyar revíziós lépések nyomán előállt területi változásokat nem voltak hajlandók egyértelműen elismerni.

Németország Lengyelország lerohanásával 1939. szeptember 1-jén kirobbantotta a második világháborút, és ez Magyarországot is állásfoglalásra kényszerítette. Teleki az olaszoknak a lengyel hadjáratra vonatkozó érdektelenségi nyilatkozatára alapozva Magyarország fegyveres semlegességét hirdette meg, majd erre hivatkozva elutasította a német csapatmozgások lehetőségét az ország területén, illetve befogadta a lengyel menekülteket. Következetesen kiállt a megerősödött magyar szélsőjobb belpolitikai törekvéseivel szemben, és elhárította a külső német beavatkozási kísérleteket is. A konzervatív magyar parlamentarizmus védelmében számos intézkedést hozott a nyilasok előretörésének megakadályozására, ugyanakkor miniszterelnöki tevékenysége

megbocsáthatatlan fekete foltjának bizonyult a zsidótörvények drasztikus kiterjesztése, aminek tragikus végkifejletét már nem érte meg.

Kárpátalja elfoglalása, majd 1940-ben a Hitler és Mussolini második bécsi döntésében Magyarországnak ítélt Észak-Erdély megszerzése Teleki diplomáciai törekvései ellenére az országot mind jobban a németek karjaiba sodorták. Ennek ellensúlyozása érdekében Jugoszláviát és Törökországot igyekezett megnyerni egy, a háborúból kimaradni szándékozó államok blokkjának tervével. E koncepció fontos elemeként Teleki 1940 decemberében Belgrádba utazott, ahol aláírt Jugoszláviával egy örök barátsági szerződést. Ezt a szerződést a hitleri vezetés is tudomásul vette, abban a reményben, hogy így Jugoszlávia közelebb kerül a németek vezette szövetséghez. 1941 márciusában Jugoszlávia formálisan csatlakozott is ehhez a tömbhöz, ám a szerződést aláíró belgrádi kormányt néhány nap múltán megdöntötték, és ezt Hitler háborús oknak tekintette a délszláv állammal szemben. A német vezetés hamarosan felszólította a magyar kormányt egy közös Jugoszlávia elleni akcióra, és ennek sikeres végkifejleteként újabb területgyarapítást helyezett kilátásba.

A németek követelése Teleki összes politikai törekvését romba döntötte, amiből számára az tűnt az egyetlen kiútnak, ha sikerül egy olyan megoldást találnia, ami nem veti el a németek ajánlatát, mégis mentesíti az országot a szerződésszegés súlyától és az Angliával való várható szakítástól. Mindezek alapján azt javasolta Horthy Miklós kormányzónak, hogy a Jugoszlávia elleni magyar katonai részvétel kizárólag az első világháború után Magyarországtól elcsatolt területek visszaszerzésére korlátozódjon. Azonban várják meg Horvátország várható kilépését a délszláv államból, hiszen így megszűnik a jugoszláv állam, és ezért az 1940 decemberében aláírt örökbarátsági szerződés is érvényét veszti. Javaslatát azonban sem a kormányzó, sem a magyar katonai körök nem méltányolták, ráadásul hamarosan az is kiderült, hogy a németek egy olyan nagyarányú katonai mozgósítást vártak el, ami világossá tette, hogy itt egyértelműen egy Jugoszlávia elleni agresszióra kell felkészülni, és nem egy felbomlóban lévő állam magyar kisebbségének megvédésére. Ezzel Teleki súlyos politikai kudarcot vallott. Fel kellett ismernie, hogy az események Magyarországot egy szoros és elkötelezett német szövetségbe sodorják, márpedig ő nem hitt a németek katonai győzelmében, és emiatt felrémlettek előtte egy újabb háborús vereség minden lehetséges szörnyű következményei. Halála előtt néhány órával, 1941. április 2-án este kapta meg a londoni magyar nagykövetnek, Barcza Györgynek azt a levelét, amelyből kitűnt, hogy esetleg az angol kormány egy hadüzenettel felérő szakításnak fogja tekinteni, ha a németek magyar területeken keresztül vonulhatnak fel Jugoszlávia ellen. Ez a fenyegetés Teleki Pált súlyos erkölcsi válságba sodorta, mert az általa aláírt örökbarátsági szerződés nyilvánvalónak látszó megszegése nemcsak egész politikáját, hanem szavahihetőségét és személyes hitelét is megkérdőjelezte.

A második bécsi döntést üdvözlő plakát

Gróf Teleki Pál olajfestményen

A Budai Várban lévő, és akkor miniszterelnöki rezidenciaként szolgáló Sándor Palotában 1941. április 3-án, a hajnali órákban a politikai és erkölcsi kudarcaitól összetört Teleki Pál búcsúlevelet írt Horthy Miklósnak, majd öngyilkosságot követett el. A kormányzónak írt búcsúlevele jól mutatja utolsó óráinak rendkívül zaklatott lelkiállapotát:

„Főméltóságú Úr. Szószegők lettünk – gyávaságból – a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi, és mi odadobtuk becsületét. A gazemberek oldalára álltunk – mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok."

Teleki holttestére az inasa talált rá reggel, és azonnal értesítette a hatóságokat. A miniszterelnök háziorvosát, Bakay Lászlót is riasztották, aki az elsők között vizsgálhatta meg a helyszínt és a holttestet, amiről visszaemlékezéseiben ezt írta:

„...közvetlenül a fal mellett feküdt az ágy, amelyen nyakig betakarva a takaróval, hanyatt fekvő helyzetben találtam Telekit. A jobb keze az arca jobb felénél mereven a nagy típusú Browning pisztolyt, a cső vége valamivel a jobb halánték alatt volt, s a halántéktájon egy kétpengősnyi behatolási nyílás látszott véralvadással, csapzott hajjal kitöltve, a bőr megpörkölve. Megpróbáltam a pisztolyt kivenni, nem tudtam a merev ujjaktól. Elfordítva a fejet, a bal halántéktájon az előbbinél nagyobb nyílást találtam, a csontszélek kifelé fordultak. A sebből véres agypép ömlött ki. A fejnek megfelelő magasságban a falban gyermektenyérnyi nyílás, körülötte a fal agyrészekkel telefecskendezett. A halál jó pár órával elébb következhetett már be, haláltusa nélkül, ami a helyzetből világosan megállapítható volt."

A miniszterelnök haláláról a Magyar Távirati Iroda értesítette először egy pár soros hírben a magyar közvéleményt, ám a halál okáról semmilyen említést sem tett. Rövidesen azt közölték, hogy Teleki szívrohamban hunyt el, és csak néhány nappal később jelentették be, hogy nem betegség végzett vele, hanem öngyilkosságot követett el, mert: *„a felelősség kínjától és lelki konfliktusoktól szenvedett".*

Teleki Horthynak szóló búcsúleveléről egyik közlemény sem tett említést, azt csak jóval később tették közzé.

A Teleki Pál halálát követő napok során sokakban merült fel a gyanú, hogy a miniszterelnök gyilkosság áldozata lett. Ezt részben a hivatalos közlemények ellentmondásaira, részben a miniszterelnök környezetéhez tartozó néhány ember erős kétségeket megfogalmazó állításaira alapozták. A gyilkosság indokát illetően az a vélekedés alakult ki, hogy Telekit német katonák tették el láb alól azért, mert ellenállt a német hadvezetés követeléseinek. Ezt a feltételezést látszott alátámasztani, hogy Teleki Pál halálának napján, vagyis április 3-án kezdődött meg a német hadak áthaladása Magyarországon a jugoszláv határ irányába. A legfelső körökben is terjengő gyilkossági híreszteléseknek olyan a náci ideológiát elutasító egyházi vezetők, valamint a német orientációval szembenálló, illetve angolbarát ellenzéki politikusok adtak elsősorban hitelt, akik nehezen viselték el, hogy Magyarország szinte fenntartás nélkül a hitleri Németországhoz köti sorsát.

A következő hónapok során, amikor Bárdossy László miniszterelnöksége alatt Magyarország belesodródott a második világháborúba a náci Németország oldalán, Teleki Pál haláláról egy egész legendakör alakult ki, amely azután az egyre szaporodó visszaemlékezések és megnyilatkozások révén makacsul beleivódott a köztudatba. Az egyik ilyen jellegzetesnek mondható megnyilatkozás attól a Zempléni Elemér ügyészségi titkártól származik, aki részt vett a miniszterelnök halálának kivizsgálásában:

„Azonnal telefonáltam a törvényszéki orvosnak. Rövidesen meg is érkezett. Elolvasta a jegyzőkönyvet és a legnagyobb meglepetésemre elnevette magát. Közölte: a jegyzőkönyv teljesen irreális, ilyen a való életben nincsen. Aki főbe lövi magát fekvő helyzetben, annak karját a lövés taszító ereje kivágja és a revolver a földre esik. Képtelenség, hogy a revolver a kézben maradjon és a kéz nyugodtan a fej mellett, a párnán helyezkedjen el. Csak egy eset lehetséges: a miniszterelnököt álmában főbe lőtték és kezébe adták a revolvert."

A haláleset helyszínét és a holttest helyzetét rögzítő jegyzőkönyvek, valamint a miniszterelnök fején lévő sebekről készített orvosi jelentések összehasonlításából számos, az öngyilkosságot erőteljesen kétségbe vonó kombináció született. A szoba leírásából például egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy a miniszterelnök halálára nem is ott került sor, ahol holttestét felfedezték, mert a helyszínen rögzített adatok nem a Sándor Palotára, hanem inkább Telekinek a József nádor téren lévő palotájának berendezésére utalnak. E feltételezés két kombinációra is lehetőséget nyújtott. Az egyik szerint a hivatalos jegyzőkönyvet meghamisították, mert Teleki holttestére nem is ott találtak rá, ahol azt megjelölték, a másik szerint miután Teleki a József nádor téren halálát lelte, a tetemét onnan átszállították a Sándor Palotába, ahol a helyszínt úgy rendezték el, hogy a miniszterelnök halála öngyilkosságnak tűnjön. A Teleki halálát előidéző fejsérülésekről többekben az a vélemény alakult ki, hogy azok mérete, súlyossága és formája, valamint a megtalált holttest elhelyezkedése egyértelműen ellentmond annak a lehetőségnek, hogy a miniszterelnök főbe lőtte, főbe lőhette volna magát. Egyesek ebből arra következtettek, hogy Telekit álmában lőhették fejbe, majd megmerevedő kezébe nyomták a pisztolyt. Mások tudni véltek egy a koponya tarkórészén lévő olyan súlyos, roncsolt sebről, ami szerintük arra utalt, hogy a miniszterelnököt dulakodás közben egy nehéz tárggyal leütötték, a magatehetetlen embert pedig csak ezután lőtték fejbe. Teleki sokáig nyilvánosságra sem hozott búcsúlevele kapcsán is erős kétségeiknek adtak hangot. Némelyek szerint a végül mégis napvilágot látott, és Horthy Miklósnak címzett búcsúlevél olyan egyszerű hamisítvány, amellyel csak a gyilkosság tényét akarták elfedni, illetve megnyugtatni vele a háborgó közvéleményt. Mások hitelesnek fogadták el a szöveget, de azt hangoztatták, hogy annak egyetlen sora sem utal arra, hogy Teleki öngyilkosságot készülne, vagy akarna elkövetni. Az akkori magyar politikai erőtérben totális vereséget szenvedett angolbarát körök az angol miniszterelnök, Churchill egyik kijelentésére alapozva nemzetközi méretű összeesküvést sejtettek Teleki Pál halálában. Churchill ugyanis ezt találta mondani:

„A tárgyalóasztalnál majd szabadon kell hagynunk egy széket Teleki Pál gróf számára. Ez az üres szék figyelmeztesse a jelenlévőket, hogy a magyar nemzetnek volt egy olyan miniszterelnöke, aki feláldozta magát az igazságért, amelyért mi is harcolunk."

Ebből a megnyilatkozásból arra próbált az ellenzéki politikusok némelyike következtetni, hogy Telekinek azért kellett meghalnia, mert a német törekvésekkel szemben ő Magyarországot nem akarta háborúba vinni, és ehhez az angolok támogatását igyekezett megnyerni. A Teleki Pál halálával kapcsolatos feltételezések sora még sokáig folytatható volna, de végezetül pusztán annak a megállapítására érdemes szorítkozni, hogy miközben a gyilkosságra vonatkozó elképzelések mindmáig elevenen élnek, a korszakkal foglalkozó történészek nagyobbik része mégis arra az álláspontra helyezkedett, hogy a miniszterelnök politikai és erkölcsi válságából az öngyilkosság révén keresett szabadulást.

Egy végzetes bevetés

Horthy István halálos balesete

A Horthy István haláláról szőtt legendák elsősorban annak a felfokozott közérdeklődésnek voltak köszönhetők, amelyek a két világháború közötti időszakban az egész Horthy családot körülvették. Természetesen az is sok mendemondára adott okot, hogy Horthy Istvánt alig néhány hónappal az orosz fronton bekövetkezett szerencsétlen kimenetelű repülőútja előtt választatta meg apja, Horthy Miklós kormányzó saját utódának, vagyis kormányzóhelyettesnek. Baleset történt vagy merénylet? – tették fel sokan akkoriban a kérdést. A következő években természetesen mindenki a saját világnézete, érdeke és szája íze szerint próbálta megadni erre a kérdésre a választ. A merénylet elkövetését vallók érvelésük során több indokot is felsorakoztattak a gyilkosság lehetséges magyarázataként. Minden merénylet, gyilkosság esetében az egyik legfőbb kérdés az, hogy kinek vagy kiknek állhatott érdekében a tett

Horthy István a fronton

elkövetése. Helyes választ azonban erre csak az előzmények és körülmények pontos ismeretében adhatunk.

Horthy Miklós 1901-ben vette feleségül az Arad megyei katolikus birtokos családból származó, szép és ambiciózus Purgly Magdolnát. Ettől kezdve az asszony egész életében következetesen támogatta férje minden lépését. Házasságukból 1902 és 1907 között négy gyermek született. Elsőszülöttjük, Magdolna mindössze tizenhat esztendősen hunyt el 1918-ban. Másik leányuk, az 1903-ban született Paula megérte a felnőttkort, ám rosszul sikerült házassága sok keserűséget okozott szüleinek, és még csak harminchét esztendős volt, amikor 1940-ben belehalt elhatalmasodott tüdőbajába. A két leánygyermek után, 1904-ben Prugly Magdolna fiúgyermeket szült, aki az István nevet kapta. A Horthy Miklós életét és pályafutását beárnyékoló családi tragédiák sorozatát jól jelzi, hogy csak az 1907-ben negyedik gyermekként született ifjabb Miklós élte túl a szüleit. Kormányzónéi mivolta ellenére Purgly Magdolna sohasem avatkozott be közvetlenül politikai ügyekbe, inkább mindvégig szerető feleség és a gyermekeit még felnőttkorukban is óvó, féltő anya maradt, amivel nagy tiszteletet vívott ki magának a magyar közvéleményben.

Az 1904-ben született Horthy Istvánt testvéreihez hasonlóan szülei Bécsben, német nyelvű környezetben neveltették, de magántanulóként és magyar tanterv szerint. A középfokú tanulmányait lezáró vizsgákat Horthy István Pozsonyban tette le, majd ezután a pesti műegyetemen tanult tovább, ahol végül gépészmérnöki oklevelet szerzett. Természetesen igen sokat lendített az a pályafutásán, hogy apja volt Magyarország kormányzója, amit a jóképűnek mondott és a társasági életet igencsak kedvelő fiatalember alaposan ki is használt. Társadalmi rangjának köszönhetően elég fiatalon az Államvasutak Gépgyárá-

nak igazgatója, majd a MÁV elnöke lett. Hazafias kötelességének eleget téve a légierőnél katonai kiképzésben is részesült, így amikor Magyarország 1941-ben a Szovjetunió ellen belépett a második világháborúba, akkor bevonult a magyar légierő kötelékébe. Az apja, Horthy Miklós kormányzó ekkoriban töltötte be hetvenharmadik életévét, és életkora, illetve a háborúval előállt kényes politikai helyzet arra indította, hogy utódlásáról gondoskodjék. Emlékirataiban István fiának kormányzóhelyettessé történt megválasztásáról a következőket írta:

„1942. február 19-én nyitotta meg Széchenyi Bertalan gróf felsőházi elnök az országgyűlés együttes ülését, amelyen a felsőháznak kétszázhárom és a képviselőháznak kétszáznyolcvan tagja vett részt, tehát a jelenlevők száma messze meghaladta a határozatképességhez szükséges létszámot. Mielőtt az elnök a jelölést előterjeszthette volna, mindenfelől a fiam nevét kiáltották, úgyhogy a szokásnak és a törvénynek megfelelő közfelkiáltással megválasztották Horthy Istvánt kormányzóhelyettessé. Az ülést felfüggesztették arra az időre, amíg az én írásbeli hozzájárulásom megérkezett. Újabb szünet alatt meghívták a fiamat, aki repülőtiszti egyenruhájában jelent meg, és magasra emelt kézzel letette esküjét."

A kormányzó emlékirata azt a látszatot kelti, mintha e dinasztikus jellegű lépést a közakarat erőltette volna ki, ám valójában egy olyan általa alaposan megfontolt és előkészített lépésről volt szó, amivel fiát Magyarország második legjelentősebb pozíciójába emelte, előkészítve ezzel a későbbi gördülékeny hatalomra kerülését. Horthy Miklós leplezni kívánt dinasztiaalapítási szándékáról azonban sokat elárult az a tény, hogy ekkoriban született meg régóta várt unokája Horthy István és Edelsheim Gyulai Ilona grófnő házasságából.

Kormányzóhelyettessé történt megválasztása után Horthy István nyugodtan megtehette volna, hogy apja oldalán azonnal bekapcsolódik a magyar politikai vezetésbe, ám családja és saját népszerűségének növelése érdekében mégis kiutazott a keleti frontra, ahol a Szabó Mátyás százados által vezetett légierő-köteléknél jelentkezett katonai szolgálatra. A korabeli hivatalos propaganda alaposan ki is aknázta az ifjú Horthy frontszolgálatában rejlő lehetőségeket, és a hazafiság, illetve hősiesség kitüntető példájaként igyekeztek minél jobban előtérbe helyezni személyét:

Magyar katonák a keleti fronton polgári lakosokkal

„...kormányzóhelyettes urunk vaságyon, sátorban alszik, épp úgy, mint annyi hős bajtársa, távol az otthon melegétől..."

1942. augusztus 11-én Horthy István néhány napos szabadságot kapott, hogy a miatta Kijevbe utazott feleségével találkozhasson. Edelsheim Gyulai Ilona a következő napok eseményeiről így emlékezett meg:

„Augusztus 18-án a kijevi repülőtérre kísértem férjemet, aki tisztiszolgájával együtt visszarepült az arcvonalra. Ettől a tisztiszolgától hallottam később, hogy férjem 19-én rajához tartozó tiszttársaival együtt korán aludni tért, hogy az ellenség ellen másnap reggelre kitűzött bevetésre friss erőben legyen. Felkeltése után még reggelizésre sem engedett időt magának. Tisztiszolgája elbeszélése szerint, aki a kávét utána vitte a géphez: Jól kialudva, friss erőben intett nekem, és azt kiáltotta, hogy majd repülése után issza meg a kávét. Azonban alig emelkedett fel a gép, máris lezuhant és lángba borult."

Horthy István végzetes bevetésének körülményei elég pontosan leírhatók. Szabadságának letöltése után augusztus 19-én jelentkezett parancsnokánál szolgálattételre. Ezen a napon kapta Szabó Mátyás kötelékparancsnok azt az utasítást, hogy az alakulatából adjon kíséretet a felderítőszázad gépei mellé. Mivel ez a mintegy huszonöt-harminc percig tartó repülési feladat tökéletesen veszélytelennek tűnt, ezért az egyik, Svoboda térségébe

tartó felderítőgép mellé beosztott két kísérőgép vezetésével Nemeslaki Zoltán őrmester mellett Horthy István hadnagyot bízta meg. A pilótákat másnap, augusztus 20-án parancs szerint négy óra tizenöt perckor ébresztették, és ekkor Szabó százados külön utasítást adott Nemeslaki őrmesternek arra, hogy minden tudásával vigyázzon a kormányzóhelyettesre. A Horthy Istvánra váró Reggani Re–2000 (Héja) típusú repülőgép kifogástalan műszaki állapotban volt, minthogy a kormányzóhelyettes szabadságát kihasználva teljes műszaki vizsgának vetették alá. Horthy István pontosan öt órakor helyezkedett el a Héja ülésében, majd felszállt, és egy élesen vett bal körrel szándékozott a kísérendő felderítőgép mögé kerülni. A manőver során azonban – a felszállást követően alig néhány perccel – a gép dugóhúzóba került, majd az egyik szemtanú nyilatkozata szerint:

„... a főméltóságú úr gépe teljes bedöntésű fordulónál egy pillanat alatt jobbra átpördült, egy pillanatra háthelyzetbe került és onnan orrát leadva bal dugóhúzóba perdült. A gép mintegy másfélet perdült gyors ütemben, majd egy felet lassúbb ütemben, melynek végén a perdülés csaknem megszűnt. Ezután körülbelül hetven fokos szögben földnek ütközött és felrobbant...”

Plakát 1944-ből

Az esemény döbbenetéből felocsúdva a szemtanúk némelyike a földbe vágódott gép roncsaihoz rohant, abban a reményben, hogy a kormányzóhelyettesen talán még lehet segíteni. A gép maradványai azonban lángokban álltak – olyan hevesen égett, hogy a közelébe is alig lehetett menni – így a leghalványabb esély sem volt arra, hogy a gép pilótája a becsapódást túlélte. A szemtanúk egyike, Zuna Edgár hadnagy ezt nyilatkozta később erről:

„... mikor a gép közelébe értünk, Trón Zsiga két ujjal felvett a földről egy tenyérnyi nagyságú hajjal benőtt koponyadarabot, és bedobta azt a tűzbe. három-négy óra múlva, mikor a jegyzőkönyvet felvették, én ezt az adatot is bemondtam. Lehet, hogy ez mentett meg minket a hadbíróságtól. Ugyanis azt mondták, hogy életünk kockáztatásával is segíteni kellett volna kihúzni a Kormányzóhelyettes Urat az égő gépből, hátha még élt. Természetesen ki volt zárva annak a lehetősége, hogy ilyen becsapódás után valaki is életben maradjon. Mi nem tudhattuk, hogy a Kormányzóhelyettes Úr a gép pilótája. Az a koponyadarab, amelyet néhány méterre az égő géptől találtunk, volt a bizonyíték arra, hogy a pilóta a földbevágódás pillanatában azonnal életét vesztette... Délután két óra tájban lekaparták a földet a gép maradványairól. Ott helyben egy kb. egyméteres nagyságú cinkoporsóba rakták azt, ami megmaradt a Kormányzóhelyettes Úrból... Mellkastól felfelé jóformán semmi sem maradt a tetemből. Deréktól lefelé a felismerhetetlenségig összeégett maradványok voltak.”

A szemtanúk megfigyeléseiből és vallomásaiból később összeállított jegyzőkönyvek tanulmányozása arra a következtetésre vezetett, hogy Horthy István egy rosszul megválasztott manőver következtében elveszítette uralmát gépe fölött, és ezért tragikus balesetet szenvedett. Gyanút ébresztett azonban az a körülmény, hogy a tapasztalt pilótának számító kormányzóhelyettes manőverezése során egy olyan súlyos hibát vétett, ami egyébként csak a kezdő pilóták életveszélyes kapkodására lehetett jellemző. Mivel kezdetben a hivatalos propaganda teljes értetlenséggel fogadta az eseményeket, ezért a szerencsétlenségről szóló első híradás még így szólt: „... *a túlerővel vívott hősies harcban Davidovka térségében, miután több gépet egyedül megfutamított, lelőtt egy Lagg–3 orosz vadászt...*”, majd a kormányzóhelyettes az ellenséggel vívott heroikus küzdelemben életét veszítette. Az elrendelt hivatalos vizsgálat eredményei, a kérdőre vont szemtanúk sokasága azonban hamarosan rácáfolt a propagandának arra az állítására, hogy Horthy István csata közben szenvedett volna hősi halált, ezért az addigi híreszteléseket fokozatosan módosítva végül elismerték, hogy a kormányzóhelyettes semmilyen légi harcban sem vett részt, tévedésből sem lőtték le gépét, hanem baleset áldozata lett. A szerencsétlenség hírét felfokozott izgalommal kommentáló közvéleményben ekkor olyan pletykák keltek szárnyra, hogy Horthy István a balesete előtti este társaival István-napot ünnepelt, és a baleset azért következett be, mert az átmulatott éjszaka után illuminált állapotban ült be gépébe. Bár ezt a feltételezést sem lehet teljességgel kizárni, ám két nyomós ok is van arra, hogy miért nem tekinthetjük igazán hitelt érdemlőnek az erre vonatkozó állításokat. Az egyik az, hogy a református Horthy család nem augusztusban, Szent István napján, hanem decemberben ünnepelte az István-napot, a másik az, hogy a bevetés előtti alkoholfogyasztás súlyos szabályszegésnek számított, amit a kormányzóhelyettesről legfeljebb csak nagyon nagy rosszindulattal feltételezhetnénk, ráadásul, ha valóban illuminált állapotban lett volna, akkor az életéért felelős parancsnoka, Szabó Mátyás bizonyosan nem engedte volna őt felszállni.

Horthy István (balra) repülő főhadnagyként

A rosszindulatú pletykák ellenében hamarosan olyan hírek kezdtek terjengeni, hogy Horthy István szabotázs, vagy esetleg politikai természetű merénylet áldozata lett. A szabotázs lehetőségének ellentmond, hogy Horthy István gépét a felszállás előtti napokban gondosan átvizsgálták, az kifogástalan műszaki állapotban volt, illetve semmilyen feljegyzés sem utal arra, hogy a repülőgép közelébe esetleg olyan idegen vagy illetéktelen személyek juthattak volna, akik megrongálhatták azt. Ebből arra következtethetünk, hogy sem gondatlanság, sem pedig tudatos cselekedet nem játszhatott közre a gép katasztrófájában. Horthy István esetleges meggyilkolásával kapcsolatos egymásnak is gyakran ellentmondó állítások és találgatások Magyarország akkori politikai helyzetéből indultak ki. Egyes vélemények szerint a Horthy-rendszer belső ellenzéke szervezte meg ezt a gyilkosságot, egyrészt bosszúból, amiért Magyarország a németek oldalán belépett a második világháborúba, másrészt azzal a céllal, hogy Horthy Miklós kormányzót ezzel a személyes tragédiával késztessék a világháborúból való kilépésre. Mások elképzelése szerint a merényletet a németek tervelték ki és hajtották is végre, mégpedig figyelmeztetésként, amiért a Kállay Miklós miniszterelnök vezette magyar kormány vonakodó szövetségesnek bizonyult, vagyis felmerülhetett a náci vezetésben az a gyanú, hogy Magyarország a németekkel szembefordulva a háborúból való kilépésre készül. E feltételezések táptalaja az a magyar politikai elitben eléggé közismert tény volt, hogy Adolf Hitler és Horthy Miklós viszonyát a kezdetektől fogva az egymás iránti erős ellenszenv és bizalmatlanság jellemezte. Magyarország német megszállása, majd a nyilas-hatalomátvétel további érveket szolgáltatott mindazoknak, akik Horthy István halálát politikai természetű merényletként próbálták meg beállítani. A szemtanúk vallomásai alapján mégis egyértelműnek tarthatjuk, hogy Horthy István egy végzetes balesetben vesztette életét.

A politikai gyilkosságok és merényletek bemutatásával a szerző izgalmas és gyakran vitára késztető betekintést nyújt a magyar történelem legérdekesebb időszakaiba, a honfoglalás korától a moszkoviták felülkerekedését követő hatalmi harcokig – gyilkosságokba torkolló politikai cselszövésekig, amelyekbe olykor még szerelemféltés is belejátszott. *Lebilincselő krimiként, romantikus történetek antológiájaként is olvasható ez a kötet.*

Nagyra becsülöm a könyvben, hogy majd minden híres-hírhedt gyilkosság bemutatásával elegendő háttérismeretet nyújt a töprengéshez. Tűnődhetünk a felötlő alternatív megoldásokon is, még ha a szerző nem is vezet ki mindig a gyilkosság körüli morális labirintusból. Mert ahogy Ariadné története száz formában maradt ránk, úgy minden gyilkosságnak több olvasata is lehet, de mindannyiunknak a saját Minótauroszunkat kell legyőznünk és utána csak saját életutunk Ariadné-fonalát követve térhetünk vissza a racionális világba.

Bitó László

PIVÁRCSI ISTVÁN

Gyilkosság mint megoldás

Két vérfürdő

Letaszítva a Kelen hegyéről

A magyar középkor legnagyobb botrányhőse

HALOTT A DUNÁBAN

FOGOLYGYILKOSSÁG

LÖVÉSEK SZARAJEVÓBAN

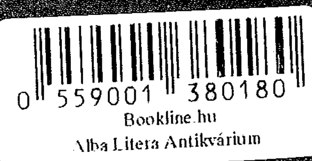
Hat pisztolygolyó

TÁTONGÓ LYUK A FALBAN

A közös nő

Lótetem a mocsárban

A VÉRES MELLÉNY

PIVÁRCSI ISTVÁN

Gyilkosság mint megoldás

POLITIKAI GYILKOSSÁGOK ÉS MERÉNYLETEK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

